17663

Удивительные приключения Фунтика

059
4-57

06 JUN 2009

ԿԵՆՑԱՂԻ ՕՐՈՒԵՍԱՐ

ՏԵՐԵԳԻՐՔ

Գ. տարի

1933

ՓԱՐԱԴԱՅՍ

059
Գ-57

ԿԵՑՈՒՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Գ. ՏԱՐԻ

1933

ԷDITIONS «ՀԱՅԿ»
94, Rue Lafayette, PARIS (X)

17663

ՇՈՒՏՈՎ ՄԱՄՈՒԼԻՆ ՊԻՏԻ ՅԱՆՁՆՈՒԻ

ԿԵՑՈՒՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ

Գ. ՏԱՐԻՆ - 1934

ԼՈՑՍ ՉԻ ՏԵՍԱԾ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ ՁԵՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒԻՐ

ԲԱՑԱՌԻԿ ՁԵՂՁ

Անոնք որ կը փափաքին ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ Ա. և Բ. Տարիները ունենալ, այս հատորին հետ կրնան ստանալ վարչութենէս, վճարելով միայն 70 ֆրանք, փոխանակ 100 ֆրանքի:

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ խմբագրութեան և վարչութեան ընդհանուր հասցէն է՝

M. & M. BARSAMIAN
94, Rue Lafayette, 94
PARIS (10e)

Chèques Postaux : Paris 1495-86

20 MAY 2013

13866

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ·— Մ· ԵՒ Մ· ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ· — Վ· Ռ· ԹԱԳՒՈՐԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ· — « Ն Ա Վ Ա Ր » ՓԱՐԻԶ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ- ԱՄ.ССР
им. А. Мравяна
Ա. ՄՐԱՎՅԱՆԻ ԱՆ.

1078-98

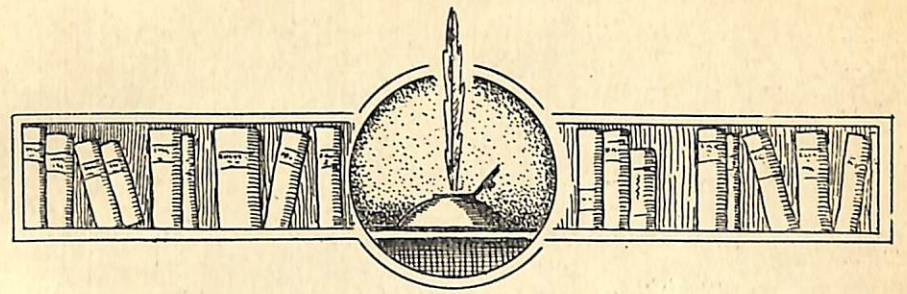

ՄՈՒԻՐՆԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ···

Մեծ հաճոյքով մեր ընթերցողներուն կը ներկայացնենք Արփիար Արփիարեանի հետեւեալ իմքնատիպ գրուքիւնը, որ հակառակ տարիներ առաջ լոյս տեսած ըլլալուն, կը պահէ տակաւին իր այժմէուքիւնը, լեզուի թարմուքիւնն ու մտածումի ուժը: ԽՄԲ.

ԶՈՒԱՐԹ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գրասէր բարեկամի մը հետ 1899ին մատենադրական խօսակցուքիւն մը ունեցանք Ազնքսանդրիա: Երբեմն կ'անդրադառնամ թէ այն խնդիրները, որոնց վրայ կարծիքներ փոխանակած էինք, կը յուզուին ուրիշ շատերու մտքին մէջ ալ նաեւ: Աւելորդ չեմ համարիր այդ օրուան մեր տեսուքեանց քանի մը կէտերը ծանօթացնել անոնց, որոնք կը սիրեն մտաւոր կեանքի ներկայացուցած դանազան կնճռոտուքիւնները քննել և լուծել:

* * *

Ազգայնուքեա՞ն թէ մտքի հիւծման վերագրենք, կը հարցնէր բարեկամս, մեր արդի վիպական և բանաստեղծական գրականուքեան ամլուքիւնը: Հայ ցեղին ազէտները մեզի զեռ չտուին հատոր մը, որ ժողովուրդը սարսռացնէր և աչքերէն արցունք բերէր:

— Դեռ կանուխ է, պատասխանեցի:

— Կանո՞ւխ:

— Այո՛:

— Ուրեմն բնուքիւնը սրտի պայթումի՞ն համար ալ ժամանակ սահմանած է, ինչպէս ծննդաբերուքեան համար:

— Շահարբաս մեզի Արաքսէն անցընել տալէն քանի՛ տարի եաքը ունեցանք Մայր-Արաքսին:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ 1890ԻՆ

Բաւեկամս սկսաւ ժպտիլ։

— Կը կարծէ՞ք, շարունակեցի, որ Ալաքսի Ջուբերէն քշուողները իրենց աղէտները երգելու ժամանակ ունեցած ըլլային։

— Ուրեմն զարերով Գամառի մը գալուստո՞ն պիտի սպասենք։

— Ո՛չ։ «Հայաստանի օրօրը», «Կաղանդը», «Ալիւնոտ յիշատակները», «Ինճորը», «Հայ տառապանքէն», «Յունաստանի Յիշատակները» գրող անունը արդէն հեղինակած է առաջին էջերը այն մատենագրութեան, որ եղեռնաւոր թուականը պիտի երգէ, նկարէ, լմաստասիրէ։

— Շարունակութի՞ւնը։

— Շարունակութի ւ ն ը սուրը կ'ընէ։ Սուրը հայ ժողովրդին աչքէն արցունք չաս կը բերէ· գրիչը անոր մրցակցելու անկարող է։

— Հանգստանալէ յետո՞յ պիտի ունենանք այն գրքերը որոնց կը սպասենք։

— Կարծեմ։ Պոլի՞ս էինք 94ի երկրաշարժին։

— Այո՛։

— Մոքերնիդ բերէք այդ օրուան կեանքը։ Հողը կը ցնցուէր· ոչ ոք կրնար դուշակել թէ ի՞նչ կրնար պատահիլ քառորդ մը ետքը։ Տեսարանը ահաւնասկս յուզիչ էր· միլիոն մը ժողովուրդ, ահաբեկ, զարհուրեալ, փողոցները թափած։ Երեւակայեցէք այդ կեանքին անդադրում յարատեւութեամբ չարունակութիւնը· պիտի գտնուէի՞ն բանաստեղծներ, վիպասաններ, որ հանդարտօրէն նստած այդ կեանքին երեւոյթները օրը օրին ուսումնասիրելու և նկարագրելու հետամտէին։

— Օ՛, չէ՛։

— Եւ սակայն ամէնքն ալ յուզեալ, խռովեալ էին։ Մեծ յուզումներն են որ մեծ գրականութիւնը կը ստեղծեն, յետ հանդարտութեան սակայն։ Մեծ ալեկոծութեան մը վտանգներուն ենթարկուա՞ծ էք երբեք։

— Ո՛չ։

— Ինչ չատ տառապանքներու վրէժ ըլլալը գիտեմ. անոնցմէ կրնամ երեւակայել սոսկալի փոթորկի մը բռնուողներուն տագնապը։ Թո՛ղ անոնց մէջ բանաստեղծ մը, վիպասան մը գտնուի· կրնա՞յ բան մը գրել։

— Ձեմ կարծեր։

— Բայց օր մը այդ գրագէտը պիտի տառապի փոթորկին յիշատակովը· ու ոչ ոք պիտի կրնայ, ենթադրելով տագնապներու հաւասարութիւնը, այնքան հզօր դեղեցկագիտութեամբ երգել, նկարագրել ալեկոծեալ ծովուն վհռութիւնը և մարդուն հոգեկան վիճակը որքան ան՝ որ ինչատակովը կրնայ իր աչքին առջեւ պարզել ահեղ տեսարանը, և սարսիլ այդ րոպէներուն զգայնութիւններովը։

— Պիտի գա՞յ այդ հանդարտութեան օրը, ու ե՞րբ։

— «Վաղը Աստուծոյ է», ըսած է բանաստեղծը։ Ճակատագրին հաւատալու վճռակութիւնը կ'ունենամ երբեմն..

— Այսինքն յուսահատելու տրամադի՞ր էք։

— Ո՛չ· բայց քաղաքական տեսութեանց մէջ չմոլորինք։ Գրականութեան սահմաններէն չեմ չեզուիր։ Մենք հայերս մեր միտքը չենք վարժեցուցած մեթոտով խորհելու, մեթոտով գործելու· մէկ ճիւղէն միւսը կը ցատկենք միշտ։ Հիմակ ալ ահա մենք նոյնը կ'ընենք ձեղի հետ։ Ուստի ազգային քաղաքականութիւնը ձգենք, և ազգային գրականութեան վրայ միայն խօսինք։ Մեր ապագայ գրականութիւնը որուն նմանը մեր պատմութեան մէջ, գոնէ մեր քրիստոնէացման թուականէն ի վեր, չենք ունեցած՝ կը պատրաստուի՞։

— Մեր աղէտները՞ն չնորհիւ։

— Անշուշտ. առանց մեծ աղէտի չենք կրնար սրտի մեծ գրականութիւնը ունենալ։ Բայց մեր պատմութիւնը 1894–1896 թուականները գերազանցող սարսափի օրեր կարծեմ բաւականէն աւելի արձանագրած է։

— Այո՛, նիւթապէս գերազանցող, այլ ո՛չ բարոյապէս։

— Մութ կը խօսիք։

— Չիս միշտ քաղաքականութեան կըռանին վրայ կը մղէք։ Կարճ կապեմ։ Մեր ազգին գլխէն չատ փոթորկներ անցած են· բայց ահեղագոյնը 1895 ի՛ն տեսանք։ Մենք, ինչպէս մեր պատմութիւնը ցոյց կու տայ, կամ համբերութեամբ սպասած ենք որ մեր երկիրը արշաւողները ձգեն երթան, կամ համակերպած ենք մեր վիճակին։ Պերլինի վե-

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ 1906ԻՆ

Հաժողովէն յետոյ համակերպութեան ընդունակութիւններս կորնցուցինք, վասն զի վերկութեան յոյսը ունեցանք: Քիչ մը առաջ վոթորկի վրայ կը խօսէի. ենթադրեցէք տաղնապի մատնուած չոգենաւ մը որ դինքը վերկելու ուրիշ չոգենաւ մը չնչմարէ, և այսպէս թէ այնպէս կ'ուզէ նաւահանգիստ մը հասնիլ, ժամէ ժամ աւելի յուսահատ: Ու ահա յանկարծ մէկ երկու չոգենաւ կ'երեւին, կը մօտենան վտանգեալ նաւուն, և ազատութեան պարանները կ'երկնցնեն: Ի՞նչ երանութեան զգացում է որ այդ րոպէին կ'ողողէ վտանգեալներուն սիրտը:

— Անճառելի երանութեան րոպէ ըսուածդ ըլլալու է:

— Բայց ճիշդ այդ րոպէին օգնութեան հասնող նաւերը կը հեռանան, իր բախտին ձգելով նաւաբեկեալ խեղճ չոգենաւը, ու ծովն ալ աւելի կը գայրանայ հետզհետէ: Ե՞րբ աւելի դժբախտ էին ուղեւորները վերկութեան ապահով յոյսը չտեսո՞ծ, թէ հիմակ:

— Պատասխանին համար չեմ վարանիր:

— Ճիշդ ու ճիշդ Հայոց վիճակը:

— Ուրեմն պիտի ընկղմինք. և ալ ի՞նչ զրականութեան ապաւինիք:

— Այդ վախը դեռ չունիմ: Ձեմ ըսեր թէ վերկութիւննիս ապահովեալ է, բայց կրնանք ապահովել պայմաններով որոնց վրայ ուրիշ առիթ կը խօսինք: Այժմ մեր ազգին վոթորկեալ նաւը նաւահանգիստ մը չուրջը կը զեգերի. ինչո՞ւ չյուսանք թէ ներս պիտի մտնենք:

— Շատ երկարեցաւ:

— Անցեալ չարքաշան մեծ ալէկոծութիւնը պիտես:

— Այո՛:

— Մարսէյլի չոգենաւը մինչեւ Ալեքսանդրիոյ նաւահանգստին մուտքը հասաւ, բայց երեք օր չկրցաւ ներս մտնել. վերջապէս մտաւ: Ունենալով այդ յոյսը և միշտ անոր իրականացմանը աչքատելով, դառնանք մեր զրականութեան:

— Կ'ըսէիք թէ մեծ զրականութիւնը ստեղծուելու վրայ է:

— Այո՛, և երեք սերունդի ստեղծագործութիւնը պիտի ըլլայ:

— Երեք սերունդի՞: Գալի՞ք:

— Ա՛, չէ, անցնելու վրայ եղող սերունդին, արդէն պատրաստուածին, և անոր որ ահա կը հասնի:

— Երկար առեւնի գործ:

— Առանց ժամանակին օգնութեան մեծ բան մը չի ստեղծուիր, ըսած են: Հասարակ տեղիք մը որ սակայն միշտ իրր նորութիւն մը կրկնելու է Հայոց:

Բարեկամս խնդալ սկսաւ.

— Բարդ ինձի՞ է:

— Ամէնուս ալ: Ձեմ յիշեր ո՛ր խմաստասէրը իրաւամբ ըսած է թէ՝ համբերութիւնը քաջութիւններուն չժուարագոյնն է: Այս վերջին առեններս այդ քաջութիւնը մեզի պակսեցաւ: Գրականութիւնը սակայն մեր անհամբեր կեանքին չի հպատակիր: Բազմաթիւ պայմաններ պէտք է որ մէկտեղ գան, ու պատրաստեն զրականութիւն ստեղծելու եղանակ մը:

— Որո՞նք են ուրեմն այդ երեք սերունդները որոնք իրար շարունակելով վերջը վերջը մեզի պիտի տան այն գրքերը որոնց կը սպասենք:

— Այն սերունդը որ 1870ին դեռ նոր չրանաւարտ կ'ըլլար, և հիմակ այլ եւս իր հանրային և զրական չրջանը աւարտելու վրայ է: Այն սերունդը որ 1890ին արդէն պատանեկութենէ երիտասարդութեան զարճած էր ու կը գործէր, կը գրէր քանի մը տարիէ ի վեր: Եւ այն որ դեռ գպրոցն է այսօր:

Հոս ընդհանուր տեսութիւն մը պարզեցի 1870–1900ի մեր ազգային կեանքին վրայ: Այդ կեանքին ծնունդն են մեր միտքը ու սիրտը, որ նոր գրականութեան մը հիմը արդէն դրած են: Երկար կ'ըլլայ այդ տեսութիւնները պարզել հիմակ հոս. առիթ կ'ունենամ անոնց վերադառնալու:

Մեր խօսակցութիւնը յետոյ դարձաւ գուարթ գրականութեան չուրջը:

— Մինչ մեր արամութեան գրականութիւնը դանդաղ դանդաղ կը յառաջանայ, Զուարթութեան գրականութիւնը արդէն իր գլուխ գործոցները տուաւ մեզի. «Մակաբոյծները» և «Մարտիկ Ազան»: Մի՞թէ հեղնարաններն ալ ժամանակի ծնունդ չե՞ն:

— Երկար ժամանակի ծնունդ չեն, այլ ժամանակին: Նոր արամութիւնը որ ժողովուրդները յուզող ու զօրացնող գրական գործերը կը ներչնչէ, ժամանակին ազակցութեանը կարօտ է: Գարունն ու ամառը պէտք են որպէս զի աշնան արամութեան հրապոյրը զգանք: Գարնան մէջտ կը հրճուինք, ու երբ գուարթութեան վրայ խօսինք, «գարնանային»ը կը կցենք: Տե՛ս, «Մարտիկ Ազա»յին հեղինակը. դեռ և ոչ իսկ օրինաւորապէս երիտասարդ կրնայ սեպուիլ: Քանի տարի եռքը աւելի խմաստասիրական գաղափարներով լեցուն, աւելի զրական պերճութեամբ հրապուրիչ գիրք մը պիտի գրէ. բայց երբե՛ք այն համով հոտով հեղնարանութիւնը որ «Մարտիկ Ազան» ժամանակիս էն երեւելի գործերէն մին ըրաւ:

— Գաղտնի՞քը:

— Գաղտնիքը հոն է որ «Մարտիկ Ազան» անմեղ սրտի մը, պարզ մտքի մը ծնունդն է:

— Անմեղութի՞ւն. բայց չարամտութեան գլուխ գործոցը կը կարծէինք:

— Շատ հրճուանք զգացի՞ք ու խնդացի՞ք գայն կարդալով:

— Անտարակոյս:

— Ձարութիւնը չի հրճուեցնեը, և ոչ ալ սրտէն խնդում կը ժայթքեցնէ, վասն զի չարութիւնը տգեղ է:

— Ուրեմն չարաճճիութի՞ւն ըսենք:

— Եթէ անգիտակից չարաճճիութիւն ըսէք, թերեւս ճշմարտութեան մօտենաք: Այդ նորածիլ գրագէտը, որ սակայն բնածին յատկութիւններով օժտուած է, քիչ մը, կամ թէ ճիշդ ու ճիշդ կը նմանի պզտիկ տղու մը որ պաշտելի անմեղութեամբ տուն կը կործանէ: Ֆրանսացիներուն «սարսափելի տղայ» կոչածն է: «Տղաս, մայրիկդ տո՞ւնն է, կը հարցնէ զարպասի հետամուտ երիտասարդ մը, սրտազողով: — Այո՛: — Հայրի՞կդ: — Ոչ. մայրիկիս ակռաները չինել տալու գնաց»: Կը գտա՞ր խեղճ տգեն թէ ի՛նչ հարուածկու տար մօրը:

— Ու երբ խմացուի՝ տգեակը կ'ուտէ, թէեւ անմեղօրէն յանցաւոր է:

— Այո՛:

— Անոր համա՞ր պարոյրն ալ կ'ապահակեն:

— Բայց ապահակը մօրը գաղանիքը ետ չի գարձներ: Տարիքն է որ ապահակը կ'ի-ջեցնէ:

— Մակաբոյծներուն հե-ղինակին բերա՞ն ալ կաթ կը հոսի:

— Անոր անմեղութեան համար երդում չեմ ըներ: Դէպի երիտասարդութիւն կը յառաջանայ, իր ժպիտը ա՛լ մանկունակ չէ: Մարտիկ Ադան գրողը կը ցնծայ, կը ծափէ տղու մը պէս, որ գառագեղի մը կենդանինե-րուն հանդիսատես է: Երօա — Վահրամ՝ իմաստասէրը է: Պարոյր՝ ընկերական բարքերու հրաշալի լուսանկարիչ մը, աննշմարելի դիմագծերն իսկ երեւան հանող: Մի-սը՝ պահակերհան մը, որուն ձեռքը վրձին մը կայ· արուեստագէտ մըն է, որ գիտէ թէ ամէն մէկ դէմքի ո՞ր գծերը պէտք է առուերի մէջ ձգել, ո՞րը երեւան հանել, ո՞րը խոշորցնելու է, ո՞րը պզտիկ-ցնելու:

— Անմեղ թէ մեղաւոր, չէ՞ք կարծեր որ այդ հեղինակութիւնները գաղափարային գառներու կը վնասեն:

— Որովհետեւ հարուածնե՞ր են:

— Այո՛:

— Գիրը հնարուելէն ի վեր ամէն հարուածեալ իր պաշտպա-նողականը կը վնասէ այն փաստաբանութեան մէջ թէ՝ իրեն արուած հարուածն իր ներկայացուցած գաղափարին կ'ուղղուի: Ամէն անգամ որ կրօնաւորներու դէմ խարազան մը չէներ է, հեղինութեան չափ մը առլած է: «Կրօնքը կը կործանէ՛ք» պոռացեր են: Եւ սակայն կրօնքը միշտ մնացած է կրօնք: Արդար գայրոյթը գեղծումները ջնջելու, գեղծարարները պախարեցնելու կը ծառայէ: Ամէն գաղափար՝ ըլլայ կրօնական, ըլլայ անաւատական, ըլլայ քաղաքական, ըլլայ գրական, ինչ կ'ըլլայ ըլլայ, կը հզօրանայ, կ'ուժովնայ մարմնի մը պէս որմէն ապականարար հիւթերը դուրս կը նետուին:

— Արդար գայրոյթ ըսիք· բայց ամէն գայրոյթ արդա՞ր է:

— Ինչ որ անարդար է՝ ան գեղծում է· ամէն գեղծում անհե-տանալու դատապարտուած է:

— Ո՞վ պիտի որոշէ արդարը անարդարէն:

— Խիղճը, գիտակցութիւնը· ուր որ ազատութիւն կը տիրէ, հո՛ն խղճի և գիտակցութեան յաղթանակը ապահովեալ է: Ազատու-թիւն մամուլին, ազատութիւն խօսքի, ազատութիւն ընկերակցու-թեան և այն ժամանակ բարոյապէս ծանր հիւանդները միայն կ'ա-հաբեկին: Քառորդ գարու մը փորձառութեամբս կը խօսիմ:

— Լա՛ւ· բայց մեր սերունդը ո՞ր օրուան կը սպասէ արտա-ութեան գրականութիւնը ստեղծելու:

— Մենք դեռ վերջնապէս արտաւմները չենք, վասն զի յուսա-հատները չենք: Այո՛, միշտ արտաղոզի մէջ ենք· բայց միշտ վաղ-ւան արեւը կը յուսանք: Այդ արեւուն ծագմանը կը հաւատանք: Եթէ արտաւմ ենք, երկուան համար, զուարթ ենք վաղուան համար: Շատ անգամ հռչակուած ճշմարտութիւն մը չէ՞ որ մեծ ուրախու-թիւնները մեծ վշտերէ կը ծնին:

— Ձեր սերունդը այդ մեծ վշտերը զգացած է, առանց սակայն դեռ մեծ ուրախութեանց համը առած ըլլալու:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ ուրեմն ձեր լացի արցունքները չէք թափեր, մինչ նորերը իրենց զուարթութեան արտասուքը գալելու վրայ չեն ըներ:

— Երբեմն երբեմն թատրոն գացեր և ողբերգութեանց հան-դիսատես գտնուեր էք, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Անշուշտ պիտած էք որ երբ տեսարանները արտաճշիւկ են, հրիւկ մարդիւկ ինչքան ալ խորապէս յուզուին, հզօր ջանքեր կ'ընեն ինքզինքնին բռնելու, որպէս զի չլան: Կատակերգութեան մը համար ոչ ոք իր խնդուքը կը բռնէ: Երկու արցունքներուն համար այս տարբերութեան պատճառը դուք ձեզի հարցուցէք, վասն զի դուք ալ փորձը ձեր վրայ ըրած ըլլալու էք: Տրամութիւնը ամօթխած է: Կինները «ակար էակ»ը նկատուին թերեւս անոր համար որ իրենց վշտին արտայայտութիւնները գալելու կարող չեն: Տրամութիւնը զօրեղ զգացումի կը բարձրանայ երբ ինքն իր վրայ ամփոփուելով լուռ կը մնայ: Խորապէս զգացուած արտաւմութիւնը ազգերու համար վտանգ է, զոր պէտք է իրենց սրտին մէջ մթերեն ու չոր պահեն: Արցունքով թրջուած վտանգը իր պայթումի յատկութիւնները կը կորսնցնէ: Զուարթութիւնը մարմինը կ'ուռճացնէ· և ծառերուն պէս մարմինն ալ իր ջուրը կ'ուզէ որ մեծնայ և թարմ մնայ: Զուարթու-թեան արցունքը բարերար է:

Մեր խօսակցութիւնը երկարեցաւ զուարթութեան պատաւ-թիւններով· անոնք ալ գրելու առիթը հաւանօրէն կը ներկայանայ:

Նոր կեանք 1900, թ· 19 ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

«Մեղու» թերթին, 1873 Ապրիլ 4, թիւ 127ին մէջ կը կարդանք հետեւեալ խմբագրական ծանօթութիւնը, գրուած՝ Տիգրան Արփիարեանի առաջին գրութեան հրատարակութեան առթիւ: Տարիներ յետոյ այդ դպրոցական պատանին կը դառնայ մեր լաւագոյն հրապարակագիրներէն մէկը:

ԽՄԲ.

Հետեւեալ ոտանաւորը Օրթագիղի Սրբոց Թարգմանչաց դպրոցին՝ որն որ Բարեսէր Ընկերութեան խնամոցն ներքեւ կը գտնըվի, աշակերտաց մէկուն գրածն ըլլալով և յիշեալ դպրոցին հայկաբանութեան դասատու Մեծ. Թղլեան էֆ.ի կողմէ մեզ ղրկված ըլլալով, սիրով կը հրատարակենք՝ ի քաջալերութիւն աշակերտաց.

Ի ՎԱՐԴԵՆԻՆ ԻՄ ԹԱՌԱՄԵԱԼ

Այդպէս ինչո՞ւ խամրեցաւ
Թերթեր ֆո վա՛րդ սիրական.
Ինչո՞ւ ի դաշտ և ի լեռ
Զանոյշ ֆո հոտ չես բուրեր:

— Չի բախտն անգութ
Մանկի՛կ սիրուն
Է նախանձոտ
Միշտ գեղանուոյն:

Երբոր զեփիւռ, մեղմ ցայգուն
Փչէ ծաղկանց մէջ սիրուն
Միայն կոկոն ֆո թառամած
Ինչո՞ւ տեսնէ գետնամած:

— Չի բախտն անգութ
Մանկի՛կ սիրուն
Է նախանձոտ
Միշտ գեղանուոյն:

Ծաղկանց մէջէն երբ առու
Կը առդոսկի սիպարկու
Չի՞ չյուր ալիս չեմ տեսներ
Կրկնըռւած ֆո չինչ թերթեր:

— Չի բախտն անգութ
Մանկի՛կ սիրուն
Է նախանձոտ
Միշտ գեղանուոյն:

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ՝ երիտասարդ

Ա. Ա.
23 դեկտ. 1893

եւ իր ձեռագիրը

Յառաւօտուն երբ կուսիկ
Խնդրէ թերթերդ, իմ վարդիկ,
Ըսէ՛, ինչո՞ւ մի միայն
Տեսնէ փշեր ֆո խոպան:

— Չի բախտն անգութ
Մանկի՛կ սիրուն
Է նախանձոտ
Միշտ գեղանուոյն:

Երբ գարնայնի զուարթ սոխակ
Առնու երգել, յաճտառակ
Հի՞ր զո՛ւր, ի մարգ և ի դաշտ
Խնդրէ թերթերդ, հէգ իմ վարդ:

— Չի բախտն անգութ
Մանկի՛կ սիրուն
Է նախանձոտ
Միշտ գեղանուոյն:

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

1872 մարտ 28· (+ 14 դեկտ· 1915)

ԵՐԿՈՒ ԱՆՏԻՊՆԵՐ ՀՐԱՆԴԷ

90ական թուականներուն կիւրեղեան Պոլիս իր ուսուցչական–խմբագրական գրաղումներուն զուգընթացաբար ունէր նաեւ հայերէնի մասնակի դասեր, բարեկեցիկ ընտանիքներու մօտ:

Իր երբեմնի աշակերտուհիներէն մէկը — հանրածանօթ տիկին մը — մեզի յանձնեց հետեւեալ երկու սիրուն անտիպները, զոր Հրանդ ժամանակին արձանագրած է իր ալպոմին մէջ:

Ալպոմը զոհ գացած է Պոլիս, հրդեհի մը, բայց աշակերտուհին, Հրանդի հանդէպ տոգորուած՝ հիացիկ խանդավառութեամբ, իր յիշողութեան խորը գուրգուրանքով ի–բացուցած ու հարազատօրէն պահած է մինչեւ այսօր անոր տողերը: Անդրշիրիմեան ձայն մը ուրեմն որ կը խօսի մեզ կենդանի ալպոմի մը սրտէն···:

ԽՄԲ·

Գ Ո Հ Ա Ր Ը

Տաբիններով զարդն էր ճակատս գերիվեր,
Լերան յօնքին–վրայ աստղիկ լուսահեր,
Նախանձորդներ ունէի չորսդիս բազմաթիւ
Մրջիւններու պէս գեռացող ցանուցրիւ:
— Կա՞ր ինծի պէս երջանիկ:

Օր ալ եկաւ, օր չարաչա՛ք ու մթին,
— Ամէն հաչուէ դուրս և պահուած՝ երկնքին,—
Ինկաւ ճակատէս իմ այդ գոհար թանկագին
Եւ փչրուեցաւ մարմարահիւս յատակին:
— Կա՛ր ինծի պէս երջանիկ:

ՄԵԼՔՈՆ ԿԻՒՐՃԵԱՆ (Հրանդ)
ամսոթէ դարձին. 1910

***

Թղթիկ, տետրակ, թերթիկներ, — բամպակէ եւ հնոտիներէ չինուած զանգուած, որ մենէ աւելի երկարակեաց էք, կը նախանձիմ ձեզի: Դուք պահեստ կ'ըլլաք ձեզի աւանդուած կայծերուն, արցունքներուն եւ հառաչանքներուն, եւ օր մը, երբ ալ չի կանք մենք, դուք կը բացուիք, կը բացուին ձեր մեռած կողերը, եւ դուք կը շնչէք դրոշին չունչովը, անցած հոգւոյ մը բուրումը կը ծաւալէք բուրվառի պէս:

Աղէ, երբ օր մը բանան ըստ բախտի ձեր այն ծալքերը, ուր այս տողերը կը չարուին, մրրկեալ ալիքներէ արձակուող թաւանշէքներու պէս, յիշեցէք զիս եւ չարչրկուող հոգւոյ մը, խռովայոյզ սրտի մը յիշատակն արթնցուցէք:

Յիշեցուցէ՛ք անոր՝ քանդուած երկիր մը, կոխկրտուած հողեր, ոսկորներ, ուր կեանքը, մարդկային կեա՛նքը, չորցած կուրծքի մը փակչող մանկական շրթունքներու պէս, փարած է չարչարանքի, խաչի եւ աւերակներու:

ՀՐԱՆԴ

1896, Ապրիլ
Բերա.

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Դիտուած է որ անոնք մեայն իրենք իրենց կարեւորութիւն տալու կը ճգնին, որոնք ամէն կարեւորութենէ զուրկ են:

Հարուստն ապջատէն աւելի զրամը կը սիրէ, ո՛ւր որ ալ ըլլայ, իրենէ ձեւի մէջ ալ որ ներկայանայ· զարմանալի ձգողութեան օրէնք, որուն հիմը կը կազմէ մարդկային անյագութիւնը:

Բամբասանքը կանանց բերնին մէջ՝ ձիւնի մէջ թաւալող գնդակի մը կը նմանի, չարունակ զլորելով կը սառուարանայ: ԳՐ· ԶՕՀՐԱՊ

Կ'ապրին այն ժողովուրդները, որոնք անցեալի հպարտութիւնն ունին, ներկային պինդ փարած են իրենց ստեղծագործութիւններով ու խոհալներով եւ որոնք իրաւամբ վստահարար կը նային ապագային: Յ· ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

ՄՈԿԱՑ ՄԻՐԶԷՆ

Վասպուրականի հայ ժողովրդական երգերուն մէջ, իր դիւցապնաշունչ հիւսուածքովն ու հուժկու եղանակովը նշանաւոր է Մոկաց Միրզեն երգը:

Ասոր վոխոխակները ցրուած են քանի մը ժողովածուներու մէջ: Իմ գրի առած վոխոխակը ես քաղած եմ 1907ին Վանայ մէջ, Սպարկերաբ բարբառով, նոյն դիւզաքաղաքի բնիկներէն կանչօք, որ զմայլելի դիւցապներգու մըն էր: Հետաքրքրական կողմը՝ մէկտեղ երեք վոխոխակներէ՝ (*) կը կազմէ ամբողջութիւն մը:

Մոկք նահանգի համանուն դիւղաւանին մէջ, ասկէ բաւական տարիներ առաջ, անուանի կ'ըլլայ Միրզա անունով հայ դեղանի կտրիճ մը: Այնչափ անուանի որ՝ այդ չրջանին բռնապետ Զըլխրու Ամիրէն կը նախանձի եւ կ'ուղղէ մէկտեղն վերջնել Մոկաց Միրզան: Իրեն խորհրդատու կօլօտ կամ կապոտ խօջէն կը թելադրէ՝ Միրզան հրաւիրել ճաշի: Աղանդերին՝ ձմերուկ կը հրամցուի անոր՝ կարուած մէկ կողմը թոյն քսուած դանակով: Միրզան այդ թունաւոր չերտ ձմերուկին ուտելով՝ մահ-մօրուքը կը թափէ, ու կը մեռնի:

Միրզեն ձեւը՝ դաւառական հայկական ձեւն է: Ուղղականն է Միրզա:

Մոկաց Միրզեն երգը կը պահանջէ ուժեղ զօրաւոր թոքեր, ու ոլորուն զբօսնական ձայն:

Ով որ օժտուած է լեռնագոտ ձայնով մը՝ թող հրապարակէ իրենէ արտասովոր երգելու զմայլելի Մոկաց Միրզեն.—

*
**

ՄՈԿԱՑ ՄԻՐԶԷՆ

(Որոտուն եղանակով)

Օ՛րն էր ո՛ւրբա՛թ, լո՛ւս ի՛ շա՛բա՛թ.
Գեաշտ էն գեացա՛ծ Մալա՛ֆ-Աւէն.
Խէն ու տանի՛կ՝ խըդրաց զըմէ՛ն:
Թղթիկ մ'էկաւ Զըզիրու Փաղէէն.
Տարաւ տուին Մոկաց Միրզէն.
Փաղեց ուր գիոն, կախեց մաղդէն...:
Կուժ ու կըդխէն էզար գետին,

Ասաց,—
Բերէ՛ք ու դի՛ւս՝ Բօզ-Բէղավին.
Դըրէ՛ք վէրէն՝ թամ՛ք արծըթին.
Սափար ունե՛մ՝ չուր Զըզիրէն...:
Խաբար արէ՛ք Նազուխանին,
Խանի ուր ձոր, խագնի ուր խին.
Վիզը կոտրէր Կապոտ-Խօջին,—
Չի՛ա չը մատնէր՝ ձեռն աւօր(ն)ին:
Խազար ա՛փսո՛ո՛ո՛ո՛ս,
Մո՛կա՛ա՛ա՛ց Միրզէէէն...:

(*) Քնար Մշեցոց եւ Վանեցոց (Սեդրակեան), Տղկէղ. վսպրկնի. Հայ ժողրդ. բնիսքն. (Աճէմեան) եւ իմս: Զ.

Գիացին խասան՝ չուր Զըզիրէն,
Խաթխունֆուեր թափած փանջարէն.
Քաղաք զըմէն ժողվան էկան ուր թամաշէն.
Ըսցին,— Ասու բաժ-քալեղը չըկեր դիւնիէն.
Ասու աչ-ունքը կ'ուժեր մեր Զըզիրէն.
Մոկաց Միրզեն կ'ուժեր քաղա՞ք զըմէն...,
Խերիկ չըխեր Կապոտ Խօջէն:
Խազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն...:

Մոկաց Միրզեն առին տարան Պզտիկ-Դարգէն,
Լցուաւ ուր սիրտ, կաթաւ արտասունք թուխ աչքերէն
«Ա՛խ» ըմ քեաշեց՝ սրտի խորէն.
Քաղուաւ ուր գիոնն կարմիր երեսէն.
Ասաց,— Դու խեր չըխեր Կօլօտ-Խօջէն,
Մոկաց Միրզեն չը քիրեր դու չուր Զըզիրէն:
Խազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն...:

Բէմուրադ կէնայ Կօլօտ-Խօջէն,
Առեց փարէն՝ էջաւ շուկէն.
Էտու առեց գ'էն բաշըլէն.
Դաճակ դեղեց մէկն իրիսէն.
կաժ ըմ կաժեց գ'էն քուչըլէն.
Էտու կէրաւ Մոկաց Միրզեն.
Թափաւ մուրուս, կախուաւ լըմէն.
Խերիկ չըխեր Կօլօտ Խօջէն:
Խազա՛ր ափսո՛ո՛ո՛ս, Մոկա՛ա՛ա՛ց Միրզէ՛է՛է՛ն:

Լսան էսա մեր Մոկացիք.
Լալով-լոցով էկան գեացին
Միր-Մահմուդի քէօշկ ու սարէն.
Բարձին քերին լէշնը Միրզին.
Խաթխունֆուեր զըմէն թափան փանջարէն,
Ըսցին.— Դու խեր չըխէ՛ր Կօլօտ-Խօջէն.
Խազար ափսոս Մոկաց Միրզեն
Չը կեր քու նման Հընդի Դիւնիէն:

Էկան խասան չուր Տրլաշէն.
Կուժ ու կըդխէն կախած նաշէն.
Արուն էլեր կ'երբայ լէշէն.
Աշխար՝ թափեր ուր թամաշէն.
Խազար ափսոս, Մոկաց Միրզեն...:

Գեացին խասան Մալաֆ-Աւէն,
Գեղացին թափաւ ուր թամաշէն.
Լացին ըսցին՝ խերիկ չըխէ՛ր Կօլօտ-Խօջէն:
Էկան խասան Աբրախամանց
Աբրախամանց Բերդի դիմաց:
Էկան խասան չուր միջաբաղ,
Խաբար տարէ՛ք խէրկան մէրկան,

1018-93

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀԱՅ- ՍՍՀ, ԽՍՀՄ

Թանկ Նազուխան թող տան իրկան:
Տարին տրին մըչ բողերուն,
Մոկաց Երկրի սարի վէրէն,
Դուռն էլ բացին խարաւ ֆամուն,
վեր ուր ֆաղցրիկ գերեզմընին
Լուս կաթաւ երկընքէէն.
Աստուած սիրող՝ յիշէք Մոկաց Միրզէն
Ըսէք.— Խազար ափսոս Մոկաց Միրզէն.
Ձը կէր ֆու նման Հընդի դիւնիէն...:
Խազար խա՛զար ա՛փսո՛ո՛ո՛ո՛ս,
Մո՛կա՛ց Մի՛րզէ՛է՛ն...:

Տ. Զիթունի

*
**

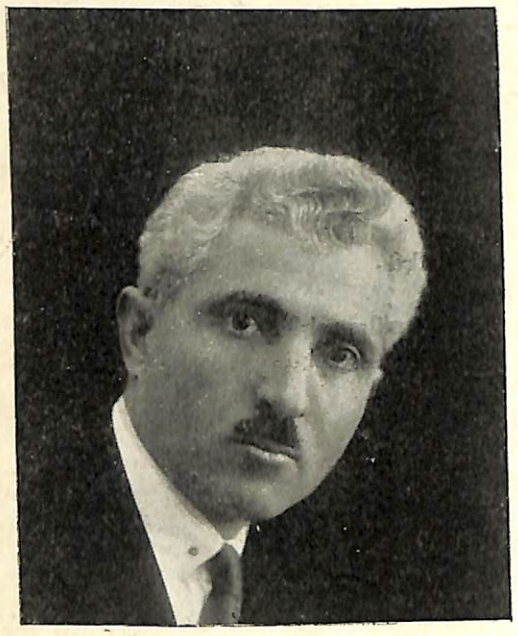

Տ · Զ Ի Թ Ո Ւ Ն Ի

ԲԱՌԵՐ.— Գեաշտ էն գեաց = *խրախճանքի էին պնացեր*: Նէն = *Հայն (... ու տաճիկը)*: Նըդրաց = *Միասին*: Ուր = *իր, իրեն*: Կախեց մազդէն = *Դէմքը թթուեցուց*: Կըդխէն = *Գինու գաւաթ*: Էզար = *Զարկաւ*: Գիւս = *Դուրս*: Խօզ-Խէդալի = *Նժոյգին անունը*: Թաւէ = *Թամբ*: Սափար = *Ճամբորդութիւն*: Ձուր = *Մինչեւ*: Ֆանի = *Հանէ*: Ֆանջարէն = *Պատուհան(ներ)ը*: Թամաշէն = *Ի տես, դիտելու*: Ասու = *Ասոր*: Գամ-բալեղ = *Հասակ ու ճեւ*: Գիւնիէն = *Աչխարհ*: Նէրիկ չըխէր = *Զքանա՛ր, փո՛ւճ ըլլար*: Էհմուրադ կէնայ = *Նպատակին չհասնի*: Նտու = *Տուաւ*: Բաշըլէն = *Ձմեռուկը*: Դեղեց = *Թոյն քսեց*: կամ ըմ կաժեց = *Շերա մը կարեց*: Գուչըլէն = *Ձուտաւելիքը (ձմեռուկը)*: Էրմէն = *Խոփ, վրի ծալքը*: Գէօշկ ու սարէն = *Պալատը*: Լէշ-նը = *Դիակ-ը*: Նաբիւնմոեր = *Տիկիններ*: Նաշ = *Դաղաղ*: Բող = *Ագաթեղ*:

12 Յուլիս 1931 Փարիզ

ՎԱՆՔԻՆ ՍԻՐԱԿԱՆԸ

Անվտարմ Ակնայ Ս· Երեւման վանքը քաղքէն և թեմէրէն 2–8 ժամուայ ճանապարհով, Տուժիկի ձիւնափառ Մնձուրի հսկայ ոտքերուն՝ Գիւլի տէրկէն, Գոհանամքի և Գուռնափինիի բլուրներու ծոցին ու սարերուն, յաղթ դիրքի մը վրայ նոյնչափ բարձր ու բախտ չինւած քով, զարերու իր պատմութիւնովը ալեւոր, ուխտաւորներու մուրատ տուող, հոչակ հանող մենաստանն էր Ս· Փրկիչը: Սա՝ աղքատ քահկին, անկար ու տկար մարմինին, վշտահար հոգեհակին, անթերի հաւատացողին Ս· Երուսաղէմն էր· ըստ աւանդութեան երբ՝ մէկը եօթը անգամ Երեւում ուխտի երթայ Երուսաղէմ գնացած կը լինի: Հռոմմայեցւոց տիրապետութեան օրերուն Ապլատիկոս (Եւստաթէոս) զօրավարին ձեռամբ հիմնուած է Ս· Երեւումը... Ըստ աւանդութեան Բ· դարուն վերջերը, կամ Գ·ին առաջին տարիները Ապլատիկոս Մատէնի (հանքավայր որ դեռ իր աւերները ու կոյտերը ունի և դիզուած կը մնան) պինուորական պաշտօնեայ լինելով, յաճախ այս սաղարդադարդ ու բլրադարդ վայրերը որսի կ'երթայ եղջերուներ ու քարայծեր որսալու: Եղջերուի մը հետապնդումին, եղջերուն վիթխարի քար ժայռի մը ճեղքերէն բուսած ոստերուն կ'ապաւինի ու կը պլլուի· անմեղանակ կենդանին երկիւղի սարսուռով մը, դիմադրելու հայցելու ու խնդրելու ոգորմ նայուածք մը կը նետէ վեր երկնքին... ու Յաչն Աստ՝ եղջերուներուն կը փայլի· է դուր Ապլատիկոս երկիցս ու երիցս նշանագիծէն կ'ուղղէ իր աչքունքը եղջերուն կրակելու... ձեռները կը դողդղան փողնուրուն հրացանին հողին կը մխուին: Եղջերուն մահէն փրկուած է· Ապլատիկոսն ալ հեթանոսութենէն: Ապլատիկոս լոյս հաւատքին լոյս ոտնը կը կառուցանէ, Փրկչին անունով: Հոդ դեռ կենդանի էր և է մշտադալար ծառը որուն վրայ երեւցաւ Փրկիչը ու անունը Երեւում առաւ ա՛յնքան իրաւամբ ու տեսլեամբ:

Ս· Երեւումը անդրադարձ զարերէն հոյակապ անուն մը ունեցած է և փառայեղ մենաստան մը եղած, ուր զարերով ուխտաւորած, երգած ու երկրպագած են, և իր՛նչ խոր ու կսկուծ հաւատքով, որչա՛փ սիրով անայլայլ ու անմոռայլ: Երեւում իր աչ բազուկը երկարած էր մինչեւ Խարաքիւթիւկ, բարձրարլուր Ս· Յակոբները կոխկռտելով, ձախը՝ արձակած Գուռնափինիէն, Ընկուզեկէն, Բալան Թեօքէնէն, բոլորակը Խոսապին· Քամակը տուած Գոհանամքին ու Բիւլին մինչեւ լեռնարքային արքայ Մնձուրի Նարուգողոնոսորեան զոռոզութեանը, որ զարեր ու մարդեր և մարտեր հեղներ է· իսկ պիրան ու աչքունքը ըսես վեհուն մինչեւ Տէլիք Թաչ ու Խարապէլ նենգ ու դէպ այդ լեռնաշղթաները:

Վանքին չէնքը փառայեղ էր· օդն անուշակ· ջուրերը զուլալ, հոչակն անոր անպարունակ բուժքն ալ ըսես միշա կենսունակ: Բիւրաւորներ փութացած էին երբեւ ուխտաւորներ: Հոն հիւծախտաւորը կրծող միքրոպներէն ազրծած ու ուժաւորած կը դառնար անմահական

այս վայրէն, ո՛ւր բիւր ակունք ձիւնահոս կը շաչէին լուսապբիւրներէն սառնորակ, ուրկէ ջլախտաւորներ, մոլթախտաւորներ կ՚ըմպէին անկուշտ:

Նշանաւոր էր վանքին չէնքը, գեղաչէն մանաւանդ փիլմիչեանների (ամիրայական) յարկը, և ամբողջ չէնքը Անխզարմին ճաչակը, գեղը, ճոխութիւնը կը ցուցադրէր ներսով ու դրսով: Խաս պաղչան եւս, ուր ազգի ազգի ծառեր հովոցներով ու մրգեղինօք հարուստ ու չէն. աւազաններ որթատունկերու ոստերով ու ողկոյզներով յղփացած, ճոխ արեւելքը կը պատկերացնէին: Մենաստանի վանահայրը թեմադլուխ Ակնայ առաջնորդն էր. տարուան կէսը հոն կ՚անցնէր. միաբանութիւնը մինչեւ 10–16ի կը հասնէր. իր գլխաւոր հարստութիւնն էր ոչխարն ու մեղուն և արջառը:

* * *

Քաղքի ...Սիրական, չատ երիտասարդ հասակին տունէն վանք կը նետուի, հօրը տունը և ընտանիքին ծոցը իրեն անընտել կը մնայ, և սիրողը կը լինի լեռնական ազատ լանջին ու կեանքին: Ամէն ծառայութեան կը դիմէ, ու ամէն դժուարութեան կը խոնարհի. դժտունէն մինչեւ փոխ վանահայրութեան ճամբայ կ՚ունենայ ու կը քալէ, և պաղահաւաքութեան մառնադէսը կը լինի: ... Սիրական դէմքով համակրելի չէր և ո՛չ ալ դիւրամատոյց պատկերն ու երեւոյթն ունէր, մանաւանդ իր չուրջը խօսուած ծածուկ խօսքերն ու չչնկոցներն ալ աւելի ու այնչափ անհաղորդ ու անհրապոյր ոխակր մը կը ներկայացնէին դինքը: ... Սիրական երկար հասակով, չոր ու ջղուտ կազմուածքով տղամարդ մըն էր, միչա ահագնդ· սուլելիկ գլուխ մը չէկ մազերով, խուխ ու ցրիւ, ճակատը ծնունդէն կնճռոտ, աչքերը կապոյտ ու ճերմկուցը առատ, որ թաւ յօնքերուն ու խառնակ թարթիչներուն, քիչ մըն ալ անկանոն կոպիճներուն մէջ սարսափ ազդող նայուածքն ունէին. իր արտաքինը կ՚արդարացնէր չատերուն որակումը — դող Սիրական: Բայց հակառակ իր այս մակդիրին, միչա աղքատ մնաց ու ամէն ինչքն ալ վանքին ու բոլորը միասին կապուտ կղզոպուտին, համայնաւեր աւերածութեան: Երկար մօրուս մը ունէր չէկ ու անխնամ, նման Տէմէներու մօրուացը, և թաւ պեխեր մըն ալ ոսկրացած այտերուն թառած. կուրծքը գօտ մազերով միչա բաց օդին ու հովին առած... Բայց ինչե՛ր կը բախէին այդ չհասկցուած մարդուն ներսը...: Ֆիւրսի մը սիպարն էր աւելի հագուստովը, գլխին իւզոտ ֆէչէ մը չալմայով եղերուած, պղտոն մը թեւերը ուսին մօտ հանդերձած, կարմիր կաշիէ փոստալ մը (ոտնաման) հիթիթեան, մագէ գօտի մը մէջքին:

... Սիրական՝ սիրականն էր վանքին, Հայոց մեծին ու փոքրիկին, Թիւրքին ու Քիւրտին, և ա՛լ դարձած էր համբաւաւոր, իր չուրջը սիրուած առասպելներովը, և այն կապազարհամովը որ իրեն յատուկ էր, միայն ընտանեկան յարկին մէջ ոչ կապազարհուած էր, ոչ ալ սիրով թրծուած, ասոր համար մեղքը ճիտը կը փսփսային և կը խօսուրուէին թէ անգութ է, քար սիրտ է, անզգայ է մանաւանդ վարիկասեռին հետ, երբ ան տարիներով իր մասղաչ կնոջ ու անմեղունակ տղոցը քով չէր մնացած ու նայած այլ չատ քիչ

անզամներ հիւրի մը պէս այցելած էր. ամանք անչծք կը կարզային, ուրիշներ ալ օրհներդ երբ՝ ան Ս. տեղին աշխատաւորն էր տարիներով, ոչ որպէս վարձուորի, այլ բոլորովին նուիրուածի. հանելուկ մըն էր իր կեանքը, ծնունդը իրեն համար ալ գաղտնիք մնացած էր: Վանքին հոգին էր ու բանալին. թէեւ պակաս եղած ալ չէ գանգատներուն չարքը, բայց վանքին չահը անոր ներկայութիւնը կը պահանջէր, և ո՛չ ոք չէր կրնար այնչափ օգտակար ըլլալ որչափ ... Սիրականը: Անահ այս տղամարդը մխ մինակ չատ անզամ վանքին մէջ ու լեռներու ծոցին, գեւի (հսկայ) մը հմայքը տարածեր էր ուրկից կը պատկառէին, երկիւղածօրէն կը մերձենային, աչքի ու մօրուաց համբոյրով կը խոնարհէին: Սա ազդեցութեանը չնորհիւ վանքը ամէն վտանգէ, վնասէ զերծ կը մնար, ինչպէս և ուխտաւորները որ և է կապուտ կողոպուտէ: Լեռնորդին, դաշտորդին, նոյնինքն աւազակախումբեր իրրեւ վանքի տէտէի յարգանք ունէին և ան ու վախ: Մեր տղայ օրերուն ... Սիրականը կը ներկայացնէին մէկը չատ մը պատկերներով, որուն կը նայէինք սովորական մահկանացուէ մը տարբեր անձի մը:

* * *

Սիրականին երկու մանչերը միասնակ առանց հօր խնամքի մեծցան, լաւ արհեստաւորներ դարձած, վարկ ու յարգ ունեցան և մինչ վախաքեցան և ինդրեցին որ հայրիկնին իրենց մօտը տպրի, հանդիստ օրեր մը անցընէ, մարդու կարգ անցնի, և յաճախ վանք երթալով կը հրաւիրէին, բայց ամէն անգամ ալ կը մերժէր ըսելով. «Ապատիկս որո՞ւ ձգեմ, ա՛խ Երեւումիս դուրպան էօլէն լընիմ», ու քովն ի վեր ալ հաւատարիմ Քօմօն (գամբռը) գգալով թէ՝ տիրոջ մասին բաժանման խօսքեր կը լինի՝ անմիջապէս վրին նետուելով երեսները կը լզուըտէր. երկուքին աչքերէն ալ արցունքի կայլակներ կը գլորէին...: Անգուլ անգադրում աշխատանք ունէր, կենդանիներուն մէջ, պարէդիներու գոլին, մէյ մը պէրատուն, պահեր մը լծկաններուն մօտ, հիւրերն ու ուխտաւորները չմոռնալով: Ամէն աչնան անխափան գիւղերն ու քաղաքը պտղի հաւաքելու կ՚ելնէր կամ վանահօր հետ, կամ միայնակ: ... Սիրականը, պիւղին գիրը, ժամուն ժամկոչը և աթոռակալին փոխանորդը միասին կը սկսէին դուռնէ դուռ չրջել, ու արդէն ամէն տուն պատրաստ էր իր ամէն բերքէն պտղին տալ չատ սիրով և ի՛նչ մուրատով ու խոր հաւատով: Ու անհաղորդ, անհրապոյր դրսեւորւթիւնը անմեկնելին այս բոպէներուն պլպլալ դարձած կը խօսէր ու կը խօսէր: Երանուս պատուհասները ոչինչ կ՚արժէին. կը յանկերգէ՛ր. «մօրքո՛ւր առատ տուէք, տալու տեղ է, հաճի խաթի՛ւն Թառխընան չմոռնաք, չոր լովիկը (լուբիա) բայլան, սխտոր, երվիչատն, մասին ալիւրը, բուսն ու րէջելը, հը՛ խաթիւն պպըլա (քոյր) վարդպետին համար բնկոզ պատեխը, բլիղը, իչոէ սէյնէնիկ գըղիւմն ու լախընան (կաղամբ) ծոյրինն ու սոխ սխտորը... գիրէ հոն խանիւթ մանիւթ չուսինք. ողջ լընիք, պէրէքէթը Հայր Աբրահամինը լընի. Ապատիկս (Ս. Ապատիկոս) բարեխօս լընի. Ս. Երեւումը գրիպատացը, բանին գործին յաջողութիւն տայ ու մուրատնուն եէդիշ տիրմիշ ընէ. խա-

թիւններ քիչ մը պօլկեկ երերկըտացէք. պզտիկ Վերխաղէմին պար-պան ալ ակռնճի եաեւ մի՛ ձգէք. ազանունոցը խօսեցէք, խէր պէ-ըէէբը անպակաս լըլնի, կօտիկին պէտէլը չափով ու քիլկով տայ»: Այսպէս ամէն տան և ամէն խաթունի արժանի խօսքեր ու օրհնու-թիւն ունէր: Փոքրերը բոլոր իր շուրջը կը բոլորէին այնչափ հե-տաքրքրութիւնով, երբեմն ալ կատակներով ու ծիծաղներով, բայց երբ իր աչքերը խոշոր խոշոր կը բանար ու «մռնչ» (տղայ) մը կ'ար-ձակէր, լեզապատառ կը վախէին: ... Սիրականը զոհունակ սրտով կը մեկնէր բեռները ջրվիներուն բեռցած անցնելով հոգ գարերը, քար կապաններէն, Շոգուլ կէտիկներէն, և երբ վանքին դուռը կը հասնէր փոքրով ու մեծով կը խառնրատային, մարդկն մինչեւ կեն-դանիները. Բօմօն ու Սինսորը (ամայր կատուն) ոտքերը կը պլլու-էին, չեմարան, մատան ամէնքը կը լցուէին:

* * *

Վերջին աշնան ո՛չ Սիրականը երեւցաւ, ո՛չ ալ պողինները մեկզի դրուեցան. խեղճ ... Սիրականի դիւտն Մնձուրի ձիւնա-կոյտերէն ահաւոր բլուր մը վրդիած էր...: Իրերը ու դէմքերը փոխուած էին ու դէպքերը չըջուած. Սիրականին առջեւը խոնար-հող, քամակը չոյդ ու մօրուքը համբուրող Տուժիկի (Տէրսիմ), Օվաճըզի աչերկիներէն Կաւուշագի, Թօփչէ, Կալանի, Մէմգուսի, Քէմոլի, Սէյտիխանները, Կազդանները, Զրօնները, Տիսպ ազանները, Ալըշէրները չէին երեւեր. երկիւղով ու յարգանքով վանքն ու Սի-րականը դարպասապահները իրենց երեսները կը պահէին ու հարցանե-րը առաջ կը մղէին: Լայնածաւալ հրդեհը վանքն ողջոյն կրակած էր ու այդ հրդեհին մէջն ու առջեւը հնարիմաց ...Սիրականը անճրկած էր ու կարկամած, կրակ մը՝ որ սառ ապրիւրներով և միս մինակ տնաչէն Սիրականով չէր մարեր... Հրդեհի ճարճատիւնը, մուխն ու բոց մինչեւ Զաշ տաղիները կը մատախուղէր, ու աղուոր պիւրակ պիհիներ կը կրակէր ճենճերահոտ. տարիներով քար սիրտ ունեցող համբաւեալը բուի սրտով ծնկուըներուն կը գարնէր ա՛ռ ձագուկներս ո՞ւր էք, ա՛ռ աւի՛ն տարի՛ն Սարըս, Ալաճաս, Արտպս, Քիւրէվիս, Ցելիկս ու Սեւուլիկս (արջառի ու ոչխարի անուններ), հեղեղի նման քշած ու տարած էին, և միայն իր կեանքին խնայած էին պէշ նայուած-քով...

Սիրական անկարող բան մը ընելու, աչերը կ'ուղղէ երեւումին ու խոր հառաչով մը սուր բողոք մը կ'արձակէ.— Գոնէ չկրցա՞ր աչուըներն լսը...: Մասում ձագուկներուս մեղքն ի՞նչ էր. ինչո՞ւ թողեցիր, դուն որ մէկ եղջերուն մեղքցար ու չթողնեցիր որ գնամ-կահար լինի, հարիւրաւորները չը տեսա՞ր...: Շեմէն բաժնուիլ չէր ուզեր, ու կը պինէր ապուչցած ու քարացած, երբ ամէն ինչ կը մոխրանար ու դեռ աչերը խոշորցուցած անոնց կը նայէր, ո՛չ ապա-չոզի դէմքով, այլ չանթողի, բայց ո՛չ երկնչող կար և ոչ ալ ապրուող: Հոս ու հոն վնասուածքներ ունէր տակաւին, և յոյս կորուսանները դանելու: Կիսափուլ պատի մը տակ Բօմօն տեսաւ որ վիրաւոր ին-կած էր, և կը հռնդա՛ր. աչքերը դուրս ընկած էին ու արցունքի պղիւրներ դարձած. վա՛յ Բօմօս, քեզի ալ, վա՛յ. մէկը կը կապ-

կանձէր չնչահատ, միւսը կը հառաչէր հոգեհար... Սիրական բոլոր հոգիովը դառնացած ու արբեցած կը պոռթկար աչուըներուն լսը... ու այս բառերովը դէս ու դէն վնասուած ունէր.. Ջուրը ջրապացը տարեր էր, ան չախչախը կը վնասէր.—Ա՛յ Բօմօս, վա՛յ Սինսորս ո՞ւր մնաց նօնօշիկ ձագուկներովը, ա՛յ Սինսոյ ձագուկս, Սիրա-կանին սիրականը. ծնկուըներուն գարնելով աչուըներուն լսը... Իզուր վնասուած և իզուր Բօմօչին կենդանութեան նշոյլ մը...

* * *

Վեց տարի յետոյ Երեւում կը նորոգուէր ու կը չէննար, ու այս չինութեան համբաւը չորս դի տարածուած էր ու մինչեւ ... Սիրականին հասած, ու ան հին յիշատակներու յոյզովն ու խոյզովը, ճամբայ կը քալէր ու կը հասնէր Լիճք. իրողութեան տեղեկանալով կ'արագէ, Զեօրլէրն ու Մատէնը կը բոլորէ հեւ ի հեւ, աչքունքը մոխրակոյաներուն յառած, խաս պաղչային մէջէն վեր չառաչող առնոտրակ աղբիւրին վրայ կը հակի և կարօտցած ու ծարաւցած, անկուշա կը ծծէ, և ուղիղ վեր կեցած Ապլատիկին աչք ու խաչ ու դեռ չրթներուն՝ «աչուըներուն լսը...» ու կը գլորի «Ա՛լ մեռնիմ ալ նէ հոգս չէ» ըսելով:

Լուսաղբիւրին մարգագետնին վրայ բոլորած, գերեզուայ ճաչն է որ պիտի ընենք վանքը չինող վարպետներուն ու գործաւորներուն հետ. և ահա աղիողորմ ձայն մը վանքին խորէն. «Հասէ՛ք, մեռա՛ւ, մեռա՛ւ»: Սեղանը թողուցած ամէնքը կը վազեն ու բաւական վերջը խնդութեան ձայներ. մեռած չէ, Սիրականն է, վանքին Սիրականը: Աչ ու խաչ կը համբուրէ և կը նռռի, բիւր օրհներդ կը մրմնջրջայ, ու աչերը չորս կողմ չրջած ու բոլորած կը նայի՛ ու կը նայի, իր ընտանի վայրերուն ու հաւատալը չի գար թէ արդեօ՞ք... Ճաչելէ աւելի կորուստ մը վնասելու ու գտնելու մտմտուքովն է: Յանկարծ խռպոտ ձայն մը կ'արձակէ, ան է, Սինսորս է, կ'ըսէ, ու մինչդեռ լինք տեղէն ելնելու կը ջանայ սամոյր կատու մը Սիրականին վրան կը նետուի ու պինդ սղմած կը լիզէ երեսները, ... Սիրականն ըսես, յիմարցած «Սինսորս, Սինսորս, ձագուկս» ըսելով կը համբուրէ ու կը համբուրէ: Աչքունքը մօրուսն ի վար կ'ակօսէ ու ա՛լ Սամոյրին հետ է. «Քեզի ո՞վ կաթ տուաւ, ո՞վ կաթիլ հաց բըրեց. ճիկէրէ մահրամ մնացիր, ինչպէ՞ս մինակդ վեց տարի այս տեղերը ապրե-ցար»: ... Սիրական ալ ոչ ճաչեց, ո՛չ ալ խօսեցաւ: Սինսորը գրկին ելաւ բնակութեանը տեղը տեսնելու, ինչո՞վ կերակրուիլը իմանա-լու: Մօտիկ այրի մը մէջ թռչուն որսալով ապրեր է, ու ի՞նչ բնազդ, լինք դեռ վեց–եօթ ամսոյ ձագուկ, Սիրականը թողած, հիմակ կը ճանչնայ, վրան կը խոյանայ զարմացնելով բանականները: Վերջին խօսքն է որ կրկին կը լսենք «աչուըներուն լսը...»:

ԳԷՈՐԳ ԱՐՔ. ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ

ՅՈՒՍԱԲԵԿՈՒՄ

Կեանքը երբեմն ա՛յնքան դաժան,
Այնքան տխուր է, դառնօրէն,
Որ պիտի ուզէինք ծնած չըլլալ,
Քան այսպէս վիշտն ունենալ անբաժան,
Եւ մեռնիլ. շարունակ, և մեռնիլ նորէն:

Ցոյսը, սէրը, փառքը, ամէնքն ալ,
Երբեմն-ակնուշ կախարդանքներ էին.
Սիրտը անոնցմով կ'ապրէր, երջանիկ,
Եւ կեանքը վայելք մ'էր լուսաշող:

Հիմակ, աւա՛ղ, գեղեցկին
Բոլոր պալատները, մէկիկ մէկիկ,
Սրբապղծուեր են, և հմայող
Երազը յաղթահար կը տապլտկի,
Թեւթափ թռչունին նման:

Ցուրտ իրականութիւնը, բիրտ և լկտի,
Կանգներ է սիրտին վրան:
Նիւթն ու մարմինը կը տիրապետեն,
Մինչդեռ, ստրուկներ, միտքն ու հոգին,
Աշխարհի թոհուբոհին մէջէն
Ընդհարշ կ'ածեն պատրանքը ցաւագին:

Դէշ բնազդ մը, կասկածներով լի,
Կը տրորէ մեզ, ու կը վախնանք:
Ցուրտ կ'ընէ մեր մտածումին շուրջ,
Չի հոն չի ցայտեր շող մը սիրելի:

Պիտի չուզէինք սակայն, ո՛վ հեգնանք,
Փոխուիլ և խեղդել մեր տրտունջ,
Չի մենք երջանիկ էինք երէկ,
Եւ վաղը աւելի գէշ կ'ըլլայ գուցէ,
Աւելի վատ քան այսօր և երբեք,
Եթէ պատրանքը այսպէս հալածէ:

Գիտեմ, ո՛վ սիրտ, ալ իմ սիրտս անհուն,
Գիտեմ որ բեզի շատ նեղ կուգայ աշխարհ,
Երբ լայն հորիզոն մ'իրենց ճախրերուն
Համար կ'երազեն միտքս ու հոգիս յար:

Բայց, անկուն, դուն տա՛ր զիս այն ճամբէն
Որուն ծայրը դեռ լոյսեր կեանքը կը խաբեն:

Վ. ՄԱԼԷԶԵԱՆ

ՄԱՀԱՑՈՒ ԱՆՑԵԱԼ

(Պատմուածք մեր օրերէն)

... Ընտանեկան մեր կտակարանի մէկ էջին, երբեմն, հանդիպած եմ հետեւեալ կոթողիը արձանագրութեան.

« Հոդին, յանցապարտ ստուեր մըն է, ինչպէս Պրոմէթէոս, դոր դերագոյն ճակատագիրը չղթայած է մեր մարմնեղէն ապառաժին. ապառաժէ հրեշտակ մը `դահավէժ թաւալգլոր մեր անցաւոր դոյութեան մէջ:

« Բայց անիկա, հոգին, խորամանկ է ստահանային չափ, խոհուն և ամպարտաւան. երբ կը սրդոզի աչխարհէն, կը սողոսկի չէիտես ո՞ր անկիւնը, կը վհատես՝ ու չես գտներ դինքը. կը կանչես՝ ու ան կը լռէ:

« Թոնելին խորը տառապող բո՛ղ, հոգին կը թաղուի յանկարծ մոխիրներու տակ. մինչ կը խառնշտակես անվութօրէն, կատուի մը նենգութեամբ երեսիդ կը ցատկէ:

« Հոգին, եթէ քուն է ան, եթէ օձեղէն լսրծուն վր էութեամբ սպրդած է մարմնի ինչ որ գուիէն ներս, մի՛ վհատիր դինքը, եթէ գտնէիր, ձեր ափին մէջ մի՛ տաքցնէիր վր տառած դլուխը:

« Եթէ արթննայ, իր խորչէն դուրս կը ժայթքէ վերջին դատաստանին նման, թաթաւն է որ կ'իյնայ անտառին վրայ. երկրաշարժն է որ կը սարսէ քաղաքը, ձեր տորերկրեայ աչխարհը:

« Ու երբ հիմնայատակ դդեանի ձեր ապարանը, այն առեն, հոգին,— ո՛հ, բաժակ մը չո՛ւր,— կը թափի դետին, անդառնալի, և անրուժելի...»:

. . . . . .

* * *

Նստած էինք լնկերոջս Բարթողի հետ, Սեպտեմբերի այն գաղջ իրիկունը, Սամաթիա, ծովեզերեայ սրճարան մը: Մեր եաեւէն, Պոլիսը, հսկայ գառապե՛ղ, կը հռնդար, կը յօրանջէր: Մեր առջին ծովն էր սակայն, ծովը և խաղաղութիւնը, լայն, մարմրուն, վերջալուսային, որ կը մօտենար մեզի ու պզտիկ բառերով, թաքուն համբոյրներով կը փչրուէր աւազին վրայ:

Ամրողջ յետ միջօրէն, հոդ, գրեթէ առանձին, խօսած էինք դլուխ դլխի: Բարթող խաժունի, երբեմնի դասընկեր մը, տարիներու բաժանումէ մը վերջ, դեռ նոր հասած էր Պոլիս, աքսորի ճամբաներէն, ու այնքա՛ն խոստովանութիւններ կային կուտակուած մեր սրտին. խօսած էինք անկապակից, հեւասպառ, քրքրելով յուշեր, վէրքեր, որոնք, թարմ տակաւին, կը կոտորային մեր կողերուն տակ:

Բայց 1920ի աշնան, ամոլքամի այդ յետին օրերուն, ցնորապատկերը չէր ցնդած տակաւին: Դեռ ներկայ էր յուսալ: Ու մեր խօսակցութիւնը, ոստոստուն, այծեամի թռիչքներով, կը մագլցէր

խարակներէ վեր, դէպի բարձունքը, ուր ապաստան է, ապաստմանեւրու այդ անեղը միջոցը:

Իրիկունը, անպզտաբար, կը ծանրանար վրեւրան, մեր երազներուն վրայ: Բիւզանդական պարիսպներու աւուերը կը սողոսկէր մեր մառաժումներէն ներս: Պահ մը, մեր ձայնը մեզի թուեցաւ անամէջ, անիմաստ ու պէտք եղաւ լռել:

— « Ճիշդ տարի մ'առաջ... դրեթէ այս օրերուն...» ընդմիջեց յանկարծ Բարթող լռութիւնը, «այո՛, այս օրերուն էր, որ... վերջապէս... գոյ մայրս»:

Ան կը խօսէր կարծէք ինքզինքին հետ: Ակնարկը զարմեր էր ներսիկին: Իր դէմքին վրայ կարելի էր տեսնել ամպերու տողանցքը: Ան մառաժել կուտար ինծի հեռուէր անջրպետի մը մասին, ուր ուղեկորոյս պատկերներ կը կուտակուէին, չխոթ և անրջային, ամոյն երկնքի մը տակ:

— «Ահ, այո՛, անյուսալի ճամբու մը ոտին, դրեթէ մենաւոր թիւրպէի մը դառն առջեւ էր որ աներեւակայելի հանդիպումը ունեցայ մօրս հետ»:

Բարթող մօտեցաւ ինծի. վեր հեւքը, տենդահար ու ջերմիկ, կը զարնէր երեսիս. բառերը կը մատնէին իր ներքին ալեկոծ խռովքը:

Շարունակեց.

— «Կամաւորական գունդերու ցրուումէն վերջ, 1919ի գարնան, Կովկասէն, Պարսկաստանի վրայօք, անցայ Միջագետք: Նպատակս էր փնտռել մերիններէն: Մուսուլի մէջ հանդիպեցայ Կարնեցի հայրենակիցներու: Անոնցմէ առաւելն որ մէ՛կը ողջ չէ մնացեր մեր զերդաստանէն, թէ որ՞ւր է փնտռտուքը: Տեղով, մանրամասնութիւններով պատմեցին հօրս, եղբայրներուս, հարսիս, պզտիկներուն, մեր ազգականներու կորուստի պարագաները: Կարելի չէր տարակուսիլ:

« — Հապա մա՞յրս... հարց տուի իրենց:

« Մայրս, խեղճ կին, զառամ ու հիւանդկախ, իրիկուն մը, Մուսուլ չհասած, ետ մնացեր է կարաւանէն. պինք տեսած են վերջին անգամ փոսի մը մէջ, ուժասպառ, դրեթէ մահամերձ. ալ այնուհետեւ ոչ մէկ լուր իր մասին:

« Քանի մ'օր յետոյ, կարաւանի մը հետ հեռացայ Մուսուլէն· պիտի անցնէինք Հալէպ: Հոգիս տխուր էր մահու չափ: Վերջին այդ ուխտագնացութիւնս անցեր էր ապարդիւն. մէկը չէի գտեր, ոչ իսկ նշմար մը, ոչ իսկ դէթ թուխք մը:

« Ճամբորդութեան երկրորդ իրիկունը կանգ կ'առնէինք ամայքի մը կեդրոնը: Հոն, վարը, վաչկատուն քանի մը վրաններ փակած էին գետնին, ինչ որ չխոթ զմբեթի մը նուրջ: Հարաւի կողմէն անապատը կը հեւար...

« Զգետեմ, ի՛նչ անյոյս ակնկալութիւն մը դիս մղեց մինչեւ այդ մարդկային տարաշխ փչրանքները: Աչքերս ճշդուեցաւ ամանաճանաչ թիւրպէի մը ուրուագիծը, մէկը խլամական այն բարեպաշտիկ կայաններէն, որոնք, երկնքի կողմը զարճած, խորհուրդի և անդորրի հիւրանոցներ են կարծէք: Ձայն ձուն չէի կար: Ու երբ անկիւնը դարձայ, ահա, այնտե՛ղ, դռան առջեւ տեսայ... ի՛նչ կ'ըսեմ... նախադասի մայրս:

« Մա՞յրս... բայց բզիկ բզիկ ձորձերու հետ չխոթուող մարմնի մը գլխե՞կը... գիսախուխ, ալեհեր մազերու տակ չոր, անբան դէմք մը, անմարդկային արտայայտութեամբ, խորշոմներով՝ զըզրզուած... Ծալլապատիկ փռուեր էր գետին:

« Վարանոտ, սրտատրոփ կանդ առի առջին: Ան, ակնարկը բարձրացուց ինծ: Մարմնոյս բոլոր խորչերուն մէջ մխանգամայն, դպայութեանս բովանդակ թափով դպայ, ճանչցայ զինքը, մա՛յրս... Եթէ ան տարիներով թափառած ըլլար մինակ, մեռած աշխարհի մը աւերակոյտներուն, դամբաններուն միջեւ, անտէրունչ, հալածական, այնքա՞ն չպիտի փոխուէր ընաւ, որքան հիմակ այլանդակուած կը դտնէի զինքը առջիս: Բայց ակնարկին խորը, ան մնացեր էր անփոխուն, միշտ մխեւնոյնը· հոն, այդ կայծին մէջ ապաւիներ էր իր հուսկ մայրութիւնը, այն անբացատրելի խորհուրդը, զոր ճանչցած էի երբեմն, արթնութեանս ու երազիս մէջ, վշաերուս ու երջանկութեանս պահերուն...

« — Մա՛յր... մա՛յր» ճչացի, ծունր չոքայ առջին, փորձելի գրկել զինքը:

« Ահարեկ, ան ետ հրեց զիս սակայն, ափը պարզեց ինձ ու պաղատանքով հեծեծեց· «Ինայեթուլլահ... Ինայեթուլլահ...»

« Ոչինչ հասկցայ իր ներսիկին· ոչ մէկ արձագանգ· չճանչցաւ զիս· դէմքին վրայ ոչ մէկ կծկում· կոպկոպանք մը և ուրիշ ոչինչ...

« Ներքին յայտնաւորութեամբ զգացի ներկանութիւնը· չանթի մը նման այդ ողբերգութիւնը պահ մը լեցուց զիս· զգայնութիւնը ունեցայ թէ կանգ առած եմ փակ դռան մը, գերեզմանի մը առջեւ· փորձեցի խօսիլ, տուի անունս ·աչքիս, ձայնիս մէջ զրի դորովանքիս ամբողջ թափը· և գո՛ւր· զիս չէր ըմբռնէր· իր մէջ փրթած, անդառնալիօրէն փչրած բան մը կար, զոր անհնար էր ինձ գտնել, գարմանել· սպասեցի հրաշքի մը, ափսո՛ս, ան գոս ճիւղ մըն էր կարծէք, զոր մրրիկը գառած էր իր Անգեալէն ու մէկդի նետած, անկենդան ճիւղ մը՝ և ուրիշ ոչինչ...

« Բայց անհրաժեշտ էր չարժիլ· խելակորոյս մօտեցայ, վեր առի զինքը, գրկեցի փութալու համար մեր կայանը:

« Բնազդական համակերպութեամբ մը ան պարուրուեցաւ վրաս, սեղմուեցաւ կուրծքիս· մանուկի մը չափ թեթեւ էր ան· կը հեծեծէր ու մերթ կը մրմնջէին իր շրթունքները· «Ալլահ... Ալլահ...»

« Մինչ խաւարտէին ճամբով կը վազէի, կը փութայի մեր կայանի առկայծ լոյսերուն, մտածումս ի զուր կը ջանար ըմբռնել ճակատագրին խաղը· ո՞ր վայրագաւուն հովը քշած էր սա արիւնաքամ կինը մինչեւ հոս, անապատին ափը· ի՞նչ եղերական ճգնաժամ քամած, սպառած էր իր խորը չիշատակներու ակունքը... Անյայտ ո՞ր մարդուն, ո՞ր դէպքերուն դուխն էր որ կարելի ընծայած էր իր տարաքաշ գոյութիւնը սա թիւրպէի դրան· ի՞նչ կոյր կորով թոյլ էր տուած որ մեռնի ինք, գերեզմանին չրթունքին կառչած սա խրեակը:

« Մուխին մէջէն կը սուրայի քրանաթոր, չնչասպառ: Կը փախչէի, կասկածելով որ եաեւիս կը հասնին, բայց ո՞վ, ի՞նչ... թեւերս պատուհասը, մահը, մի գուցէ մարդերու վոհմակը... կը

վախէն ցնորակոծ քայլերով, խենթի մը նման, ու չէի ուզեր գիտնալ թէ եղկելի գոյութեան ինչո՞ւն և ինչպէ՞սը. կը բաւէր որ գրկիս մէջ սեղմած ունէի գինքը, մա՛յրս... (Մինչեւ հիմակ ալ առեղծուած մնաց առիկա ինծի. ու երբեք ալ չկորձեցի քրքրել իր կեանքին այդ անհատաւալի վարկածը... ի՞նչ էի գրկած արդէն երկինքը, գոր երկիրը ընդունած չըլլայ...)

« Ու մինչեւ Հալէպ, ճամբու ամբողջ երկայնքին մօտ համակերպութեան եաին չկրցայ գտնել ոչ մէկ պատճառ լար, արտասուդ կէտ... Մնաց անբուժելիօրէն նոյնը: Մաքրել առած, կոկած էի գինքը, որքան հնարաւոր էր: Ալեւոր, ապտակուն, մինչեւ յառակը ցամքած մարմին մըն էր ան պարզապէս, ուր հոգին բացակայ էր ընդմիշտ. անմարդաբնակ տուն մը՝ դուռ, վեղարկ ու երդիք փակ, կնիքի տակ: Գորովանքի բոլոր խօսքերուս, իմ սրտաբուխ ակնարկներուս առջեւ ան կը մնար լուռ, անյարիր, ինչպէս նոր աշխարհ եկած մանուկ մը, որ ոչինչ գիտէ կամ կը յիշէ, ոչինչ կ'ըմբռնէ...

« Երախայի մը միամտութեամբ ան ենթարկուեցաւ ինծի. ժամանակը կ'անցնէր թէեւ, բայց իր ճակտին եաին պարապութիւնը կը մնար ու կը խեղդէր գինքը. ակնարկը միայն, սառն ու սեւեռուն, չամփռուներու վրայ թափառական չըմմոլիկ բոցն էր կարծէք:

« ... Ու 1919ի աշունը Հալէպ անցուցինք. համեստ բայց արեւոտ յարկաբաժին մը վարձած էի. ծերուկ կին մը կ'ապահովէր մեր երկուքին սպասարկութիւնը:

« Ժամերով մայրս կը մնար անկողնին, կամ թիկնաթոռին վրայ անշարժ, կը նայէր դուրս, ծառերուն, անցնող թռչուններուն: մտիկ կ'ընէր քաղաքէն եկող ձայները, ձայները՝ գնդակներու, եռանիւներու, կառքերու. կը թուէր թէ իր խորը, անկիւն մը բան մը կը սկսէր թուլնալ, հալիլ, սարսռալ. բայց ո՛չ. ան կը չարունակէր իր նորածին երախայի կեանքը, ուր զգայութիւնները ու մտածումները կը չփոթուէին բնազդներու հետ:

« Վերջ ի վերջոյ, այլեւս անճար, տալ որոշեցինք գինքը հանգիստ թողուլ և սպասել:

« Դեկտեմբերի երկար գիշերամուտներուն, ցանցառ հայրենակիցները կը հաւաքուէին մեր սենեակը. յաճախ կ'երգէինք հայրենական հին եղանակները. քաղցր անուններ կը յիշէինք բարձրաձայն: Բայց, անկիւս, մայրս, իր թիկնաթոռին մէջ կը մնար անդրդուն, մարմարեայ անտարբերութեամբ, աչքերուն խորը՝ միշտ միեւնոյն անորոշելի բոցը: Երբեմն ժպիտի նմանող սարսուռ մը կը կարծէինք ընդունիլ իր խորշոմներուն չուրջը. բայց երբ իրեն կը յանձնէինք ամէնքս միասին մեր ակնարկը, ափսոս, ան վեր կ'առնէր ափը ու... ամէնքս միասին մեր ակնարկը, ափսոս, ան վեր կ'առնէր ափը ու...

« Բայց ես վեր կը ցատկէի տեղէս, կը խուժէի վրան, կը գրկէի գինքը յուսահատ գեղումով ու հեւացող կուրծքիս վրան կը խեղդուէր իր պատասխանը...»

. . . . . .

« Դեկտեմբերը վերջանալու վրայ էր, չարունակեց Բարթող դադարէ մը վերջ, որուշեցի Նոր Տարուան առթիւ հայրենական կարգանդ մը ուղեւորել. տարիներու վերիվայրումներէն վերջ այնքա՜ն կարօտը կը քաշէի անոր:

« Նախընթաց իրիկուընէ, մայրս պատկեցնելէ վերջ չուզեցի

աւանդական սեղանը. ուզեցի որ ոչինչ չպակսի հոն, ինչպէս երբեմն հօրս յարկին տակ: Պատառեղ, չարոցի տեսակներ, թուզ, արմաւ, մեղր՝ ընկոյզով, կաղինով զարդարուած. հայրենակիցէ ընկեր մը ինձ ղրկած էր պնակ մը կարնոյ անուշ ապուր և սխտորով ֆիւթթա: Ամէնքը սարքած էի ցածլիկ, կլորակ, մեսաղեայ սինիի մը վրայ, ինչպէս սովորական էր մեր տեղը...

« Առտուն չատ կանուխէն արթնցայ. սեղանին վերեւ վառեցի քարիւղի լամբարը. անոր տմոյն պայծառութեան տակ, սա անցեալ անուշ իրերուն մաերմութեամբ, մեր յարկին տակ թեւ բացաւ կարծէք երբեմնի կազանդներու ընտանի, անմոռանալի մթնշաղը: Պիտի բաւէր փակել աչքերնիդ իմանալու համար սուտերներու փսխուքը:

« Զայն տուի մօրս: Ան երբեք վարժուած չէր հիմակ այդքան կանուխ արթննալու: Զահանդական սարսափով մը վեր ցատկեց տեղէն: Արդեօք իր երա՞զը ընդմիջած էի: Երբ ինձ տեսաւ, հանգարտեցաւ: Վեր առի, հագուեցուցի: Ձեռքերը, մարմինը կը դողդողար. ցուրտէն է, մտածեցի: Ու թեւանցուկ, առաջնորդեցի գինքը սեղանին մօտ:

« Ու յետոյ, ինչպէս կ'ընէի մանկուց.

« — Մարօ՛, մարօ, ըսի, շնորհաւոր Նոր Տարի... » ու ծռեցայ համբուրելու ձեռքը:

« Բայց յանկարծ անոր կուրծքէն պոռթկաց լեզուապատառ ճիչ մը... Ձեռքը քաշեց ափս մէջէն... մարմինը պրկուեցաւ, խոյացաւ վեր...

« Ոտքի ցատկեցի: Մայրս, բազուկները պարզած, չմորուն աչքերով, կը նայէր ինձ, կը նայէր չուրջը, սեղանին, բաներ մը փնտռելու երեւոյթը ունէր... Գերագոյն ճիգով ան կը փորձէր հասկնալ բան մը, որ գինքը կը լեցնէր անսպասելի հեշտանքով ու անասելի սարսափներով...

« Ու մէկէն, ակնարկը կանգ առաւ աչքերուս: Նայեցաւ ինձ երկար, խոր... Ու խելակորոյս թափով մը՝

« — Բարթո՛ղ... տղա՛ս... դո՞ւն... դուն հո՞ս...»

« Ըսաւ ու պլլուեցաւ վրաս:

« Կուրծքին խորէն բան մը կը փրթէր, կը բարձրանար, կը ցնցէր գինքը: Իր էութեան բոլոր անկիւններէն կ'արթննար անօրինակ խռովք մը... Այն փո՞նչ էր, Աստուած իմ, որ կը վերադառնար, կը լեցնէր գինքը, կը յորդէր իր աչքերէն, իր ջիղերէն:

« Անգամ մ'ալ սեղմեց գիս, ու ետ հրեց: Ակնարկը՝ Բարթափուն՝ իր չուրջը պատուց, ու վերջապէս, ամէն ինչ հասկցած ըլլալու անդոհանքով.

« — Բարթող... հապա հա՞յրդ... Գափո՞ւը... Մանո՞ւէրը... Սո՛ւ... սո՛ւ...

« Չկրցայ չարունակել: Ակնարկը պայծառացաւ, լայնցաւ ու մթնեց: Երջանկութեան, վշտի ու պակուցումի պղտոր ալիք մը խուժեց, ողողեց դէմքը: Փլաւ գրկիս մէջ: Լայն հեւքով մը կուրծքը ուռաւ, բարձրացաւ: Ու յետոյ փչաւ կուրծքը ու փլաւ: Հոն, իր խորը, թռչուն մը թռուցաց, թպրտաց, բայց հանդարտեցաւ մեղմօրէն ու լռեց: Անասելի խաղաղութիւն մը կը տարածուէր, կ'անցնէր իր էութիւնէն... մայրս հանդչած էր:

« Դրի բակաթոռին վրայ: Ծնկաչոք իր առջին, երբ վերջին անգամ նայեցայ աչքերուն, արցունքի կայլակներով խոնաւ էին անոնք: Անոնց հետ ամբողջ անցեալ մը, որուընդոստ, յառեր էր իր էութիւնէն: Հոգին վերապարձեր էր իրեն, կարճ պահ մը, չանթի մը նման, որ կը պայծառացնէ, ու կը զգեստէ մթանգամային:

« Հիմակ, իր աչքերը զարձեր էին այլեւս անդրաշխարհիկ Ամանորի մը լոյսերուն: Համբուրեցի ու վակեցի կոպերը...»

. . . . . .

Հարթող լուեց:

Գիշերը պարուրած էր մեզ այլեւս:

Հեռուն, Մարմարայի բացերէն կ'անցնէր, ջահերը վառած, վիթխարի նաւու մը ուրուականը:

Երկար ժամանակ տակաւին, մենք լուռ, մտիկ կ'ընէինք պզտիկ մրմունջներ, մեղամաղձոտ բառեր, որ ծովը կը բերէր վչրելու աւազին վրայ:

ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

— Անցած վիշտերու յիշատակը հանոյք մըն է:

— Ամէնէն մեծ հանոյքը ինքն իր մէջ քնակիլն է:

— Երջանկութիւն մը կայ, զոր չենք ճանչնար, սակայն երբ զայն ճանչնանք, չենք գիտեր գնահատել:

— Կիրքի մը անձնատուր ըլլալէ առաջ, մարդ սարսափ կը զգայ, ինչպէս խորունկ ջուրի մը առջեւ. բայց հազիւ թէ հոն կը նետուի, հանոյքներէ բռնուած կը զգայ, ու անոնցմով կը տարուի լուղորդի մը պէս:

— Շատ աւելի երջանիկ պիտի կրնայի ըլլալ, եթէ գոյութիւն ունեցած չըլլայիր ո՛չ գինին և ոչ ալ կիներուն արցունքները:

— Իսկապէս տխուր բան է մեկնիլը, գրեթէ մեռնելու պէս բան մը:

— Քանի որ ձեռդ և ակնարկդ կը վարժեցնես, վարժեցո՛ւր նաեւ խմացականութիւնդ: Որովհետեւ հազուադէպ է, որ հանճար մը, նոյն իսկ մեծագոյն օժտուած, կարենայ բարձրանալ գերբնական գործերու, բնութեան և բնազդի օժանդակութեամբ միայն: Արուեստը արուեստ է: Ով որ զայն խորապէս ուսումնասիրած չէ, արուեստագէտի անունին արժանի չէ: Այս կալուածին մէջ խարխափումը ոչ մէկ բանի կը ծառայէ. լաւ երկ մը արտադրելէ առաջ, պէտք է ճանչնալ նիւթը՝ վստահութեամբ և ճշդութեամբ:

ԿՅՕԹԷ

ՉԻՖԹԱՔԻ ՊԷՍ

Իմ երեկոյեան Հիրիկին

— Կանչեցի՛ր զիս, ես ալ եկա՛յ... Եկայ որ իմ հրայրքներուս հովին առջեւ, քիչ մը հակի՛ս... Չեկայ որ դուն, ինչպէս որ միշտ, վի՛ճես իմ հետ, կռի՛ւ սարքես, ինչ որ ըսեմ հակառակիս...

Իմ սիրան Հարուստ,— իր քաղաքի «Խաղաղութեան Փողոց»ին մէջ բազմած ինչպէս ակնաւաճառ,— երբ որ կ'ուզէ ակնեղէնի մը նուիրել քեզ, դուռ կ'առաքրկէ՛ս,

— Դարակներուս մէջ մնացած զարդեղէնի այնքան առուփեր ունիմ արդէն՝ որ կը նեղեն, աւելո՛րդ են... Ահա նայի՛ր, անթիւ ակե՛ր կը զարդարեն իմ լանջ ճակատս, ու տեղ չկա՛յ, աւելորդ է որ զետեղես մէկ նոր յակինթ, մէկ նոր ակատ...

Երբ որ կ'ըսեմ: «Փափաքդ ի՞նչ է... Դուրչ կ'ուզես ինձի առած այնքան ընտիր երգերուս տեղ, ե՛ս ալ այս օր երգ մը տամ քեզ»...

Հեղնող ժպիտդ ինձ ցոյց կը տաս, կարեկցութեան կերպերը կ'առնես. անճառ, անբառ յիշեցնելով թէ ե՛ս է որ, օրը օրին, կը դամ քու մօտ հաւաքելու քու չաղ առած «Լոյս Աբարիչ», «Խորհուրդ Խորին»...

— Հապա ինչո՞ւ կանչեցիր զիս... Չիս կանչեցիր որ չի թրծուած բաժակներուդ համար՝ իմ սիրտ նորէն զառնայ րրուտի փո՞ւռ... — ես կը մեկնիմ... Եւ վա՛տ է նա, որ կը բախէ միւսի դուռ...

Կը տեսնե՞ս թէ դուռ ինչպէս ես...

Հազիւ այսքան՝ եւ դուռ ահա կը ժժդունի՛ս... Չիս կ'արդիլե՛ս, անկենաբան մկկի նման կախուած ուսէս... Դուռ կը հծծաս, «կանչեցի քեզ որ ինձ համար հէքեաթմ՝ հիւսես»...

Ի՛մ անթարգման, ի՛մ մշտապէս խորհրդաւորս, դո՛ւ ես հէքեաթն անկարելի, ու հէքեաթիս անկարելի Չիւֆթաք Թռչուն...

Դուռ Չիւֆթա՛քն ես մկկ թեւանի ու չե՞ս պիտեր որ Չիւֆթաքի արուն՝ իր աչ, հզը միայն ձախ թեւն ունի...

Այդ երկուսէն եւ ո՛չ մէկը կրնայ թռչիլ առանձնաբար... Անոնք ընդմիշտ միասին են ու անբաժա՛ն կը թափառին, երբ կեր վնասուն երկրի վրայ կամ հանդստի տեղ որսնեն...

Զախ թեւի՛ տեղ՝ մէկն իր միսէն ու արիւնէն օգա՛կ մ'ունի ճարմանդի պէս... Ան թեւի՛ տեղ՝ միւսն իր ոսկրէն ու ջիղերէն ակի՛չ մ'ունի ճարմանդի պէս...

Կը բանայ մէկն իր օգն ազու, եւ իր կեռով կը ճարմանդուի միւսն անոր, երբ որ ուզեն թռչիլ հեռուն, հասնիլ յոտակ ակի մը մօտ, կամ վերադա՛ռ այս աշխարհէն...

. . . . . .

Այդպէ՛ս, այդպէ՛ս... հեռուներէդ աւելի՛ մօտ, աւելի՛ մօտ, որ լա՛ւ լսես... որ իմանաս թէ հէքեաթի Չիւֆթաքն ես դուն, ինչպէս եւ ե՛ս...

ՕՀԱՆ ԿԱՐՕ

ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Իմ հոգիս խորը ստեղծագործութեան արեւներ կը ծագին այս առաւօտ և Աստուածներ կը քալեն:

Տեսէ՛ք սա ներշնչումի վարդերը որոնք իրենց սիրտն են բացել սիրոյ տարտուրին:

Մաքիս հանճարները ոտքի կը կանգնին:

Տիեզերքը կը ժպտի ոտքերուս տակ:

Այս առաւօտ ես ծնունդ պիտի տամ գեղեցկութեան Աստուածուհին:

Ա՛հ, տեսէք ճակատս ինչպէ՞ս երկինք կը հառնի և աստղերուն կը բախի:

Երկինքի Աստուածները ոտքերուս են փակեր ու իրենց պարտութեան վիշտը կը տեսնեն: Ինչ որ անոնք չկրցան ծնիլ իրենց վատքի և մեծութեան օրերուն ես պիտի ընչաւորեմ իմ սրտիս ոսկեզէն յոյզերով:

Իմ մտածումներուս հրաշքը կեանք պիտի առնէ և իր գեղեցկութեան ճառագայթները նետէ աշխարհէ աշխարհ:

Եւ դուք պիտի զարմանաք թէ ուրեմն երբ ո՞ր արգանդին մէջ պահուած էր այս կենդանի գանձը որ իր հասակին զորը կը ձգէ ձեր սրտի ծալքերուն մէջ:

* * *

Տեսէ՛ք թէ ինչպէս իր մարմնին վարպետ՛յր հոլովոյթները կը բացուին արեւաշող գիծերով:

Ու ինչպէս առաջին անգամ մխը կը խնդայ կենդանութեան հրճուանքով:

Ես երկինքի անհունութիւնը անոր աչքերուն մէջ թաղեցի:

Եւ աստղերու պարտէզ մը դրի իր բիբերու ովկիանին մէջ:

Իր յօնքերուն տուի հրաշալի կամարները այն որոնք անապատի վայրուն գիշերները կը զրկեն:

Եւ անոր ճակատին վրայ դրի պայծառութիւնը այն լուսէ լիճերուն որոնց վրայ հրաշեւ թիթեռները կը վառին:

Եւ անոր գլուխը զարդարեցի գիշերական սեւախորհուրդ պատկներով:

Անոր համար է որ իր ժպիտները զարնան զգլխէ գոյները ուներն:

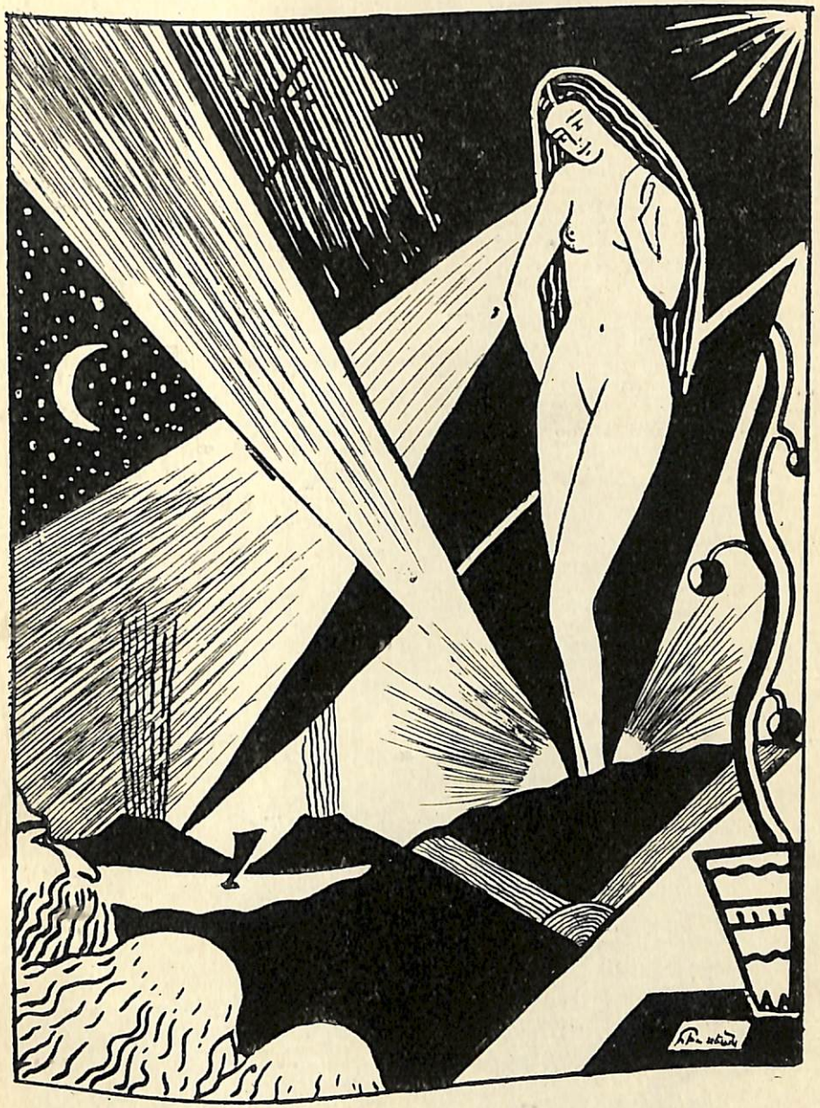

Գ. ՀԻՒՍԵՆԱՆ

Երկինքի աստուածները ոտքերուս են փակեր ու իրենց պարտութեան վիշտը կը հեծեն...

Ահաւասիկ դէմքն իր մարգարտաշող որ իր կատարելութեան մէջ կը բռնկի:

Ահաւասիկ դէմքն իր ուր տեսէք աշխարհի բոլոր ծագկինները· անծանօթ գինիները իրենց ծոցը իրարու են բացեր:

Նայեցէք իր պարանոցը հրեղէն սիւնին որ չուչանէ պաշտի մը մէջէն կը բարձրանայ դէպի իր փառքը:

Եւ իր կլոր ու նրբաաշէ ուսերուն որոնց վրայ կը հանգչի լրիմը իր մարմնի թրթռուն երաժշտութեան:

Ու իր բարակ ու ճապուկ թեւերը որոնցմէ կը վազէ հեղեղը մաղնիսական ծովէ հոսանքներու:

Ես իր մատները կը չինեմ բարակ ոսկերու պէս, ու ձեռքերը թափանցիկ թուղթի ու մեռաքսի պէս:

Մշտ այն մատները որոնք կրակէ լեզուներ ունին և այն վարսուկ աչերը որոնց մէջ են գետեղեալ իմ սրտիս բոլոր լարերն դղայուն:

Ես կը քանդակեմ հիմա իր կուրծքերը կաւական սրուն մէջ մայրական աչերը իր երկու թեւերն է բացեր երկինքին վերմած վարդերու պէս:

Մշտ նայեցէ՛ք սա անուշահամ սպիտակութեան և մսի ուռճացող կանացկութեան որ կը ծուարի, կը բացուի, կը լայննայ, նորէն կը կծկուի, կը մեծնայ խենթ սրտի մը պէս, քերթողի հոգւոյն պէս:

Իջէք շնորհքի կատարներէն և ձեր ծունկերուն վրայ նայեցէք արբեցութեան և խորհուրդի կեդրոնին վրայ:

Ա՛հ հիացէք, յուզուեցէք, կեանքի տյս Հոյակէն Աստեղուածին վրայ որմէ օր մը լուսեցաւ մանկան առաջին ճիչը և մօրկան սրբահունչ հառաչը:

Խոնարհեցէ՛ք հիմա իր թաւչեայ գիսակերէն վար և փարեցէ՛ք ի՛ր առաձիգ ծունկերուն:

Խոնարհեցէք մինչեւ իր չուչանէ մատները և ձեր արբեցութեան մէջ քնացէք պահ մը մինչեւ որ ձեր հիացումի հաչիչները չոգիանան:

Պաշտեցէ՛ք այս դեղեցկութիւնը այսպէս և նետեցէ՛ք ձեր սրտերը անոր ոտքերուն առջեւ:

Պաշտեցէ՛ք զայն որովհետեւ ես անիկա կերտեցի իմ սրտիս տաղկեղէն յոյզերով:

Տեսէք թէ ինչպէս Աստուածները անդամ ծունկի են եկեր ու իրենց պարտութեան աղբը կը թափեն:

Վասնզի անոնք ինչ որ չի կրցան չինել վերնց փառքի և մեծութեան օրերուն ես չնչաւորեցի իմ սրտիս ոսկեղէն յոյզերով:

Անոր համար է որ տեսէ՛ք ինչպէս հասակս երկինք կը հասնի և ճակատս աստղերուն կը բախի:

Գեղեցկութեան հանճարը զահի է եկեր ու ես Աստուածներու վրայէն կ՝անցնիմ:

Չբնուանքիս փոչիները կը մագուին Եհովայի գերկոմանին վրայ:

Աստուածներու Աստուածն եմ ես այս տառաւօտ:

Փիլատելֆիա

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ԱՄԱՆՈՐԻ ԻՐԻԿՈՒՆ

Իրիկուն է:

Սեղանի մը առջեւ նստած՝ ոգեկոչումներ կ՝ընեմ մեռնող օրերէն:

Անցեա՜լ...: Ա՜խ, քանի տարիներու ճերմակ ձիւներու ձեւերը ինկած են վրաս, մարմնիս մէջ բանալով դառաբեր նեղութիւններ: Բայց այս ժամուն կը զգամ թէ՝ անծանօթ վիշտ մը՝ չես գիտեր ո՛ր հեռաւորներէն եկած, վիրաւորել մը պէս՝ հոգիիս մէջ պատահած, անհունօրէն կը մեծնայ:

Մարմինէս կարծես ամէն օր բան մը կը հալի: Կը վնտռեմ: Մշուշ կայ քալած ճամբաներուս վրայ և ամպ՝ աստղերը նայուածքս պահող: Կ՝ուզեմ քալել կեանքի այս վերջին վարագոյրը, որպէսզի բախտին տխրահակ այս մանուկները չլան: Կուզեմ կանչել երգ մը, որ իր բառերով տղայ ըլլայ, որ քալէ զառնուկներու ճանապարհէն: Կո՞ն արդեօք իմ վնտռածները...

Իրիկուն է պատուհանիս մէջ:

Կու գան մութերը կամա՛ց կամա՛ց հոգիներէն ներս բանալու անպատմելի երգեր: Սեւ անդորրութիւն մը կը փռուի, կը թաթիի կարծես ուսերէս վար: Տարրերը կազմող գիծերը իրենց ամբողջութեան մէջ՝ կը սպառին մահուան: Լամբիս պատրոյգը գերեզմանոցներէն ժամանած հոգիի մը պէս, հիւանդ լոյս մը կը բանայ պատուսու կուրծքերէն ի վեր: Ինչօք է ան ծերունիի մը նայուածքին չափ և տկար հիւծախտաւորի մը հոգիին պէս:

Եւ մտածե՛լ թէ՝ իրիկուն է ամառուրի:

Կը նայիմ սեղանիս `անոր դէմքին ճանչնալու համար իր հարազատ սիրտը: Ան իմ կուրծքիս կոթնած `ծօթր տարիներէ է հոլոված: Հետեւաբար իմ պատմութեանս աշնան օրերը տեսած է: Եւ կը պատմէ.

— «Տարիներ առաջ գարձեալ այսպէս գիշեր էր: Ամէն մը որը տղոց տրտում ոտքերը, որբանոցի մը գռներուն առջեւ կը ծադկէին: Տարեգլխի ծօնական ծառը իր անհամար աչքերը բացած սրահին դեղեցկութիւնը իր վրայ կը հրաւիրէր: Հանդիսին երջանկութիւնը կ՝աւելնար անոմ՝ որ օր մը անապատի աւազներուն վրայ հալող ոսկորներ, կոտորածի սայլերէն փախչող մերկ ոտքեր, այսօր կեանքէն միս հագած՝ կը ժպտի՜ն, կը ժպտի՜ն, քաղցր կեանքին կը ժպտի՜ն»...

Դեռ որքա՜ն խոր պահեր կան, երբ վայրկեան մը եւս չարունակենք այս անվերջ երազները՝ որոնք կ՝լինան իրար վրայ հատ–հատ տրտում և դուարթ: Ինչպէ՜ս գոյն տալ փոչիներու մէջ հինցած այս պատկերներուն, որոնք հանդիսաւոր այս վերիվայրներով կու գան: Եւ ինչպէ՜ս լռել երբ հոգւոյդ մէջ միշտակները լեզու առած՝ կուգեն հեռդ խօսիլ, խնդալ և մխաիին լալ...

Պէ՛տք է երթալ անոնց եաեւէն՝ որովհետեւ մէկը իր բառնուքներով կուրծքիդ վանդակները կը ծեծէ և անծանօթ ձայնով՝ մերթ ալ քեզ իրեն կը կանչէ:

Պէ՛տք է երթալ:—

Դուրսը գիշերը սուգի է նստած: Շուներու սեւցած ձայները հազիւ հազ լրենք վրենց մէջ կը ճանչցուին: Հիւանդ են անոնք իրենց տեղէն մինչեւ իմ ականջս: Եւ այնքա՜ն թախծոտ որ կարելի է տեսնել իրենց տրտում դիծը, իմ աչքերէս դէպի հոգիս կախուած: Կարտուն իրենց երգով կարծես բան մը հասկցնել կ'ուզեն բոլոր անոնց որոնք մութերուն և անձրեւին տակ կը մաչին: Անոնց լալագին ոռնոցին մէջ վերջալոյսի չշուկ կայ:

Տիեզերքը սեւագեղտ հուրիի մը ծոցին մէջ կը նիրհէ: Անձրեւի շերտերը որ վար կու գան, անուշ օրօր մը կը բռնան անոնց գլխուն վրայ: Այո՛, թերեւս անոնց պարիկն է ան, որ իր երազկոտ յոյսերուն եռեւէն կու լայ:

Այս գիշեր տանիքէս հովերը կ'անցնին, կ'երգեն և կը մեռնին:

Հոգւոյս մէջ յիշատակի փոշիներէն կը բռնամ գիրք մը: Հայրենիքի հողին վրայ կը ծագկին այս երազները: Տարաբա՜խտ երկիր: Մեր ձմեռները սառոյց կը կապեն մարդերուն վրայ: Մեր քամիները բռնակալներու արշաւանքին չափ անգութ, կու գան վրենց մարմինը կախելու պատուհաններէն և վար բուխերիկներէն: Դամի եղէգներէն երկա՜ր երկա՜ր եղերերգութեան պէս բան մը կը նուագեն, որ երջանիկ հարսերու չարքերէն ներս կը սահեցնէ անպատմելի խոռվք մը: Ան ձմրան ցուրտ լեզուն է որ մարդերու միսերուն վրայ կը խօսի:

Անձրեւ կայ լուսամուտիս ապակիներուն հետ գրուցող: Թը՛խ, թը՛խ, թը՛խ...: Նոր տարին է ան որ կը գալէ իր պատանի օրերուն: Տրտում է այդ զարկը՝ պատուհաններու գիշերապին հեկեկանքին չափ, որոնք գաղտագողի մութերուն նստած, անձայն արցունքներ կը թափեն իրենց զարիպ թոռներուն: Օ՛, այս մենակեաց ժամը:— Իմ յուշումները, ի՜նչ երազներ չէ բերեր մեր տարտամ որբ օրերուն մէջ: Ամէն բան որ կը գլաս, կարծես իրականութեան մը պէս կ'ապրիս: Այս պահուն է որ հոգիիդ ծովուն հորմակաւոր կոհակները իրենց ճերմակ սամոներուն մէջ մէկ մէկ պատկեր բռնած դէմդ կը ցցուին և երբեմն ալ այդ կապոյտ ջուրերուն վրայ կու գան լողալ յոյսի ճերմակ թռչուններ: Այս ճամբայէն մխայն իրենց սայլերը կը քշեն ամէնէն դժբախտները, մարդի մուրացկաններ: Վերացական այս կեանքին մէջ կ'ապրինք քիչ թէ չատ, սակայն ասիկա երազին առջին ձեւն է:

* * *

Բայց ինչո՞ւ այսքան խռովիչ կ'ոռնան սա հովերը սա տարեգլխի գիշերով: Ինչո՞ւ այսքան չորցած են կեանքի ծառէն լինկող մեր խորհուրդներուն տերեւները: Ինձի այնպէս կը թուի որ մէկը կ'անցնի: Բայց ինչո՞ւ այդ քալուածքին հեծեծանքը չի հասնիր ականջներուս: Մոքիս առջեւն է անոր պատկերը: Եւ կ'երթա՜յ կ'երթա՜յ Անձրեւը իր ամբողջ ծանրութեամբ կը կախուի անոր հազուստներէն ի վար:

Տառապած եղբա՜յր...

Ոչ ոք կը նայի անոր, որուն մէջ ո՛վ գիտէ ի՜նչ մրրիկներ կան որ կը լռեն:

Ոչ ոք իր պատուհանը կը բանայ տեսնելու համար այդ բանուորին աշխատանքը պարտէզին մէջ:

Անմե՛ղ քոյր...

Հեղ մը նորածիլ ծառերուն, բոպէ մը փոքր ածուներուն քով կը վազէ եկող ջուրի հոսանքէն վերջ պահելու համար գանոնք: Ո՛չ մէկ նայուածք որ պիտի կրնար մխիթարանքի արեւ մը բերած ըլլալ անոր: Պարտիզպանը իր խոնարհ հասակով, տրտունջք ըսուղ բառերը փոշիներու մէջ նետած, բրիչը ձեռքին իր սուրբ գործին մէջ է: Բայց ո՞վ կրնայ տեսնել այս անձրեւին տակ մեծն ու պզտիկը: Եթէ ոտքիդ ճամբները զօրաւոր են դոներ կը բացուին քեզ ջուրերէն պաշտպանելու համար:

Մարդ կու գայ ան պարտէզին մէջ այնքա՜ն անչշուկ. կարծես կը վախնայ որ հիմա ծառերը իրենց երազներէն կը սթափին: Անձրեւը կը շարունակէ այս համեստ աշխատաւորին կքած տարիքին և թարմ միսերուն վրայ երգել: Ծառաստանին մէջ հովերը անճոռնի կանչերով ապտին անդին կը վազեն: Տերեւներ օդին մէջ զարթզարթիկ մարմիններով կու գան լցնալ անոր ոտքերուն տակ: Կը նայի ան: Անոր դիմագծին վրայ բացորոշ կ'ըլլան տրամաբանութիւնը կազմող լեզի դիծերը: Եւ կարելի է տեսնել աշխատանքի այդ հերոսին աչքերէն եկող արցունքը, որուն մէջ դիտեմ թէ, անհուն վիշտերու լացը կայ այնքա՜ն դաժանօրէն փուռած՝ անոր հոգիէն ներս: Սովորական այս մահերը ամէն օր, ամէն տեղ:

* * *

Բայց ինչո՞ւ այս պիչերն այնքա՜ն անուշ կու գայ ինծի որ կարծես աչքերս մարմնիս վրայ գիշերապահի մը դերը ունին և չեն ուզեր որ առաւօտը ճերմկի: Ուրքա՜ն քաղցր է երազներուս այս իրիկունը՝ որ չաքարի մը պէս կը մաղուի ամբողջ օրերով տառապած հոգիեանս վրայ:

Ես կ'ուզե՞մ այս պահուն նոր արեւներու, նոր յոյսերու ապագան երգել այն ազատակով որ կարենայ թարգմանը ըլլալ իմ ամբողջ ուխտերուս:

Ա՛րի սա անձրեւը, սա հո՛վը...

Հիմա աչքերուս առջեւ կը նստեցնեմ պառաւ մամուս հինցած մարմինը, և սուրբի մը ոսկորներուն պէս գգուշութեամբ կը նայիմ իր բացակայ հասակին:

Անով՝ հայրենիքիս ամբողջ պատկերները կ'այցելեն ահա մէկ առ մէկ կանաչ արեւի մը ներքեւ: Թոնրատան հէքեաթները, ձմրան գայլերու ոռնոցները, մանաւանդ ամառ իրիկուններըը երբ կայլին մէջ՝ լուսին պապակին անուշ նայուածքներուն տակ կը պառկինք:

Մինչեւ այսօր տառնեւհինգ անգամ ձիւները եկան մեր բարտիներուն և տանիքներուն վրայ ձմեռնամուտի ահազանգերը հնչեցնելու և ես, ցաւը ունիմ հոգերուն բարի դգուանքին յանձնելու դարն:

Սիրելի՛ մամաս, քու աբծաթեայ մազերուդ օրերուն պէս, ահա կու գան իմ ալ կեանքիս իրիկունները, բարի եղիր քու թոռնիկիդ հոգիին խաղաղութեան համար, աղօթք մը ըսել, ամանորի այս քաղցր գիշերով:

ՈՍԿԱՆ–ՕՀԱՆ

ՊԷՅՐՈՒԹ

PAULE HENRY-BORDEAUX

«ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ԱՆԹԱՌԱՄԸ»

Մեր խնդրանքին վրայ Տիկ. Անայիս անցեալ տարի պատրաստակամ էր հեռանալ չահեկան դրուածքը, զոր, հակառակ մեր փափաքին, չկրցանք հրատարակել մեր ձեռքը ուշ հասած ըլլալով: Տիկին Բօլ Հանրի Պօրտօի վէպը մեզի համար միշտ թանկագին կ՚ե. անոր վրայ դրուած յօդուած մը իր այժմէականը չի կորսնցներ երբեք: ԽՄԲ.

Գիշեր. Հանդարտ ջուրերուն վրայ Միջերկրականին. Ալկիօնը, ծխուն բնակարան, այլազան բնակչութեամբ, կը յառաջանայ վայելչագեղ, վեհապանծ: Մեքենաներուն համաչափ ազմուկը կ՚օրօրէ ցաւը մանր ալիքներուն, վիրաւորուած սեւ կողքին հպումովը:

Երկինք, ծով մտայլ՝ մէկը անպարզ, միւսը ապամանդակուռ, յաւերժական դրացնութիւնը, մին միւսին խաղալիք. մէկը հրամայող հովերուն, մրրիկներուն, չանթերուն, միւսը տակացող, խառնուող, անոր ցասումէն վրդովեցող. մէկը բռնակալ, միւսը սարուկ:

Հիմա անդորը երկուքն ալ, կոհակները յոգնած կէս քուն, համաստեղութեան օրհնանքին տակ:

Նաւուն յառաջմասէն թաղածոցին երաժշտութիւն մը, հայրենաբաղձ երգը տարտղիր դացողի մը, հուսկ ծուխը հայրենիքին որուն կը կառչի յուսավէպ:

Ալեկոծներուն մէջ անոյշ քուն, սրահին մէջ խաղ ու կծու վիսքի, վերը, ամայի կամրջակին վրայ երկու նաւրդ սիլուէք առանձնութիւնը ըմբոշխնող. դիպուածով մտերմացած երկու մանկամարդ աղջիկ, երկու տարբեր ցեղերէ, յանկարծական դորովով միացած: Մէկը անդորմ ճակատագրէն հալածուած, անապահաներու չունչէն խամրած, արհաւիրքէն ճողոպրած. միւսը երանութեամբ, խանդաղատանքով մխայն անած, մութ դիչերին տուներուն մէջ գլուխ գլխի: Հայ աղջիկը իր և իր ցեղին մարտիրոսութիւնը կը պատմէ Ֆրանսացի դրագիտուհիին:

Տարիները վաղ մնացած չրթները յոխորտ ու արտում Անթոամին կը բացուին ու իր կեանքը ազիզորմ, անճանօթ ամէնուն, անդորրանքին մէջ ծովուն ու երկնքին կը պատկերանայ. տահմակիցուցիչ չարժանիկար:

Կը պատմէ ան գլխիկոր, ձայնը սպառած, վշտագին, բառերը արիւնելով իր հոգին, կը պատմէ ժամերով. ծովը կը լռէ տարտամած, տաղերը կ՚ամչնան իրենց վայրկեան ու ամպեր կ՚օրօրուին ծամկուելու:

Բոլոր տոհմովը տարագրութեան, խժդժութիւններէը, ոճիրները, վայրագութիւններէը, մահասարսուռ կարաւաններուն տանջանքները դանուած չրթներէն կը հոսին ցաւի աղբիւրի մը պէս:

Ուրուականները սոսմահնեղուն, ծարաւէն մեռնողներուն, աղբերը որդեկորոյս մայրերուն, ճիչերը բռնաբարուած կոյսերուն, կը պատուն մութը ամառ սիրահրաւէր գիչերուան. հեռուէն, յառաջմասէն, հայրենաբաղձ երգը կ՚ընկերանայ անոնց լալագին:

Studio Lorelle

Mme PAULE HENRY-BORDEAUX

Այդ խօսակցութիւնը կամ լաւ եւս այդ խոստովանութիւնը, ուր հիանալի էջեր կան միշտ անհունապէս դեղեցիկ ոճով գրուած և ուրկից կը ժայթքին երբեմն պատկերներ զմայլելի, կը կազմեն վէպը Տիկին Բօլ Պօրտօի:

Բուռն համակրանք մը դէպի հայ ցեղը, անպայման դուխ դէպի անոր տառապանքը, մղած են երիտասարդ գրագիտուհին իր գրական կարողութիւնները ի սպաս դնելու չարչարուած ժողովուրդի մը և ի վեր հանելու անոր յատկութիւնները: Քնքոյշ հոգիի մը, վիպագիրի կերթի ճաշակի և չղչղուն երեւակայութեան մը արտադրութիւնն է իր գիրքը:

Տիկին Բօլ Պօրտօ, գիւղացի հասարակ աղջիկ մը չէ ընտրած իրրեւ հերոսուհի, այլ Տրապիզոնցի մեծահարուստ ձիվանեաններու զարդացած, կրակոտ, մտացի, իշխանուհիի մը պէս վայելչացած՝ դաւակը, ժրընկալ համալսարանին մէջ ուսումը աւարտած. որով հակագրութիւնները աւելի ուժգին եղած են:

Խորունկ հոգեբանի կարողութիւնով, հեղինակուհին թափանցած է բոլոր այլազան զգացումներուն որ անցած են մատղաշ աղջկան հոգիին վարթամութեան ծոցին յանկարծ գլորած տարագրութեան սեւ ուղիին վրայ:

Անտառօղուն աւաններուն, լեռներուն, ձորերուն, գետերուն, բնական հրաշալիքներուն, ինչպէս նաեւ կարաւաններուն տանջանքներուն, անխիղճ առաջնորդներու վայրի բնազդներուն, մարդ-գազան չավուշներուն բարբարոսութիւններուն նկարագրութիւնը, հետազօտող գրողի մը մանրակրկիտ նախանձախնդրութեամբ գրուած, երբեմն նոյն իսկ հետացումի հետ զարմանք կը պատճառէն:

Աւազին էջին հետաքրքրութիւնը կանգ կ՚առնէ միայն վերջին էջին:

Տէրսիմի լեռները կու տան վայրի հիացում մը. անմարշարնակ

սարբերուն բոյսերուն բոլորը, խառնուած չամրուխին անոյշ պտուղներուն հոտին՝ կը զգուէն ռունգերը:

Անթառամ, Սեւինքա աղջիկը անթափանց, որ Փրանսական չորս պատերուն մէջ մեռած կը պարէ բոհոմն, քիւրտի տարազով, սիրապրկիս ու վայրի պարերը, մեծ հօրը պատասխարող նայուածքին տակ. մերթ ազիատական, պատասխարող մեղեդիներ կ'երգէ հայր Աւագեանի հետ. վերկուած է Տէր–Զօրի ազանդէն, շնորհիւ Քրդլպաշ քիւրտերու պետին, Շէյխ Մուհամմէտի, որ գինքը գնած է թիւրք կարաւանի մը աչքին առջեւէն, ինչպէս գայլակը, Շուշանիկը:

Մանկամարդ աղջիկը առաքլուկ, ծարաւահիւծ, չունենալով այլ եւս ոչ կորով, ոչ կարգուբերութիւն, ոտքերը արիւնլայ, գիսախիւս, ապառա, վիշտ, կորանցուցած ինչ որ կար իր մէջ նրբածին, առաջին անգամ գոյ հոգեկան տակ մեծ ծառերուն քիւրտ վրանները մօտ ընկոյզներուն խնկաւէտ խոտերուն վրայ, աննչանքով, ցանկութեամբ կը գիտէ խորովիլը գառնուկին. կը համակուի ցնծութեամբ երբ համեղ խորոված մաս մը իրեն կը ներկայացնէ քիւրտ պետը, որ երիտասարդ է ու վայելչադէղ:

Եղեռնապատութեան բնական պատում մը կ'արձանագրէ սրտին մէջ առտուան, կիսամեռ աղջկան որ կը վերադառնայ կեանքին, չնորհիւ աչերկթի պետին: Կազդուրուած, մաքրուած, Տէրսիմի լեռներուն կենդանագործ հովէն վերածնած, խնամքներուն առարկայ երիտասարդ չէյխին, Անթառամ կը վերածնի, ոչ իրրեւ քաղաքի պարզացած օրիորդ մը, այլ վայրի սարերուն իրրեւ ազատ աղջիկը. աքսորանքի տանջանքները ապանած են իր նախնի ըմբռնումները. հմայ ան կեանքը կը տեսնէ այլ կերպով. բնութիւնը ամէն ինչ է իրեն համար. մարմինը կը տիրապետէ մտաւոր կարողութիւններուն:

Ու կը պատահի անխուսափելին. հակառակ պայման Շուշանիկ նախապատրաստութիւններուն, քիւրտ պետ և հայ աղջիկը կը տիրեն դիրար. ամառ ազուոր դիշեր մը այր ու կինն կ'ըլլան անոնք, քիւրտը կը ճամբէ միւս կինը, հետքերնին ծածկելու համար:

Անթառամ ապաննել ուզած ըլլալուն:

Վայրի սարերու վրայ ծնած այդ ոչխը մաքուր է ու բուռն, Անթառամ երջանիկ է ու չէյխը սիրավառ. մանչ զաւակ մը կը ծնի, նորաստ կինը հայերէն կը խօսի հետը, կ'ապօթէ հայերէն, կը մկրտէ զայն Շուշանին հետ առուակի մը մէջ. անունը կը դնէ Հայկ: Լեռ, ջինջ երկինք, արեւ ու ոչխ: Երկու տարի այդ կեանքը: Օր մը Շուշանան հայրենադարձութենէ լռնուած կը վերադառնայ լեռներէն, ձորերէն ու կու գայ միանալ Անթառամի մեծ հօրը և մօրը որ Տրապիզոնի ամերիկեան հիւանդանոցը գտնուելուն չէ աքսորուած:

Պետրոս Աբծրունի, մեծ հայրը, չահեկան սիսար մըն է քալ զօրականի, ռուսական բանակին ծառայած:

Աղջնամարդ ու խիտ բարոյականի ոչխ, ան երբ կ'իմանայ Շուշանէն Անթառամի պատահածը, կը կասպէ, լուսանք կը ժայթքէ թուանը դէմ ... անմիջապէս քալ տալ ժողովելով, քիւրտ տարաղով ծպտուած կը գիմէ դէպի Տէրսիմ, առաջնորդութեամբ Շուշանի. կը հասնի Անթառամի վրանը գիշերանց, կ'առեւանգէ զայն, ձեռքերն ու բերանը կապած, թողլով երեխան առանձին: Նորաստ կինը կ'ընդդիմանայ, կը կռուի, զաւակը կ'ուզէ, վախչիլ կը փորձէ լեռներուն վրայ, ի զո՛ւր. անդրդուելի կը մնայ Արծրունի: Մաքառելէ, բռնատանելէ, վոնթորկելէ պարտասած կը հիւանդանայ Անթառամ, ամիսներ մահու և կենաց մէջ:

Երբ կ'առողջանայ ոչ մայրը ոչ մեծ հայրը չեն խօսիր անցեալին վրայ, անոնք իրրեւ առնասիրտ օտարներ հեռու կը մնան վրէմէ. անապատ է ամէն բան մանկամարդ կնոջ համար որ կը հիւծուի զաւկին կարօտովը:

Ուղեւորութիւն, ճոխ կեանք, գրօսանք, ոչ մէկ ազդեցութիւն, ոչ մէկ հրապոյր չունին:

Միչա խիտ հակողութիւն մեծ հօրը կոդմէ, հետացնող ամէն մտերմութիւն:

Ալկիօնին մէջ Անթառամ կը պատահի Փրանսացի մանկամարդուհիին որ անոր միչա խոնարհած բիբերուն մէջ կը նշմարէ ցոլացումը խորունկ ցաւերու սեւ ազամանդին:

Ու կը պատմէ իր կեանքը: Աբծրունի զուշակելով եղածը կը չանայ հաւաստացնել թէ Անթառամ խելագար է ու իր պատմութիւնը յերեւակայ, Փրանսուհին չի հաւատար. ճշմարտութիւնը միայն կրնայ հոգիէ հոգի ազդել այդպէս խոր:

Մարսիլիա հասնելուն Անթառամ կը գործադրէ իր տենչանքը, կը խուսափի ծնողքին գովէն, կը յաջողի մտնել Սփինքս չոգենաւը որ մեկնելու վրայ է դէպի Պէյրութ, դէպի դաւակը, դէպի ամուսինը:

Տիկին Բօլ Պօռտօ, իր վերջաբանին մէջ, ամէն պայմանագրական տուութիւն, ամէն ազգայնամոլութիւն մէկ կոդմ նետած, մարդկայնօրէն վերլուծած է տառապանքէ տառապանք գլորած նորատի կնոջ հոգեկան վիճակը, որուն արիւնոտ վէրքին վրայ ոչ ոք կը հակի: Անոր մեկուսացումը ծնողքին կոդմէ, պակասը տաք գորովի, նախապաշարումներու կաշկանդումը, մարդկային ընկերութեան եսասիրութիւնը, քաղաքակրթութեան պատրուակին տակ բռնակալութիւնը դէպի ազատ զգացումները, անտեղի տաբուներ ցեղերու, քաղաքներու ճնշումին ու կեղծիքներուն հետ բաղդատութիւնը լեռներու լայն չունչին, մղած են գինքը դէպի լեռնական այլ մեծ հոգի երիտասարդին սէրը, դէպի անմահ Բնութիւնը, մանաւանդ դէպի Մայրութիւնը, դեր ի վեր ամէն նկատումէ:

ԱՆԱՅԻՍ

(*) **Antaram de Trépizonde**, Paris, Albin Michel. 1 vol. 320 pages 15 francs.

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Կ'ուզէ՞ք վայրկեան մը երջանիկ ըլլալ: Վրէ՛ժ լուծեցէք: Կ'ուզէ՞ք տեւականապէս երջանիկ ըլլալ: Ներեցէ՛ք: ԼԱՓՕՐՏԷՐ

Մարդ չի կրնար միչտ ասոգ մը ըլլալ երկինքին վրայ· բայց միչտ կրնայ ճրագ մը ըլլալ տունին մէջ: ԷԼԻՕԹ

Կը սիրեմ ես պեղաչինները, որովհետեւ անոնք բառական պիտուն չեն հակառակը արամաբանելու համար: ՄՕՆԹԷՍՔԻԷՕ

Աստուածները՝ անգիտանալով թէ ի՛նչ է վիշտը, հաճոյք զգալու կարողութենէն զուրկ են: ՊՂԱՏՈՆ

Այո՛, կը սիրեմ տակաւին արուեստին տանջանքները: Տ'ԱՆՈՒՆՑԻՕ

ՏԻԿԻՆ ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍ

Կեանք և Արուեստի 1932ի տարին արդէն մամուլի տակ էր երբ լոյս տեսաւ տիկին Իսկուհի Մինասի վերջին հատորը՝ Vivre...(1), որով տախուցեանք այս տարուան յետադիմը։ Այս առիթով քանի մը խօսք ալ պիտի ըսենք տիկ. Մինասի փարիզ տպագրուած մեւս գրուածքներուն վրայ։ Ասոնց երիցագոյնն է Flore attique, որուն յաջորդեցին Voix dans la nuit..., Clairs-obscurs d'Italie և Ce qui meurt...

Տիկին Իսկուհի Մինաս մասնաւոր կերպով մշակած է չափաւոր արձակը (prose rythmée) և պայն կը գրէ իրեն յատուկ ձեւով մը։ Ֆրանսական մամուլը չվարանեցաւ այս կէտը վեր հանել։ La Revue Africaineի քննադատը հետեւեալ տողերը կը տատրագրէ. «Ասանց վախի չէ որ բացի Flore attiqueը. Բոլ Ֆօր դիս խորչեցուցած էր չափաւոր արձակի դասարկուքիւններէն. իսկ Ֆրանսիս Ժամ դանոնք բոլորովին առելի գարձուցած էր ինծի։ Յանկարծ՝ երբ կարդացի Առ Աբէլեաս քերթուածը, ապշած մնացի. չէի երեւակայեր որ չափաւոր արձակը այնքան չքեղանք կրնար պարունակել և կարող էր այնպիսի նոր հորիզոններ բանալ»։

Voix dans la nuit ... և Clairs-obscurs d'Italie էն վերջը, վերիկան քննադատները ա՛լ աւելի չեշտեցին տեսակին նորութիւնը։ Օքթաւ Պլիսար սպէս կ'արտայայտուի. «Արդէն գործածումով կարզացած էինք Աբելեաքէն եկած այս տաքօրինակ, հարուստ և խանդաւառ բանաստեղծին գանազան արտայրութիւնները։ Clairs-obscurs կը չարունակէ քաղցր նրբագգածութեան մը և շատ ինքնատիպ արուեստի մը յայտնութիւնը։ Տիկ. Մինասի արձակը նոր լեզու մըն է որ ոտանաւորին կը հպի ներքնապը չափով մը, երանգներով լի երաժշտականութիւնով մը, արձակ մը վերջապէս որ կարող է ոտանաւորէն աւելի լաւ արտայայտել զգացումին այն մասը որ տակաին չատ ազօտ է՝ յանգերու կաշկանդումին հպատակելու համար»։ Paris-Presse կ'ըսէ. «Տիկ. Իսկուհի Մինաս կը գրէ անսիպ չափով մը»։ Նշանաւոր վիպասան՝ Նօնս Գապանօվա կը գրէ իր կարգին. «Եթէ կայ բանաստեղծ մը որուն ներդաշնակ արտագրութիւնը մեզի կրնայ հաստատել թէ Բօլ Ֆօրն ու Անդօլ Ֆրանսները այնքան անհեթեթ չեն իրենց սա դասակարգութեան մէջ թէ ոտանաւորը կարեւոր չէ բանաստեղծական գեղեցկութեան գոյացումին համար, ան-շուշտ այդ բանաստեղծը տիկ. Իսկուհի Մինասն է»։

Ոճի նոյն ներդաշնակութիւնը կը նշմարուի արդէն տիկ. Մինասի պարզ արձակին մէջ ալ։ Ուրիշ քննադատ մը կ'ըսէ. «Ան կը քանդակէ»։ Septimanie պարբերաթերթը կը գրէ. «Ամէն էջ՝ ծխանման մըն է, ամէն տող՝ վրդովիչ խունկ մը»։

Mme **ISKOUI MINASSE**

Ce qui meurt... վէպին մասին — տեսակ մը ինքնակենսագրութիւն ուր չենք կարծեր սխալիլ հեղինակին բուն դէմքը ճանչնալով — հոչակաւոր գրագիտուհի Ժիւլիյէթ Առան սա տողերը ուղղած է տիկ. Մինասի. «... Շնորհաւորութիւններս՝ այս անգամ անվերապահօրէն։ Հրայրքին ուժգնութիւնը չատրամերժելի արժանապատուութիւնը։ Ամենէն սիրոյ մը հերոսը՝ որ ատորնօրէն կորանցուցած է պան՝ չկրնար վերատին այն սէրը գտնել»։

Գալով Vivre...ի, արեւելեան նոթաւէպերու հաւաքածոյ մըն է՝ ուր հեղինակին եգիպտական տպաւորը՝ անմոռանալի բնութեան մը գիւթիչ տեսարաններէն կրկնապէս խանդաւատուած, տանձարձակ կ'եռեւեփի։

Ո՛մանք հարցուցած են թէ՝ ինչո՞ւ տիկ Իսկուհի Մինաս հայկական նիւթեր չմշակեր։ Ճիշդ է որ Flore attiqueի հեղինակը աւելի յունական, Ֆրանսական և իտալական տեսարանները և միջավայրը նիւթ ընտրած է բայց այդ ըսել չէ թէ բնաւ հայկական կեանքին հետ չփոյթ չէ ունեցած։ Այսպէս՝ Vivre...ը մէկէ աւելի հայկական նորավէպեր կը պարունակէ, որոնց մէջ յիշենք. Sarkis, La Bête blessée, Le Démon du hasard , եւն։ Եւ ո՞վ արդեօք — նոյն հատորէն — Les citadelles douloureuses ընդարձակ նորավէպին մէջ չճանչցաւ Գրիգոր Զօհրապի տենդոտ կեանքը, պաշտելի և միևնոյն ատեն ալեկոծ դիմագիծը։

Vivre... Ֆրանսական մամուլէն նոյն փաղաքուչ ընդունելութեան արժանացաւ նախորդ հատորներուն պէս։

Այս առիթով բանիք որ մօտերս լոյս պիտի տեսնէ տիկ. Իսկուհի Մինասի նոր մէկ գիրքը Divin Orient..., որուն խորագիրն իսկ նախաճաշակ մը կուտայ անոր հրապուրիչ բովանդակութեան։

ԽՄԲ.

---

(1) **Mme Iskouï MINASSE, Vivre.**, 1 volume de 224 pages, sur alpha, prix: 15 francs. Eugène Figuière, éditeur, 166, boulevard Montparnasse, Paris.

ANDRÉ ROMANE

Անցեալ տարի մեր Գրական Նօթերուն մէջ յիշատակած էինք Անարէ Ռօմանի անունը:

Այս տարի անիկա հրատարակեց իրարու հետէ Jean Nouryի աշխատակցութիւնով La maison des Bois ն, Naufrageը, և ուրիշ վէպեր: Բայց իր տաղանդը, իր զգալու և խորհելու եղականութիւնը կը յայտնուին մանաւանդ քերթուածներու այն սքանչելի հատորիկին մէջ, որ Les Ténèbres Ensoleillées[1] վերնագիրը կը կրէ:

Ինչո՞ւ այս վերնագիրը: Կարելի՞ էր, սակայն, գտնել ուրիշ մը, որ աւելի յայտնէր Անարէ Ռօմանի ներքին յուզումներուն վոթրկումը և համակերպող փիլիսոփայութիւնը: Որվհետեւ այս բանաստեղծը, որ Maurice Letellierի բառերը գործածելով «տագնապ մը, նկարագիր մը, մարդ մըն է», կրծոնցուցած է իր տեսողութիւնը, և կեանքը կը տեսնէ արեւուտ խաւարի մը մէջէն:

Քիչեր պիտի կարենային դիմադրել այդ առաջին: Անիկա քրիստոնեավարժել հանդարտութիւնով մը կ'ընդունի վերջնական մութը, և իր ժպիտը, աւետաւոր քաղցրութեան մը մէջ, չի պահեր անգութ հարուածին ծամածռումները:

Բարութիւնն իսկ է: Կարելի չէ մոռնալ այն դառնութիւնը, զոր չի ծածկեց, երբ իր քննադատներու խանդավառութեան մէջ չի հանդիպեցաւ իր աշխատակիցին վնասած արդար բաժինին:

Նկարագիրը մըն է: Կամքի մարմնացում մը: Եւ կեանքը տանելի դարձնելու համար իր շուրջիններուն, ո՛չ մէկ զգայնութիւն, ո՛չ մէկ գանգատ, ո՛չ մէկ կամակոր յուսաբեկում: Որովհետեւ եթէ «իր մարմինը ընկճուած է, մինակը կը զիմադրէ և կ'ուզէ ապրիլ»:

Մարդ մըն է: Որ գիտէ բարեկամութեան արժէքը: Զի մոռնար իր վարպետները: Համեստ է և մարդերուն ամէնէն ընկերականը:

Սեզանին չուրջը հաւաքուած ենք: Պահ մը կուզայ ուր լռութիւնը կը կախուի մեր շրթունքներէն: Թերեւս իր վրայ կը խորհինք: Անիկա նիւթ մը կը նետէ մէջտեղ: Կը վարէ խօսակցութիւնը: Կը խանդավառէ յղցնած ուղեղները:

Պիտի ուզէինք որ կեաւիֆ և Արուեստի ընթերցողները ճանչնային մանաւանդ այս հայեացքը բանաստեղծին վերջին դիրքը, որ չատ գեղեցիկ էջեր կը պարունակէ:

Իր բանաստեղծական բազմաթիւ երկերը գինքը կը դնեն դրան լաւագոյն գիծի մը վրայ: Զինքը կը մօտեցնեն, ինչպէս յայտարեց Ֆէրնան Կրէդ՝ Գօմէսի Ֆրանսպի բեմէն, Վէրլէնի և Ռէմպօի:

Բայց Les Ténèbres Ensoleilléesն կուտայ իրեն ներշնչուածի մը պիմազծութիւնը, և սրատուչ սրամտութիւնով մը սիրելի կը դարձնէ իր անունը:

ԽՄԲ.

---

(1) Les Gémeaux, 66, Bd. St-Germain, Paris.

ԻՆՉՊԷՍ ԿԸ ԳՐԵՆ ՄԵՐ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐԸ

Հասկնալու համար թէ մեր արուեստագէտ գրողները իրենց գրական գործերը յոյսին բերելու համար ի՞նչ վիճակներու կը հպատակին եւ ի՞նչ տրամադրութիւններով կ'անցնին գրասեղանին առջեւ, «Կեանք եւ Արուեստ»ի խմբագրութիւնը կուտայ իրրեւ սկզբնաւորութիւն մը պատասխաններ, զոր ազնուաբար մեզի ղրկած են մեր պատակիցները: Շարքը կը բանայ անմահ հէքեաթագիր ողբացեալ Ռ. Զարդարեանի մէկ նամակով, զոր 1905 ապրիլ 3ին գրի առած է, երբ Մանիսա կը գտնուէր, և ղրկած «Մասիս» շաբաթաթերքի խմբագիր, Ե. Արմէնի:

ԽՄԲ.

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Գրասեղանի առջեւ չէ որ կը սիրեմ աշխատիլ, այլ մէջս բազմոցի մը վրայ նստած, երբեմն գոյզ ցցած ծունկերս, երբեմն ալ կամ ձախ, կամ աջ ծունկիս վրայ փոխն ի փոխ՝ երբ կը յոգնին: Գրելու պահուն՝ բոլոր մկաններս կը կծկուին, որքան կարելի է՝ իմ վրաս ամփոփուիլ, փոքրանալ կ'ուզեմ. կը սեղմուիմ, երեսիս պինդ կը կոթնիմ եւեւէ բարձիս: Պէտք չէ որ շուրջս որեւէ ձանձրացուցիչ, սրտնեղիչ կամ անհանգստացնող առարկայ մը գտնուի: Բոլոր զգայարանքներս տաքութենակ կերպով զգայուն կը գտնեմ եւ կ'ամփոփուին գործունէութեան մէկ վառարանի վրայ. այլեւս կը գտնեմ. աչքիս պէտք չէ որ հանդիպի աւելորդ առարկայ մը, նոյն իսկ թուղթի ոչինչ կտոր մը, նոյն իսկ անուշադրութեամբ գետին ընկած սիկառի փուչիի պղտունց մը, վերջապէս և ոչ մէկ հասարակ ոչնչութիւն: Եթէ ոչ կը սոխպուիմ գրութիւնս կիսաւարտ թողուլ և աչքիս առջեւէն հեռացնել պիտ նեղող առարկան: Իրաւ է թէ սովորաբար ծխամոլ մը չեմ, սակայն աշխատութեան պահուն ընդմիջումներս միշտ պէտքը կը զգամ սիկառի և սուրճի:

Ընդհանրապէս գիշերը կը սիրեմ աշխատիլ. մանաւանդ աշնան եղանակը, անթաղդատելի կերպով հրապուրիչ ու հաճելի է: Գրելիքը թուղթիս տեսակն ու չափն ալ իր չատ նշանակելի ներգործութիւնն ունի՝ աշխատելու տրամադրութեանս և ախորժակիս վրայ: Հաճոյքով կը վիտամ առանց գծի, քիչ մը հոս հոն մնացած և իր ճկուն նուիթիւնն ու վայելը կորսնցուցած թուղթը՝ որ հազիւ երկու երեք ձեռքի ծուռն ունենայ. մտածումներս այսպէս կարծես աւելի գիւրութեամբ կը հոսին, քան վայլուն, գծաւոր ու նոր թուղթի մը վրայ:

Նօթավէպի, քերթուածի, հէքեաթի, արձակ կամ ոտանաւոր սրեւէ գրութեան՝ չափուած ձեւուած, դասաւորութեան ենթարկած, ոչ մէկ յատակագիծ, ոչ մէկ ուրուագիծ կանխաւ թուղթի վրայ: Գրելիքիս ընդհանուր ուրուագիծը միշտ մտքիս մէջ է որ ծփուն կը մնայ: Միտքս է որ յղացումը կը կերպարանաւորէ, դասաւորութեան ընդհանուր գիծերու կը բաժնէ նախ, մինչեւ որ աշխատութեան պահուն կարենամ գրի առնել: Տպաւորութիւնները անկարելի է որ

իրենց խակութեամբ կարենամ անմիջապէս արտայայտել. կարեւոր է որ ժամանակ անցնի. ժամանակը կը պահէ, կը մաքրէ, աւելի յստակ կը դարձնէ կարծես դանոնք:

Իւրաքանչիւր նախապատուհան և նախապատուհեան իւրաքանչիւր բառն իսկ գրեթէ մասնաւոր հակակշռի կ'ենթարկեմ գրելու առեն. ինծի այնպէս կու գայ թէ բառերն իրենց երաժշտութեամբ ու ձայնով, մինչեւ անգամ նախապատուհինները, պարբերութիւնները իրենց չափով, կազմութեամբ, իրենց կէտադրութեամբ՝ անտեսանելի, բայց իմանալի յարաբերութիւն մը ունին արտայայտուելիք գաղափարին հետ. ուստի խստապահանջ սրբագրութեան մը կ'ենթարկեմ նախապատուհինները, պարբերութիւնները, բառերը, որոնք կը ջնջեմ, կը գրեմ, գարձեալ կը ջնջեմ, գարձեալ ուրիշ մը կը գրեմ, մինչեւ որ իմ գեղեցկագիտական ըմբռնումներուս ու ճաշակիս ուժը ցոյացուած գանեմ անոնց մէջ. ու տակաւին նախարատիս ընդօրինակութեան առեն ալ միշտ ընելիք փոփոխութիւնները կը գանեմ:

Հետեւաբար երբեք աճապարանքով չեմ արտագրեր, և արդէն մինչեւ որ ճշմարիտ ներշնչման մը տակ չգտնեմ՝ բնաւ չեմ կրնար գրելու համար միայն աշխատիլ: Պէտք է ըսել նաեւ, թէ գրելիքս ներուս նախարատակը միշտ կը սիրեմ մատիտով գրել ու եռքը մեղանով ընդօրինակել:

Աշխատութեան մասնաւոր եղանակ մը չեմ ունեցած, որ անյեղլի օրէնքներու ծանրութիւն մը դնէր գրչիս: Սեղան եմ անցած ամէն անգամ որ յորդութիւն եմ զգացած իմ մէջ որմէ ազատուելու միջոց մըն է գրելը: Փոքր կտորներ, որոնք ամբողջական ապրում մը կրնան չբջանակել, տուած եմ միշտ մեկ գրիչով: Ասպէս են գրուած խոնարհները, երբ պատանի եմ, Խորհուրդներու Մեհեանը, ու լրագիրներու մէջ ցիրուցան բոլոր յօդուածները: Յաճախ խմբագրատան մը աղմուկին մէջ գրի են ինկած անոնք: Նոյնպէս՝ խոգերը, որոնցմէ մեկը ներկայացուած է արդէն:

Աշխատանքը կը սաբրերի սակայն Ծակ–պտուկըի մէջ, ուր թէքնիքի և մեթոտի փոփոխութիւն մը պարտադիր կը գառնար, քանի որ պատմելէ ու նկատելէ աւելի հոգեյատակները լոյսին բերելու յատկանութիւնը տուած է ինծի: Այդ է պատճառը որ անիկա գրուած է քանի մը անգամ: Առաջին հեղումը ինծի արժած է անհուն տառապանք: Նկատի ունեցէք որ իմ օրս յատկացուած է հացի աշխատանքին: Որքան գժուար է, հանգիստդ, անհրաժեշտ հագնիստդ, գուք ըսէք կանքէդ խլուած ժամանակը գործածել ասանկ յամառ սուգումներու որոնք մանուանդ տեւողութեան մէջ կը հետանան: Կամքի մեծ պրկումով մտքիս առջեւ տեւեցուած վիճակ մը կը գգայի թէ կը ջանար սուգուիլ մշուշին ծոցը ուրիկ քաղած էի գայն: Առար համար է որ առաջին տեւեցումը բրած եմ, հետագային անձուկով մը, վախով որ կը փրթէր լարը ու կ'ընկղմէր կեանքին տակը: Ու նոյն տատապանքը՝ երկրորդին համար: Անկէ վերջը տեսիլքը նուաճուած կարելի է նկատել: Գրելը, այսինքն վերջնական գրիչը, նոյնն է, ինչ որ ելած էր առաջինին առեն: Նախապատուհինները կուգան վերջնական ու առանց retoucheի: Այս թէքնիքը աւելի ծայրահեղ պրկումով մը նաև Մնացորդացին մէջ: Այս վէպին մէջ կան գրքեր, որոնք գրուած են օրեր անգամ մինչեւ: Սկզնական հեղումին չորս էջը լայնցած է լեցնելու համար երբեմն յետոյն, երբեմն հարիւր էջ: Յաւելումը կեանքին ուժգին հեղեղն է: Մարդ կը խղճահարի երբ իր առեղծումը եղող արարածները կը կենան փոր գէմ ու կը պահանջեն իրենց լինելութիւնը, ամբողջ ու անթերի, ինչպէս եղան կեանքին ալ մէջը: Չեմ գիտեր թէ ուրիշ բա՞ն է արգեօք կեանք ըսուածը: Ամէնէն անժառանգ արարածը կը հաղորդուի աշխարհ մը յուզումներու: Գրագէտին պաշտօնն է գէթ առանց կարեւորները փրկել: Ու ահա էջերը կ'ուտին: Ու խորհիլ թէ որքան բան գոհուած է տակաւին այդ կեանքէն:

Որքան պիտի ուզէի որ գրելը հպառակ չըլլար կարգացուելու յիմար օրէնքին ու գրագէտը սուգուէր մինչեւ հեռագոյն խորութիւնները, ուրիկ փրթած կուգան լինելութեան երակները ու կը վերածուին չարժումի: Այն առեն գրերքը բիւրեղացած պատկերը կ'ըլլար, բայց այս անգամ հարազատ այն բոլոր վիճակներուն, որոնք իրր կտաւ լինեան անոր մասներուն:

Չեմ գիտեր թէ ինչ ընդունելութիւն կը սպասէ անոր: Զգաումի մթութիւնը որ անհրաժեշտ է այդքան ընդարձակութեամբ կեանքի հեղեղ մը մշտապէս իր հաստղութեան տակ հնազանդ պահելու, կը վախնամ թէ յոգնեցնէ մեր ընթերցողները, որոնք կը կարգան մասեալու համար իրենց ծանրկեկ ճաշը կամ իրենց նանրածին հետաքրքրութիւնը սանկ ու նանկ խթանելու համար:

Գոհ եմ սկսած ըլլալէս, վանդի ասով ընդմիշտ կ'ազատիմ մանրուելու ,հրապարակին չարմարուելու տանջանքէն որ գերազոյն մաքրիրոսութիւնն է, իրական փուչ պսակը ամէն վաւերական արմաթիրոսութիւնն է, իրական փուչ պսակը ամէն վաւերական արուեստագէտի: Երբ փակուեցան հանդէսները երեսիս, ինծի կը մնար մանրուիլ կամ լռել: Երկրորդ ճամբան կը տանի մահուան,— անլուր է անոր լինծի առթած սպառումը — բայց լաւ է աշխատանքի մէջ վիակել աչքերը քան անարդ ճանճրոյթին մէջ, որ մեզի պէսներուն ճակատագիրն է ալ, հոս:

3 · ՕՇԱԿԱՆ

Սիրելի Պարսամեան,

Ստացայ ձեր հարցարանը, հինգ կէտերից բաղկացած: Կարգալի և ևկայ այն եզրակացութեան, որ անհրաժեշտ է մի քանի դիտողութիւններ անել, պատասխանելուց առաջ:

Նման հարցարանները, որոնք սովորութեան կարգն են անցել եւրոպական ժողովուրդների մօտ, մուտք են գործում նաեւ մեր մէջ: Իմ կարծիքով այսպիսի հարց ու պատասխանները ոչինչ չեն լուսաբանում, բացի ժամանց լինելուց, մանաւանդ ընթերցողների համար: Ինչպէս հայ ժողովուրդը, նոյնպէս և հայ գրողը չեն կարող քայլել եւրոպական ազգերի շտայլ ուղիներով, բայց որովհետեւ չեմ ուզում ձեզ մեծած լինել, պատասխանում եմ ձեզ նոյն ժամանցի միտումներով:

Հարց.— Ո՞ր թուականէն է վեր բերած էք ձեր մասնակցութիւնը հայ գրականութեան:

Պատ.— Բնաւ մտադիր չեմ եղել իմ մասնակցութիւնը բերել հայ գրականութեան, դրա համար էլ ճիշդ թուականը չեմ յիշում, կարծեմ, առաջին անգամ, մի ալբոմային ոտանաւոր գրեցի 1910–1911 թուին, մեծ քաջալերանք ստանալով: Յետոյ, ոտանաւորը նեղ տալով իմ հոգեկան պահանջներին, սկսեցի նորավէպեր գրել, արժանանալով Ն. Աղբալեանի առանձին ուշադրութեան:

Հարց.— Դէպի գրականութիւն ունեցած ձեր ձգտումը ի՞նչ ազդեցութիւններու տակ եղած է:

Պատ.— Հայրս լաւ պատմող էր: Նրան հրաւիրում էին ղեկավարելու օգանեերում հէքեաթներ պատմելու, ձմեռուան երկար գիշերներին: Ես նրա ծնկներին՝ յափշտակութեամբ լսում էի բոլոր հէքեաթները, առանց աչքերս թարթելու: Դպրոցում լաւ չարագրութիւնները էի գրում և ուսուցիչները ինձ չփացնում էին: Կեանքի դաժան փորձերում երբեք չհաշուեցի իրականութեան հետ: Եւ երազականը, հէքեաթայինը միշտ մնաց գերիվարող, յաւէտ տեղի ու յաւէտ հեռաւոր: Եւ որովհետեւ իրական կեանքը միշտ վնաս է տուել պակասաւոր, ո՛չ այնպէս, ինչպէս ես էի ցանկանում, սկսեցի գրականութեամբ լեցնել այդ պակասն ու պարապը: Ենթադրում եմ, որ գրականութեամբ կարող են գրաղուել միայն այն մարդիկ, որոնք պակասաւոր ու թարս են գտնում մեր առօրեայ կեանքը:

Հարց.— Օտար և հայ ո՞ր հեղինակներն անմիջական ներգործութիւն ունեցեր են ձեզ վրայ:

Պատ.— Ոչ մի հայ կամ օտար հեղինակ անմիջական ներգործութիւն չի ունեցել ինձ վրայ: Բայց ես ունեցել եմ և ունեմ բազմաթիւ հայ և օտար հեղինակներ, որոնցից հետեւեալները առաջին գծի վրայ են. Աբովեան, Րաֆֆի, Պարոնեան, Դուրեան, Համսուն, Տօլստոյ, Դոստոեւսկի, Դիկկէնս, Ռէյմոնտ, Սենկեւիչ և Մոպասան:

Հարց.— Օրուան ո՞ր պահերը կը նախընտրէք աշխատիլ և ի՞նչ տրամադրութիւններու հպատակելով, ուրիշ խօսքով, ներքին պահի մը գոհացում տուած ըլլալու համոյքը կը զգա՞ք, երբ կ'անցնիք զրասեղանին առջեւ:

Պատ.— Գիշերը ցերեկից՝ խաւարը լոյսից զերազատում եմ: Հաճոյքից աւելի ցաւ և վրէժխնդրութիւն եմ զգում, երբ ծրագրուած և նախապէս մտքիս մէջ պատրաստուած մի բան թղթի եմ քաշում: Աշխատանքի ամբողջ ընթացքին ինձ թւում է, թէ, համայն մարդկութիւն մէացած, դաւադիր ու չարախնդ, ուզում է ինձ ընկճել, խեղդել, ու ես զիմադրում եմ: Ու զրելը դառնում է մի զեղեցիկ ինքնապաշտպանութիւն, լի հերոսական զրուագներով: Մտապատրանք և յիմարութիւն...

Հարց.— Ի՞նչ կը խորհիք հայ զրապէտին ներկայի և ապագայի մասին:

Պատ.— Խոստովանեմ. այս հարցը ինձ պարզ չէ: Եթէ «զրապէտ» բառը փոխարինէինք «զրականութիւն» բառով, խնդիրը պիտի տարբերէր: Զրապէտները անհատներ են, ամէն մի հայ զրող մի աշխարհ է, ու նրա ներկան և ապագան՝ մի հանելուկ: Բայց հայ զրապէտի ներկան և ապագան տարբեր չի կարող լինել, քան ճակատագիրը այն մեծ ամբողջին, որ կոչւում է հայ ժողովուրդ: Իսկ զրան ճիշդ պատասխան կարող են տալ քաղաքական զէպքերը և պատմական անցքերը: Սրանցից զուրս, միւս բոլոր պատասխանները պիտի լինեն զատարկ մարգարէութիւններ: Սակայն, մի բան ճիշդ է, որ հայ զրողը մտքով զեկավար է և առաջնորդ, նկատառելի է ու խեղճ: Անհատապէս աւելի անպաշտպան է, քան որեւէ անհատ, իսկ հաւաքականօրէն՝ զերթ: Նա անպաշտօն կերպով զործ է նշանակուած Իր է, ենթակայ ամէն պատահականութիւնների: Գուցէ այս մեծութիւն է, բայց ո՛չ, աւելի չուտ անճարակութիւն է, ապիկարութիւն և կեղծ ամօթխածութիւն, որ անպատշաճ է ներկայ զարում:

Դեռ երկա՛ր ժամանակ հայ զրականագէտը կարող է հայ ժողովրդին ճեռնոց նետել: Տխուր է, բայց իրականութիւն:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

— Գրական երէց սերունդի մը ներկայացուցիչն էք, եւ երկար տարիներէ ի վեր, տակաւին մինչեւ այսօր, կը շարունակէք ձեր գրական առաքելութիւնը. կը հաճի՞ք «Կեանք եւ Արուեստ»ի ընթերցողներուն համար յայտնել ձեր տպաւորութիւնները *Գաղութահայ արդի զրականութեան* մասին: Ձէ՞ք ընդունիր որ լոյս ընծայուած երկերով եւ պարբերականներով, արդի մեր գրականութիւնը վերածնունդի շրջան մը կը թեւակոխէ:

— *Մեր «գաղութահայ» զրականութեան մասին իմ կարծիքս, որ զրական է, մէկէ աւելի անգամներ յայտնած եմ Անահիտի մէջ և այլուր. կեանք և Արուեստի ընթերցողներուն համար, պատասխանելով ձեր առաջին հարցման, գոյն կ'ամփոփեմ անգամ մը եւս՝ քիչ մ'աւելի մանրամասնութեամբ:*

Անոնք որ կը յայտարարեն թէ օտար երկրի մէջ հարազատ հայ զրականութիւն արտադրել անհնար է, կը սխալին: Ատիկա ճիշդ է այն ազգերուն համար որ իրենց ստուար մեծամասնութեամբ իրենց

երկրին մէջ նստած կը մնան, իրենց ազգային կեանքն ու մշակոյթը իրենց հայրենի հողին վրայ ապաւորէն ու լիովին զարգացնելու կարելիութիւնն ունին, ու բնականաբար անոնց օտար երկիր ժամանակաւորապէս դանուող կամ մշտապէս հաստատուած գաղթականները անշուշտ մասնակցութիւն մը միայն կ'ունենան իրենց ազգային քաղաքակրթութեան զարգացմանը: Հայոց պարագան տարբեր է. բացառիկ է անոնց կացութիւնը, ինչպէս և է՝ զարերէ ի վեր՝ Հրէաներուն կացութիւնը, ինչպէս է այժմ սպիտակ Ռուսերուն կացութիւնը, ինչպէս եղած է առենով Իտալացւոց ու Լեհացւոց կացութիւնը (Մացցինի իր բոլոր գործերը Լոնտոն գրած է, Միցքիէվիչ իր կարեւոր գործերուն մէկ մեծ մասը Փարիզ չարադրած է): Երբ ազգ մը մէկ տուաբ դանդուածը՝ քաղաքական պատճառներով կը տիպուի հեռանալ հայրենիքէն, ան իր ազգային կեանքն ու գրականութիւնը հետը կը փոխադրէ և կը չարունակէ գարգացնել օտար հողի վրայ: Հրէաները, երկար առենէ ի վեր գրեթէ ամբողջութեամբ հեռացած իրենց հայրենիքէն և բազմաթիւ օտար երկիրներու մէջ ցրուած, հրէական ոգւով ամբողջ գրականութիւն մը առեղծած են օտար լեզուներով, ինչպէս և արտադրած են եիտտիշ բարբառով աւելի անձկօրէն ու բնորոշօրէն եբրայական գրականութիւն մը, և այժմ՝ Պաղեստինի մէջ հրէական ազգային տան մը ծրագրին մասնակի իրականացումէն ի վեր՝ նոյն իսկ եբրայական լեզուով նոր գրականութիւն մը սկսած են մշակել ոչ միայն Պաղեստինի այլ շատ մը օտար երկիրներու մէջ: Ռուսիոյ մեծագոյն գրողներէն չատեր այսօր արտասահման կը գտնուին և կը չարունակեն իրենց ազգային գրականութիւնը ճոխացնել նորանոր գործերով: Քաղաքական հանգամանքներու բերմամբ, մեր մէջ «գաղութային» գրականութեան մը երեւոյթը չատոնց է որ սկսած է, կարելի ըսել՝ կիլիկեան շրջանէն: Կիլիկիան ոչ–հայ երկիր մըն էր, առենով հոռմէական, յետոյ բիւզանդեան կայսրութեան մէկ նահանգը, ուր տուաբ հայ գաղթ մը կար. այդ գաղթականները, երբ հինաւուրց Հայաստանը ամբողջութեամբ Թաթարներու և Թուրքերու լուծին տակ ինկաւ, յաջողեցան՝ ապստամբելով բիւզանդական իշխանութեան դէմ՝ և Խաչակիրներուն օգնելով ու անոնց փոխադարձ օգնութիւնն առանալով՝ նոր Հայաստան մը առեղծել հոն, ու ոչ միայն ազգային ապաստարան մը վերակենդանացուցին այնտեղ ու երեք դար պահպանեցին, այլ և նոր գարկ մը տուին հոն մեր ազգային գրականութեան և արուեստին, որոնք՝ որոշ ճիւղերու մէջ՝ այնտեղ մեծ գարգացում մ'ունեցան: Ցետոյ, կիլիկեան հայ իշխանութիւնը տապալելով, մեր գրականութիւնը, արուեստը, ու մեր ազգային կեանքի ղեկավարութիւնը փոխադրուեցան Պոլիս, Վենետիկ, Թիֆլիս, Մոսկուա, Վիեննա, Իզմիր, Բազու, յետոյ՝ նաեւ Փարիզ, Գահիրէ, Ժընեվ, Լոնտոն, Պոսթըն, ևն: Մեր ժամանակակից գրականութիւնը ամենամեծ մասամբ օտար քաղաքներու մէջ հաստատուած գաղութներու ծոցն է գարգացած, և բոլորովին անճիշդ է որ այդ գրականութիւնը անհարազատ է և օտարաչունչ: Գրողներէն մաս մը, արդէն, Հայաստանի մէջ ծնած և որոշ տարիքէ մը յետոյ գաղթած, կարող էին թէ՛ Հայաստանի Հայուն և թէ՛ գաղութի Հայուն կեանքն արտայայտել. այլք, գաղթավայրի մէջ ծնած, բայց հայ միջավայրի մէջ կրթուած

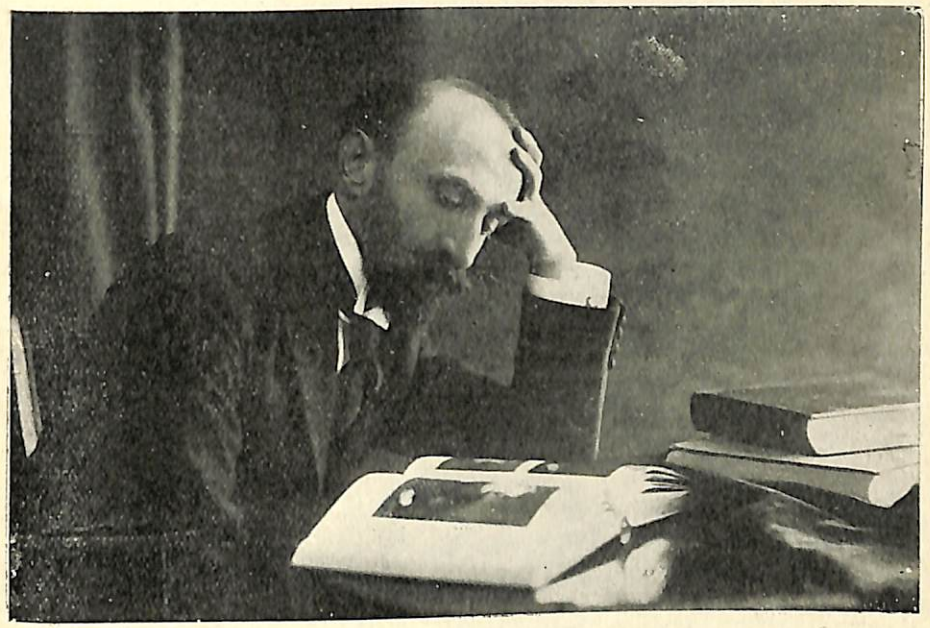

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ Photo: Abel.

ու ապրած, Հայու պէս գիացած, խորհած և արտայայտուած են:

Ժողովուրդի մը համար՝ իտէալը, ու նոյն իսկ պարզ նօրմալը, իր գրականութիւնն ու արուեստը իր հայրենի հողին վրայ մշակելն է անշուշտ. ու Պոլիս կամ Թիֆլիս հաստատուած մեր գրական մեծ գործիչները միշտ իրախուսած են՝ պատերազմէն առաջ՝ այն ճիգերը զոր, հակառակ աննպաստ պայմաններուն, Հայաստանցի դրողներ կատարած են հայ հողի վրայ, գուտ հայ նիւթերով, ոգւով ու ոճով գրականութիւն մը ծաղկեցնելու համար. բայց յայտնի են այն պատճառները որ այդ Հայաստանական գրականութեան լիակատար զարգացումը, ընդարձակումը, տիրապետող գառնալը անհնար կը գարձընէին: Մինչեւ պատերազմ, օտար քաղաքներու մէջ է որ մեր գրականութիւնը մշակուած է ամենամեծ մասամբ. երգիծական, թատերագրական ճիւղերը և հրապարակագրութիւնը տրամաբանօրէն գաղութներու մէջ է որ առեղծուած ու գարգացած են, իսկ քնարերգական ու վիպական ճիւղերը՝ գրեթէ ամբողջութեամբ. ոչ միայն Պէշիկթաշլեան, Թէրզեան, Դուրեան, Սունդուկեանց, Շիրվանզադէ, Պարոնեան, Երուանդ Օտեան, Լեւոն Շանթ, այլ և նոյն իսկ Աբովեան ու Րաֆֆի, Ալիշան ու Գամառ–Քաթիպա, Սիամանթօ և Վարուժան իրենց գործերը օտար քաղաքներու մէջ (Թիֆլիս, Պոլիս, Վենետիկ, Նոր–Նախիջեւան) գրած են, ամենք՝ ամբողջութեամբ, մէկ երկուքը՝ ամենամեծ մասամբ). Խրիմեան, Սրուանձտեանէն, Ռուբէն Զարըգեան նոյնպէս իրենց գործերուն մեծագոյն մասը գաղթավայրերու մէջ գրած են. Թլկատինցին գրեթէ միակն

է որ իր ամբողջ կեանքը Հայաստանի մէջ տպրած և իր ամբողջ գործը հոն արտադրած է. ո՞վ իրաւունք ունի սակայն ըսելու թէ Թլկատինցին է միայն հարազատ հայ գրադէտ, և Աբովեանը, Ալիշանը, Րաֆֆին, Պարոնեանը, Պէշիկթաշլեանը ու միւսները հարազատ չեն, «գաղութային» են, օտարաչունչ են...

Պատերազմէն ի վեր ունինք արեւելեան Հայաստանի մէջ փոքրիկ հայ պետութիւն մը, ուր մեր ազգային մշակոյթը սկսած է նոր ձեւով մը ծաղկիլ. բայց այդ Հայաստանը թէ՛ իր փոքրութեան և թէ՛ իր մէջ տիրող բեժիմին պատճառով չի կրնար օտար երկիրներ ցրուած հայ ստուար զանգուածները և անոնց մէջ գտնուող մտաւոր բոլոր ուժերը իր հողին վրայ հաւաքել. ճիշդ է որ հազարաւոր գաղթականներ կրցան երթալ հոն տեղաւորուիլ և ուրիշ հազարաւորներ ալ պիտի երթան, և տակաւ վերջին տարիներու ամենէն ուրախալի դէպքերէն մին է, բայց հարիւր հազարաւորներ դեռ դուրսը կը մնան և ներկայ պայմաններուն մէջ դուրսը պիտի մնան դեռ երկար տաեն:

Այսօր, ուրեմն, մեր գրականութիւնը կը պարփակայ թէ՛ Հայաստանի և թէ՛ գաղութներուն մէջ, ու կը պարզանայ երկու տարբեր ուղղութիւններով, Հայաստանի մէջ՝ համամարդկային ընկերվարական խէալէ մը առաջնորդուած, օտար երկիրներու մէջ՝ գաղնական ոգիի մը գերակշռութեամբ բնորոշուած, Հայաստանի մէջ՝ գործող ու մխակողմանի, գաղութներու մէջ՝ աւելի ապատ ու այլազան, և նոյն իսկ մերթ՝ խիստ աւելի ցեղային, գոյներով աւելի հայկական (ինչ որ գաղութի մէջ հայ ազգային գրականութեան մը անհնարութեան թէզին նոր ու հզօր հերքում մըն է):

Չեմ կրնար ըսել՝ ձեր բացատրութեամբ՝ թէ գաղութահայ գրականութիւնը «վերածնունդի մէջ է», որովհետեւ արդէն մեռելութեան շրջան չէր ունեցած, որպէսզի մը կարենայինք «վերածնունդ» բառը գործածել: Պատերազմի ահաւոր տարիները գրեթէ ամբողջական գաղար մըն էին գրական ու գեղարուեստական կեանքի, ոչ միայն մեզի այլ և գրեթէ բոլոր ազգերուն համար: Պատերազմէն անմիջապէս յետոյ, մեր գրական ընդհատուած կեանքը վերսկսաւ գաղութներուն մէջ, նախ՝ Պուլիս, յետոյ աստիճանապէս՝ եւրոպական քանի մը քաղաքներու մէջ, ինչպէս և Եգիպտոս ու Ամերիկա (գիտելի է որ պատերազմի ատարէն մինչեւ Հայաստանի խորհրդայնացումը՝ մեր գրականութիւնը գաղութներու մէջ աւելի զարգացում ունեցաւ քան Հայաստանի մէջ, ուր քաղաքական գործունէութեան տիրապետումը, պատերազմներն ու սովը թոյլ չտուին ժողովուրդին իր մշակութային կեանքի վերանորոգման գործը հանգարտօրէն եւ հզօրապէս կատարել): Այսօր գաղութահայ գրականութեան այդ չարժումը, ստուարացած, զօրացած, բեղմնաւոր ու փայլուն փուլի մը մէջ կը գտնուի: Ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ, քանի որ արեւմտահայ և արեւելահայ մեր հին գրողներէն շատեր հանգամանքներու բերմամբ արտասահման կը գտնուին և գրութիւններու մէջ նոր ի յայտ եկած տաղանդաւոր երիտասարդներ, օտար հողի վրայ բայց հայ շրջանակներու մէջ գրեթէ միշտ ապրելով, բոլորն ալ հայ մշակոյթով տոգորուած, հայրենիքի յիշատակներով լի, հայ ժողովուրդի ճակատագրի հարցին մտահոգութենէն

տիրապետուած, ամէն կարելիութիւն ունին՝ օգտուելով ուսումնասիրութեան, զարգացման և արտայայտման ապատ պայմաններէ ի բնոյ ընծայող երկիրներու միջավայրէն՝ հայ գրական գործը յառաջ տանելու: Թիֆլիս չատ մօտ էր արեւելեան Հայաստանին, Պոլսէն՝ ուզողը կրնար երթալ Թրքահայաստան և այնտեղէն ամէն օր բազմաթիւ եկողներ տեսնել, և հայրենի հողին ու անոր վրայ ապրող ժողովուրդին հետ անմիջական հաղորդակցութիւնը պահել. այսօր, մեր գաղութներուն և այժմեան համաձնաւոր Հայաստանին միջեւ հաղորդակցութիւնը դժուար ըլլալով, իսկ ամայացած Թրքահայաստանին հետ՝ անկարելի, մեր արդի գաղութահայ գրականութիւնը չի կրնար անշուշտ նոյն թափով ու արժէքով երկար տեւել, բայց դեռ քառորդ դար, թերեւս կէս դար, ան կրնայ չարունակուիլ և տալ դեղեցիկ գործեր. մինչեւ այդ՝ քաղաքական հանգամանքները կրնան բարեփոխուիլ Արեւելքի մէջ, խորհրդային բեժիմը իր բնաջրջութեան մէջ յառաջանալով՝ աւելի լայնամիտ ու ապատ կը դառնայ, և գաղթական Հայոց ալ մեծ մասը՝ ու անոր մտաւոր ուժերը մանաւանդ՝ կը դառնան հայրենիք և բարձր քաղաքակրթութեան երկիրներու մէջ իրենց ստացած զարգացումով զօրացած՝ հայրենի հողին խոկ վրայ կը չարունակեն նպաստել մեր ազգային գրական նուիճեան յառաջացման:

Այսօր, մեր գաղութահայ թերթերուն և մանաւանդ հանդէսներուն մէջ (Հայրենիք, Կոչնակ, Բազմավէպ, Հանդէս Ամսօրեայ, Սիոն, Խօսնակ, Զուարթնոց, որ գժբաղդաբար գադրած կը թուի, Մենք, Պոլսոյ Արեւելքին գրական յաւելուածը,) մեր գրականութիւնը կը ճոխանայ, ոչ չատ բազմաթիւ բայց իրական ու մնայուն արժէք ունեցող արտադրութիւններով, ինչ որ չատ ուրախալի է ու մեր ցեղին պատուաբեր, նկատի ունենալով այն նիւթական դժբաղդ պայմանները որոնց մէջ հայ գրողը կ'ապրի ու կ'արտադրէ, նկատի ունենալով մեր ընթերցող հասարակութեան սահմանափակութիւնը և գրականութեան զարգացման օգնող կազմակերպութեանց և մեկենասներու պակասը:

Պատերազմէ ատեն, տարագրութեանց գժոխքին մէջ մենք մտաւոր ուժերու ամբողջ հոյլ մը կորնցուցինք որուն մէկ կային մէկ քանի մեծ տաղանդներ, և տակիկա պահ մը տկարացուց անշուշտ մեր գրականութեան վերելքի թափը: Բայց վերապրող հին մտաւորականները կը չարունակեն իրենց գործը, ու նոր ուժեր երեան եկան ու կուգան դեռ. կոտորակուած, օտար երկիրներ ցրուած հայութեան պանդուխտ գանգուածները կը չարունակեն ապացուցանել ցեղին մտաւոր գօրութեան, ստեղծագործ տաղանդին կենսունակութիւնն ու բեղմնաւորութիւնը՝ թէ՛ գրականութեան, թէ՛ արուեստի և թէ՛ քաղաքակրթական այլ մարզերու մէջ, նոյն իսկ՝ հայ տաղանդներու արեւմտեան բարձրագոյն քաղաքակրթութեանց կեդրոններուն մէջ անկաչկանդ ու լիակիր գարգացման կարելիութեամբ՝ ինչ ինչ երեւոյթներու մէջ բարձրացման ու գօրացման տեսիլ մը կ'ընծայեն մեզի: Թէքէեան, վերջին տարիներուն լրագրաց և հանդէսներու մէջ իր հրատարակած վէհաչունչ քերթուածները եթէ հասարակ մը մէջ ամփոփէ, հայ բանաստեղծութեան ամենէն մեծարժէք հաւաքածուներէն մին պիտի ըլլայ ան: Խառհակեան մեզի տուաւ գե-

ղեցիկ քերթուածներ ու հէքեաթներ և վճիտ ոճով սիրուն առակներ: Ահարոնեան հրատարակեց համեղ վիպակներ ու քերթողաչունչ պատմուածքներ (Արագիլները, կաթապները) որ իր լաւագոյն էջերէն են: Տիկին Զապէլ Եսայեան ի լոյս ընծայեց քանի մը հզօր վէպեր, ու ցաւալի է որ չի շարունակեր տալ մեզի նոր գործեր այդ ճիւղին մէջ ուր մեր մեծագոյն վարպետներէն մին է ինք: Ցաւալի է նոյնպէս որ Կամսարական ու Բաշալեան, որ մեր արեւմտահայ գրականութեան երկչներն են այժմ, իրենց հին աղուոր նորավէպերուն վրայ չեն աւելցներ նոր էջեր, բայց Բաշալեանի կը Ֆուայէին հայերէն բաժնին յօդուածներէն ոմանք անթերի ոճի և ապնիւ աշխարհաբարի տիպարներ են: Սիպիլ, Անայիս, Մաննիկ Պէրպէրեան, Ահարոն, կը շարունակեն մեզի տալ բանաստեղծական ընտիր էջեր: Յայտնուեցան Համաստեղ, Նշան Պէշիկթաշլեան, Վահէ Հայկ, Շահան Շահնուր, Զարեհ Որբունի, Պետրոս Զարօեան, Նիկողոս Սարաֆեան, որոնք ինքնատիպ տաղանդով լի գործեր տուին մեզի, և դեռ ուրիշ նոր բանաստեղծներ ու արձակագիրներ որոնցմէ ոմանք (ինչպէս Նարդունի իր հէքեաթներով, Վահրամ Թաթուլ, Թորոս Ադաեան, Ոսկանիկ, Կաւվաբենց, Զարեհ Պլտուլ, Վարուժնակ, Արշամ Տաւըրեան իրենց բանաստեղծութիւններով, նպաստեցին մեր այժմեան գաղութահայ գրականութեան աւելի ճոխ ու այլազան դառնալուն. այլք՝ նորագոյններ՝ որոնց ամենուն անունը հոս չեմ կրնար յիշել, ոտանաւորով կամ արձակով ուշագրաւ կամ յուսաւոր գրական խառնուածք մը երեւան բերին: Կոստան Զարեան, որ պատերազմէն առաջ արդէն նուրբ բանաստեղծի տաղանդ մը կան արտադրութիւն մը մեզի ընծայեց այս վերջերս, իր Անցորդով, Երեք Երգով, Տատրագոմի Հարսով, Արեւմուտք և Նաւատոմար չարքերով: Օշական հրատարակեց տուայր թիւով ուսումնասիրութիւններ որոնց մէջ վիճելի չատ մասերու հետ կան և ուժեղ էջեր և կը ներկայացնէն ամէն պարագայի մէջ մտաւոր խոշոր ճիգ մը. ան հրատարակեց նաեւ մեծ վէպ մը, Ծակ Պտուկ, որ չափազանց երկար ու մանրակրկիտ ըլլալու թերութիւնն ունի, բայց ուր չեն պակսիր արժէքաւոր հատուածներ: Շահնուրի և Որբունիի վէպերը, պատմուածքները կը յայտնեն սուր ինքնատպութեամբ խառնուածք մը և անձնական կնիք ունեցող ոճ մը: Գեղարքունի, որ սիրուն արձակ քերթուածներ տուած էր, հիմա կը հրատարակէ քերթողական վէպ մը, որ չահեկան ու ինքնադրսմ գործ մըն է: Երկիծական ճիւղը դոր Երուանդ Օտեան պատերազմէն յետոյ արտասահմանի մէջ չարք մը աքանչելի էջերով չքաւորեց, այժմ նոր և ուժեղ ձեւերով կը գարգացնեն Կոստան Զարեան և Նշան Պէշիկթաշլեան ու Կոչնակին նորայայտ նուրբ հեգնաբանը՝ Արեւեան: Այս պահուս, մինչեւնոյն միջոցին լոյս կը տեսնեն մեր արտասահմանեան մամուլին մէջ՝ երեք մեծ վէպեր, Համաստեղի Սպիտակ Ձիաւորը, Զարեանի Բանկօօպը և Մուրթի ռոկորները և Օշականի Մնացորդացը, որոնք մեծդի արտադրութիւններէն մէկ քանին ի լոյս ընծայեց այս վերջին տարիներուն, կուտայ մեզի պատմական նոր թատերախաղ մը, Օշին Պայլ: Մեր բանաստեղծական գրականութիւնը նոյնպէս ճոխացաւ այս վերջին տա-

րիներուն՝ Հ. Յ. Տաշեանի, Հ. Ներսէս Ակինեանի, Բարգէն կաթ. Կիւլէսէրեանի, Գ. Ֆինտըկեանի, Ազոնցի, Հ. Արսէն Ղազիկեանի (զոր, աւա՛ղ կորսնցուցինք), Հ. Յ. Թորոսեանի, Հ. Վ. Հացունիի և այլոց հմտալից աշխատութիւններով:

Մեր արտասահմանեան գրականութիւնը վերելքի մէջ է ուրեմն անվիճելիօրէն և դեռ ապահովապէս պիտի հարստանայ չատ մը աղուոր գործերով ու նորանոր տաղանդներով, ա՛յնքան պանդխտահայութիւնը ինքզինքը կը յայտնէ հոյզով, խանդով, ստեղծագործ ուժով լի, և ա՛յնքան առատ են ազգային, մարդկային, անձնական ներշնչման նիւթերը զոր ան ունի արտայայտելիք:

— Ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնէ Հայաստանի արդի գրականութիւնը: Իր ունեցած նիւթական լայն միջոցներուն համեմատութեամբ, լոյս ընծայուած գործերուն որակն ու բանակը կ'արդարանա՞ն:

— Խորհրդային Հայաստանի մէջ, մեր գրականութիւնը այժմ կը ներկայացնէ այն պատկերը զոր պէտք է ներկայացնէր հայրենիքի մէջ արտադրուղ բայց կուսակցութեան մը տիրապետութեան ենթարկուած գրականութիւն մը: Ան ունի առաւելութիւնները հայրենի հողին վրայ ապրող մեր ժողովուրդի տառապագին զանգուածին ծոցին մէջ արտադրուելու, կառավարութեան լուրջ ու մեթոտիկ օգնութիւնն առանալու և տառապ հասարակութենէ մը կարդացուելու, բայց և ունի անպատեհութիւնը՝ մտածման ազատութեան պակասով՝ իր բազմակողմանի ու լիակատար զարգացումը գտնել չկարենալու: Արտադրութեանց քանակը մեծ է հոն. իւրաքանչիւր գրքի, ինչպէս և լրագրի ու հանդէսի, տպագրուած օրինակներուն թիւը չատ աւելի տառապ է քան արտասահմանի մէջ. որակն ալ արժէքաւոր է, եթէ ոչ այդ բոլոր արտադրութեանց մէջ, որ մեծ մասամբ քաղաքական ու ընկերական վարդապետութեան մը վերափականալ գործեր են և ոչ գուտ գրական գործեր, բայց որոշ չարք մը երկերու մէջ ուր նորէն այդ նոյն աշխարհայեացքը կ'իլնէ աւելի կամ նուազ չափով, բայց ուր գրական տաղանդը կը գերակշռէ, ուր ամէն բանէ առաջ գեղեցկագիտական գործ մ'արտադրելու կամքը և կարողութիւնը կը տեսնուին: Յեղափոխական ոգւով բանաստեղծութիւն, վէպ, պատմուածք, թատերգութիւն՝ մենք գրեթէ չունէինք Հայաստանի խորհրդայնացումէն առաջ, և եղածն ալ՝ Նալբանդեանի, Սունդուկեանցի, Շիրվանզադէի, Նար-Դոսի, Տէրեանի, Արփիարեանի, Վահրամ Թաթուլի, Ռուբէն Սեւակի քանի մը էջերէն զատ, թոյլ էր, և այդ քանի մը էջերն իսկ, ընդվզման տարտամ չունչով մը լի, մարդկային ընկերութեան թերութեանց քննադատութիւն էին աւելի քան որոշապէս յեղափոխական, մարքսիստական հայեացքով գրականութիւն: Պէտք է խոստովանիլ որ մանաւանդ արեւմտահայ գրականութեան մէջ, ընկերական հարցը, քաղաքական, տնտեսական համամարդկային մեծ խնդիրները, գանազան պատճառներով՝ որոնց մէջ հաշուի պէտք է առնել մանաւանդ տեղական ու հոգեբանական պատճառները, չատ քիչ տեղ բռնած են և կը շարունակեն ցարդ անշնչ տեղ մը բռնել: Խորհրդային Հայաստանի այժմեան լեզիմը մղեց հոն ապրող հին ու նոր գրողները առաւելապէս այդ հարցե-

բուն նուիրուած յեղափոխականներ գործեր արտադրելու: Հինգերէն՝ Շիրվանզադէ, Նար-Դոս, Դերենիկ Դեմիրճեան, Սեւեան Զօրեան, նոր յայտնուած տաղանդներէն՝ Զարենց մեծ բանաստեղծը և երիտասարդ ներշնչեալ քերթողներու հոյլ մը, Նորենց, Գեղամ Սարեան և այլն, Բակունց՝ հոյակապ վիպագիրը, Մկրտիչ Արմէն՝ բանաստեղծ-պատմողը, Ծերուկ Թորգոմեան, Մատթէոս Դարբինեան և այլ չահեկան արձակագիրներ, քերթուածներով, վէպերով, պատմուածքներով, թատերգութիւններով զարգացուցին ու կը շարունակեն զարգացնել հայ գրականութիւնը այդ որոշ ճամբով, և իրենց գործերուն մէջ կան որ հրաշակերտներ են զուտ գեղարուեստական տեսակէտով, Զարենցի էպիճական լուսաբացին, Նորենցի բանաստեղծութեանց հատաքածուին մէջ, որ երկու տարի առաջ երեւցան, հայ քնարերգութեան է՛ն ազուոր էջերէն մէկ քանին կը գտնենք. ու վերեւ յիշուած արձակագիրներու վէպերուն ու պատմուածքներուն մէջ հիանալի էջեր կան, որ մնայուն արժէք ունին: Հայաստանի գրականութեան ամբողջական համապատկերը մը տալ չէ որ կը փորձեմ հոս,— ինչ որ կարելի ալ չէ ատկէն, որովհետեւ դեռ գիւրութիւն չունինք տեսնելու ամէն ինչ որ հոն կը հրատարակուի,— այլ ընդհանուր տպաւորութիւն մը: Հոն կ'ներեւան նաեւ բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ, պատմաբանական, գիտական, լեզուաբանական, բանասիրական, ընկերաբանական, մեծ մասամբ՝ ի հարկէ՝ որոշ և միակ աշխարհայեացքի մը ուղղութեամբ կատարուած, բայց որոնց մէջ կան որ չատ արժէքաւոր աշխատութիւններ են: Պէտք է յիշատակել այդ շարքին մէջ Աճառեանի, Սան. Մալխասեանի ստուար ու մեծապէս կարեւոր գործերը, Գարեգին արքեպ. Յովսէփեանի խաղաղակեաց մատիտագրական ուսումնասիրութիւնը, կառավարութեան օգնութեամբ լոյս տեսած:

Յիշատակել պէտք է նաեւ մեր հին հեղինակներէ ոմանց գործերու ամբողջական հատաքածուներուն հրատարակութիւնը՝ խումբ մը մտաւորականներու աշխատութեամբ և կառավարութեան օգնութեամբ, Շիրվանզադէի, Նար-Դոսի, Դեմիրճեանի հատաքածուները, որ երեւցան, ինչպէս և հատաքածուները Յ. Թումանեանի, Պարոնեանի, Մեծարենցի, Պետրոս Դուրեանի որ մամուլի տակ են, Խաչիկեանի բանաստեղծութեանց հատորին վերհրատարակումը, արեւմտահայ բանաստեղծներու հատընտիր էջերու ծաղկաքաղը (այս վերջին երկու գրքերը՝ անշուշտ՝ մարքսիստական աչքով ընտրուած ու դասաւորուած):

Այս բոլորը ցոյց կուտայ հայ գրականութեան տահմանափակ բայց գօրեղ վերափթիթը մը Հայաստանի մէջ: Ինչ որ սակայն հոն պէտք է մանաւանդ նկատել և գնահատել, նախապատրաստական այն ընդհանուր ու խոր աշխատանքն է, որ վաղը, երբ ազատ մտածման շրջան մը յայտնուի այժմեան սեղմումներուն, հայ գրականութեան, բանասիրութեան և արուեստին պիտի տայ թռիչ մը, ընդլայնում մը, ճոխացում մը չատ աւելի մեծ քան ինչ որ ցարդ տեսնուեցաւ հոն ինչպէս և արտասահմանի մէջ: Հոն այժմ կան քանի մը մեծ նորութիւններ, որ այդ նախապատրաստական աշխատանքը նպաստաւորող կեանքի ուժերն են. 1. Կառավարութեան լուրջ օգնութիւնը մտաւոր գործին՝ տաղանդաւոր գրագէտներու, գիտուններու, արուեստագէտներու յատկացուած կենսաթոշակներով և գործերու հրատարակման տրուած նիւթական աջակցութեամբ, հայ թատրոնի, մուսիկոնի, հնութեանց թանգարանի, երաժշտանոցի, կերպարուեստից վարժարանի գործադրման ընծայուած պաշտօնական օժանդակութեամբ. 2. Դպրոցներու, մատենադարաններու բազմացումը, ընթերցող հասարակութեան մեծ չափերով ստուարացումը. 3. Ոչ-պետական բայց ցեղապրիչ ու տեղական քնիկ գոյնով լի, հայրենի բնանկարներէ, սիրերէ ու բարքերէ ներշնչուած նկարչութեան մը, արձանագործութեան մը, ինչպէս և գրականութեան մը գարգացումը, հայ ժողովրդական երգերու վրայ հիմնուած արդիական երաժշտութեան մը ծաղկումը, հայ ոճով նոր ճարտարապետութեան մը կերտումը, պեղումներով չատ մը հնութեանց երեւան գալը և անոնց չնորհիւ մեր երկրին հին գարեւոր կեանքին ուսումնասիրութիւնը, և պետական կեանքի մը, հայաստերը ու հայալեզու պետականութեան մը ստեղծուող ազգային ճարտարարուեստի մը, Հայաստանը արդիականացնող չարք մը մեծ աշխատանքներու ազդեցութիւնը մեր հայրենիքի նոր սերունդին մտքին վրայ. հինուրց Հայաստանի կարեւորագոյն չրջաններէն միոյն մէջ, երկրին ազգաբնակութեան ամենաստուար մեծամասնութիւնը կազմող հայ ժողովուրդի ծոցին մէջ, պետական ու ազգային կենսալով մը ապրող, միասնական ընդհանուր խոչալներ ունեցող, համամտան գաղափարակութիւն ստացած խրոխտ, կորովի, աշխատասէր, ոչ-գրամոլ, այլ գաղափարապաշտ երիտասարդութեան մը կազմաւորումը: Ասոնք նոր ու բարեբար երեւոյթներ են, որ՝ սիրող վարպետութենէն անկախաբար՝ իրենց բեղմնաւոր ներգործութիւնը պիտի ունենան ժողովրդին վրայ և պիտի պատրաստեն այդ ժողովուրդը վաղը ունենալու աշխարհայեացք մը աւելի գիտակցօրէն, աւելի արդիական կանոնէն ազգային դայն կարող պիտի դարձնեն արտադրելու գրականութիւն մը աւելի լայնօրէն, աւելի մարդկայնօրէն հայկական:

Ինչ որ այժմ իսկ հոն կայ արտադրուած ու դեռ կ'արտադրուի, ունի ուրիչ հիմնական տարբերութիւն մը եւս՝ զոր պէտք է մատնանչել՝ արտասահմանեան հայ արտադրութեանց մեծամասնութենէն. հոս՝ հայրենիքի յիշատակներ են, ազգային կամ անհատական անցեալի սեւ կամ լուսաւոր պատկերներ ու ապագայի երազներ որ կը ներշնչեն գրողները, կամ գաղութահայ կեանքի հարցեր, որ կը ներշնչեն գրողները, կամ գաղութահայ կեանքի հարցեր, տիպեր, տեսարաններ, ընդհանրապէս՝ մտայնութիւն մը և զգայնութիւն մը որ ամբողջապէս հայկական է:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆԻ ՀԱՅՐԸ՝ (նստած)
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉՕՊԱՆԵԱՆ
(ՀՈՎՈՒԵԱՆՑ 1869ին)

թիւն մը կարօտաբաղձ, մելամաղձիկ, որ կը յայտնուին, կամ սկեսրիկ ու հեգնաչունչ, յոյսով կամ յուսահատութեամբ լի, անսասուդութեամբ ու չուարմամբ կամ լաւատոյն ապագայի հաւատքով տոգորուն, կամ անհատական յոյզերու, քմայքներու, տեսիլներու քմահաճ, դեղամոլ կամ վարանոտ,ջղային, թաղծոտ արտայայտութիւն. հոն՝ աշխատանքի փառաբանում, մարդկային եղբայրութեան դաւանանք, չահագործող դրամատէրներուատելութիւն, անհատականութեանց ջնջման խոչոչ, մարդկութիւնը աշխատաւորներու միաձոյլ ընտանիքի մը փոխարկուած տեսնելու երազ,— և այս էական մօթիֆներուն վրայ հիմնուած միակողմանի, միօրինակ բայց խորհրդաւոր, անողբաճան դրական արտադրութիւն մը, անկեղծ ու տաղանդալից գործերուն մէջ իրապէս ու առնականօրէն դեղեցիկ:

Սպասելով որ օր մը բոլոր հայ տաղանդները կարենան հայրենիքի ծոցը հաւաքուիլ և հոն գործել, լաւագոյն երկերը որ այժմ արտասահմանի մէջ կ'արտադրուին և անոնք որ Հայաստանի մէջ ի յայտ կուգան, իրենց ոգիի ու դեղեցկագիտութեան տարբերութիւններով իսկ՝ իրար կը լրացնեն. ատոնք ամենքը միասին է որ կը կազմեն մեր այսօրուան հայ դրականութիւնը:

— Կը հաւնի՞ք ինչ մըն ալ խօսիլ ձեր դրական ձեռնարկներուն ու ծրագիրներուն վրայ, «Անահիտ»ի գտած ընդունելութեան մասին, եւ ընել թէ այն այլազան աշխատանքներուն, որոնց լծուած էք, ձեր ժամանակին ո՞ր մասը կը յատկացնէք, եւ առհասարակ ի՞նչ տրամադրութիւններու հպատակելով կ'անցնիք դրասեղանին առջեւ:

— Անահիտ հանդէսի վերհրատարակման ձեռնարկեցի՝ երկար տեն վարանելէ յետոյ՝ բարեկամներու սիրալիր պնդումին վրայ: Վարանումներուս պատճառն այն վախն էր որ այդպիսի հանդէսի մը համբաւ ու հրատարակութեան ծանր աշխատանքը արդելք պիտի ըլլար իմ ուրիշ դրական ծրագիրներուս իրականացման: Բայց վերջապէս որոշումը տուի, և ահա նոր չորքսնի չորրորդ տարին կը սկսի քիչ օրէն:

Անահիտը գոհաւ բարոյական շահ չերմ ընդունելութիւն: Հանրածանօթ հին դրողներ մեծ ախնութեամբ կ'աջակցին ինծի այս գործին մէջ, և անոնց կուգան միանալ տաղանդաւոր նոր դրողներ, որոնց համար միշտ լայն տեղ մը պիտի բաց ըլլայ հոն, ու կը կարծեմ թէ այս հանդէսը «արուեստի ու մտածման» բարձր օրկան մը, հայ մշակոյթի բազմակողմանի զարգացման գործիք մը դարձընելու փափաքս որոշ չափով իրագործուած է արդէն: Բայց որովհետեւ թերթին համբաւ ու վարչութիւնն ու մանրամասն իմ վրաս կը ծանրանան,— ուրիշ կերպ ընել անհնար է,— այդ չարունակական ապահիչ աշխատանքը, բաժնեգիրներու դանձման անտանելի սիրտմաչուքին միանալով, արդարեւ արդելք կ'ըլլայ, ինչպէս կը վախնայի, իմ դրական ուրիշ ծրագիրներուս գործադրութին,— մանաւանդ որ քիչ շատ պարապ ժամանակ եթէ մնայ թերթին աշխատանքներէն դուրս, ան ալ կը գրաւուի գանազան ազգային կազմակերպութեանց ժողովներու, հաւաքոյթներու մասնակցութեամբ, ինչպէս և հրապարակագրական յօդուածներու համբաւ ու անհատնում,

անվերջ թղթակցութեամբ: Ու կը ցաւիմ որ այդպէս է. գրական չատ մը ծրագիրներու մէջ զոր ունիմ չատոնց ի վեր՝ դէթ մէկ քանին կ'ուզէի իրականացուցած ըլլալ անհետանալէս առաջ: Ատոնց մէջ են Roseraie հատորներուն նման երեք հատորներ, որոնք մասամբ համբաւած են (մին հայ դասական բանաստեղծութեան նուիրուած, երկրորդը՝ Նարեկացիի լաւագոյն էջերուն, երրորդը՝ մեր միջնադարեան բանաստեղծութեան մէկ որոշ շարքին): Մտադիր եմ նաեւ հատոր մը յատկացնել Քուչակեան տաղերու լաւագոյնները ֆրանսերէն թարգմանութեանց, ինչպէս և այդ տաղերու բնագրին ամբողջական նոր հրատարակութիւն մը պատրաստել: Շատոնց ի վեր կը խորհիմ նոյնպէս հայ ժամանակակից բանաստեղծութեան ընտրելագոյն էջերու ֆրանսերէն թարգմանութեանց մէկ քանի հատոր նուիրել: Պիտի ուզէի նաեւ իմ հոս ու հոն ցրուած գրական էջերս հատորներու մէջ հաւաքելու գործը՝ զոր սկսայ և չարունակել չկրցայ՝ լրացնել: Մուք խաւեր թատերգութեանս վերանակել չկրցայ՝ լրացնել: Մուք խաւեր թատերգութեանս վերանայում մը ծրագրած եմ երկար տարիներ առաջ, ու դեռ չեմ կրցած այդ վերամշակումը կատարել: Զորս–հինգ տարի առաջ գրեցի նոր թատերգութիւն մը՝ ազգային կեանքի մեթօրեայ որոշ մէկ բոպէէն ներշնչուած, բայց սեւագրութիւն մըն է՝ անկատար, և ցարդ չկրցայ զրուած անձնական գործեր, որոնց յօրինման ձեռնարկելու ոչ ուժ ոչ ժամանակ յաջողեցայ գտնել մինչեւ այսօր: Աւելորդ է ատոնց վրայ խօսիլ. ես միշտ նախընտրելի գտած եմ ծրագրուած գործերու վրայ բնաւ չխօսիլ և աւարտած գործեր մէջտեղ հանելով չատանալ: Զեմ դիտեր թէ բաւական յառաջացած տարիքս և այս խճողուած կեանքը թոյլ պիտի տա՞ն որ կարենամ իրագործել դէթ մէկ մասն այդ գրական ծրագիրներուն, որոնց մէջ կան որ մասնաւորապէս սիրելի են ինծի:

Թէ ժամանակիս ո՞ր մասը կը յատկացնեմ իմ այս կամ այն առեսակ աշխատանքին, և թէ ի՞նչ տրամադրութեամբ է որ կ'անցնիմ դրասեղանիս առջեւ, այս հարցմանց պատասխանը սա է.— ժամանակս մեթոտիկ ու մեքենական կերպով մը իմ զանազան աշխատանքներուս մէջ բաժնելու անկարող եմ. ատոնցմէ իւրաքանչիւրին կը նուիրեմ երբ ատոր տրամադրութիւն կը զգամ, և կամ երբ հանգամանքները կը մղեն զիս մէկ կամ միւս աշխատանքին առջեւ: Իմ բաւական չատ գրած ըլլալէս ոմանք կը հետեւցնեն թէ ուզածս գրել. այդպէս չէ սակայն. ատանց տրամադրութեան մէկ տող չեմ կրնար գրել. օր կ'ըլլայ որ նամակ մ'իսկ գրելու անկարող կը զգամ զիս: Այդպիսի օրեր, ընթերցման անհամաճոյքին կը նուիրեմ, կամ օրինակութիւններ կ'ընեմ, կամ նիւթական ուրիշ սեւ աշխատանքներու կը յատկացնեմ ժամերս, կամ մխքս կը հանդչեցնեմ բարեկամներու հետ չաղփաղփելով և կամ նարտ խաղալով (ինչ որ մխքը խաղաղեցնելու լաւագոյն միջոցներէն մէկն է): Կան օրեր ալ ուր մէկ քանի օրուան աշխատանքը մէկ քանի ժամուան մէջ կատարելու ուժը կը զգամ:

Գալով իմ աշխատելու մեթոտիս, պէտք է ըսեմ որ ատենով, դրական սկզբնաւորութեանս առաջին չրջանին, նիւթ մը գտնելէ, մտքիս մէջ զայն որոճալէ և մերթ անոր ամփոփումը թուղթի մը

վրայ ուրուագծելէ յետոյ, կ'աշխատէի չարաշրջել մէկ անգամէն, իւրաքանչիւր Փրակ, իւրաքանչիւր տող իր վերջնական ձեւով յղանալու և թուղթին յանձնելու համար ճիգ մ'ընելով, ճիգ մերթ դիւրաթափ, բայց յաճախ տաժանելի: Աւելիա սխալ ու յոդնեցուցիչ մեթոտ մըն էր. և արդէն, նոյն իսկ այն առեն, զրեթէ միշտ դժգոհ մնալով յառաջ եկած գրուածքէն, կը սրբագրէի գայն մէկէ աւելի անգամներ կամ մերթ ամբողջութեամբ նորէն կը գրէի: Շատոնց է վեր, տարբեր մեթոտ մը որդեգրած եմ, ոչ միայն գուտ գրական էջերու, այլ նոյն իսկ յաճախ ո և է յօդուածի, ճառի կամ բանախօսութեան համար. նախ՝ նիւթիս գլխաւոր գծերը կը նօթագրեմ, սկզբնաւորութիւնն ու վերջաւորութիւնը կը ջանամ պահել, յետոյ կը սկսիմ՝ ուրուագծիս հետեւելով, ու մերթ՝ ամբողջ ընթացքին՝ գայն բարեփոխելով՝ չարաշրջել չտա արագ, առանց մանրամասնութիւնները խնամելու, ամբողջութեան լինքնին, բնական, կենդանի ցայտքն ունենալու համար: Օր մը կամ օրեր յետոյ, կը կարդամ գրածս իբր օտարի մը արտադրութիւնը, քննադատի աչքով, կը սրբագրեմ, կը կոկեմ, կը յապաւեմ, կը լրացնեմ, մերթ ամբողջ հատուածներ նորէն կը գրեմ, յետոյ՝ այդ երկրորդ աշխատանքիս արդիւնքը մաքուրի կ'առնեմ, օրինակած առենս՝ նորէն բարեփոխութիւններ մտցնելով, տպուելու համար չարուելէ յետոյ՝ վերջին վրայ դարձեալ ուղղումներ ընելով յաճախ: Եւ չեմ յաւակնիր մտածել որ այդ եռապատիկ աշխատութեան արդիւնքը հասած է այն լիութեան ու կատարելութեան որուն կը ձգտիմ: Գրական գործին հանդէպ խորին, երկիւղած յարգանքով մը լի, գիտնալով թէ ինչքան դժուար է մօտենալ այն բարձունքներուն որոնց հասած են հաճախակի խրենց հանճարին՝ իրենցէն դժնդակ ու յարատեւ ճիգեր), պարտականութիւն կը համարիմ (ու նոյն առեն հաճոյք ներուն մեծագոյնը կը նկատեմ) ճգնիլ ի խնդիր կատարելութեան, մերթ նոյն իսկ չարչարուիլ՝ ուժասպառ ըլլալու աստիճան, որպէս զի իմ մտածմանցս և զգացմանցս արտայայտութիւնը ըլլայ գէթ այնքան կատարեալ որքան հնարաւոր է իմ համեստ ուժերուս:

Փարիզ, 30 յունիս 1932.

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Հակառակ իմ ու ձեր բազմանքին չկրցի կարը մը գրկել «կեանք և Արուեստ»ին համար: Ստացայ ձեր Յունվ. 14ի նամակը: Եթէ ձեռքիս տակ «Սպիտակ Զխաւոր»ի աշխատանքը չունենայի պիտի ուզէի փոքրիկ պատմուածք մը պատրաստել ու գրկել ձեր նամակին մէջ ըրած կարդ մը հարցումներէն խուսափելու համար: Ինչպէս կ'երեւի չպիտի կրնամ խուսափիլ, մանաւանդ որ փոքրիկ կտոր մը չունիմ գրկելու:

Ամերիկայի մէջ ապրիլ ու տրամադրութիւն ճարել գեղեցիկ գրականութիւն ընելու՝ բաւական դժուար է: Երկաթներու աղմուկին մէջ ջուխակի ճայն փնտռելու պէս բան մըն է:

Ինծի այնպէս կը թուի որ մինչեւ հիմա ըրած աշխատանքներս ոտքի վրայ ըրած եմ: Գլխաւոր բաղձանքս եղած է լայն սրտով սեղանի վրայ ծռիլ ու միայն գրականութիւնով մտահոգուիլ: Էհ, բոլոր հայ գրողներու անկարելի բաղձանքը այդ եղած է:

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Հակառակ երկար տարիներ Ամերիկայի մէջ ապրած ըլլալուս, երկիրը, դիւղը երեւակայութիւն ըլլալէ աւելի իմ մէջ նկարագիր գործած է:

Երկար տարիներ արտասահմանի մէջ աքսորականի մը պէս ապրած եմ: Զգեցեմ, կարօ՞տն է թէ արիւնի կանչը, որ հեռաւորութեան մէջ այն հողին, երկնքին նաչխուն գոյներ տուած է ու խոշոր խմաստ գրած է ջուլ մի-ջոցէն անցնող կապոյտ ճանճի բզզունին մէջ: Աւելի լաւ է որ մարդ իր ապրած կեանքին մէջ բանաստեղծութիւն դնէ քան երեւակայէ ու գրի առնէ: Մեծ համբոյրով պիտի ուղէի կոչնակի հաւատքով արթընալ, արեւով աշխատիլ, աքաղաղի ճայնէն ժամերը ճշդել, դաշտի կանանչին վրայ պառկիլ կռնակի վրայ, դիտել թռչունին անցքը, զգալ խոտին քարկ հոտը ու միջոցին լուռ խորհուրդը: Օհ, արդէն սկսայ նաչքանիլ բառերով:

Եթէ ինձ տալին իմ երեւակայութեան այդ չարժուն աշխարհը, այն առեն թերեւս գրականութիւն ընելու դժուարին ու անկատար աշխատանքին մէջ չէի լինար: Ըսեմ որ ինձ համար գրականութիւն ընելը չատ ալ հաճելի աշխատանք մը չէ, որովհետեւ գիւրութիւնով չեմ կրնար գրել, տեսակ մը չերամի թիապարտութիւն ուրկէ զգուար է խուսափիլ: Տուած օրինակս կրնայ ինծի չպատչաճիլ, խօսքս իսկական արուեստագէտներուն համար է, որոնք չերամի պէս իրենց հիւսած թելերուն մէջ իրենք գիրենք է որ կը բանտարկեն:

Յաճախ խուսափած եմ աշխատանքէ, փորձած եմ մի քանի ամիս չգրել: Այդ փորձը պիս աւելի անհանգիստ ու ջղային ըրած է. չուրջիս իրերը ժպտուն ու անխմաստ երեւոյթ մը ստացեր են: Յետոյ ինձմէ անկախ, զրեթէ բռնի ուժի մը պահանջը պիս նորէն սեղանի առջեւ նստեցուցած է: Զէ, չատ ալ գիւրութիւնով սեղանի առջեւ նստեցուցած է: Զէ, չատ ալ գիւրութիւնով չեմ նստիր: Տեսնես գրքերու գարակներուն կը մօտենամ գիրք մը

թերթելու համար: Այն տեարակին թուղթը որուն վրայ պիտի գրեմ աչքիս շատ լաւ չերեւիր, դուրս կ'ելլեմ աւելի լաւ թուղթ մը գնելու համար: Թէեւ պատահած է որ նորէն մլեւնոյն տեսակ թուղթը գնած եմ: Այդ թուղթին գործը լրանալէ յետոյ տրամադիր կ'ըլլամ դէշածայրին թերութիւնները գտնելու: Ցաճախ անպէտ պատճառներով կ'ելլեմ տեղէս — կարծես շատ կենսական ըլլար գրասկին մէջ ծուռ դրուած գիրք մը չտեսնել: Յետոյ չգիտես ո՞ր տեղէն քաղաք իջնելու անպէտ պատճառ մը մխաքս կ'իյնայ· կը ծալլեմ տեարակը ու կ'իջնեմ քաղաք խղճահարուած որ խոստացած եմ աշխատանքէ: Այդ խոստումները չունենալու համար կը նախընտրեմ դիշերուան ուշ ժամերուն աշխատիլ: Աշխատանքիս պահուն յաճախ կը սիրեմ ծխել:

Կտոր մը գրելէ երեք անգամ կը գրեմ՝ ամէն անգամ ջնջումները ընելով: Կը հաւատամ որ ջնջումները միշտ ալ կ'աւելցնեն կտորին արժէքը:

Ցաճախ փոքրիկ մանրամասնութիւններով ամբողջացած են տիպերը, երբեմն ձայնի մը երանգը միայն պատճառ դարձած է որ կազմաւորուի տիպը ու չարժումէ առանձնայ· նոյն ձայնին երանգը առեղծած է մթնոլորտը ու պատմուածքին փլանը: Անյաջող եղած են երբ չեմ կրցած բռնել այդ տեսակ պզտիկ մանրամասնութիւն մը, ըսենք, քալած պահուն այդ տիպին տացած կերպարանքը և այլն: Նօթեր առնել սովորութիւն ըրած չեմ և այդ պատճառ եղած է նիւթեր, պահեր, լուծուին իրենց կազմաւորումին մէջ ու մեռնին այն պէս ինչպէս շատ ցուրտ ձմեռին ճնճղուկ մը կը դողայ պատուհանէդ դուրս, կտուցը ապակիին կը դարնէ, ներս չես առներ ու առաւօտուն պատուհանիդ տակ անոր փոքրիկ դիակը կը գտնես:

Իրաւ որ բաւական դժուարութեամբ գրեցի այս մի քանի տողերը: Առաջին անգամն է որ հարկադրուած կ'ըլլամ իմ մասին գրել:

Շատ ուրախ պիտի ըլլամ եթէ յարմար չգտնէք ու չհրատարակէք ձեր տարեցոյցին մէջ: Ձեմ կարծեր որ ընթերցողներուն համար հետաքրքիր պիտի ըլլայ:

Ձգիտեմ կրցի՞ ձեր բաղձանքին չափով մը բաւարարութիւն տալ:

ՄԻՏՔԵՐ

Համայնական հրդեհներու ամպրոպային կրակը՝ աւեր ու մոխիր կը ցանէ ամենուրեք, բայց անմահ փիւնիկը ամէն անգամ պիտի յառնէ մոխիրներէն: Պիտի կրնայ ըլլալ որ տարերային կործանարար ուժերը օր մը յոգնին իրենց աւերումէ թէչտառական ու չարաչուք աշխատանքին մէջ· պիտի չըլլա՛յ սակայն որ վերածնունդի կենդանի բնազդը ցամքի նահատակ ցեղին ընդերքներէն:

Ցոյսի ճերմակ ճամբայ մը կ'ուրուագծուի, տարտամ սակայն լուսաւոր, եւ կարելի կը դարձնէ, որ փրկութեան ազնիւ հաւատք մը ճառագայթէ սրտմտած ու պաւտր հոգիին խորը: Այդ հաւատքը կա՛յ, հակառակ բոլոր իրական ժխտումներուն, եւ դարերու արիւնաթաթաւ վկայութեան մռայլ բացատումն իսկ անկարող է զայն խափանելու մարտիրոսացեալ ցեղին հոգիին խորը:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՑԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՍՈՒԼԹԱՆ ՄԱՀՄՈՒՏ Բ–Ի ՄԱՅՐԸ ՓԱՐԱՆՍՈՒԱՀԻ° ԷՐ·

Կեանք և Արուեստի 1931 տարիին մէջ անդրադարձած էինք այս չահեկան խնդրին մասին: Այս անգամ տիկին Մարթէն տիւ Թէյլ՝ որ սուլթան Մահմուտի ենթադրուած մօր էմէ տիւ Պիւք տը Րիվըրիի ազգականներէն է և որ Փրանսայի Տօրտոնը գաւառին մէջ պէրժըրաք քաղաքը կը բնակի, այդ մութ մնացած հարցը լուսաբանելու նպատակով՝ Silhouettes et Documents[1] խորագրին տակ՝ պատկերազարդ հատոր մը հրատարակած է: Առանց տարակոյսը բոլորովին վճռատելու, տիկ· տիւ Թէյլ նոր և չահեկան տեղեկութիւններ կուտայ էմէ տը Րիվըրիի մասին: Կ'ընդունի՝ թուականներու վրայ հիմնուելով՝ թէ էմէ Մահմուտի բուն մայրը չէրնար եղած ըլլալ· բայց և այնպէս համոզուած է որ ան վալիտէ սուլթան եղած է՝ Մահմուտի քով մօր մը դերը կատարելով, ինչ որ եղած է տիրահռչակ Ապտիւլ Համիտի պարագան՝ իր մայրը մեռած ըլլալով, ուրիշ պալատականուհի մը գինքը մեծցուցած է և անով եղած է վալիտէ սուլթան:

Silhouettes et Documentsի պարունակած դեղեցիկ պատկերներուն մէջ՝ յիշենք մանաւորապէս Նազշահել սուլթանի պատկերը որ փափուկ մանրանկարչ մը առնուած է: Անշուշտ չենք գիտեր թէ Նազշահել՝ էմէ տը Րիվըրիէն էր: Ամէն պարագայի մէջ՝ այս պատկերը՝ որ անտիպ է՝ շատ արժէքաւոր կտոր մը կը ներկայացնէ, պայմանով որ Նազշահել սուլթանի վաւերական պատկերը ըլլայ:

ԳՐԱԿԱՆ ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ապրիլ 26ին Pen and Brush Clubի մէջ տեղի ունեցաւ, անգլիերէն լեզուով, դրական հետաքրքրաշարժ դասախօսութիւն մը, Eugene O'Neilի վերջին գործին՝ «Mourning Becomes Electra» թատերախաղին հերոսներուն շուրջ:

Առաջին դասախօսի դերը կատարեց՝ իր հանրային գործունէութեամբ ծանօթ և Լինքընի կենսագիր՝ Miss Ida Tarbell, իրեն օգնական ունենալով՝ նիւ Եորք Թայմզի դրական քննադատներէն՝ Miss Field: Իսկ առաջին պաշտօնական փաստաբանի դժուարին դերը վիճակած էր Տիկին Ժանն Անտոնեանի, որուն կ'ընկերանար, Mrs. Ryan, քերթողուհի մը:

Տիկ· Անտոնեան հոգեբանական նուրբ վերլուծումով մը պաշտպանեալներուն անցեալը պատմեց և իր պերճ փաստարկութեամբ հակառակորդ կողմին իսկ հրապարակային չնորհաւորութեան արժանացաւ:

---

(1) **Silhouettes et Documents du XVIIIe Siècle,** par Mme. Martin du Theil, avec 12 belles gravures. Prix **30 francs.** S'adresser à l'auteur, 9, rue Cyrano, **Bergerac** (Dordogne).

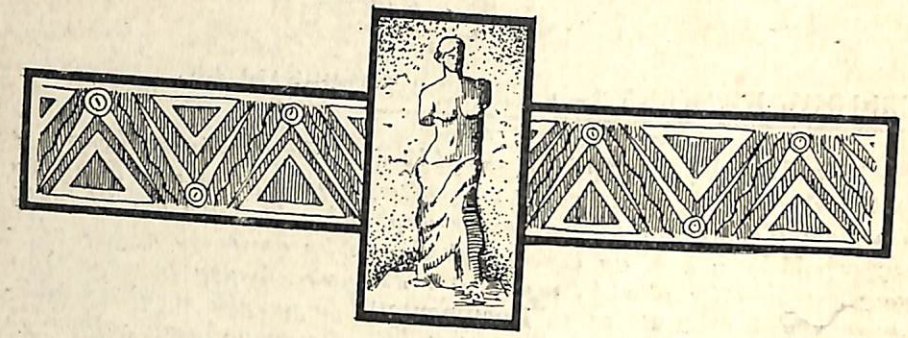

ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱՍՐԱՀ

1932 Մայիս 15ին տեղի ունեցաւ նորակառոյց Մկրտիչ Պէշիկ–Թաշլեան թատերասրահի պաշտօնական բացումը, Սեւրի Մուրատ–Ռափայէլեան վարժարանին մէջ: Այդ առթիւ յայտնի դերասան և վարժարանին երբեմնի աշակերտ Վահրամ Փափազեան ներկայացուց հանրածանօթ «Խորթաոօ»ն, որմէ հետս արարուածով:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Բեմին ձախ կողմը, մարմարիոնի վրայ փորագրուած հետեւեալ արձանագրութիւնը կը կարդացուէր.

ԱՐՁԱՆ ՅԱՒԵՐԺԱԿԱՆ
ԱՆՄԱՀ ՓԵՐԹՈՂԻՆ
ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱՒ ՍՐԱՀՍ
ԱՐԴԵԱՄԲՔ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՀԱՐՑ
ԵՒ
ՄՈՒՐԱՏ–ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ
ՆԱԽԿԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ
ՄԻՈՒԹԵԱՆ
1 9 3 2

ՌԻՇԱՐ ՎԱԿՆԷՐ, նկար՝ SCHWENINGER ի

ՎԱԿՆԷՐ ՍԻՐՈՅ ԵՐԱԺԻՇՏ

Մէկը, ինչպէս որ ունեցած է իր բանաստեղծները, նոյնպէս ունեցած է իր երաժիշտները, որոնց մէջ բացառիկ տեղ մը կը զբաւէ Ռիչար Վակնէր (1813–1883), որուն Թրիսթան և Իզոլտ օպէրան՝ սիրային երաժշտութեան գերագոյն արտայայտութիւնն է:

Լէօնարտօ տա Վինչիի Ճioconտային համար բսած են թէ նկարչութիւն մը չէ, այլ նկարիչներու յուսահատութիւնը. առանց վանոմի կրնայ բսուիլ նոյնպէս Թրիսթան և Իզոլտի համար թէ՝ երաժշտութիւն չէ, այլ երաժիշտներուն յուսահատութիւնը:

Բայց Վակնէր եղած է միեւնոյն ատեն սիրոյ երաժիշտ և սիրոյ բանաստեղծ. որովհետեւ ո՛չ միայն Թրիսթանի — ինչպէս իր ամբողջ օպէրաներուն — երաժշտութիւնը ինքը յղացած և գրած է, այլ նաեւ անոնց տաղերը: Վակնէր թէ՛ անհման երգահան մըն էր, — երգահան մը որ բոլորովին յեղաշրջեց երաժշտական արուեստը և գայն նոր հիմերու վրայ դրաւ,— և թէ՛ մեծ բանաստեղծ մը:

Լօհէնկրինի, Թաննհաուզերի, Նիպելունկէներու պէս գործերը գերմարդկային ուղեղի մը յղացումներն են և չափազանցութիւն չէ բսել թէ Վակնէրի ուղեղը իսկապէս գերբնական էր: Բաւական է դիտել իր ալեկոծ դիմագիծը, որ գերագանցօրէն կը կրէ հանճարի, սիրոյ և տառապանքի դրոշմը:

Թերեւս Վակնէր այնքան մեծ չէր ըլլար, եթէ այդ ատոհման չտառապէր. այն վիթխարի կուրծ դոր մղեց հակներուն և իրերուն,

մէկ բառով ճակատագրին դէմ, կարծես բռնմտպատակեց իր անսահման ուժերը. անտարակոյս Վահնէրի դերընկան յաղթանակին մէջ մեծ դեր ունեցաւ Պավիէրայի Լութվիկ Բ. թագաւորը. բայց հանարար ան չի հասնէր արուեստի բարձունքին, եթէ իր կեանքին մեծագոյն յուսախաբութիւնը իրեն տուած չըլլար Միննա Բրանէր, իր ամուսնութեան մէջ. եթէ սիրոյ երջանկութիւնը ճանչցած չըլլար Մաթիլտա Վէզընտոնքին հետ և վերջապէս չտիրէր Գոզիմա Ֆօն Պիւլովը, Լիսթի աղջիկը, որուն հետ ամուսնացաւ և որ իրեն համար եղաւ թէ՛ տարփագին կին մը և թէ՛ հանճարեղ առաջնորդ մը:

Շատեր սխալ համոզում մը գոյացուցած են Թրխպաճի և Իզոլտը ներշնչող անձին մասին. որովհետեւ Վահնէր այդ օրէրային մէկ մասը՝ Գոզիման ճանչնալէ յետոյ գրած է: Շատեր կը կարծեն թէ այդ գլուխ գործոցը ներշնչողը Ֆրանց Լիսթի աղջիկն է. մինչդեռ սխալ է. Թրխպաճն և Իզոլտը իրեն ներշնչած է միայն Մաթիլտա Վէզընտոնքը: Արդէն նոյն ինքն Վահնէր առիթս բացարձակապէս յայտարարած է ո՛չ միայն իր «Զօն»ին, այլ նաեւ իր կողմէ Մաթիլտայի և ուրիշներու ուղղուած նամականիներուն մէջ:

Սերտին այդ անմահ յիշատակարանը՝ Վահնէր անձկագին ժամերու մէջ յղացաւ: Մէկ կողմէն իր կնոջ՝ Միննայի հետ անհամատեղութենէ ծնած տառապանքը, միւս կողմէ անսահման սէր մը, որուն առարկան էր Մաթիլտա Վէզընտոնք: Ու այդ կոթողը կերտեց սիրահարներու յաւիտենական քաղաքին՝ Վենետիկի մէջ:

Միննա գեղեցիկ էր և բարեսիրտ. իր ղմխաւոր յանցանքն էր՝ Վահնէրի պէս տիտանի մը կինը եղած ըլլալը. անկարող էր հասկնալու անոր փոթորկալից հանճարը. և իր մտայնութեան լաւագոյն արտայայտութիւնը սա պատասխանին մէջն է, զոր տուաւ մէկու մը, որ դինքը կը չնորհաւորէր՝ Վահնէրի մը կինը ըլլալուն համար.

— «Նախամեծար պիտի համարէի երկրորդական մէկու մը կինը ըլլալ, պայմանով որ ամուսինս հաւասարիմ ըլլար ինծի»:

Ընդհակառակը Մաթիլտա Վէզընտոնք Վահնէրը աւելի կ'ըմբռնէր. գգացումով, մխքով, և գաստիարակութիւնով աւելի մօտ էր հսկային հոգիին. որովհետեւ Մաթիլտա բանաստեղծ մըն էր, և իր բանաստեղծութիւնները,— որոնց մեծագոյն մասին առարկան Վահնէրն էր,— կ'արտայայտեն բարձր և հրաշալի ներշնչումի մը գգայութիւնը:

Պէտք է ո՛չ միայն լսել Թրխպաճի երաժշտութիւնը, այլ կարդալ անոր բառերը, հասկնալու համար թէ ինչպէ՛ս սիրած են անոնք զիրար:

Թրխպաճի բերնով՝ Վահնէրն է որ կը խօսի Իզոլտին՝ Մաթիլտայի.

Ա՜ն որ ամէն ինչն է իմ աչքիս,
Ինչպէ՛ս ինծի համար աշխարհիդն դուրս կրնայ ըլլալ···

Ու երկրորդ արարուածին հոչակաւոր երգը, որ կը սկսի···

Սիրո՛յ գիշեր, սփռէ՛ ստուերդ···

Մաթիլտա Վէզընտոնք ամուսնացած և դաւիթ ատր էր. Օթթօ Վէզընտոնք, անոր ամուսինը, բաւական ընդլմտութենէ վերջը, կարծես հանճարին պահանջներուն հասկացողութեան թեւադրումով, համակերպեցաւ Վահնէրի ներկայութեան և նոյն իսկ Ցիւրիխի լիճին եզերքը, Վահնէրի բնակութեան համար վիլլա մը շինել տուաւ, որ Ասլաստան կոչուեցաւ:

Հոն Վահնէր և Մաթիլտա իրարու կը հանդիպէին:

Կ'ըսեն թէ իրենց յարաբերութիւնները պզտառնական էին. կ'ըսեն նաեւ թէ անոնց բնոյթը մինչեւ հիմա չէ հասկցուած:

Այդ յարաբերութիւններուն պզտառնականութիւնը տարակուսելի է, եթէ նկատի առնուին Վահնէրի կրակոտ խառնուածքը և Թրխպաճն և Իզոլտի հրաշալ չեչտերը:

Ամէն պարագայի մէջ ի՛նչ բնոյթ որ ունեցած ըլլայ իրենց սէրը, այդ օրէրային գոյութիւնը բաւական է որպէսզի իրենց անունը միասին անմահանայ:

Վահնէրի երկրորդ կինը՝ Գոզիմա, ինչպէս ըսինք, Լիսթի աղջիկն էր. Լիսթ իր այդ աղջիկը ունեցաւ իր սիրուհիներէն՝ կոմտուհի Ակունդէն, որ գրականութեան մէջ ծանօթ է Տանիէլ Սթէրն անունով:

Գոզիմա ամուսնացած էր երիտասարդ տաղանդաւոր դաշնակահար և նուագապետ՝ Հանս Ֆօն Պիւլովի հետ, որ Վահնէրի աշակերտն էր:

Այդ ամուսնութիւնն ալ երջանիկ ըլլալէ հեռու էր: Այր և կին գիրար չէին հասկնար: Սակայն կը տանէին այդ կեանքը, գրեթէ առանց մեծ միջադէպերու, մինչեւ այն օրը՝ երբ Գոզիմա Վահնէրին հանդիպեցաւ: Արդէն անոր հեղինակութիւնները լսելու առիթ ունեցած էր, իր ամուսինին գեկավարած երաժշտախումբերէն:

Առաջին հանդիպումին իսկ, Վահնէր մեծ տպաւորութիւն մը ձգեց Գոզիմայի վրայ. այդ տպաւորութիւնը հետզհետէ մարմին առաւ. Վահնէր որ կարգ մը պատճառներով հեռացած էր Մաթիլտայէն, անտարբեր չի մնաց Գոզիմայի նայուածքներուն խորութենէն:

Հանս Ֆօն Պիւլով որ Վահնէրը կը պաշտէր, երկար տարի իրեն ղուեհան անձնանօթ մնաց. ու երբ կռահեց, հակառակ զգացած մեծ ցաւին, Օթթօ Վէզընտոնքի պէս համակերպեցաւ աչք դոցել, կարծես Մաթիլտայի ամուսինին պէս ներողամտութիւնը, հանճարին պահանջքներուն վճռուած տուրք մը նկատելով:

Բայց եկաւ օր մը երբ այդ կենդանի կեանքը անտանելի դարձաւ, ու Գոզիմա լքելով ամուսինը՝ գնաց Վահնէրի հետ ապրելու:

Գոզիմա ուրիշ տեղ չունէր, Վահնէրի սէրը, անոր գործը և վաստքը իրեն կը բաւէին:

Երբ իր կինը՝ Միննա, որմէ հեռու կ'ապրէր, մեռաւ, Վահնէր՝ Գոզիմայի հետ ամուսնացաւ «պաշտօնապէս»:

Գոզիմա՝ իր առաջին ամուսինին՝ Հանս Ֆօն Պիւլովի հանդիպելու օր մը, իրենց բաժանումէն տարիներ վերջը:

— Ներեցէք քոյր, ըսաւ երաժիշտը:

— Խնդիրը ներումի հետ կապ չունի, պատասխանեց Գոզիմա. պէտք է հասկնալ:

Հանս Ֆօն Պիւլովի բարեկամները, տանեակ մը տարիներ յետոյ,— արդէն ինքը Պիւլով ալ գեռատի կնոջ մը հետ կրկին ամուս-

նացած էր,— ըսին իրեն թէ խնդիրը վակուած նկատէ և թէ պատրաստ էին Վակնէրին հետ պինքը հաշտեցնելու.

— Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց Պիւլով, ես Վակնէրը լաւ կը ճանչնամ. ան կարող է առաջին կինս ինծի վերադարձնել և նորը ձեռքէս խլել:

Վակնէրը որ կիրքոտ խառնուածք մը ունէր, չատ սիրարկածներ ունեցաւ. արդէն կ'ըսէր թէ առանց կնոջ չէր կրնար ապրիլ: Այդ բազմաթիւ հանդիպումները որևէ հետք ձգած չեն իր կեանքին մէջ:

Վակնէրի կեանքին, սիրոյն, հանճարին և հսկայ գործին անվիճելի բեւեռները եղած են երկու զերազանց դէմքեր միայն. Մաթիլտա և Գոզիմա:

Երբ 1883ին Վակնէր մեռաւ Վենեսիկ, Գոզիմա ամբողջ տարի մը ընկղմած մնաց իր անմխիթարելի ցաւին մէջ: Ցետոյ ինքզինքը բոլորովին նուիրեց վաթսեսին գործը յաւերժացնելու փառքին:

ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Ինքնատպութիւնը, թարմութիւնն ու բնականը չնորհքը անտարակոյս չատ թանկագին, չատ սիրելի եւ չատ հմայիչ յատկութիւններ են, բայց մինչեւ որ իրենց վրայ չի փչէ երկար աշխատանքով եւ երկար ապրումով ձեռք բերուած արուեստին չունչը, մինչեւ չի դպչի անոնց իր գործին մէջ վարպետ գործած մարդուն հրաշագործ ձեռքը, իրապէս մեծ ու տեւական խոր երկեր ու ստեղծագործութիւններ տալ չեն կրնար մեզի:

* * *

Երբ արուեստը իր յոյսը միայն իր վրայ կը դնէ, երբ կ'արհամարհէ կամ չի զիտակցիր ներքին խորքին, եւ չնչին նիւթերով իր վարպետութեան չնորհիւ կ'ուզէ բաներ մը մէջտեղ հանել. կամ այնքան կը տարուի իր սիրած ճամբովը, իր մշակման եղանակովը, որ արդէն իրեն համար կ'անոնը այդ ճամբան ու այդ եղանակը կը դառնայ, այսինքն՝ երբ արուեստը միջոց մը ըլլալու փոխարէն ինքը նպատակ մը կը դառնայ, հոս այլեւս արուեստը կը դադրի առողջ արուեստ մը ըլլալէ, կը վերածուի հիւանդոտ արուեստի մը, կը դառնայ արուեստասիրութիւն եւ իր ստեղծումն ալ «արուեստակեալ» բաներ, այսինքն՝ բնականէն չեզած, ծռած, կեղծուած բաներ, չինծու բաներ:

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆՈ

ՀԱՅ ԵՐԱԺԻՇՏՆԵՐ

1. ՐԱՖՖԻ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Վեցամեայ դաշնակահարին առթիւ Ա. Պարթեւեան հետեւեալ խորհրդածութիւնները արձանագրած է Յառաջի մէջ. «... Փոքրիկ Րաֆֆիին որպէս դաշնակահար երեւումը պարզապէս եթէ ոչ հրաշք, գոնէ արտասովոր և վերջին ծայր հատուկ ինտ երեւոյթ մըն է:

« Ան դրուած երաժշտութենէ բան մը չի հասկնար, նօթագրուած երաժշտութեան մը մասին իր հասկացողութիւնը չատ սահմանափակ է ու միայն նօթերու դծագրութենէն է որ կրնայ որոշել թէ այդ էջը իր նուագած կտորն է թէ ոչ:

« Նկարագրենք մանուկը: Նիհար կազմով, վախ սրունքներով, մեղրագոյն մօրթով, սակայն առողջ և վառվռուն մանչուկ մըն է:

« Վերջին ծայր աչխոյժ, չարաճճի ու կեանքոտ է: Առաջին նուագահանդէսին հիացողներ կասկածեր էին անոր ֆիզիքականին մասին, ու իր այս կանխահաս տպաւորը արդիւնք նկատեր էին տեսակ մը հիւանդագին, երազային վիճակի: Բժշկական լուրջ քննութենէ մը վերջ հաստատուած է որ Րաֆֆին ֆիզիքական թէ մտաւոր թենէ մը վերջ հաստատուած է որ Րաֆֆին ֆիզիքական թէ մտաւորական տեսակէտով չատ բնականոն և առողջ վիճակի մէջ կը գտնուի, ու ան և պիտակից է իր կատարած աչխատանքին:

« Նուագահանդէսէն առաջ ոչ մէկ վախ կամ յոգնութեան կամ մտահոգութեան արտայայտութիւն ունի: Իրեն կ'ըսեն որ եթէ լաւ նուագէ՝ տուփերով չոքոլա պիտի առանայ... չա՞տ կ'ուրախանայ, մայրը կը փութայ անոր մատները տաքցնելու, մինչ ինք անտարբեր կը սպասէ որ ժամ առաջ բեմ ելլէ:

« Նուագահանդէսէն առաջ պզտիկ փորձի մը կ'ենթարկենք զինքը: Առանց նախապէս երաժշտական նօթի մը ձայնը պահած ըլլալու, կամ այդ բանին մասին մտածած ըլլալու՝ դաշնակէն ելած ոեւէ ձայնի անունը կրնայ տալ անմիջապէս: Թէեւ նօթերը չի ճանչնար, բայց գիտէ տասներկու նօթի անունները և այսինչ ձայնին ո՞ր անունին պատկանիլը: Այս պարզ յատկութիւնը բաւ է ապացուցանելու որ փոքրիկ դաշնակահարը ունի յիշողութեան և երեւակայութեան արտակարգ ընդունակութիւն »:

2. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ծնած է Կիլիկիա 1905ին: Գացած է տեղական Ֆրանսական դպրոց, մինչեւ մեծ ադէտը: 1915ին կ'աքսորուի Պապ՝ կորսնցնելով հայր, մայր և ազգական: Կը մնայ արաբներու մօտ, կը սորվի արաբական կազէլները: Շնորհիւ իր երգերուն՝ կը տեղաւորուի կառավախի, երգելով «Ալլահ ի էքպէր» մինչեւ Հալէպ: Հոս կը մանէ ամերիկեան որբանոց, 1917ին կը դառնայ բողոքականներու երգչա-

Հ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

խումբին (պղրոցական) երաժշտապետ։ Երկու տարի յետոյ Հալէպի սրբերուն հետ, Հ. Պէրպէրեան ալ կը փոխադրուի Կ. Պոլիս։ Ճամբան կը վախճի իր ծննդավայրը։ 1918, դինադադար։ Առաքեալ Աբգարեան վարժարանը կը մտնէ։ Իր եղբայրը դինքը կը դնէ վարպետ երաժշտի մը, Կարապետ Պօղոսեանի քով, որ լաւ ջութակահար մըն էր։ Կը կարդուի երկրորդ պրպտեալ Պ. Ղ. Զաքարեանէն վերջ։ Որոշուած էր, Պէրպէրեանը դրկել Վիէննայի երաժշտանոցը։ Բայց ֆրանսական պարպումը և Կիլիկիոյ վերադրաւումը, դինքը իսկոյն կը ձգեն։ Ջութակահար Պ. Գարագեան Գրիգորէն գաս կ'առնէ։ Իսկոյն դէպքէն յետոյ՝ Սթէյնք։ Հայոց կողմէ կը հրաւիրուի ուսուցչութեան, և վերջը կը մտնէ Սթէյնքի երաժշտանոցը։ Եօթ տարի կը մնայ հոն (1923—1930)։ Վերջապէս Սթէյնքի երաժշտանոցը կ'ատարէ կը մնայ հոն (1923–1930)։ Վերջապէս Սթէյնքի երաժշտանոցը կ'ատարէ Harmonie և Violonի ընթացքը փայլուն կերպով և կը ստանայ վկայական։

Սթէյնքի մէջ հայկական հինգ նուագահանդէսներ կուտայ, արժանանալով հայոց և յունական թերթերու լաւագոյն դնահատութեան։ Հոն կ'ընտրուի Սթէյնքի հայոց եկեղեցիին դպրապետ և դպրոցին ալ ուսուցիչ։ 1930ի վերջերը կը հրաւիրուի Կիպրոսի յունական երաժշտանոցի կոչմէ, իբր ուսուցիչ դարձեալ։ Բայց այս կղզիին դեղարուեստական միջավայրը իրեն չատ նեղ գալով, Պէրպէրեան անցեալ գարնան մեկնեցաւ Սուրիա ուր կայ հայ ժողովուրդ։ Հոն տուաւ քանի մը երգահանդէսներ, իր և ուրիշ հեղինակներու գործերէն, և դնահատուեցաւ մէչա։ Պէրպէրեան հիմա Լիբանան կը գտնուի, և Հայոց ճեմարանին և Ազգ. վարժարաններու ուսուցիչ կարգուած է։

Պէրպէրեան ունի չատ մը գործեր, հակառակ իր երիտասարդ տարիքին։ Ամբերգներէն՝ 1. «Սարերի Աղջիկ», 2. «Գիւղացի Գեղգուհիին», 3. «Երգ և պարերգ վաճայ», 4. «Յաւը Պաճդուխտի», 5. «Մայր, ասուշ Մայր», 6. «Տօ Լաւօ», 7. «Հայաստանի գովքը»։

Դաշնակի համար. 1. «Անոր», 2. «Երգ», 3. «Սիփայինն»։ Ջութակի համար՝ դաշնակով. 1. «Աքէնիի Յիշատակ» (Souvenir d'Athènes). Caprice d'Athènes։ Հին հայկական աւանդական կեանքէ առած, օրկեստր մը պատրաստել ձեռնարկած է, խօսքը՝ Յ. Օշականէն։

Ա. Ա.

1. ԵՐՈՒԱՆԴ ԳԱԱՊԱՐԵԱՆ
(Արեան)
(1894 — 1931)

Ինչպէս որ պիտի, կը դգար ինք, իր սիրտը դաւեց, վերջնականապէս յանձնեց դինքը· ու, խեղճ տղայ, Փարիզի խաժամուժին ու օրուան տագնապին առակ, զրեթէ աննշմար անցաւ իր մահուան լուրն անգամ։

Արեան։ Արտեսակ ճամբուն վրայ թափառական տէրվիշ մը, որ ի գուր հանգրուան մը փնտռելէ յետոյ կ'իյնայ ափին, անյայտ, առանց կայանի մը հասած լինելու երանութեան· առանց ինքզինքը լրացուցած, իրագործած ըլլալու ներքին բաւականութեան։

Սրտաոպատ ոգորումներու, յուսավիժ ըղձանքներու կեանք մը որ պիտի երթար այնքան վազահասօրէն մարելու հասարակաց հետաքրքրանոցի մը անկիւնը· բայց իր վեհոտմի երկունքին մէջ խորհրդաւոր այդ նկարիչը, խորհրդանշանը չեղա՞ւ հայ այնքան վրիպահար այդ նկարիչը, որ անճնաոտուր ներքին տենդի մը, պատրաստակամութեան, որոնք անճնաոտուր ներքին տենդի մը, կը փորձեն ճամբայ բանալ կեանքի բրտութեան, հեգնանքին մէջէն, կը փորձեն բարձրանալ կոչումի մը, և սակայն կը փչրին կէս ճամբան· առանց որ կարենան արտայայտել ինքզինքին, կամ տալու իրենց չափը, թօնը։

Զինքը ճանչցայ Կոտինիէտ, ուր Հօմը գինքը հիւրընկալած էր կազդուրի քանի մը ամիսներու համար· իր կեանքը Փիզիքական առումէ մըն էր պարպակէս· անհնար էր մարդկօրէն, թագուն կարեկցութիւն մը չզգալ այդ երիտասարդին հանդէպ, որուն սիրտը ամէն օր, ամէն ժամ սպրթաքումի, խելագարութեան նոպաներ կ'անցնէր· պտիկ ճիգ մը իսկ կը բաւէր ըմբոստութեան մղելու այդ օրհանը· ու կ'ապահովցնէի, այդ պահուն պիտի վախնայիք ձեր աչքը հանդչեցնել իր կուրծքին, ուր սիրտը լեղապատառ թռչնակի մը նման կը թպռըտրկէր ու իր հեւքը կը կարճնար, կը հատնէր։

Արեան տարիներով կըտած էր իր ներսիդին այդ ողբերգութիւնը· իր կեանքը քիմիական պայքարի մը վերածուած էր այլեւս· պեղահատներու տուփը դրպանը՝ ան գիչեր առ գիչեր՝ սափրուած էր անոնց ուժով մխայն առնչի տակ պահել սիրտը և ջիղերը··· Իր լատահես ժպիտին ետին, կարելի՞ էր գուշակել թէ մահը, գարնամուտ, կը սպասէր իր վայրկեանին որ չպիտի ուշանար· անոր ամէնօրեայ մաերմութեան հետ հաշտուած, Արեան կը սպասէր անտրտունջ իր ճակատագրի լրումին։

Իր մանրմութեան բոպէներուն ան կ'անդրադառնար անցեալին ու մինչ թղթի պատառի մը վրայ իր մատիտը գրադած կ'ըլլար պիմանկար մը ուրուագծելու, ինք կ'ոգեկոչէր երբեմնի գրուագներ, որոնք իր կեանքին տեղատուութեան պատմութիւնը կուտային պարպակէս։

Ծնած էր Սեբաստիա, 95–96ի հայկական ողբերգութեան նախօրեակին. ծնողքը ուզած են գինքը պատրաստել աբհեսաի. ինք գպրո-

Պ. ՆՈՒՊԱՐ ԴԱԽԻԹԵԱՆ

Նկ· Արեաճի

ցի սեղաններու վրայէն նկարչական բահ մը հաւաստարիմ, պժած է անոնց վախճապը· « Ձը հասնիս մուրատիկ », ըսած է իրեն վրդովուած մայրը :

—«Ամբողջ կեանքս ապրած եմ մօրս անէծքին տակ», կ'ըսէր յաճախ Արեան՝ մեղմ դառնութեամբ :

Սահմանադրական մեղրալուսնին կը յաճախէ Պոլսոյ գեղարուեստական վարժարանը, ուր պատերազմը պինքը անակնկալի կը բերէ· արամատիկ վախճուտ մը յանկարծ նաւով ու ահա կ'իյնայ կիպրոս :

Ու կը սկսի կեանքը· տեսակ մը իրատեսութեան՝ աշխարհին ու ժամանակին հետ, մէկտ ի դին երազին :

Եզիպտոս, պահ մը, յաջող պատեհութիւններ կը ներկայանան իրեն. կը դասախօսէ Գահիրէի Գալատեան վարժարանը· բայց իրականութեան մէջ չխրեցաւ, մտահոգութեամբ մէջոցը կը դանէ պատերազմէն յետոյ Գերմանիա նետուելու :

Յուսախաբութիւններ· անձկութիւն· վէրքը, որ կ'անցնի ու այնքան լաւատոյններ կը նոյնացնէ առօրեայ հոգերու հետ, մինչդեռ ձեռքը իզուր կը փորձէ ալիքներէն դուրս վերկարար ճիւղի մը կառչելու :

Գերմանիան իրեն տուած է ներշնչումը քանի մը պարզ բնանկարներու՝ քաղուած պալթիկեան ափերէն· ձիւնապատ պաչտօրաներու բաբի հանդարտութիւնը չանացած է դնել այդ փոքրիկ պատառներուն վրայ, ուր իր նկարչական վրձինը կը յայտնուի առանձին պողպջուն և վարանոտ :

Ու այնուհետեւ կը նետուի Ֆրանսա· թէեւ քայքայուած՝ բայց քանի մը լուրջ աշխատութիւններով, յաջող դիմանկարներով կը մասնակցի Փարիզի Անկախներու ցուցահանդէսին (1926ին և 27ին) :

Իրեն նիւթ ընտրած է առաւելապէս արեւելեան, հայկեղ տիպարները, իրենց մթնոլորտին զոյներով, իրենց ինքնայատուկ արտայայտութեամբ կենդանացած· իրմէ կը մնան այսօր աւելի քան տասնեակ մը կտաւները, որոնցմէ յաջողակները կը նկատուին· «Հայ պառաւը», «Կովկասեան թաւխառը», «Աբեւելքի ծաղիկ»ը և այլն :

Արեանի մէջ երբեմն, ինքնամոռացման պահերուն, կը թրթռար աչուպական լար մը, որմէ կը ծորչին պարզ, մէամիտ, անչատակնոտ տողեր· աստղին անդին ցրուած այդ երջերչն ահա փոքրիկ նըմուչ մը, Կոտինեան գըրուած և առորագրուած՝ Երջասան Արեան·

ՊՕՀԷՄՈՒՀԻՆ

Նկ· Արեաճի

Ս Ի Ր Ե Ր Գ

(Դաշնաւորուած Պ· Ալա Պարթեւեանի կողմէ)

Աչքերուդ խորութիւն, յոնքերուդ կամար,
Այտերուդ թուխվարդ, հասակիդ չինար,
Հայու խե՞նթ աղջիկ, կ'այրիմ քեզ համար,
Աշուդի սիրով, երգերով հազար :

Եկել եմ տանիլ, որ՝ եղնիկի պէս
Գրկիս մէջ ապրես, անուշ երազես·
Աստղ, արեւ, լուսին, դրախտ ու պարտէզ
Սեղմած կրծքիս վրան, համբուրեմ երբ քեզ :

Առաջին գարնան, աղաւնեակի պէս՝
Հայրենիքիս մէջ մեր բոյնը շինես·
Սերմնացան սիրով՝ ձագերդ խնամես,
Երգըս երգելով, օրրանդ օրօրես··· :

Օրիորդի մը յուշատետրին մէջ թողած է հետեւեալ «Մաղթանք»ը.

Զինջ երազի հեռուներէն գող կանչեն
Դեռ չը լսուած խորունկ ձայներ հէքեաթի.
Եւ անծանօթ ջերմ հոգիներ տարփօրէն,
Քեզ ըսպասեն ճամբուդ վրայ կարօտի...

Դէմքերն անոնց բարութեամբ լի ու խոհուն՝
Մտածմունիդ լճակին մէջը ցոլան,
Աստղերու պէս, լուսաժպիտ, օրօրուն,
Երբ մանիշակ իջնէ ըստուերն իրիկուան:

. . . . . .

... Ու կը մտածէր անգնել երկիր, գէթ նկարները նուիրել հայրենիքին, բայց ահա գնաց, կարօտը՝ աչքին, դեռ չըսած իր վերջին բառը, վերջին երանգը:

Փ. ՍԱՆ.

2. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԻՍԵԱՆ

Նորագոյն արուեստի հզօր ներշնչումներով արուեստագէտ մըն է Յովհ. Հիւսեան:

Ծնած է Վանի մէջ, 1900 թուին, երկրագործ ծնողքէ: Մանուկ հասակին իր հոգիին մէջ բոյն դրած է բնութեան հանդէպ արտակարգ սէր որ յայտնուած է նկարչական փորձերով: Ծնողքին կողմէն չատ քիչ քաջալերութիւն գտած են մանկան արուեստագիտական հակումները, սակայն չարունակած է Երեւանի մէջ արտադրել նախնական կտորներ, որոնք առարկայ եղած են ուշադրութեան:

Զինադադարէն քիչ վերջը երիտասարդ Հիւսեան Ամերիկա ժամանեց և սկսաւ յաճախել Պոսթընի Musuem School of Fine Artsը, որուն շրջանը աւարտեց երեք տարիէն: Մասնակցած է չատ մը ուսանողական ցուցահանդէսներու և յիշատակութեան ու մեծ գովեստներու արժանացած:

Տեղական կալըրիները մերժած են ցուցադրել իր նկարները՝ առարկելով որ անոնք չատ արդիական են:

Իրեն համաբ ամենակարեւորը ձեւը և գիծերն են. գոյնը երկրորդական կը մնայ: Իր վերջին բոլոր նկարներն ալ, որոնց թիւը հարիւրը կ'անցնի, տպաւորած են նոր կեանքի մը նոր ոգեւորութիւններով:

Իր հողին մէջ կարելի է տեսնել, զգալ և չօշափել հողին գոյացածը, պարարտութիւնը և ջերմութիւնը:

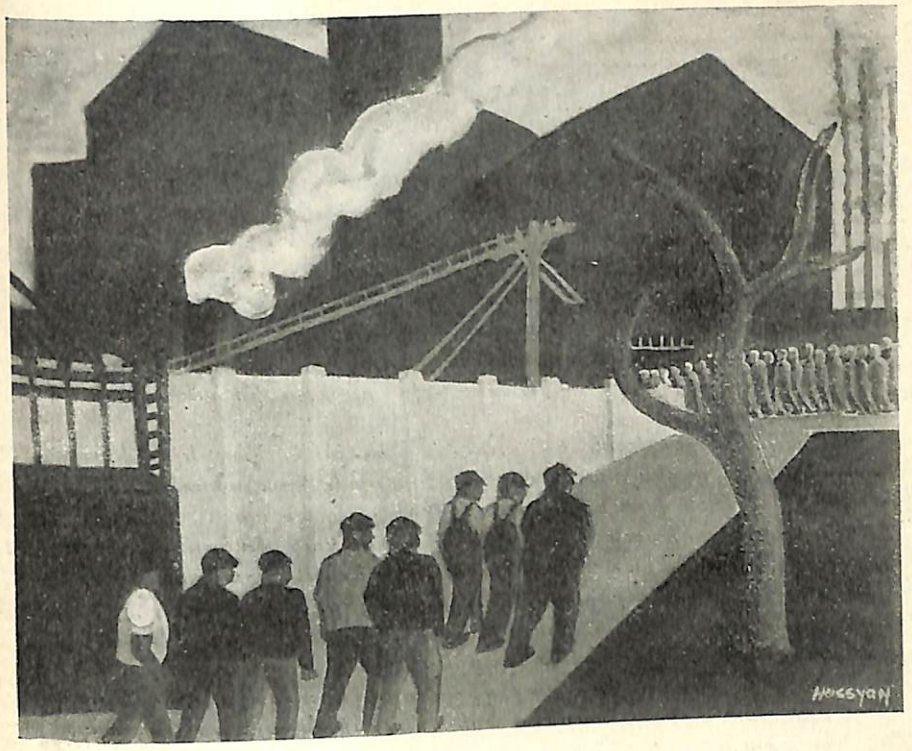

ԴԷՊԻ ԳՈՐԾ — Նկ. Հիւսեանի

Դէպի Գործը նմոյշն է իր արդիական նկարներուն: Զանգուածին գաղափարը հոն ալ արուած է վարպետ գիծերով: Դէպի Գործը ճարտարարուեստական, չինարարական նոր կեանքի խորհրդանիշն է: Իր լաւագոյն արտադրութիւնները կարելի է նկատել «Ծառերը է: Իր լաւագոյն արտադրութիւնները կարելի է նկատել «Ծառերը չարժման մէջ», «Շարժում օդին մէջ» և «Կարմիր պրօչակը»: Հիւսեան գծած է լուզանելիկ, ջրանկարչական և մատիտով նկարներ: Իր նիւթերը կ'առնէ առհասարակ կեանքէն և բնութենէն: Իր արուեստը կենդանի է և համակ զգացումով ու խորհուրդով թաթաւուն:

Հիւսեան կը քալէ Սկզանի, Պէօնկօկի և Սուրաթի հետքերէն: Աստառումներով և անակնկալներով լեցուն է ապագան այս հայ նկարչին որ անուրանալի տպաւորիչ ունի:

Յ. Գ.

Փ. Սան-ի յիշատակած Արեւանի նկարներէն՝ *Հայ Պատուը* լոյս տեսած է կեանքի և Արուեստի 1932 հատորին մէջ (էջ 26):

Իսկ նկարիչ Հիւսեանէն հրատարակած ճիշ ուրիշ նկար մը, այս տարուան էջ 33ին վրայ:

ՈՒԻԼԵԱՄ ՇԷՔՍՊԻՐ

Շէքսպիրի թատրոնը կախարդական ձգողութիւն մը, և անոր հակայ և անդուզական հանճարին յաճախանքը համամարդկային բնոյթ ունեցեր է միշտ:

Բոլոր ողբերգութիւններուն անթառամ բանաստեղծն է ան, որ դրաւ մարդը յարաբերութեան մէջ յաւիտենականութեան հետ և իր թատրոնը չաս մը երազներ վտիտակերպեց: Դարերը չի վերջացուցին վերլուծումները և վերապրումները իր բոլոր առեղծած ալիստանեըուն, որոնք կը ցցուին միշտ կեանքին ու երազին անկարելի համեմատութեան վրայ...:

Նոր թատերագիրները ձգտում մը ունին հակադրելու իրապաշտ թատրոնին և կ'ուզեն տալ պայքարը երազի և իրականութեան. պատրանքի և կեանքի խառնուրդը առեղծել բեմին վրայ:

Երեւակայութեան դունագեղ և ալիական վազքը թրթռացնել պարզ հոգիներէ ներս. կենդանացնել, ոգեւորել տափակ իրականութիւնները՝ նետելը զարձնելով անրջային ցոլքերու փառայեղ չաալբուան մը մեր յոգնած հոգիներու համար,— ահա ուղղութեամբ բոլոր բեմերուն վրայ կ'ըլլան մեծ փորձեր:

Բայց Շէքսպիր կը մնայ միշտ որպէս ամէնէն մեծ թատերագիրը երազի և չքնաղ պարիկը երեւակայական աշխարհին, որ բնութեան աստուածացումին զով ծառացուցած է ցնորական սիրոյն առեղծագործ հմայքը:

Շէքսպիրի համար մարդիկ խաղալիք են երեւակայական ցնորքներու և հոտ է աշխարհի ողբերգութեան ցաւագալար առասպանքը, որ մարմին առած է անոր գործերուն մէջ: Երազը Շէքսպիրի թատրոնին գլխաւոր անձնաւորութիւնն է, անոր բանաստեղծութեան իրական աղբիւրը, որ նաեւ կեանքին գեղեցկութեան խորքն է:

Ցնորական և պատրանքներով օրօրուած էակներուն խաղալիքն ենք ամէնքնիս ալ. և արդէն սէրը նմանապէս պատրանք մը, երազային պատրանք մըն է Շէքսպիրի թատրոնին մէջ, որ խորհրդաւոր հպումով կը տայ բովանդակ հմայքն ու ազնուացումը բոլոր այն էակներուն, զոր կը սիրենք: Շէքսպիր ամէնէն հակայ թատերագիրն է, որովհետեւ ամէնէն չաս կեանք և ոգեւորութիւն առեղծած է անրջային էակներով: Իջած է հոգիներուն ամենախորը և յուզուած ու սարսռացած է մարդկայնօրէն, առանց որեւէ փիլիսոփայութեան ապրած է ան ճակատագիրներու խորհուրդին առջեւ: Շէքսպիրի տիպարները խորապէս սենպոլիք և զերազանցապէս երազային են. տեսակ մը զիւահալած էակներ, խենթեցած, թերեւս աւելի մօտիկ խելօք կեանքին, կը կազմեն անոր աշխարհը: Անոր ցնցող, հաղորդիչ բանաստեղծութիւնը կուտայ բոլոր անձնաւորութիւններուն յատկանական նկարագիրը մը. այնպէս որ Օթէլլօն, Ռոմէօն, Օֆելիան, Համլէթը, Լիր Արքան են. միշտ կենդանի կը մնան:

Ութը հարիւրէ աւելի տիպարներ ուած է Շէքսպիր, որոնք կը խնդան, կուլան, կը յուսան, կը յուսահատին, կը խառնուին, կը չարժին այնպիսի կշռոյթով մը, որուն զաղանիքին տակաւին ոչ մէկ թատերագիր չէ թափանցած խորապէս: Իր թատերուլթիւնները կազմաւորած է ճարտարօրէն, իրարմէ տարբեր կառուցուածքով. անոր կենդանացուցած էակներուն հոգիները լուսածիր և ոսկեզօծ ասուպներու նման կը վառին ու կը մարին, երազային հետքեր ձգելով զարեր ամբողջ՝ որպէս մարդկութեան մշտական արեզակներ: Շէքսպիրի բոլոր մահերը, բացած է Համլէի պաթայլ, բոլորը, հանճարեղ գլուխներ են:

*
**

Ուիլեամ Շէքսպիր ծնած է Անգլիոյ Սթրէթֆօրտ գիւղին մէջ, ո՞ր թուականին. տակաւին յայտնի չէ, միայն թէ մկրտուած է 26 ապրիլ 1564ին, ծնունդէն քանի մը ժամանակ վերջը:

Հայրը, ծօն Շէքսպիր հարուստ գիւղացի մը եղած է և կէս պաշնուական ընտանիքէ մը ազջիկ առած ըլլալուն՝ պատուոյ արժանացած է և ընտրուած թաղապետական ժողովի անդամ, հակառակ որ գրել-կարդալ չէր գիտեր:

Շէքսպիրի մանկութիւնը անցած է լեռներու և անտառներու անվերջ խորհուրդներուն գիրկը: Ուիլեամ գիտած է ջուրին սահիլը և կենդանիներուն կեանքը, երգած է հին պարերգներ, մարիկ ըրած է ծերերուն պատմուածքները, պարիկներուն և գետերուն կեանքին, որոնց մէջ պատերազմի և թագաւորներու սարսափահար աշխարհակալութիւնը, ասոնց զարմանալի ապրումները համայած են երախայ Ուիլեամը, յետոյ հետաքրքրած պատանի Շէքսպիրը, ազգելով խոբապէս անոր մարքին ու սրտին վրայ: Մանաւանդ ասնական օրերուն սունցած, չքեղ և հարուստ մարմիններու խելայեղ չարժումներուն:

Շէքսպիր նախ սորվեցաւ գրել գրական գիրերով և այդպէս չարունակեց մինչեւ իր մահը հակառակ որ իսալական գիրերը յետոյ չատ տարածուեցան: Դպրոցին մէջ վարժուեցաւ նաեւ բանիներէնին:

Հայրը որպէս թաղապետական ժողովի անդամ, իր տունը կ'ընդունէր չրջան գերասանական խումբեր, որոնք կուգային ներկայացումներ տալ: Գրեթէ ամէն տարի, այդ չրջանի նշանաւոր գերասան Կոմս Լէյչեսթրըի խումբը երեք անգամ կը յաճախէր Սթրէթֆօրտ և կը խաղար 1573—1577 և 1579 թուականներուն խեղճ ու կրակ ողբերգութիւններ, խառնուած ամենագռեսքի կատակներով, սիրոյ, վրէժի, սպաննութեան և պատերազմի այլակերպ տեսարաններով:

Ուիլեամ տակաւին էր գպրոցը կիսատ թողուլ և հօրը օգնել, որովհետեւ գործերը վատ կ'երթային: 18 տարեկանին գրացի գեղեցիկ ագարակատանուհի մը գլխէ կը հանէ, 26 տարեկան Աննան, որ յղի կը մնայ, զրացիները կը մխիթարեն՝ տեսնելով որ Ուիլեամ քաւէ իր մեղքը, աճապարանօք կ'ամուսնացնեն առանց Շէքսպիրի ընտանիքին հաւանութեան. հինգ տարի վերջ աղջիկ մը կը ծնի, Սիւսան:

Ուիլեամ կը գրկուի ընտանեկան գործդուրանքէն և չի սիրեր իր կինը: 1585ին կ'ունենայ երկուորեակ մը, աղջիկ մը ժիւտիթ և

մանչ մը Համլէթ անունով: Կեանքը կը դժուարանայ, հայրը թագաւորական ժողովէն կը հանեն, որովհետեւ տուրքերը չի կրնար վճարել, իսկ ինք կը դատապարտուի, մաքսանենգութեան պատճառու, և ահա ծայր կուտայ ներկայ ներկայութիւնը:

1587ի գարնան Լէյչէսթըրի խումբը չորրորդ անգամ ըլլալով Սթրէթֆօրտէն կ'անցնի. նշանաւոր ծաղրածու Տիմըի և Թօլլէյի հետ և երբ խումբը կը մեկնի դէպի Լաթամ Հաուզ, Հէնրի Սթէնլէյի տունը — Տէրպիի չորրորդ դուքսը — խոստանալ, Ուիլեամ անունով կ'ընկերանայ թողլով իր ընտանիքը, կինը և զաւակները:

Աչնան մեւնոյն խումբը, Լոնտոնի Շօրէտիչ թատրոնին մէջ կը խաղար. անօրէնը կը մեռնի և տեղը կ'անցնի Ֆէրտինանտ Սթէնլէյ:

Դժուար է տեղեկութիւններ տալ Շէքսպիրի սկզբնական խաղարկութեան մասին, միայն սակայն պիտանի որ թատրոնէն քիչ հեռու Սուրբ Հելենէի թաղը կը բնակէր իր մանկութեան ընկեր Ռիչար Ֆիլտի, որ մեկնած էր ծննդավայրէն 1579ին և հաստատած տպարան մը, որ մեծապէս տպած է Ուիլեամի գործերուն վրայ:

Այդ շրջանին՝ Լոնտոնի թատերական կեանքը բաւական յառաջացած էր, հինգ թատրոններ կային մշտական: Շէքսպիրը մօտէն կը հետեւէր թատերական չարժման: Կը ներկայացուէին ընդհանրապէս դիցաբանական գործեր, Եղիսաբէթեան շրջանին բաւադոյն օրերն էին. սրամիտ և գուարթ խաղերէ կը բաղկանար թատերական ներկայացումներուն մեծ մասը:

Խումբին անօրէնը սովորութիւն ունէր հին խաղեր սրբագրել և բեմ հանել: Օր մը սակայն տարօրինակ գաղափարը կ'ունենայ Ուիլեամին դիմել որպէսզի հին թատերգութիւն մը փոխէ և արդիացնէ:

Շէքսպիրը կը յաջողի անսպասելի վարպետութեամբ, չաս կարգացած ըլլալուն, օրուան ճաշակին համաձայն կը յարմարցնէ ոճը, այնպէս որ հետզհետէ կը սիրապահէ և օր մըն ալ կը գրէ երկու թատերգութիւններ բոլորովին փոխելով հին գրուածքները, նոյն իսկ վերնագիրները:

Խումբին անօրէնը Լօրտ Սթրէնճ եղբայր մը ունէր Ուիլեամ Սթէնլի անունով, որ նմանապէս թատրոնի մեծ սիրահար մըն էր, կը ճանչնար Շէքսպիրը Լաթամ Հաուզի մէջ և բարեկամացած էին: Օր մը կը թելադրէ քօմէտի մը գրել, նոյն իսկ նիւթը ինք առաջարկելով, սիրային դպրոցն խաղ մը Լիլիի գրուածքներուն նման, Նաւարի արքայական կեանքէն, իրական դէպքերով ճոխացած:

Շէքսպիրը չի համարձակիր մերժել իր պաշտպանին եղբօրը փափաքը, մանաւանդ այդ շրջանին կրօնական պատերազմները իրենց ուշադրութիւնը գարձուցած էին Ֆրանսայի վրայ: Դժբախտաբար, արգիւնքը աննպատակ և ձեռնարկը անյաջող դուրս եկաւ: Ուիլեամ Սթէնլի գժգոհ մնաց «կորսուած սիրոյ վիշտերը» թատերախաղէն, թէեւ Շէքսպիրը ծանօթ գարձաւ և բաւական գրամ չահեցաւ, իսկ իր ընկերները գինք բանաստեղծ կոչեցին: Շէքսպիրը առեն մը խոհեմութիւնը ունեցաւ չգրելու, այլ հինգած կտորներ թարմացուց իր խումբին համար և յաջողեցաւ «Թիթիոս Անրոնիքոս» նշանաւոր գործին մէջ:

Եղիսաբէթ թագուհին հպատակները հայրենասիրութենէ մղուած, գրգռուած էին սպանիական սպառնալիքներէն, մանաւանդ Արմատայի արշաւանքը մեծ խռովութիւն յառաջ բերած էր: Ազգային պարտականութեամբ ոգեւորութիւնները կը վերատուէին: Շատեր գրեցին «Յովհաննէս Թագաւոր», «Ռիչար Բ.», «Հանրիկոս Դ.», և այլն և այլն: Շէքսպիր 1592ին «Վարդ» թատրոնին մէջ խաղաց իր առաջին պատմական ոգեւորութիւնը, և ի՛ըսեն թէ տասը հազարէն աւելի ունկնդիրներ լցած են մահը քալ Թէյլօրին. նիւթը առնուած է «Իսկական ոգեւորութիւն Ռիչարդի Եօրքի Դուքսին» և մանաւանդ «Հանրիկոս Դ. թագաւորին մահը» գործերէն. այս վերջինը իր լաւագոյն թատերգութիւններէն մէկն է:

Մինչեւ այդ տեն արհեստով թատերագիրները ուշադրութիւն չէին գարձներ այս գերատեսին վրայ, որ տանդ համալսարանական կրթութեան, թատերգութիւններ կը գրէր և կը խաղցնէր:

Նշանաւոր գրագէտ–քննադատ Կրին անարգեց Շէքսպիրը որպէս բանագող, Մարլովի աչքին լնկաւ, սակայն լրիվ մնջիկ գրեց և հին գործեր բարեփոխեց մինչեւ որ հասաւ այն օրուան, երբ ազատագրուած և փորձառու գարձած՝ գրեց իր նշանաւոր ոգեւորութիւնը՝ «Ռոմէօ և Ժիւլիէթ»:

Թափառական կեանքը չսիրեց. խնայող եղաւ և օգնեց ծնողքին, կնոջը և զաւակներուն. յաճախ դնաց ծննդավայրը և խոհեմութեամբ:

Կրին գղջաց իր խիստ քննադատութեանց համար և հրապարակաւ գովեց գայն: Շէքսպիր լայն ընծայեց իր «Վէնիւս և Ատոնիս»ը կաւ գովեց գայն: Շէքսպիր լայն ընծայեց իր «Վէնիւս և Ատոնիս»ը և նուիրեց Սաութամփթոնի կոմսին ու բարեկամացաւ հետը: Շնորհիւ կոմսին, պոհեմական գասուն մէջ ընդունելութեան, տարի մը վերջ, և նուիրեց Սաութամփթոնի կոմսին ու բարեկամացաւ հետը: Շնորհիւ կոմսին, պոհեմական գասուն մէջ ընդունելութեան, տարի մը վերջ, կրկին իր առաջին բանաստեղծութիւնը «Լուքրէս»՝ նուիրեց միեւնոյն պաշտպանին, բայց աւելի մաերիմ և բարեկամական ձեւով:

Խումբին անօրէնը մեռաւ և անոր յաջորդեց լորտ Զէմպըլէն: Խումբին անօրէնը մեռաւ և անոր յաջորդեց լորտ Զէմպըլէն: 1594ին խաղացին Թագուհիին առջեւ և առաջին անգամ Շէքսպիր արքայական շրջանակը մուտք գործեց:

1593ին ժանտախտը պատճառ եղաւ թատրոններուն գոցուելուս ամբողջ տարի մը, այնպէս որ խումբը գաւառ մեկնեցաւ: Վերադարձին լուր տարածուեցաւ թէ Թագուհին հետաքրքրուած է հրեայ գործին լուր տարածուեցաւ թէ Թագուհին հետաքրքրուած է հրեայ գործին բժիշկ Ռոպերիկօ Լոբէզին: Այս խնդիրը հակահրէական մեծ գոյգերու դարձաւ: Թատրոնները վերսկսան «Մալթացի Հրէան»: Շէքսպիր ստիպուեցաւ գրել թատերգութիւն մը, որ չահագործէ ժողովրդական զգացումները. քանի մը անգամ բարեփոխելով գրեց «Վենետիկի Վաճառականը»: Եղիսաբէթականներու համար սարսափելի և անհաճոյ գործ մըն էր: Տարի մը վերջ Սթէնլէյ, եղբօրը մահէն վերջ գարձաւ Տէրպիի և իր ամուսնութեան առթիւ Շէքսպիր գրեց «Մատնիչ Տէրպի և իր ամուսնութեան առթիւ Շէքսպիր գրեց «Մատնիչ Տէրպի և իր ամուսնութեան մը կենսահաս և հոգեպիշերուան մը երազը»: Բանաստեղծ

1598ին չարք մը գործեր որոնց անուններըը յայտնի չէին կամ անանուն էին ու կը տպուէին Շէքսպիրի անունով, այնքան որ հռչակաւոր գործած էր: Տարին երկու թատերախաղ տուաւ կանոնաւոր և հետզհետէ փոխեց թէ ձեւը և թէ նիւթը՝ օգտուելով իտալական պատմուածքներէ և վէպերէ:

Պէն Ժօնսըն նորեկ մըն էր, գայն քաջալերեց և ինք խաղաց անոր «Ամէն ոք իր բնաւորութիւնը» գործը, առաջին իրապաշտ թատերախաղը անգլիական գրականութեան կեանքին: Հետեւեալ տարի նման գործ մը արտադրեց Տէքըը և այս պատճառ եղաւ որ Շէքսպիր մէկ կողմ դնէ վիպային չունչով թատերգութիւնները և գրի առնէ «Ուինտսորի Ուրախ Սանամայրերը»:

Կոմս Սաութհամթոն, Շէքսպիրի պաշտպանը, ընկերացած էր էսէքսի հետ իրլանտական արշաւանքին. կը ձախողին և կ'ուզեն զահընկեց ընել թագուհին, ծածկելու համար իրենց վրայ ծանրացած դաւաճանութեան կասկածները: Շէքսպիր բեմ հանեց «Ռիչարդ Բ.»ը, որպէս յեղափոխականներու նպաստաւոր ներկայացում մը: Թագուհին յաղթանակեց, յանցաւորները բանտարկուեցան. Շէքսպիր չատ վարպետ վրձին և Բլուտարքոսէն օգտուելով, գրեց «Յուլիոս Կեսարը», նպաստաւոր՝ թագուհիին:

Շէքսպիր միշտ արթուն եղած է և ապրուած ընկերային, քաղաքական կամ պատերազմական զէպքերէն: Անգլիական ընկերութիւնը այդ շրջանին յուներ շրջան մը բոլորած է, որուն պատճառու Շէքսպիր արտադրած է «Զաւիր չարին համար»ը:

Սակայն Պէն Ժօնսըն մեծ անուն կը հանէ որպէս առաջին բանաստեղծը արամատիքական թատրոնին, որուն «Սէյժան»ը, «Վոլբօնէն» են. անոր համբաւը կը տարածեն ամէն կողմ, մինչ Շէքսպիր բեմ կը հանէ «Օթէլլօն», «Լիր Արքան», «Աթէնքի Թիմոնը», «Անտոնիոս և Կղէօպատրան», «Գոլիսլան» և այլն:

Շէքսպիր յանկարծ կը փոխէ գրուածքներուն ձեւը՝ գառնալով դպրոցն, վիպային, և «Ռէչրիքէս», «Սիմպէլին», «Ձմեռուան պատմուածք»ը գոյց կուտան անոր այլափոխումը: Շէքսպիր 1610ին գրի առաւ նաեւ «Փոթորիկ»ը, որմէ վերջ քաշուեցաւ իր ծննդավայրը 47 տարեկանին:

*
**

Շէքսպիր ուրիշ հեղինակներու պէս իր գործերուն մէջ ինքնութիւնը չէ պահպանած, ներքին ապրումները չէ արտայայտած, ոչ ալ տուած թաքուն ցանկութիւնները, յուզմունքները, մտածումները և երազները, որոնք անհատին դանագան երեւոյթները միայն յայտնաբերէին, այլ թատրոնը Շէքսպիրի համար երազի տարբեր թրթռումը եղած է, ուր փիլիսոփայութիւնը անտեսանելի է, բայց բանաստեղծի գերագոյն ապրումները կան, որոնք կը տարբերակուին և կը պարգեն ներքին հմայքը երեւակայական կեանքին, որ ինքնին իրական կեանքին բովանդակ հիմը կը կազմէ: Թատրոնը մէջոց մըն է ինքն իրմէ փախչելու համար, պարպելու իր միտքը և տեղը լեցնելու համար ուրիշներուն մտածումները, սրտին մէջ պարփակելու ուրիշի մը սէրը, ուրախութիւնը, ցաւն ու յոյզերը. չարժել մարմինը ուրիշին քալուածքին, ձեւին և յղնութեան համեմատ, փոխել ձայնը,

պէմքը և ըլլալ տարբեր կեանքեր, վերջապէս ինքն իրմէ դուրս գալ, և այս գերագոյն մը կ'ընէ, թէեւ հեղինակ մը աստիճան մը աւելի պէտք ունի ապատագրուելու իր եսէն, իր պարտադիր եսէն՝ ստեղծագործելու համար յաւերժական գործեր: Շէքսպիրի հանճարին լաւագոյն կնիքը հոս պէտք է փնտռել, անոր յաջողութիւնը գարեր շարունակ կը կայանայ երազին և իրականութեան պայքարին մէջ:

Շէքսպիր բնաւ գրականութիւն չէ ըրած թէեւ բանաստեղծի պղպջական փոթորիկները, խելայեղ սարսուռներու ալեկոծութիւնը անոր թատրոնին տուին յաւերժական չունչ և ոգի:

Շէքսպիր միշտ բեմ հանած է հերոսներ, որոնք փոխուած են իրենց կրած ապատորութիւններէն և հոգ է նաեւ անոր թատրոնին երազային բնոյթին մէկ ախտաբանական երեւոյթը. անոր հերոսներուն քով, կա՛մ ճակատագիրը, կա՛մ մարզկային էակ մը և կա՛մ որեւէ պատահար կը խաղայ իրական դերը: Օրինակ Մաքպէտը, նախ պարզ և անկեղծ պինուար մըն է իր էշխանին հանդէպ և յանկարծ տափաստանի մը միայնութեան մէջ զառանցանք մը կ'ունենայ և իր փառասիրութիւնը կ'արթննայ, մղուած կնոջ չար խորհուրդներէն, ոճիր կը գործէ, յետոյ տիրապետելու տենչը, հրամայելու գինովութիւնը և ճակատագրային ոճիրներու չարքը գինք կը զարճունեն ամէնէն վատթար և անգութ եղեռնագործը:

Առնենք «Անտոնիոս և Կղէօպատրա»ն. հպարտ Հռովմայեցին խաղալիք կը գառնայ կախարդ կնոջ մը. հագիւ քանի մը ճիգ, կամ պայքարի խիզախ ոստումներ կ'ընէ ու կ'իյնայ և կը գառնայ ողբալի գոհը իր կիրքերուն:

«Հանրիկոս Դ.»ի երկրորդ մասին մէջ կը տեսնենք Կալչէսթ էշխան մը, որ համբոյր կը գայ հսկայ Ֆալսթաֆի մտերմութիւնէն և որ ոճգապարտ, վտանգաւոր մարդոց ընկերութիւնը կը վայելէ. սակայն երբ թագաւոր կ'ըլլայ, մեծաւորի պարտականութիւնը գինք կ'ապնուացնէ և կը վռնտէ իր սրիկայական կեանքին ընկերը:

«Օթէլլօ»ի մէջ նախ սիրական մը, եռանդուն և զուրգուրոտ, սակայն գինք չատ ազեղ կը կարծէ Տէզդէմոնայի սիրոյն արժանանալու համար, գայն կեղծ կը նկատէ, անոր կրքոտ սիրոյն արտայայտութեան չի հաւատար և ականջ կուտայ Եակոյի գաւաճան չարամտութեանց: Կեղծ երեւոյթները աւելի կը սրեն անոր նախանձը ու գինք կը տանջեն. և քանի Տէզդէմոնա գոյց կուտայ մաքուր սէր, այնքան գայն տախիս կը կարծէ ու գերադոյն բարկութեան մէջ, տատապանքի անպատում ցնցումով վիրաւորուած, կը խեղդէ իր պաշտած սիրուհին:

«Լիր Արքան» մեծնոյն գարգացումը ունի. սիրական և գերազանցութեան համար տուին իրմէ. իր ժպիտը և առատաձեռնութիւնը աղջիկներուն համար աչքառու է, որ գինք կը պաշտեն. կը վռնտէ բարի Գորտէլեան, որուն այնքան է, որ գինք կը պաշտէն. կը վռնտէ բարի Գորտէլեան, որուն յանցանքը անկեղծ ըլլալն էր, սակայն տռնկալի ապերախտութիւնը, Գոնըրելի և չատ մը ճակատագրական աղէտներու վրայ հասնիլը կը կտրեն անոր առասպելային ամբարտաւանութիւնը. խելքը կը կորսնցնէ. յետոյ երբ կը վերագտնայ չնորհիւ Գորտէլիայի խնամքներուն, վերջապէս կ'ապրի հայրական զգացումները և կը գառնայ

բարի ու կը մեռնի, որովհետեւ իր ամէնէն վայրագօրէն հալածած էակը կը մեռնի:

Սակայն Շէքսպիրի գործերուն մէջ Համլէթը անպատման ամէնէն յատկանշականն է և կը խտացնէ կարծէք միւս բոլոր գործերը: Արդարեւ հոն ոչ թէ էակի մը վրեժակերպումին կամ անոր տարուբերումին վրայ է որ կանգ կ'առնէ, այլ՝ խելայեղ, ուժգին, արմատական յեղաշրջում մը, գրեթէ անեւրեւակայելի կործանում մը կատարուած կը դտնենք, քանի որ վրեժանցումը ըլլալուն և չըլլալուն մէջ կը կայանայ, ամբողջութիւն մը կամ աչնչութիւն մը, ահա քովանդակ խորքը: Համլէթ Թագաւորի դաւակ, պէտք է որ իշխէ, ունենալով բոլոր ձիրքերը, կեանքին հմայքը, անոր երանութիւնը վայելելու ամէն դիւրութիւն: Վայելուչ, ազնիւ, ճարպիկ է. ունի պիտակից համոզիչ, սրամիտ է և չատ խելացի, նոյն իսկ գիտնական, սիրուած է հմայիչ Օֆելիէն. կեանքը կը ներկայանայ ուրեմն պարիկի մը վեհութեամբ և առատաձայն չքնաղ երաժնեղով: Կը կասկածի որ հայրը բնական մահով մեռած ըլլայ. թերեւս վատաբար սպաննուած է, որուն մասնակցած է մայրը ոճրապարտ մեղսակցութեամբ...:

Համլէթի հոգիին մէջ կը խախտին հաւատքի բոլոր սիւները, մայրական առաքինութեան վերացումը գինք կը զգեանէ և երբ կ'իմանայ թէ պոռնիկի մը զաւակն է, աչխարհ կը կործանի իր բովանդակ հաւատքով և յոյսերով, կեանքը մշուշի պէս կը տատանի աչքերուն և կասկածը ամէն բանի մէջ գինք կը հալածէ, գերի կ'ըլլայ տարակոյսին, կը հրաժարի իր սէրէն, կը քաշուի ընկերութիւնէն, կը հեռանայ հաճոյքներէ, կը տատապի խելագար և գիւային էակի մը պէս: Մէկ բան գինք կը կապէ կեանքին՝ վրէժ լուծել զաւակնէն, ինքզինքին պարտականութիւն կուտայ իր հօր սպանիչը պատժել, հօրը տուրքը կը հալածէ գինք: Կը կասկածի սակայն իր առանձնած պաշտօնին անհրաժեշտութեան, իր զաւակութեան կարեւորութեան մասին, հոգին ահաբեկում մը, կեանքը տայթաքում մը ունի Համլէթի համար, կը զգայ մահուան յաճախանքը, կ'ուզէ անէանալ, կը տկարանայ տակայն և կը վախնայ. անձնասպանութիւնէն վերջ ուրիշ կեանքի մը կայտնութիւնէն կը տարակուսի, կը վախնայ մանաւանդ որ անդենականին մէջ յուսահատութիւնը գինք պիտի հալածէ, պիտի չարչարէ:

Այս երիտասարդ տղան, որ կեանքին բոլոր գինովութեանց համար ստեղծուած էր, ոչ մէկ ցանկութիւն չի հրապուրեր, ամբողջ տխրութիւն մը կ'ապրի: Օֆելիա ըսած է իրաւամբ. « կեանքին մէջ այնքան Համլէթ կայ որքան տխրութիւն կայ »: Շէքսպիրի Համլէթը կը մնայ խոր, իր անհասկնալի տխրութեամբ:

Այս ողբերգութիւնը միւս բոլոր դրուածքներուն խոտացումն է, բան, որովհետեւ կեանքի հսկայ տխրժակէն անցնելով, կը մտնայ բովանդակ անէութեան մէջ, ուր կամքը կը պրկուի երազներու մշուշային թանձրութեան մէջ:

Շէքսպիրի բոլոր դէմք-գործօններուն մէջ գլխաւոր հերոսը վերջնական, անկարելի, կատարեալ կերպարանաւորութեան կ'ենթարկուի ու կ'ըլլայ երազի և իրականութեան մէջ տարբերը էակ մը ու կը դիմանայ դարերու չարաչուք հպումին:

ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Միլէի «Անժելիուս»ը

Ձիշդ չորս տարի առաջ Միլէի «Անժելիուս»ը ծախուեցաւ 160,000 ֆրանքի: Այն առենուան համար աւասպելական յաջողութիւն մը:

Գլարըթի ծանօթ նկարիչի մը խօսքը արձանագրած է այս առթիւ.

— Օր պիտի գայ որ նկարները մէկ միլիոնի պիտի ծախուին:

Հեղնանքով լեցուած այս բառերը այսօր իրականութիւն դուած են:

Նոյնքան ապշութիւն պատճառեց Տըկսի Պարուհիին վաճառումը, առկէ մօտաւորապէս քառասունըչինդ տարի առաջ: Կէս միլիոն ֆրանքի ծախուեցաւ: Այս գումարն ալ պզտիկ կուգայ այն հսկայ պինելուն քով, որուն հատած են կարգ մը նկարիչներու գործերը:

Մտածել որ «Անժելիուս»ը առաջին անգամ դժուարութիւնով ծախուած է: Միլէ երբ այս հրաչալի նկարը աւարտեց, ուղղակի յանձնեց Սանսիէի որ ձեռքէ հանէ գայն: Երկու ամիս թափառեցաւ Սանսիէի որ ձեռքէ հանէ գայն: Երկու ամիս թափառեցաւ Սանսիէն անդին. յետոյ Պելճիզայի դեսպանն էր որ 2500 ֆրանքի գնեց, սպրին

ՓՈՒՇՄԱՆԻ ՆԿԱՐԱՉԱՆԴԷՍԸ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԷՋ

Յովսէփ Փուշման յայտնի նկարիչը վերադարձի մէջ ցուցադրեց իր նկարները՝ կրկնտ Սրճարանը Կելլերի մէջ:

Այս առիթու «Նիւ Եօրք Թայմզ»ի վերադարձ 9 թիւին մէջ պ. Էտուարտ Ճուլլ կը գրէ, Փուշման-Երեւելի արուեստագէտ մը վերնագիրին տակ.

«Նկարներուն մէջ կը գտնուին նորեր և մաս մը հիներ: Հին ու նոր բառերը, սակայն, յարաբերական առումներ են երբ կը կիրարկուին գեղարուեստի մասին խօսելու ժամանակ:

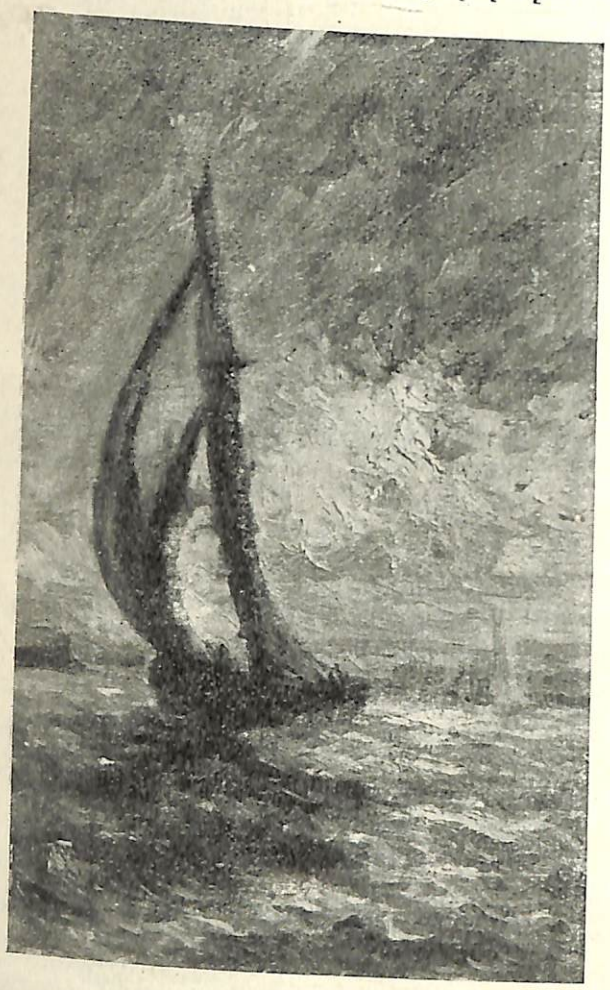

Ծ Ո վ Ա Ն Կ Ա Ր

Նկ· Հր· Գազանճեանի

«... Արուեստագէտը, որ ծնած է Հայաստանի մէջ, կ'ապրի արուեստի եւ փիլիսոփայութեան մթոլորտ մը մէջ, որ ամբողջապէս հեռաւոր արեւելքէն է: Իր արձանիկներու և հիւսուածոյներու ճոխ հաւաքածոյէն Փուշման կը հաւաքէ այնպիսի նիւթեր, որոնք կերևին իր անդորր դրծերուն մէջ, այնքան հրաշալիօրէն ամբողջացուած, այնքան անսխալօրէն դասաւորուած »:

Ուրախութեամբ կ'արձանագրենք որ Նիւ Եօրքի Metropolitan Museumը գնած է մեր մեծանուն հայրենակիցին նկարներէն մէկը· գնահատութիւն մը որ իր նշանակութիւնը ունի, քանի որ առաջին հայ նկարիչն է որ մուտք կը գործէ այդ հռչակաւոր թանգարանին մէջ:

« ԱԶԱՏ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ »

ԲՐԻՆԳԻՃՕ (Կ· Գալիս)

Նկ· Հր· Գազանճեանի

Այս ընդհանուր անուան տակ համախմբուած են ներկայիս Փարիզի եւ ամառասրակ Եւրոպայի մէջ ցրիւ գործող մեր արուեստագէտները:

Իրենց խմբակցութիւնը ամրապնդող իրերօգնութեան և համերաշխութեան դերընթաց ակզբունքներուն քով, Միութիւնը կազմող արուեստագէտները դրած են նաև այն խոր գիտակցութիւնը թէ՝ իրենց առաջադրած հաւաքական գործունէութիւնով օգտակար և ցեղին համար պատուաբեր դեր մը կատարելու կոչուած են գաղութիս մէջ:

Մեր արուեստագէտները ներկայ ծանրակշիռ րոպէի գիտակցութիւնն ունենալով հանդերձ, հրապարակ կուգան, սրտմտեւ անոնք համոզուած են թէ գեղարուեստները դպրոցապէս մը քաղաքակրթական չափանիշը գեղարուեստներու

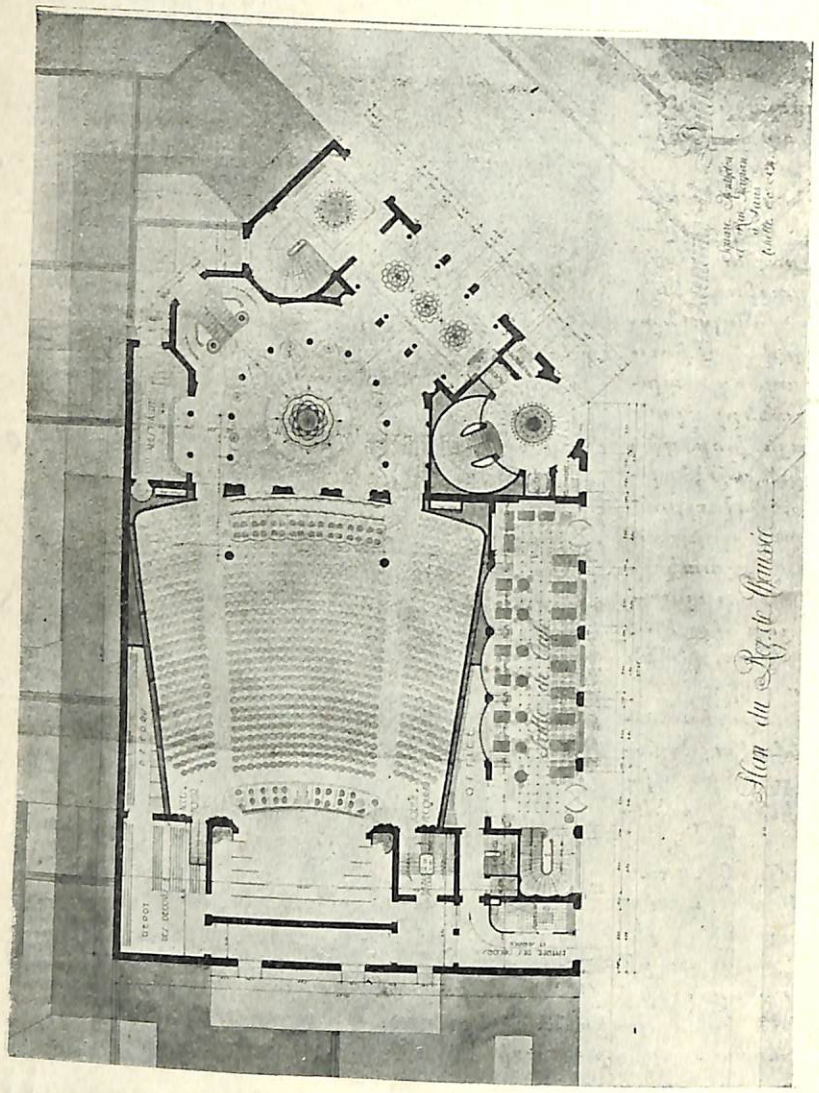

SALON DES ARTISTES FRANÇAIS Ի ՄԻՋԻ ԱՆՑԵԱԼ ՏԱՐՈՒ ՀԱՐՏԱՐԱԿՈՒԹԵՍ ՊԱՏԻՒ ՊՕԼԱՍԵՆԻ
ՅՈՒՑԱՀԱՄԱՐ ԵՒ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՅԱՋԱՂԱԿԻՆՈՅ
(Projet d'une Salle de Concert et de Building)

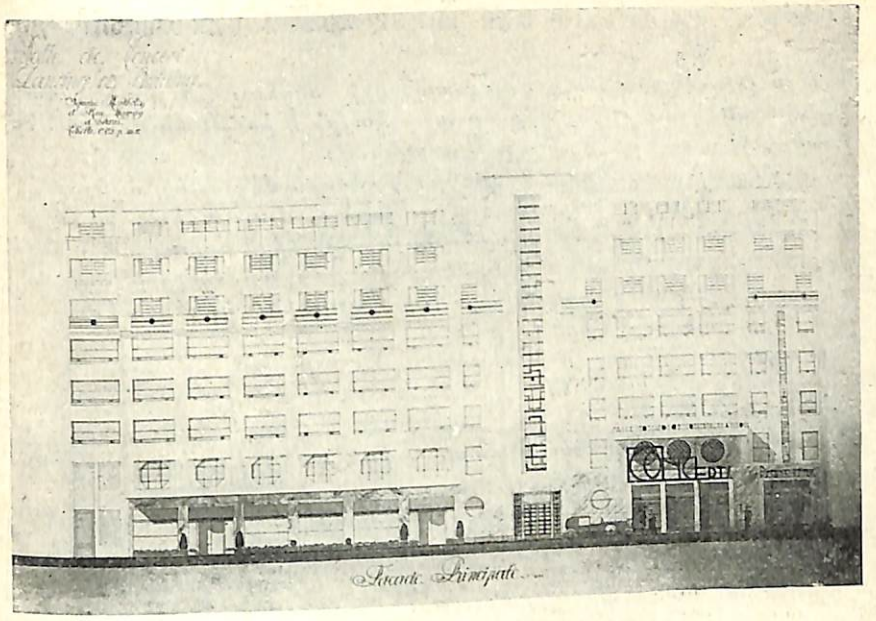

Պ. ՊՕԼԱՍԵԱՆԻ ՆՈՑՆ ՇԷՆՔԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ՃԱԿԱՏԸ

ՃԻՈՐՃՈՆԷԻ «ՓՈԹՈՐԻԿԸ»

Իտալական կառավարութիւնը 250,000 տոլար վճարած է Ճիորճոնէի «Փոթորիկ»ին, որ կը պահանի Վենետիկի իշխան Ալպերթօ Ճիովանելի:

Այս նկարին համար առաջարկուած էր մինչեւ 1,000,000 տոլար, բայց Ճիովանելի չէր կրցած ընդունիլ այդ եւ ուրիշ առաջարկներ, որովհետեւ իտալական օրէնքը կ'արգիլէ ոեւէ գեղարուեստական գործի արտահանումը առանց կառավարութեան համաձայնութեան:

Զորս տարի առաջ Լոնտոնցի Սըր Ճոզէֆ Տիւվին 1,000,000 տոլար առաջարկեց այս նկարին, պայմանով որ ան իտալիայէն դուրս հանուէր: Սըր Տիւվին իր առաջարկը երկու կերպով ըրաւ: Նախ՝ խոստացաւ ամբողջ գումարը յանձնել իշխան Ճիովանելիի, ապա առաջարկեց 500,000 տոլար Ճիովանելիին և 500,000 Վենետիկ քաղաքին: Երկու պարագային ալ չընդունուեցաւ Տիւվինի առաջարկը, որովհետեւ իտալական կառավարութիւնը իր համաձայնութիւնը չէր տար դայն երկրէն դուրս հանելու: Ճիովանելի ապրուած մէկ միլիոն արժող «Փոթորիկը» ծախեց կառավարութեան 250,000 տոլարի:

Ճիորճոնէ կ'ապրէր 15 և 16րդ դարերուն: Անոր գործերէն հազիւ թէ 20 օրինակներ կան հրապարակի վրայ: «Փոթորիկը» վերջին 150 տարիներու ընթացքին կը գտնուէր Ճիովանելի իշխանական ընտանիքի տունը:

ԼԵՈՆԱՐՏՈՑ ՏԱ ՎԻՆՉԻԻ ՄԷԿ ԳՈՐԾԸ ՀԱՅՈՒ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այս խորագրին տակ «Բազմավէպ»ի անցեալ Յուլիս–Օգոստոսի մէկ յօդուածէն տեղեկացանք որ այդ Հայը՝ Միւթեան անդամներէն յայտնի հնագէտ Պր. Գրիգոր Ահարոնն է:

Ինքը բախտ ունեցած է 1916ին Պոսուլնի մէջ ձեռք ձգելու Լէոնարդոյ տա Վինչիի հարազատ մէկ գործը, մարմարեայ խորաքանդակ գլուխ մը՝ որ կը ներկայացնէ նոյն ինքն Լէոնարդոյ տա Վինչին՝ 40ամեայ հասակին և իր իսկ ձեռքով քանդակուած: Դժուար չէ հետեւաբար ըմբռնել այդ հրաշակերտ գործին կրկին տեսակէտով ներկայացուցած արժէքը:

Տուդուած է որ մեծ վարպետին այդ խորաքանդակ գլուխը նախապէս կը զտնուէր Միլանի Santa Maria delle grazie եկեղեցիին մէջ: Կ'ենթադրուի թէ մեծն Նաբօլէոնի աչխարհակալութեան օրերուն, այդ գործը Ֆրանսա անցած, իսկ ապէ 75 տարիներ առաջ Ամերիկա զաղթած ըլլայ:

Իտալիոյ գեղարուեստի բոլոր մասնագէտները համաձայնած են թէ անկասկածօրէն հարազատ և Լէոնարդոյ տա Վինչիի ձեռքէն ելած է այդ գործը որ այժմ ցուցադրուած է Միլանի Սֆօրցա դուքսերու պատմական դղեակին սրահներուն մէջ: Պր. Գ. Ահարոն գայն Միլան բերելէ առաջ Հռոմ տարած և Վատիկանի Քանդարանին ներկայացուցած ըլլալով, Ս. Քահանայապետը հիացումով պիտած է գեղարուեստի այդ հրաշալիքը և շնորհաւորած է անոր սեփականատէրը:

ԱՅՍ ՏԱՐՒԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

** Փարիզահայութիւնը վայելից յայտնի դերասան Վահրամ Փափազեանի ներկայացումները. Օթէլլօ, Համլէթ, Քօրթաս և այլն: Արուեստագէտը գոանք հասունցած և բոլորովին ակր՝ իր խազերուն:

** Փարիզահայ չարժանկարի բեմեր տարուան ընթացքին ներկայացուցին մեր մեծանուն հայրենակից Ռուբէն Մամուլեանի բեմադրած երեք ֆիլմերը: Արուեստի ծանօթ քննադատներ տաք վերաբերում մը ցոյց տուին, և Մամուլեանը ներկայացուցին իբրեւ մէկը աչխարհի ամէնէն յայտնի չորս բեմայարդարներէն:

** Արձանագրենք նաեւ մեծ հաճոյքով մեծանուն ծովանկարիչ Վարդան Մանուկեանի նորանոր յաջողութիւնները Նիսի մէկ:

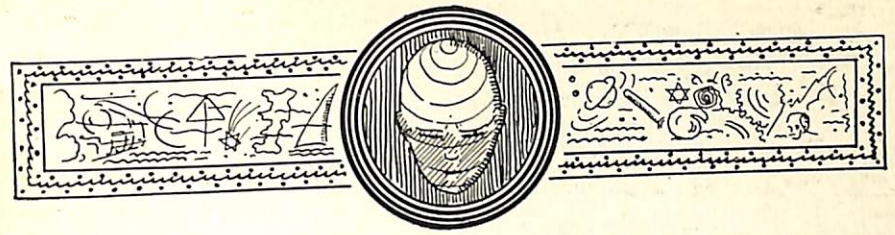

Մեր խոստումին համաձայն, հրատարակութեան կուտանք երկրորդ մասը այն յիշատակներուն, որոնց առաջինը, ծուիրուած բարերար Մկրտիչ Սանասարեանի յիշատակին, լոյս տեսաւ «ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ»ի 1932 տարուան մէջ (էջ 103–113) եւ զոր, մեր խնդրանքին վրայ, գրի առած էր վաստակաւոր ուսուցչապետ Գ. Աբուլեան:

ԼՈՒՍԱՒՈՐ ԴԷՄՔԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՈՐԻԶՈՆԷՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶԵԱՆՑԻ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

(1881 — 1931)

Կարապետ Եզեան ծնած է Մոսկվա 1835, Սեպտեմբեր 5ին: Իր հայրն էր Յարութիւն Եզեան և մայրը Եղիսաբէթ: Եզեանի նախնիքը Թիֆլիսէն վտռնապրուած էին Հաչտարխան ու այնտեղէն Մոսկվա:

Թիֆլիսի մէջ դեռ կ'ապրին իր ազգականները Եզոֆ–Շօլկով անուններով ու կը վայելեն յարգանք իբրեւ Թիֆլիսի հին քաղաքացիք:

Իր հայրը՝ Յարութիւն Եզեան, պետական համեստ պաշտօնեայ էր, վերին աստիճանի ուսումնասէր և բարեպաշտ հայ քրիստոնեայ: Նա ունէր երկու զաւակ՝ Կարապետ և Յովհաննէս և երկու աղջիկ՝ Մարիամ և Աննա: Մանչերը Լազարեան ճեմարանը աւարտեցին — Կարապետը վայելուն ընթացաւարտ եղաւ մասնագիտական լեզուական ճիւղին՝ և մագիստրոս արեւելեան լեզուաց ախտզոսով, ուսաւ Պետերբուրգի համալսարանի մէջ, իսկ Յովհաննէսը համալսարանի բժշկական բաժանմունքը մանելով, մէկտայլով աւարտեց և իբրեւ զինուորական բժիշկ պետական ծախքով Եւրոպա ուղարկուեցաւ իր մասնագիտութիւնը (մորթային հիւանդութիւններ) կատարելագործելու համար ու Պետերբուրգի մէջ թէ՛ բանակի և թէ բժշկական հաստատութեանց մէջ մեծ դիրք կը գրաւէր, հեղինակութիւն կը վայելէր իբրեւ մասնագէտ, և խիստ յաճախ բժշկական խորհրդակցութեանց կը հրաւիրուէր:

Կարապետ Եզեան պետական ծառայութեան մէջ մտաւ, նախ ներքին գործոց նախարարութեան կրօնական բաժնի մէջ, ապա

կրթական նախարարութեան մէջ, իսկ սկզբէն արդէն արտաքին գործոց նախարարութեան մէջ պաշտօն ունէր իբրեւ աւագ թարգման: Կրնամ ըսել թէ նա մարմնացումն էր այն սկզբունքին, որ կ'ըսէր «գԱստուծոյն Աստուծոյ և գկայսերն կայսեր տալ», և իրապէս մատուր մեծ կորով ունենալու էր, որ կէս դարէն աւելի պետական պաշտօն վարելով և հեռահէտ բարձրանալով, իր յիանամեակի առթիւ Ռուսաց կայսրէն ստացաւ պետական ամենաբարձր պաշտօնական տիտղոսը — «իսկական պետական գաղտնի խորհրդական», և վարձատրութիւն: Իսկ իր ազգին և եկեղեցւոյն մատուցած ծառայութեան համար, էջմիածնայ Կաթողիկոսէն ստացած է օրհնութեան կոնդակները և Ազգէն «Մեծ Հայ» և «Ազգային բարերար» տիտղոսը, համաձայն Մկրտիչ Սանասարեանի տիտղոսներուն և մասնակից բոլոր այն յարդանքին և պատիւներուն, զորս հայ ազգը կուտայ Սանասարեանին:

Կարապետ Եգեան մասնագէտ էր հայ մեծատուններու սիրտը և ազգային գործումները արթնցնելու կամ քաջալերելու և գանոնք դէպի ազգային բարեգործութիւն առաջնորդելուն մէջ:

Այսպէս՝ Գոդոյեան աղջկանց վարժարանն ի Նոր–Նախիջեւան, Յովհաննեան–Մարիամեան աղջկանց վարժարանն ի Թիֆլիս, Ներսէսեան դպրոցի նոր շէնքի կառուցումն ի Թիֆլիս ձեռամբ Ալէքսանդր Մանթաշեանի, Հայ Եկեղեցւոյ կառուցումն ի Փարիզ ձեռամբ նոյն Մանթաշեանի, Իմմբերան գրական մրցանակի հիմնարկութիւնը, Ասպետ Զուռնդի կտակը Եւրոպա սան ուղարկելու, Մարիամ Կալկեանցի ըրած կտակը Սանասարեան վարժարանին, և այլ տասնեակ առթիներով Ս. էջմիածնին նպաստելու, կամ բարձրագոյն դպրոցներու մէջ սաներ պահելու, են են, բոլորը Եգեանի ներշնչումներն են — իսկ սառնց գլուխ գործոցը — Սանասարեան վարժարանի հիմնարկութիւնն է, որին նա ամբողջ հոգիով նուիրուեցաւ մինչեւ իր մահը, և որուն մահէն յետոյ թողուց իր ամբողջ հարստութիւնը:

Սանասարեան և Եգեան անբաժանելի զոյգ մը կը կազմեն, իրար միացած ազգային խնդրոյ մասին գաղափարներու և գաղափարներու նոյնութեամբ և ազգին օգտակար լինելու նոյն անդիմադրելի կամքի ուժով: Վաթսունական թուականներուն Պետերբուրգի ցուրտ կլիմայի տակ այդ երկու անձնաւորութիւնները ազգային տաք մթնոլորտ մը ստեղծած են, որ իր բարերար ջերմութիւնը կը տարածէր մինչեւ հեռաւոր Կովկասը և մերձաւոր Ռուսիան:

Իբրեւ բժիշկ, ուսուցիչ, իրաւագէտ, ճարտարապետ, ճարտարագէտ են — հայ մտաւորականներու խումբեր, չաղախուած Եգեան–Սանասարեան գաղափարներով՝ դէպի գաւառները, գլխաւորապէս դէպի Թիֆլիս և Կովկաս կը դիմէին և կարելի է ըսել, հայ գաղութով կը վարակեն կէս ռուսացած կամ վրացիացած հայ հասարակութիւնը, հայերէն խօսելը այլ եւս ամօթ չէ և հայ թատրոնը սիրելի ու մտաչելի կ'ընէ հայ խօսքը: Շնորհիւ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի ջանքերուն էջմիածնի ձեռնարկը կը հիմնուի և Կովկասը ծխական դպրոցներու ցանցով կը ծածկուի ու իւրաքանչիւր թեմի մէջ միջնակարգ վարժարան (սեմինար) կը հիմնուի: Զկար գպրոց մը, որին թէ խորհուրդով թէ գործով նպաստած չլինեն Սանասարեան–Եգեան — իսկ այնպիսի տեղեր, ուր գպրոց բանալու հնարաւորութիւն չունին տեղացիք, այնտեղ ալ իրենք կը բանան և գործունէութիւնը պահպանելու միջոցներ կ'ընձեռնեն:

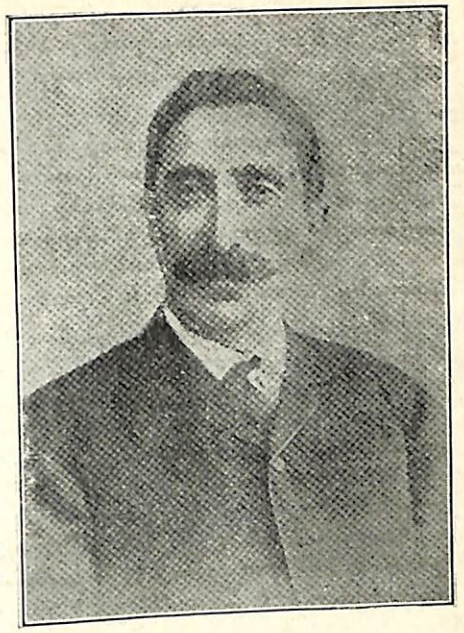

ԿՏԱԿԱԿԱՏԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶԵԱՆՑ

Իմ մանկութեան և մանաւանդ իմ պատանեկութեան, իրբեւ Ներսէսեան գպրոցի աշակերտ՝ ես ինքս ենթարկուած եմ Սանասարեան–Եգեանի ազդեցութեան, զի իմ ուսուցիչներս գրեթէ ամէնքը այդ ուղղութեան կը պատկանէին. (տասնց մասին իմ պատանեկութեան մասին հատորին մէջ) և գրչով ու խօսքով կը պաշտպանէին Հայ Եկեղեցին, նկատելով զայն իրրեւ միակ ժառանգութիւնը մեզ մնացած մեր անցեալ ազատութենէն և իրրեւ ամենաուժեղ կապը ու չաղախը հայութիւնը հայ պահելու համար, մանաւանդ Ռուսիոյ պէս բռնակալ իշխանութեան տակ:

Պ.Եգեան իր գրական գործունէութեան մէջ միշտ առաջնորդուած է այն գաղափարով թէ հայ ժողովուրդը պէտք է գիտակցութեամբ յարի իր եկեղեցւոյն և իր լեզուին և պատմական փաստերով կ'ապացուցանէ, որ այն քրիստոնեայ պետութեան մէջ, ուր հայը իրրեւ հպատակ՝ զգրած է հայ եկեղեցւոյն պատկանիլ, այնտեղ նա չուտով իր ազգութեան գաղափարն ալ կորուսած է, հայերէնը վաղուց արդէն մոռցած ըլլալով:

Ես իր քովն էի, երբ նա «Բռնի Միութիւն Հայոց ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ» գրքի յառաջաբանը կը գրէր, և իմ գիտումնաւոր հարցին, թէ ինչու նա անպատճառ «Բռնի Միութիւն» կ'ուզէ անուանել իր գրքը — «Միութիւն Հայոց ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ» նոյնը չէ՞. «Որովհետեւ, ասաց նա, «Միութիւնը Հայոց» կրնայ և իրենց կամքով եղած լինել, բայց իրողութիւնը այն է, որ այդ միութիւնը բռնի և ճնշումով է եղած: Ուրեմն պէտք է որ գրքի վերնագիրը կամ տիտղոսն էլ ցոյց տայ այդ իրողութիւնը:

Քաղաքական և ազգային գործերու մասին իր գաղափարներն էին:

«Բանի որ, կ'ըսէր նա, մեզ անհնարին է Ռուսիոյ դէմ գլուխ բարձրացնել և ազատութիւն ձեռք բերել, գոնէ պահենք մեր եկեղեցին, մեր լեզուն, գործածենք էջմիածնի գիրքը և սիրցնենք մեր ազգը, իշխող կայսերական ընտանիքին և այն հասարակ և համեստ յառաջ բերենք նոցա մէջ, թէ հայ ազգը ո՛չ թէ միայն հաւատարիմ հպատակ է Ռուսաց պետութեան այլ և անձնուէր Ռուսիոյ գահին և կայսերական գերդաստանին: Այդ նպատակն ունէր իր առաջ մէկ

հրատարակութիւնը ուսերէն լեզուով, որ կը կրէր այս վերնագիրը. «Պետրոս Մեծի յարաբերութիւնները հայ ազգի հետ»: Նա առաջինն էր, որ այդ հրատարակութեամբ Իսրայէլ Օրիի անունը ծանօթացուց հայ ժողովուրդին:

Իր գործերուն մէջէն յիշենք. Ասպիկ պատմիչին ընագրին հրատարակութիւնը ընդարձակ յառաջաբանով և «Ժան Դարտէլի յիշատակարան»ի թարգմանութիւնը, որ մեծ լոյս կը սփռէ մեր վերջին թագաւորի արկածալիր կեանքի մասին:

Ժան Դարտէլը Լեւոնի քարտուղարը և խոստովանահայրն էր և դեսպանը կաստիլիայի և Ֆրանսայի արքայից քով,

Նա քանի մը տարի պահեց և գիշերօթիկ վարժարան իր տան մէջ: Արծրունի եղբայրները, Սանասարեանի քեռորդին Լեւոն Տիզբանեան, ծանօթ խմբագիր Աբգար Յովհաննիսեան—իր ձեռքին տակ և իր հոգիով սնուած մարդիկ էին: Թէեւ վերջը Գրիշոր Աբծրունին իր անձնական պատճառներով պարտաւորեցաւ երբեմն լքմխածնի հակառակը գրել և Լեւոն Տիզբանեանն ալ կը մեղադրէր պարտն եղեան, թէ նա անկախաբար վարուած է Սանասարեանի կտակի գործադրութեան մէջ, սակայն, ես իմ անձնական փորձառութեանս վրայ հիմնուելով պէտք է յայտարարեմ, որ եղեանց ոխերիմ կտակատար եղած է և յամենայնի ճշդապահ և բծախնդիր. այլապէս ալ չէր կրնար վարուիլ իրրեւ աւագ կտակակատար Սանասարեանցի՝ Ռուսիոյ օրինաց խոստութեան հանդէպ:

Եւ ինքն էր, որ իր մտերմական յարաբերութեանց չնորհիւ պետական բարձր պաշտօնատարներու հետ ու մանաւանդ Ելիսմեից նախարար Վիտաէի հետ, ժառանգական տուրքէն ազատեց և յաջողեցաւ Ռուսիոյ պետական բանկի մէջ գետնել Սանասարեանի թողած ամբողջ դրամագլուխը՝ պետական և այլ արժէթուղթերէ բաղկացած, միայն կտակատարներուն վերապահելով անկէ դրամ վերցնելու իրաւունքը, ցորչափ անոնցմէ երկուքը կենդանի էին:

Որչափ ալ իր սուր հեռատեսութեամբ ամէն վտանգ նախատեսած էր, սակայն իր մտքէն իսկ չէր անցներ այն փոփոխութիւնը, որին ենթարկուեցաւ ամբողջ Ռուսիան ու անոր հետ և Սանասարեան դրամագլուխը:

Երջանիկ էին թէ ինքը և թէ Սանասարեան, որ այս աշխարհէն հեռացան, առանց տեսնելու իրենց սիրեցեալ հայրենիքի աւերումը ու իրենց ամբողջ կեանքի խախտիչ կործանումը...:

Երկուքին մտքին մէջ ալ անջինջ կերպով դրոշմուած էր իրենց վայելած հիմնարկութեան պատիւները, այնպէս ինչպէս որ իրենք տեսած էին. Սանասարեան Արշակ Նահապետեանի հետ միասին՝ 1885 Յուլիսին և Եղեան՝ 1886 Սեպտեմբերին: Սանասարեան կարծեմ մեկնած առեն ըսաւ մեզի, իր երեք սաներուն. «Գոհ և մխիթարուած հեռանում եմ այստեղից. չատ ապրիք, չատ չնորհակալ եմ, ղարոցը այդպէս պահեցէք, աւելին չեմ ուզում»: Իսկ Պ. Եղեան այն գոհունակութիւնը արտայայտեց և յայտնեց, որ վարժարանի գոյութիւնը ապահովուած է արդէն, որովհետեւ Սանասարեանը իր կտակը կազմեց նոտարիսի առջեւ բաւ յամենայնի մխիթարուած ու գոհ կարինէն վերադառնալուց յետոյ: Պետերբուրգէն ուղարկուած

նուէրներով նա գործնականապէս յայտնեց տեսչութեան իր գոհունակութիւնը դպրոցի վիճակի մասին:

Համարեա ամէն ամառ Սանասարեան և Եղեան Ռուսիայէն կ'երթային արտասահման, երբեմն առանձին, յաճախ միասին և այդ ուղեւորութեանց մէջօդին է, որ Վենետիկ հանդիպելով զազափարը կ'ունենան նմանօրինակ միաբանութիւն մը հիմնելու Հայաստանի մէջ:

Վերջը այդ վանական միաբանութեան զազափարին կը յաջորդէ մէջնակարգ վարժարան հիմնելու զազափարը, որ երթալով պինդ մէջնակարգ վարժարան հիմնելու զազափարը, որ երթալով պինդ մի վերածուէր համալսարանի: Դարձեալ այդ ուղեւորութեանց միջօդին է, որ սկիզբը կը դնեն այն հոյակապ մատենադարանին, որ կը պարունակէր Հայաստանի վերաբերեալ բոլոր այն գրքերը, որոնք երբեւիցէ հրատարակուած էին ո'րեւէ լեզուով որեւէ երկրի մէջ: Իսկ հայերէն գրքերու ժողովածոյի հիմնաքարը կը կազմէին նախ իրենց ձոխ գրադարանները և Մ. Մխանասարեանի ժողովածուն, դոր Սանասարեան գնած էր անոր հայ գրերու մայրերուն հետ միասին:

Դէպի Զուիցերիա ըրած ուղեւորութեան մէջօդին հանդիպած էին Ցիւրիխ և այցելած այդ կանտոնի ուսուցչանոցը ի Քիւսնախթ, որ վերջը պիտի ծառայէր իբրեւ առաջին հանգրուանը Եւրոպա ուղարկելիք իրենց սաներուն:

Երբեմն ալ՝ վտխանակ Եւրոպա երթալու նոքա կ'երթային կովկասեան հանքային ջրերը և այնտեղէն սովորաբար դէպի Կովկասեան հանքային ջրերը և այնտեղէն սովորաբար դէպի Կովկասեան մայրաքաղաքը՝ Թիֆլիս, ուր Սանասարեանը ունէր երկու կասկ մայրաքաղաքը՝ Թիֆլիս, ուր Սանասարեանը ունէր երկու տպղի: Պէտք է ըսել, որ իրենց այցելութիւնները խիստ սահմանափակ էին և միայն մտերիմ բարեկամներու հետ կը տեսնուէին և խոյս կուտային պաշտօնական ո'րեւէ տեսակցութենէ:

Ռուս–Թրքական պատերազմի չրջանին էր, որ Սանասարեան Թիֆլիս հանդիպելով ներկայ կը գտնուի այնտեղի Ալէքսանդրեան պուրտ մէջ կազմակերպուած զաշտահանդէսին, ուր փոխարքայի տիկնոջ հովանաւորութեան տակ զրամ պիտի հաւաքուէր ի նպաստ Ալաշկերտցի վախտականներուն: Բնականաբար, այդ հանդէսին ներկայ էին Թիֆլիսի ազդարնակութեան բարձր դասակարգի ընտանիքները, ռուս, հայ, վրացի, զերմանացի են: Զանազան տեղեր նիքները, ռուս, հայ, վրացի, զերմանացի են: Զանազան տեղեր սեղաններ յարդարուած էին այլ և այլ ըմպելիքներով, խաղալիքներով և բախտախաղի անիւներով ծածկուած: Թիֆլիսի հասարակութիւնը կը զուարճանար պինուորական նուագախումբի ներքաշնակ եղանակներով ոգեւորուած ու լիառատ կը մասնակցէր այս կամ այն ձեւով կատարուած հանդանակութեանց, և մանաւանդ Հայերն էին, որ աչքի կը զարնէին իրենց առատաձեռնութեամբ:

Հանդէսի ոգեւորեալ մէկ պահուն փոխարքայի կինը ափսէ մը ձեռքը սկսաւ չրջել հանդիսականներուն մէջ և զրամ հանգանակել: Իր հետեւորդները նախ իրենք հինգ կամ տասը բուբլիանոց թուղթ դրին պնակի մէջ և ապա միւսները. սակայն ամէնքն ալ ի պատիւ մեծ տիկնոջ՝ և անոր ձեռքը չյոգնեցնելու համար, գոչեցան մեզանից ալ զրամ նետելու պնակի մէջ: Երբ կարգը եկաւ Սանասարեանին, տաղ զրամ նետելու պնակի մէջ: Երբ կարգը եկաւ Սանասարեանին, տաղ զրամ նետելու պնակի մէջ: Երբ կարգը եկաւ Սանասարեանին, որ չատ համեստ վաճառականի մը երեւոյթը ունէր, նա մի քանի հարիւրնոց թուղթեր զրաւ պնակի վրայ և անմիջապէս հեռացաւ:

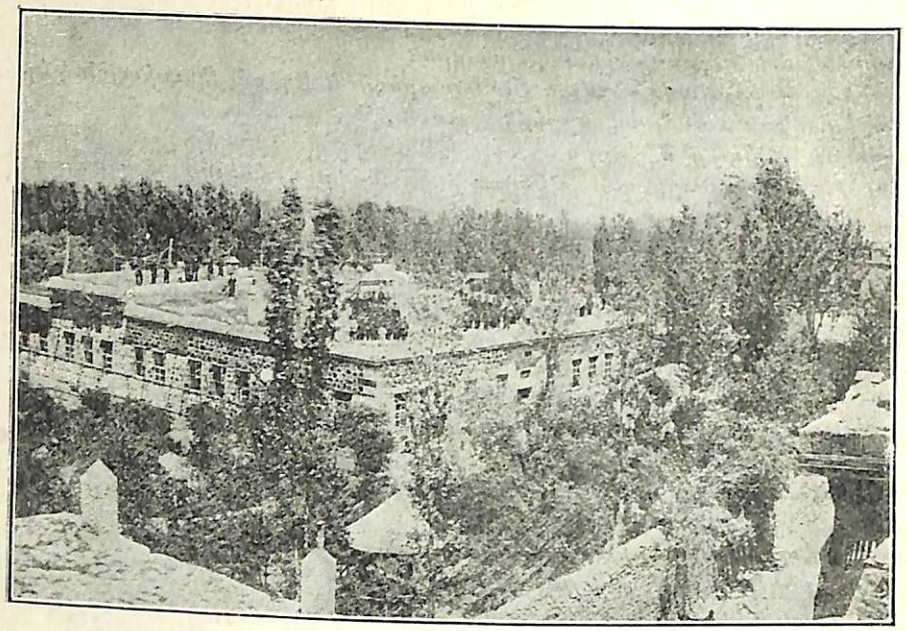

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Տիկինը զարմացած նայեցաւ անոր եաեւէն և հարցուց թէ՝ «Ո՞վ էր այդ վեհանձն անձնանուէրը»: — «Սրտցաւ հայ վաճառական մը», պատասխանած է իր չքախուժի մէջ եղող հայ օրիորդ մը, որ վերջը իրրեւ Տիկին Դ. Ե. մեծ դեր պիտի կատարէր Թիֆլիսի հայութեան կրթական–հասարակական կեանքի մէջ և որ ինձ պատմեց այս դէպքը:

Թէ Սանասարեան և թէ Եգեան չէին ախորժեր արտաքին ցոյցերէ և միշտ կը խուսափէին ո՛եւէ կերպով եւ տեղի տալու նման արտայայտութեանց: Մէկ մէկ օրինակ կը բաւէ ապացուցանելու համար իրենց բնածին համեստութիւնը: Երբ Սանասարեան 1885 Յունիսին կարին եկաւ, Տեսչութիւնն մինչեւ Քէօփրիքէօյ դէմ ուղարկեց վարժարանիս աւագ սպասաւորը, կօշկակար Աւագը, պատուիրելով, որ այնտեղէն հեռագրով կամ սուրհանդակով մեզ լուր տայ, որպէսզի հանդիսաւոր դիմաւորութիւն մը կազմակերպենք, ինչպէս որ վայել էր իրեն դիրքին և անուան: Սանասարեան վերահասու լինելով այդ, իր քով կը պահէ Աւագը և կ'արգիլէ ո՛եւէ կերպով լուր տալ մեզի իր կարին ժամանելու մասին: Տեսչութիւնը մասամբ յաջողութեան մէջ էր ո՛եւէ լուր չառնելուն վրայ: Բարեբախտաբար, կարնոյ Ազգ. վարչութիւնը իր կողմէն ալ միջոցներ ձեռք առած էր տեղեկութիւն առնելու և պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսած էր ժողովրդական դիմաւորութիւն մը կազմակերպելու համար և նշան կարնեցւոց տածած յարգանաց և երախտագիտութեան առ բարերարն: Եւ մեծ կը լինի Սանասարեանի զարմանքը, երբ հազիւ Հասան Կալֆա՝ նա արդէն կը հանդիսի դիմաւորող խումբերու, որոնք կառքով կամ ձիով կը յառաջանան և բարի գալուստ կը մաղթեն իրեն:

Ղուրուջուղ աւելի կը սառաբանայ դիմաւորողներու խումբը. իսկ Դեվէբոյնուի աղբիւրի չրջակայքը արդէն սեւցած էր դիմաւորողներու հոծ բազմութեամբ և կարապ դուրը անանցանելի էր խուռն բազմութեան պատճառաւ, որ չրջապատելով կառքը՝ հանդարտ թափորով կ'առաջնորդէ զայն մինչեւ վարժարանի դուռը:

Նոյնը և Պ. Եգեանի հետ: Երբ որ նա յաջորդ տարին կարին եկաւ, բան իր ցանկութեան, այնպէս կարզադրեցինք, որ իր մեկնումը Տրապիզոնէն անծանօթ մնայ քաղաքացւոց և երեկոյեան ուշ տանեն Իլիջէյէն քաղաք մտանք և ուղղակի վարժարան իջանք: Իսկ երկուքին ալ մեկնումը հանդիսաւոր էր, դի կառավարութիւնը յատուկ ոստիկաններ տրամադրած էր ընկերանալու համար Սանասարեանի, և թնդանօթի գոլաց հրամանատարն ալ (Խալիտ փաշան) անոնց, և թնդանօթի գոլաց մինչեւ Իլիջէ*): Իսկ Կարնոյ իր անձնական կառքը տրամադրած էր մինչեւ Իլիջէ*): Իսկ Կարնոյ իր անձնական կառքը տրամադրած էր մինչեւ Ծանօթ է իր ընդունելութեան անհրաժեշտ հանդիսաւոր կազմակերպութեանց համար:

Սանասարեան Թիֆլիսէն կարապ ճանապարհով կարին եկաւ Արշակ Նահապետեանի (այն ժամանակ դեռ աշխարհական և Թիֆլիսի Ներսէսեան դպրոցի սեռուչ) հետ ու Տրապիզոնի վրայով վերադարձաւ Բաթում: Իսկ Եգեան Տրապիզոնի ճանապարհով եկաւ Կարին և նոյն ճանապարհով վերադարձաւ Ռուսիա, Կոստանդնուպոլիս հանդիպելէ յետոյ:

Այս երկու ուղեւորութիւններն ալ անժխտելի ապացոյցներն են այն իրողութեան, որ Սանասարեան և Եգեան միայն գրամը և խօսքը չէ որ տուած էին իրենց գաղափարը իրականացնելու համար, այլ այդ գործը իրենց սրտի մէկ հատուածն էր և իրենց համար ամէն գոհաբերութեանց արժանի: Ոչ ճանապարհի տագտուկները և զրկանքները և ո՛չ ժամանակի վատնումը չկասեցուցին զիրենք իրենց վայրկեան զործը անձամբ տեսնելու — իսկական բարերարներ, որոնք չզոհացան միայն իրենց գրամը և ձրի խորհուրդը տալու, այլ և իրենց սիրտը և ֆիզիքական հանգստութիւնը:

Եգեանի թոզած ֆիզիքական առոյգ տպաւորութիւնը նպաստաւոր չէր. իր հասակը կարճ էր և կռնակը տպտպաւոր: Սակայն հազիւ առաջին խօսքը կ'արտասանէր և իր ակնարկը կը նետէր վրադ, դուն արդէն հրապուրուած էիր: Իր աչքերը թովիչ էին և ճայնը գրաւիչ. անդամ մը խօսքի բռնուելէ յետոյ անկարելի էր չենթարկուիլ անոր հմայքին: Ընկերութեան մէջ զուարթ ու սրախօս՝ իր նիւթը գիտէր միշտ համեմել հետաքրքիր տագտուկներով ու զուարճալիքներով, մանաւանդ երբ հարկ լինէր մէկի կամ միւսի թերութիւնները ճոպկելու և երդիծանքով ծիծաղելի դարձնելու: Իր ընտանեկան չրջանակի մէջ, մանաւանդ իր գրոջ գաւակներու հետ, իրրեւ ընկեր կը վարուէր, և այդտեղ էր, որ կ'երեւար իր սրտի բարութիւնը և իր բնաւորութեան քաղցրութիւնը: Ինչպէս յիշած եմ վերը, ամէն չարաթ երեկոյ իր մօտ մեծ բազմութիւն կը հաւաքուէր և այդ առթիւ անպատճառ թուղթ պիտի խաղցուէր: Անդամ մը դիտողութիւն ըրի, որ երաժշտութեան և ընկերական խօսակցութեան համար քիչ ժամանակ կը յատկացուէր այդ երեկոյթներու առեն:

*) Օդեսացին Սանասարեան Խալիտ փաշային նուէր ուղարկեց գոյգ մը կառքի ձիու սպաս, ռուսական ազնիւ կաշիէ շինուած:

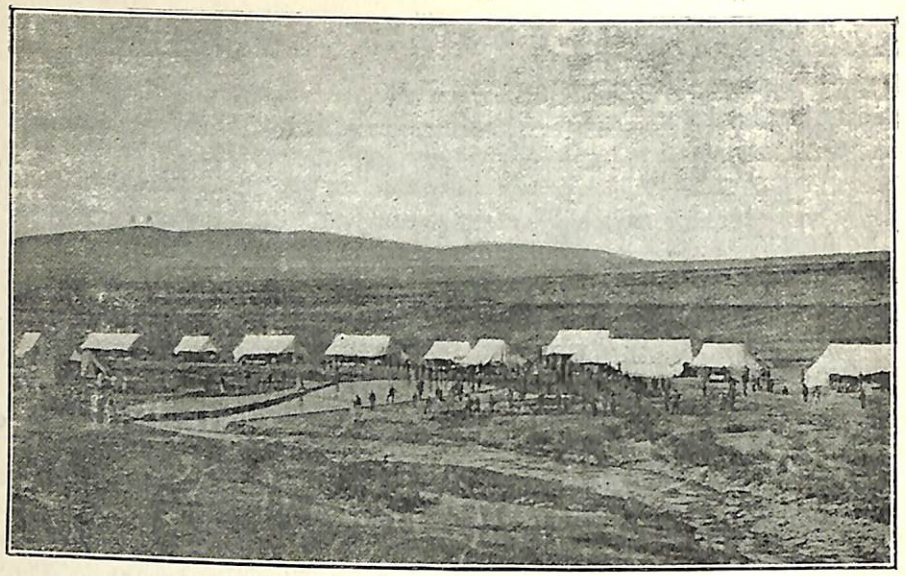

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՄԱՐԱՆՈՑԸ՝ ՍԻՏԱՁՈՐ

Ծխձաղելով պատասխանեց, թէ կայսեր մօտ ալ այդպէս ժամանակ կ'անցնէին, ինչպէս Ռուսաստանի բոլոր եւրոպէիներու մէջ, որովհետեւ խօսքը խօսք կը բերէ և ո՞վ գիտէ թէ վերջը ինչ նիւթի վրայ կը խօսին: Կ'ակնարկէր քաղաքական–ընկերական նիւթերուն: Ինքը անձնապէս սիրահար չէր Թղթախաղին, բայց երբեմն ստիպուած էր սեղանի պակաս ընկերոջ մը տեղը նստելու և խաղին մասնակցելու և առհասարակ կորուստով կ'ելլէր:

Իր կեանքը պարզ էր, հեռու ամէն չոայլութենէ և ցուցամոլութենէ և իր ուսանողական կեանքն ալ պարզ եղած է, դի իր մէջոցները համեստ եղած են:

Իր լրջութեամբ և պարտաճանաչութեամբ նա գրաւած է իր մեծերու յարգանքը ու իր օգնելու յօժարակամութեամբ և տուած անկեղծ խորհուրդներով չահած է իր բարեկամներու վստահութիւնը: Սանասարեանի համար նա alter ego էր և երբ մի անգամ ես հարցուցի, թէ ինչպէս է նա կրցած գրաւել Սանասարեանի այդ կոյր վստահութիւնը, Եղեան պատասխանեց. «Անոր գրամներու հետ իրմէ աւելի անհետաքրքիր վարուելով»: Եւ ատուղիւ այդպէս էր, դի ես կրնամ անձնական օրինակով հաստատել այդ պարադան մէկէ աւելի անգամներ:

Ի միջի այլոց, նա խիստ մտերմական յարաբերութիւն ունէր Տոմս Լօրիս–Մելիքեանի հետ և անմասն չէր այն սահմանադրութեան խմբագրութեան մէջ, զոր Լօրիս–Մելիքեանը ներկայացուց Ազէքսանտր Բ. կայսեր և որ սակայն վերջինիս եղբայրական մահուամբ անգործադրելի մնաց: Իր յաջորդը՝ Ազէքսանտր Գ. վերահաստատեց հին ուղղութիւնը և Լօրիս–Մելիքեան պատուաւոր աքսոր ուղարկուեցաւ ի Նիս: Եղեան միշտ կը թղթակցէր անոր հետ, յաճախ ազդային խնդրոյ մասին, օրինակ, կաթողիկոսական ընտրութեան մասին,

բնականաբար, պատմանագրական զարճուանքներով, իբրեւ թէ խնդիրը Լօրիս–Մելիքեանի կալուածներու համար կառավարիչ մը ընտրելուն չուրջը դառնար: Եղեան նշանակուած էր և Լօրիս–Մելիքեանի կտակակատար և այդպէս ալ միեւնոյն բարեխղճութեամբ կատարեց իր պարտաւորութիւնը, ինչպէս միշտ:

Իր անհատական կենցաղը նոյնչափ պարզ էր որչափ իր վարմունքը և իր ամբողջ նիստուկացը: Իր պաշտօնի բերումով իր անձնական բնակարանը կը գտնուէր բուն իսկ Լուսաւորութեան նախարարութեան չէնքի մէջ, Զէրնիչով կամուրջի մօտ: Այդ վիթխարի ու հաստատուն չէնքի մէկ թեւի ամբողջ վերնայարկը իրեն յատկացուած էր, որմէ միայն մի սենեակ կը ծառայէր իրեն իբրեւ առանձնասենեակ և մատենադարան ու ննջարան. մէջտեղը կը գտնուէր ընդարձակ հիւրասրահը և միւս կողմը ճաշարանը, խոհանոցը և իր քրոջ յարկաբաժինը: Օրիորդ Աննան կը վարէր ամբողջ տնտեսութիւնը, և պէտք էր տեսնել թէ ամէն չարաթ երեկոյ ինչ անուշ ժպիտով և սիրալիր ընդունելութեամբ նա կը սիրաշահէր հիւրերը, ծանօթ, անծանօթ: Ի դէպ է յիշել, որ ամէն չարաթ երեկոյ ընդունելութիւն կար Պ. Եղեանի մօտ և յաջորդ օրը՝ կիրակի երեկոները՝ անոր մեծ քրոջ՝ Տիկին Մարիամ Բոզտանեանին տունը: Երկու տուներն ալ ժամադրավայրն էին Պետերբուրգի հայ մտաւորականներու և հայ կեանքով հետաքրքրուողներու: Այնտեղ միշտ կարելի էր հանդիպիլ Սանասարեանին, իշխան Կոստանտին Բէհբուտեանին, պրոֆ. Բերովբէ Պատկանեանին, Յովհաննէս Այվազեանին, երիտասարդ Տոմս Լօրիս–Մելիքեան եղբայրներուն, երբեմն պրոֆ. Գրիգոր Խալաթեանին, Յովսէփ Իմմիրեանին, բժ. Գալուստեան և յաճախ երիտասարդ հայ ուսանողներու և իրենց համակիր ռուս ընկերներու, որոնց մէջ Տոլսոյ Կոմսը (Մոսկվայի ապագայ քաղաքագլուխը) յաճախ կը մասնակցէր երաժշտութեան իր մեներգներով և երիտասարդ Կոմս Լօրիս–Մելիքեանը իբրեւ չութեամբ և ընկերասիրութեամբ կը գուարճացնէին ներկաները իրենց տաղանդաւոր երգով ու նուագածութեամբ, որոնք կրնային գոհացնել ամէնէն պահանջկոտ ունկնդիրները իսկ: Եղեան ու իր փեսան՝ Բոզտան Բոզտանեան հաստատակամներն էին հիւրերու հանգստութեան համար, որչափ Օր. Աննա Եղեանը ու իր քոյրը՝ Մարիամ Բոզտանեան և վերջնոյս զաւակները փափկանկատ հանդէպ իրենց հիւրերուն:

Սանասարեանի մահէն յետոյ դեռ տասնըհինգ տարի ապրեցաւ Եղեան, առանց մէկ օր իսկ մոռնալու իր սիրած հաստատութիւնը:

1904 Սեպտեմբեր և Հոկտեմբեր ամիսներուն ես հաճոյքը ունեցայ վերջին անգամ վայելելու իր տեսութիւնը ի Բերլին, իսկ յաջորդ տարին, 1905 Մայիս 31ին նա եւս վախճանեցաւ ու Սարգիս Մանուկեանի հեռագիրը մեզ գուժեց նրա մահը, իր 70ամեայ տարիքի մէջ:

Եղեանի մարմինը ամփոփուած է Մոսկվայի հայոց գերեզմանատան ընտանեկան դամբարանին մէջ և կը կրէ Եղիչէին հանուած հաստուած մը Սիրոյ և Միխթարութեան մասին:

ԲՐՈՖ. Գ. ԱԲՈՒԼԵԱՆ

ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՈՍԿԵԴԱՐՈՒ ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

Պարսկական դրականութիւն...:

Մեզմէ չատերու համար անմատչելի պարխոսներով ծածկուած խորհրդաւոր պուրակի մը անակնկալ յայտնութիւնն է անիկա:

Մէկ քանի քառեակ, քանի մը էջ թարգմանութիւն: Կարծես կը հրէք աննշան ու համեստ դռնակ մը, այնպէ՛ս, քմահաճ հեռաքըքրութիւնով և ինքզինքնիդ կը գտնէք խնամուած ծաղկանոցի մը առջեւ: Կը յառաջանաք և չսպասուած գեղեցկութիւններ, երանգներու և ոյներու չտայլ այլազանութիւններ կը շրջապատեն ձեզ: Եւ քանի կը խորանաք քնքոյշ վարդանոցներու կամ մտայղ անտառներու խորը, ձեր մէջ հիացումին հետ կը մեծնայ անակնկալին ապաւորութիւնը:

Հոդ արդէն հարցում մը անխուսափելիօրէն կը ներկայանայ ձեր մտքին:

— Կարե՞լի է...: Պարսիկ ազգը ինչպէ՞ս ծնած է հոյակապ գեղեցկութիւնները այս հարուստ գրականութեան:

Արդարեւ, այդ Գրականութիւնը իր սկզբնական շրջանը կը բանայ նուիրելով համաշխարհային Արուեստին, արիական մտքի ամենահին փառքերէն մէկը՝ Զէնդ–Աւէստան: Կ'ունենայ գրական ոսկեդար մը որ կը տեւէ ամբողջ հինգ դար, յարատեւ թափով և գրական արուեստի բոլոր ճիւղերովը հարուստ: Կուտայ Շահնաման, Հաֆէզը, Խայեամը, Սա'ատին, Ճէլալուտտինը – Րումիի Մէսնէվիին, բաղդատուած և գերազատուած Տանթէի գործէն: Կը ծնի գրական Դպրոցներու հետ խմաստասիրական Դպրոցներ, որոնք կը խորտակեն

իր արիական Մտքին պարտադրուած օտար և խորթ կրօնքի մը՝ Սեմական Մահմետականութեան անհանդուրժելի լուծը:

Այդ Արուեստը Ոսկեդարու հինգ հարիւր տարուան ընթացքին, և անկէ ետքն ալ գրեթէ մինչեւ մեր օրերը, կը յորդի, կը ծաւալի: Կը նուաճէ մերձաւոր և միջին Ասիոյ ժողովուրդները: Իր երկերը, իր գրական Դպրոցները, իր խմաստասիրական բազմաթիւ ուղղութիւնները, նոյն իսկ իր լեզուն կը պարտադրէ Սելճուքին, Աֆղանին և Հնդիկին, բարբարոս Թաթարին և Թուրքին:

Այսպէս, դեռ մինչեւ երէկ — մինչեւ Շինասի — Օսմանցի Թուրքը գրականութիւն ըսելով կը հասկնար Պարսկական Ոսկեդարու գրականութեան անվերջ և տաղտկալի կապկութիւնը:

Ու մինչեւ այսօր ալ Հնդկաստանի ամէն կողմը, մինչեւ Հնդկայ Ովկիանոսի հեռաւոր կղզիները, մինչեւ Թիպէթի սահմանները, Թուրքեստանի տափաստաններուն կամ Աֆղանիստանի լեռներուն խորը, մշակոյթի լեզուն Ֆիրտօսիի լեզուն է: Իսկ այդ երկիրներէն չատերուն գրականութեանց սիւները Պարսկական Ոսկեդարու վարպետներն են:

Կայ աւելին:

Դար մըն է որ Եւրոպական Գրականութեանց, մասնաւորապէս Անգլիականին, Գերմանականին և Ռուսականին մէջ կը կուտակուին Պարսկական Գրականութեան նուիրուած հատորներ: Ոսկեդարու մեծ դէմքերը խնամով կ'անցնին քննադատութեան բովէն և մէկիկ մէկիկ կը չարուին համաշխարհային Գրական Արուեստի դանճարանը:

Զէնա–Աւէստան, Մէսնէվին, Շահնաման, կամ Խայեամը, Հաֆէզը, Սա'ատին և Ճամին այլեւս սեփականութիւններն են Արիական Ցեղին:

Զանց առնելով Պարսկական մշակոյթի հին Զրադաշտական շրջանը, հետաքրքրական է դիտել Պարսկական Ոսկեդարու Արշալոյսը, այսինքն այն նախաշրջանը որ բռնուած է հինգ երկար դարեր սեւոզ Ոսկեդարու մը երկունքով:

Պէտք է ճանչնալ պատմական անցքերը և տիրոջ ահաւոր պայմանները որոնց մէջ Պարսիկ ցեղը երկնեց իր Ոսկեդարը, ինչպէս նաեւ ազդակները — քաղաքական և կրօնական — որոնք մղում տուին նորածին Արուեստին տարօրինակ զարգացմանը, համոզուելու համար կարելիութեանը Պարսկական Ոսկեդարու մեծութեան և կեդրոնական Ասիոյ մէջ Արիական մտքի անվիճելի գերիշխանութեանը գրացի ցեղերու՝ մասնաւորապէս Մոնկոլ–Թաթարականին վրայ:

* * *

Արաբական Արշաւանք — Պարսկական Գրականութեան Ոսկեդարը, զոր ճիշտ պիտի ըլլար որակել Պարսկական Մշակոյթի Ոսկեդար, կը սկսի Ֆիրտօսիով ժ. դարուն և կը վերջանայ Ճամիի մահով 1492 թուականին: Ուրեմն ճիշտ հինգ հարիւր տարի:

Արուեստի այդ մեծ շրջանը ծայր կուտայ անօրինակ երեւոյթով մը: Ոսկեդարը աւետող Արշալոյսին առաջին ճառագայթները թաթախուած են ազգայնական վերարարթնումի մը զօրաւոր գունաւորումներով: Երեւակայեցէք որ այդ երեւոյթը տեղի կունենայ ժ. դարուն:

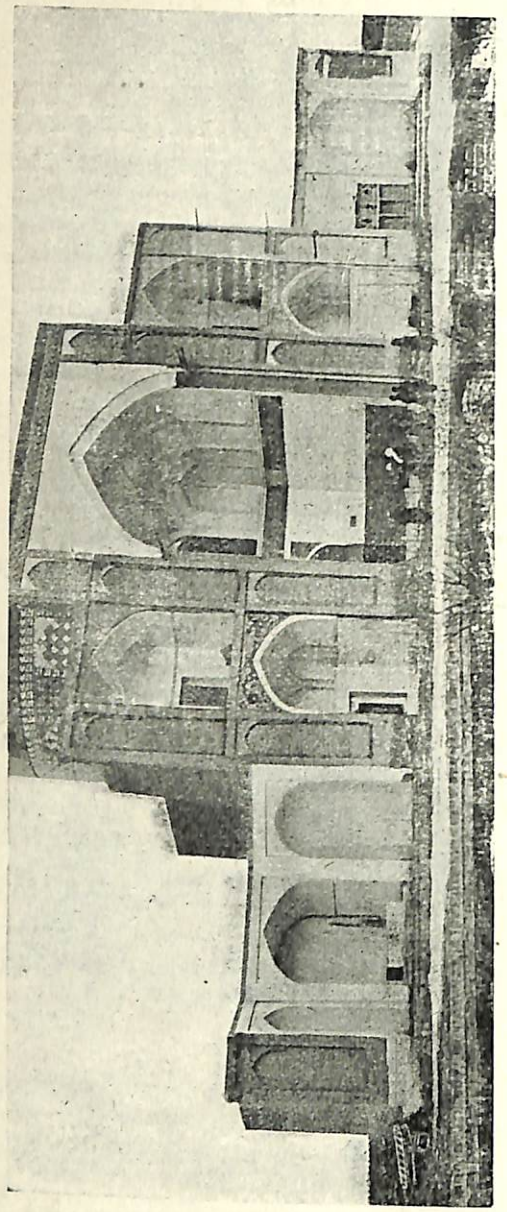

ՕՄԱՐ ԱՆ Ա ՅԵՐՈՒՍԱղԷՄ

Ճակատի բարձր շէնքը Մահրաւէի մզկիթին է։ Պատկերին ձախ կողմը, երեք կամարներէն ետք կը գտնուի «բաղ»էն տակ կը գտնուի պարսիկ մեծ բանաստեղծին անշուք գերեզմանը։

դարուն, Ախոյ խաւար խորքին մէջ և համատարած ու միապաղաղ Մահմետական տիրապետութեան տակ։

Եւ սակայն, «Աբչալոյս»ը բառ մըն է որ այստեղ գործածուած է մխիթարի նշանակելու համար Ոսկեդարը կանխող ժամանակամիջոցը։ Այդ չըջանը ոչինչ ունի յիշեցնող իրական արշալոյսի մը ոսկեզօծ կեղեցկութեան գաղթնումը բնութեան խաղաղ թեւերուն մէջ։

Պարսկական Ոսկեդարու Աբչալոյսը — թերեւս միակը ազգերու պատմութեան մէջ — իր առաջին ցոլքերը կը տարածէ չարդուած բանակներու, կորսուած անկախութեան, համատարած աւերման և սուգ ու չիւան տեսարաններուն վրայ։

Ի. գարն ենք։ Ահա Մեհմետական արշաւանքը...։

Իսլամի լուծը ինկաւ Իրանի վրայ անպատկառելիօրէն, նման անասպատներու աւազի վիհորիկին որ առանց որեւէ ազդանշանի կը բաժանէ վհատ և յանկարծական թափով կը խուժէ։ Իր ետին՝ աւազակոյտերու տակ, խամրած ու թաղուած է կեանքը։

Նէհավէնտի ճակատամարտը 642ին, թուական մըն է ուր Իրանի պատմութիւնը կանգ կ'առնէ երկար դարերու ճամբուն վրայ և կը չեզի բոլորովին նոր ուղղութիւնով։ Ճակատագրական թուական մը, ուր 2000 տարուան պատմութիւն ունեցող ազգ մը դիտապատկ կ'ինկայ անծանօթ ցեղի մը՝ Արաբին կիսավայրենի հորդաներուն հետ առաջին բաղխումին։ Յաղկերտ Գ.ի հետ մեռած է ոչ միայն Սասանեան կայսրութիւնը, ոչ միայն Պարսիկ ժողովուրդին անկախութիւնը, այլ անհետացած է նոյնիսկ Պարսիկ ազգը։

Արաբական տիրապետութեան տակ հպիւ մէկ սերունդ փոխուած, Պարսիկ ազգին տեղ կը գտնենք Իսլամ բնակչութիւնը Պարսկաստանին որ իր կրօնքին հետ փոխած կը թուի իր էրէկուան դիմագիծը։

Դժուար է քանի մը տողի մէջ գնահատել արժէքը Նէհավէնտի պատերազմին։ Ներելի են ամէնէն անհաւատալի ենթադրութիւնները ոչ միայն Պարսիկ՝ այլ Ասիական բոլոր ժողովուրդներուն, նոյնիսկ մարդկութեան ճակատագրին վրայ։ Եթէ երբեք Իսլամական փոթորիկը կանգ առնէր և ամբէր Պարսկական լեռնաշղթային առընթեր... Դէմ դիմաց կեցած են հոգ երկու ցեղեր ահաւոր դուպարի նախօրեակին։ Մէկը ժառանգորդն է քանի դարերու պատմութեան, Աքամենեան և Սասանեան կայսրութիւններու փառքին, յղփացած, այլասերած և փտած Ասիական անպատմելի ճոխութեանց մէջ։ Իր բանակները ոսկի և արծաթ դէն ու զրահով կը վայլին։ Իր զօրավարները թանկագին ապարանջաններ կը կրեն և օծուած են մչկահոտ իւղերով։ Անիկա մեծ կայսրութեան մը անբաւ հարստութիւնը և մանգամայն մեղկ ու վճացած պետականութիւնը ունի երբեք հպարտութիւն։

Միւսը, անապատի զաւակը, զոր նոր կրօնքի մը զարհուրելի մոլեգնութիւնը տաբրեալային թափով դուրս է քչեր իր աւազուտ հայրենիքէն, կիսամերկ է, արեւէն խանձած, բոպիկ, քաղցած և «մղձգ ուտող», ինչպէս արհամարհանքով գոյն կը կոչէ Պարսիկը։ Ջունի նոյնիսկ երկուան պատմութիւն, թէեւ սկսած է կերտել վաղուան մեծ պատմութիւնը։ Անիկա վայրագ կուռող է և մահուան եւէն վտղղ արհեստաւոր, նոր կրօնքի մը հաչիչովը զբրած, կ'արշաւէն վաղ արհեստաւոր,

համարէ այն ամէնը ինչ որ իր առջին հպարտութիւնը կը կազմէ: Արաբն ալ ունի իր հպարտութիւնը, նոր դանուած Աստուածն Ալլահին — անհներող և անգթորդն Ալլահի մը—պինդորը ըլլալու գիտակցութիւնը:

Եւ երկու ոտոխները, ասպետներ մարդկային երկու ընտանիքներու տարաձեռ քաղաքակրթութեանց և հակառակ ըմբռնումներու, զարշանքով և զարմանքով կը դիտեն իրար:

Գոռոզ Տիզրոնի համար անըմբռնելի է յանկարծական խոյանքը արհամարհուած խաշնարած ցեղին: Իսկ անապատի զաւկին աչքերը առաջին անգամ է որ կը յառին երկրային ճոխութիւններ, որոնց նմանը ոչ իսկ երեւակայած էր իրեն խոստացուած ձիւննէթին մէջ:

636ին տեղի ունեցաւ առաջին մեծ բախումը, Քաատիսիյէի ճակատամարտը: Զորս օրուան կռիւ եւ Պարսկական բանակը, 120,000 հոգի, չարդուեցաւ, թշնամիին ձեռքը ձգելով Պարսկաստանի նուիրական դրօշը՝ «Տիրաւէրը Կաւեհան»:

Յաջորդ տարին կ'ինկայ Քուսրեվի չքեղ քաղաքը Տիզրիսի ափին, հպարտ Տիզրոնը: Արաբները կը մտնեն պարսկական բարձրաւանդակ և ակը կը դառնան Մարաց աշխարհին:

642ին կ'ինկնի վերջին և մահացու հարուածը: Նէհաւէնդի լեռնաշաւիղին վրայ 30,000 Արաբներ կը ջախջախեն Պարսկական 150,000նոց բանակը: Արաբները զայն կը կոչեն «Յաղթութեանց Յաղթութիւն»:

* * *

Պարսկա–Արաբական մշակոյթ.— Անցնինք հիմա երեք դար: Է· դարու Նէհաւէնդի ապտակն հասած ենք Ժ· դարու կէսին, Պարսկական Մշակոյթի Ոսկեդարձանի դուռներուն:

Ինչ անբեւեռակայելի փոփոխութիւն այդքան կարճ ժամանակամիջոցի մէջ: Անապատի Արաբը քալած է բոլոր աշխարհակալ ազգերու ճամբովը: Նախ ռազմական առաքինութիւններով չահուած երիտասարդ կայսրութիւն մը: Յետոյ ձեռք բերուած երկիրներու անբաւ ճոխութեան բնական հետեւանքները, գինեգիութեան և վատնելի՝ հետեւաբար Արուեստի սէր: Իսկ ատոնց հետ զուգընթաց յամր մահը նախահայրերու ռազմական ոգիին և վերջապէս այլասերում:

Արաբական կայսրութիւնը չէր կրնար պարտուղութիւն մը ըլլալ Աստրականէն, հին Պարսկականէն, Հռոմէական կամ Բիւզանդական կայսրութիւններէն:

Բայց Արաբականին և միւս կայսրութեանց միջեւ կայ խոշոր տարբերութիւն: Վերջիններէն աշխարհական պետութիւններ են: Արաբականը հիմնուած է աստուածպետական իրաւակարգի վրայ: Անիկա ծնունդն է կրօնական որոշ վարդապետութեան մը, հետեւաբար, իրրեւ բնական հետեւանք, Արաբական կայսրութեան քայքայումի իր հետ պիտի բերէր նաեւ Իսլամին ակարացումը: Մահմետականութեան անկումին և ուղղափառ ըմբռնումներէ դահավէժ հետացումին մէջ կարեւոր դեր ունի Իսլամի ծոցին մէջ ամէնէն տպաւորիչ տարրը՝ Պարսիկը:

Արաբական արշաւանքը եղաւ հին Պարսկաստանի համար եղած

է ճակատագրական, զայն մղելով պատմութեան բոլորովին մէկ նոր ճամբուն վրայ, փոխադարձաբար Պարսկաստանի դերասումն ալ Իսլամին համար եղաւ նոյնքան ճակատագրական, որովհետեւ Պարսիկ Արիական մշակոյթի ապրեցութեան առիթ Մուհամէտի կրօնքը հազիւ սերմանած, չեղեցաւ ուղղափառ ըմբռնումներէ տարբեր խմաստաքալել սկսած, չեղեցաւ ուղղափառ ժամանակաշրջանը սերտական դէմիններու վրայ: Իսլամին ուղղափառ ժամանակաշրջանը հազիւ թէ տեւած ըլլայ Մուհամէտի յաջորդող չորս մեծ խալիֆաներու օրով, 632էն 661, դրեթէ 30 տարի, ճիշտ ինչպէս որ Քրիստոնէութեան անաղարտ վիմապիծը հազիւ դիմացած է թեան խմաստասիրութեան անմիջական հետեւորդներու մահը:

Առաջին խալիֆաներու ձեռքով Իսլամը կը սերմ և կը տարածուի, կէս–օդակի մէջ չըջապատելով Միջերկրականի աւազանը մինչեւ Սպանիոյ սիրտը և Արեւելքէն մինչեւ կեդրոնական Ասիա և Հնդկաստան:

Անոնք, չորս մեծ խալիֆաները, Ապուպէքը, Օմմանը, Օմարը և Ալի մեծ աշխարհակալներ էին բայց նաեւ կրօնական մեծ պետեր, իրենց անձին մէջ կեդրոնացուցած իրենց քարոզած դաւանանքին մաքրակրօն ըմբռնումը, մանաւանդ Օմարը և Ալին, ազնուական հոգիով լրացուցած երկու մեծագոյն դէմքերը Իսլամական պատմութեան:

Իսկ ատոնցմէ ետք, մինչեւ Հարուն էլ Բաշիտ (786–809), մեկ կէս դարու ընթացքին, իրենց անբեւեռակայելի խորխորատ Արաբական կեանքին հին ու նոր մակարդակներուն մէջեւ:

Խալիֆա Օմարը ազգատ էր և պարզ ինչպէս յետին վրանաբնակ Արաբը: Հարուն էլ Բաշիտ տէրն էր հսկայ կայսրութեան մը, մեկենասը Հելլէնական Դպրութեան և Գիտութեանց, բաբեկամը Ճարպետ մանեի և Ֆրանք ասպետներու, պաշտպանը ամէն կողմէ Պաղտատ հաւաքուած դիտուններու, բանաստեղծներու, խմաստասէրներու և արուեստագէտներու, Հրեայ, Իսլամ, Հեթանոս կամ Քրիստոնեայ: Հարունի մահէն յետոյ, իր տղուն Մ'ամունի օրով Արաբական քաղաքակրթութեան վայրը և ճոխութիւնը կը հասնի իր գագաթնակէտին: Այդ լոյսին տակ անհունօրէն նսեմացած, դրեթէ չքացած է Իսլամական վարդապետութիւնը: Պաղտատի համալսարանը Հելլէն–Հեթանոսական մշակոյթի վաստակն է ուր կը դիմեն Եւրոպական վերածնունդը պատրաստող սերունդները:

Ի՞նչ են այդ խոշոր յեղաշրջումին պատճառները:

Բացատրելու համար պէտք է կրկին դիմել Պարսկական Մշակոյթի պատմութեան:

Պարսկաստանի գրաւումը, կատարուած Իսլամական պատերազմի առաջին օրերուն, Արաբներու համար բաղդատաւոր յաջողութիւն էր: Արագօրէն գրաւուած երկիրները պէտք էր պետական կապերէն ամրացնել: Գործ մը որ դիւրին հանելու համար ոչ տարրերը ոչ ալ փորձառութիւնը ունէր երկուան վարակելութիւնով օժտել և կառավարել: Նաբնակ Արաբը: Պարսկաստանի վարչական կազմակերպութիւնը յանձնուեցաւ մեծ մասամբ խալամացած և նոյնիսկ պատերազմական Պարսիկներուն:

Ահա եւս, արագօրէն մեծցող Արաբական կայսրութիւնը նոյնքան արագօրէն կը մղուէր դէպի քաղաքակրթութիւն: Արաբ վեհապետներու իրարու յաջորդող պերուններ պէտք ունեցան փոքր–հասարակներէ պատրաստելու համար, մարդի վարպետներու, ճարտարապետներու և ուրիշ սատրաներէ պատ, մարդի վարպետներու, ճարտարապետներու և

արուեստագէտներու: Զեռք բերած վաստակիչ ճոխութիւններով պէտք էր ձեռք բերել նաեւ պալատական կեանք, մխակ պայմանը ապահովականութեան և մեկնակէտը հին քաղաքակրթութիւններուն:

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ
Գծ. Շահինեզար

Առանց համաձ Աբբասը դիմեց Պարսիկին ու լայնօրէն օգտուեցաւ անոր մշակոյթէն:

Կարելի չէ ուրանալ որ Աբբասը իր բնական ուշիմութեան շնորհիւ Պարսկէն անկախաբար ձեռք ձգեց շատ բան քաղաքակրթութեան ճամբուն վրայ: Օրինակ, դիմեց Հելլէնական մշակոյթին առանց Պարսկական աջակցութեան պէտք ունենալու, ստեղծեց հոյակապ գրականութիւն մը, մշակուած և կատարելութեան հասած լեզուով մը, ծնունդ տուաւ Արաբական արուեստի ոճին և ճարտարապետութեան:

Բայց հասնելէ առաջ ստեղծագործական այդ աստիճանին, Աբբասը կրեց Պարսկական Դպրոցին հզօր ազդեցութիւնը:

* * *

Պարսիկ–Արիական Մտքի Հակազդեցութիւնը.— Աբբասը իր դեղեցիկ մշակոյթը ստեղծելու համար ամէնէն առաջ պէտք ունէր ձերբազատուելու խառամբեր կրօնքի մը կաշկանդող չղթաներէն: Դարձեալ Պարսիկն էր — յաւէտ սիեպաիկ և հեղնող Պարսիկը — որ օգնութեան հասաւ իրեն: Արդէն երբեք չէր մարսած ան Իսլամին քարացած և նախնական իմաստասիրութիւնը: Ջէնտ Ավէստայի ծնունդ տուող Պարսիկ Միտքը անդադար ընդվզեցաւ, հակազդեց և մերժեց կատարելապէս իսլամանալ: Իրաւամբ բսուած է որ Պարսիկը երբեք չէ իսլամացած: Կսել կուգուի թէ Սեմական կրօնքը երբեք պէտք եղած խորութեամբ չի թափանցեց Պարսկական կեանքին: Աոիկա ճշմարտութիւն մըն է մինչեւ այսօրուան Պարսիկին համար ալ:

Պարսկական ազդեցութեան տակ Արաբները կամաց կամաց հասկացան նայիլ Մարզարէին բարձրացուցած նեղ սահմաններէն անդին: Ցետոյ սարիներու ընթացքին, քաղաքակրթուած Արաբը քանդեց նոյնիսկ այդ սահմանները և արդէն հասած ենք Հարուն էլ Բաշիտի և Մամունի փառաւոր օրերուն, երբ Արաբական մշակոյթին և կեանքին վրայ ոչ իսկ հեռուէ կայ Ապուլէլերի և Օմարի դաւանած խստակրօն Մահմետականութեան:

Պատասխ համալսարանին մէջ ի պատուի է հին Հելլէն մշակոյթը, թարգմանուած են Յունական իմաստասէրներէն շատեր, որոնցմէ մէկ քանին կրնաստ փրկուելան շնորհիւ Արաբական թարգմանութեանց: Ամէն ազգէ վարդապետներ ազատօրէն կը վիճին հեթանոսական, Մահմետական կամ Քրիստոնէական իմաստասիրութեանց բնագանցական հարցերուն շուրջ: Վերցած է Ղուրանին խոժոռ սուրերը մարդոց կեանքին վրայէն: Խալիֆայութեան սահմաններուն մէջ կեանքը կ'անցնի հանդիստ և անկաշկանդ: Կիները կը վայելեն այրերու հաւասար իրաւունք, զարդացած են, սրամիտ և գեղեցիկ: Մէկ խօսքով Մահմետականութիւնը զարճած է անճանաչելի նոյնիսկ Մարզարէի վոխանորդին՝ խալիֆայի պալատէն ներս, ուր գինին կը հոսի ինչպէս հալած սուտակ, և ուր կը հնչեն երգերուն ամէնէն հեթանոսականները:

Պատկերը նոյնն է Սպանիա հաստատուած Գորտովայի խալիֆայութեան սահմաններէն ներս:

* * *

Գարնիկ Ազգայնական վերազարթնում Իսլամի ծոցին մէջ.— Կրօնական հակազդեցութիւնը որուն ականատեսը, իրականին մէջ Պարսիկ հոգիին ազգայնական վերազարթնումն էր: Շարժում մը որ սկսաւ տարտամօրէն, կրօնա–իմացական ձեւի տակ, և զարդացաւ տարբեր ուղղութիւններով:

Իրաւ է որ Նէհավէնտի գաշտը վերջին թումբն էր Պարսիկ քաղաքական անկախութեան: Աւտր խորտակումովը Պարսկաստան կ'ընկղմէր Իսլամական հեղեղին տակ: Կ'ընկղմէր արագօրէն բայց ոչ վերջնականապէս:

Ընդհակառակը, Արաբական լուծին պրկուելը ազդանշանը եղաւ ազգայնական դգացումի մը նորօրինակ պոռթկումին Պարսիկ ժողովուրդին մէջ որ Սասանեան չրջանին հետզհետէ թագուած էր քայքայման և այլասերման ճահիճին մէջ:

Կրելով կրօնա–իմաստասիրական բնոյթ, առաջին անգամ Պարսիկ Մահմետականութիւնը ձգտեցաւ ստեղծել իր, Պարսկական Միտքին յարմարցուած մահմետական դաւանանք: Բաղդատելով Քրիստոնէութեան հետ, տեսակ մը անկախ Եկեղեցի: Բայց աւելի բան մընալ աւելի: Պարսիկը կը ձգտէր ամբողջ Մահմետականութիւնը ձեւափոխելով քալեցնել զայն իր, Պարսիկ–Արիական ըմբռնումներուն ճամբով: Պէտք էր որ Միտքը խորտակէր Ղուրանի պարտադրած օրէնքներուն երկաթէ վանդակը և կարող ըլլար թռիչք տալ երեւակայութեան և ազատ քննադատութեան: Արիական Մտքին ինքնատուկ մտածելակերպն էր ատ:

Անկարելի է տեղմեցնել այստեղ նոյնիսկ ամենաթեթեւ չրջագիծը պիծը այդ իմացական պայքարին պատմութեան: Հերձուածները, նոր մեկնաբանութիւնները, ժխտումները, ազանդները իրարու կը յաջորդէին Պարսկաստանի մէջ և ատոնք յաճախ կ'արտայայտուէին պինուած ապստամբութիւններով և արիւնոտ պայքարներով:

Կը բաւէ ըսել որ Արաբական հերթապետութեան տակ, Իսլամա–

կան ըմբռնումի յեղաշրջումը, որուն ակնարկեցի քիչ առաջ, արշինքն է այդ պայքարին:

Պարսիկը քարացած և անհոգի կրօնքը վոխադրեց միանիք մթութեան մը մէջ, իջեցուց վարագոյր մը անոր առջին և թռիչք առաւ իր երեւակայութեան: Կրօնք մը ի՞նչպէս կրնար ապրիլ առանց յարհուրդի և առանց միանիքականութեան:

Առանք՝ Միանիքականութիւն և Յարհուրդ, պարերու ընթացքին վոխ առնուած իր արեւական ազգականներէն Հնդիկին և Հելլէնին, վոխակերպուեցան Դպրոցի մը, Սուֆի Միանիքականութեան: Ամա թէ Գրական Դպրոց մըն էր, թէ Իմաստասիրական ընդհատաուկ ուղղութիւն մը և թէ Իսլամի ծոցին մէջ մուտք գործած ապստամբ և հեթանոս դաւանանք մը:

Սուֆի Տէրվիշ մը, որուն հանդիպեցայ քանի մը տարի առաջ, ակնարկելով իրենց վարդապետութեան կ'ըսէր,

— Մեր հետեւորդները իրականին մէջ մեր դաւանանքէն շատ քիչ բան կը հասկնան հիմա: Դուք Քրիստոնեաներդ աւելի մեծ դիւրութեամբ կը թափանցէք Սուֆի իմաստասիրութեան: Ի՞նչպէս յանդգնիլ և Մահմետականի մը բացատրել Երրորդութեան Յարհուրը առանց քարկոծուելու, կամ քննել մարդկային հոգիին վիճակները և կամքին անկախութիւնը:

Միանիքականութիւնը, մասնաւորապէս ձեւլատուտին Րումիի Մեւնեվիէն վերջը — Պարսկական Արուեստի հրաշակերտներէն մէկը — տիրականօրէն ուղղութիւն տուաւ Իսլամ մտածողութեան: Ու երեւակայել որ մաքրակրօն Իսլամութիւն և Սուֆի իմաստասիրութիւններ են:

Ահիկա պարտուած Պարսիկին Մաքի յաղթանակն էր իր Նեարտէրուն կողմէ պարտադրուած կրօնքին վրայ...:

* * *

Իրրեւ երկրորդ հանդրուան, Պարսիկ ազգայնական չարժումը կրօնա–իմաստասիրական դեմքէն անցաւ կրօնա–քաղաքական դեմքի վրայ:

Առաջին չորս խալիֆաները Արաբներ էին: Առանց յաջորդել Ումէյեան խալիֆաներու չըլլանք, նոյնպէս արաբական:

Բայց մինչեւ այդ ատեն, Պարսիկները արդէն ձեռք բերած էին իրենց ազդեցութիւն Իսլամութեան ծոցին մէջ: Օգտուելով վերջին–ներու տկարութենէն Պարսիկները յաջողցուցին խալիֆայական Նոր Տունի մը, Ապպասեաններու հաստատումը: Պարսիկ ազգայնական չարժումին մէկ նոր յաղթանակն էր ասիկա:

Պարսիկը կապուած էր այս Տունին ազգային թանկագին աւանդութիւնով մը: Վերջին Յազկերտ ազջիկը, Շահր–Պանու, գերի տարած և կնութեան առած էին Ալիի տղուն Հոսէյնին: Քսա այդ աւանդութեան, Սասանեան ազնուական արիւնը կը հոսէր Ալիի շառիւղին Ապպասի երակներուն մէջ:

Ապպասեաններու սեւ դրօշակը — Պարսիկ ազգայնական չարժման խորհրդանշանը — խալիֆայութեան դրօշը դարձաւ 749ին:

Երբ լսուի որ Հարուն էլ Րաշիտ Ապպասեան վեհապետ մըն էր

կրնայ հասկցուիլ թէ Արաբական քաղաքակրթութիւնը ինչ կը պարտի Պարսկաստանին: Փոխադարձաբար կրնայ յստակօրէն տեսնուիլ թէ Պարսիկ ազգային մշակոյթը Արաբական Կայսրութեան սահմանները մտնելէ ետք ինչ ընդարձակ և հարուստ դեմին դուռ զարգանալու և տարածուելու համար:

Արդ իրրեւ բնական հետեւանք այդ երեւոյթին, Պարսիկը հասաւ ազգային վերազարթնումի վերջնական փուլին, քաղաքական անկախութեան երազին:

Իրականին մէջ Արաբական հզօրը վերջնականօրէն չէր կրցած խեղդել Պարսիկ ազգին քաղաքական կեանքը: Արաբները չէ կրցան ջնջել նոյնիսկ Զրադաշտական կրօնքը Իրանի բարձրաւանդակէն: Աբշաւանքի առաջին տարիներու կուիներէն և ջարդերէն ետք, Թոյլ տուին որ կրակասէրները տաճարի մը վոխարէն պատրուեցաւ որ կրակասէրները երկար տարի պահեն իրենց կրօնքը: Պարսիկ վոտքը աւատապետներ երկար տարի պահեցին իրենց էս–անկախ վիճակը:

Իսկ Արաբական ոյժին տկարանալուն հետ, աւելի յաճախակի դարձան արար լուծին դէմ պարբերական մեծ և փոքր ապստամբութիւնները:

* * *

Պարսկական վերածնունդը Արուեստի տեսութեան մէջ.— Պարսկական մշակոյթը, մասնաւորապէս գրականութիւնը, Ոսկեդարու նախօրեակին կ'ապրէր ազգային վերազարթնումի դերազդիւռ վիճակով:

Ազատութեան տենչացող բոլոր գերի ազգերու նման, Պարսիկը իր քնարին վրայ կ'ոգեկոչէր ազգային հին հերոսները և կ'ապրէր անոնց ուրուականներուն հետ: Եւ ահա յայտնուեցաւ ազգային մեծ դիւցազներգակը Ֆիրտոսին:

Անոր հոյակապ երգին մէջ խտացած էին պարսկական լեռնադաշտերու վրայ ազատութեան բոլոր ազազակները: Իրանի հոգիին անչքնչելի խորութիւններէն վերթռած երգն է Շահնաման, հսկայ դիւցազներգութիւն մը ուր կարդով, երականութեան և առասպելի մշուշին մէջէն դուրս կուգան Րօսթէմներ, Դարեհներ, Ռուբէվներ, Շիրիններ և Պահրամներ:

Ֆիրտոսիով արդէն մտած ենք Պարսկական Ոսկեդարու սահմաններէն ներս:

Այս կարեւոր հանդրուանին առջեւ ներելի են դարձեալ ամէնէն յանդուգն ենթադրութիւնները մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութեան վրայ:

Ինչպէ՞ս գրուած պիտի ըլլար այդ պատմութիւնը հիմա, եթէ արաբական քաղաքակրթութիւնը և պարսկական արուեստը չարուրաբական քաղաքակրթութիւնը և պարսկական արուեստը չարուրնակէին տիրել Ասիոյ ճակատագրին: Եթէ այդ երկուքէն ծնած արեւելեան մշակոյթը չարունակէր արուեստի և գիտութեանց լուսաչող վարագը եւրոպական նորագարթ ազգերուն համար: Եթէ երբեք Ասիոյ քամբագէ ճակատագիրը նոր ազէտ մը չպատրաստէր արդէն այնքան արիւնով գնուած մշակոյթի մը գլխուն...:

Բայց այդ ազէտը եկաւ: Վատթարագոյնը բոլոր ազէտներուն՝ Մոնկոլեան արշաւանքը:

* * *

Իրան և Թուրան.— Արաբական արշաւանքէն առաջ և անկէ շատ հին, կայ ուրիշ պայքար մը որուն սկիզբը կորսուած է Արեւելեան ընտանիքի պատմութեան ամենահին յիշատակներու մշուշին մէջ և որ կը տեւէ մինչեւ այսօր:

Իրանի և Թուրանի յաւիտենական կռիւն է սա:

Այնքան խոր է այդ պայքարին ազդեցութիւնը որ Պարսկական կեանքի բոլոր արտայայտութիւնները, հին կրօնք, մշակոյթ, երգ, ամէն ինչը որ կապուած է կեանքին, ազդուած է անկէ: Զրադաշտական Բարիի և Զարի, Լոյսի և Խաւարի պայքարը, ինչպէս Պարսկական հէքեաթներու վիշապին և հերոսին ոգորումներուն դրուագները, կը յիշեցնեն Իրանի և Թուրանի յաւիտենական կռիւը:

Արաբականին յաջորդող Մօնկոլական արշաւանքը մէկ նոր պոռթկումն է — թէեւ նախորդներէն շատ աւելի ահռելի — հին պայքարին:

Ժ. դարու վերջերը Պարսկաստանի արեւելեան սահմաններէն ներս կը խուժեն Մօնկոլ ցեղի առաջապահ Սելճուք Թուրքերը որոնք կեղը. Ասիոյ տափաստաններէն դէպի արեւմուտք քշուելեան չղխտանալով Մօնկոլ դանդուածին ճնշումին:

Պարսկաստանի համար կը վերսկսին Արաբական արշաւանքին բոլոր արհաւոտ դրուագները զարհուրելի ճշտութեամբ: Սելճուք հորդանները մեծ անապատին հիւսիսային եզերքը քանդելով կը յառաջանան դէպի արեւմուտք: Պաղտատի խալիֆայութիւնը կ'ապրի մեծութեան և ճոխութեան յաջորդող քայքայման և մեղկութեան շրջանը: Պարսկական կէս–անկախ իշխանապետութիւններ իրարու եռեւէ կը ղլորին: Համատարած աղէտ, ջարդ և թշուառութիւն կ'ապրի Պարսկաստանը:

Պարսկաստանի սիրելի եռք, 1000ական թուականի առաջին տարիները Սելճուք հեղեղը արդէն հասած է Պաղտատ: Արհեստաւոր Տուղրիլ Պէկը իրական տէրն է Իսլամական Կայսրութեան: Խալիֆան կը մնայ կրօնական պետի հանդամանքով անվնաս իսլամաճիկ մը Տուղրիլի ձեռքին տակ:

Յետոյ արագօրէն կը կառուցուի Սելճուք Կայսրութիւնը: Պարսիկը նորէն կերտողն է — այս անգամ ամէն ընդունակութենէ զուրկ Սելճուք Թուրքին հաշուոյն — նոր Սելճուք Կայսրութեան: Պարտուած և փշրուած քաղաքականօրէն, Պարսիկը այդ չրջանին աւելի քան երբեք իր իմացական բարձրութեան մէջն է: Իր նոր տէրերը կուտակած են աշխարհի աւարը, հոգ չէ թէ արհեստ:

Սելճուք նոր Կայսրութեան անբաւ հարստութիւնը իր եռեւէն կը բերէ — շատ բնականօրէն — քաղաքակրթութիւնը: Եւ, ճիշտ ինչպէս արաբական տիրապետութեան տակ, նոր քաղաքակրթութենէն կերտողը դարձեալ Պարսիկն է: Սա միակ խոշոր տարբերութիւնով որ նախկին տէրերը՝ Արաբները, անհամեմատ ընդունակ ժողովուրդ, արաբական մշակոյթին կրցան տալ ինքնայատուկ դրոշմ, մինչդեռ Սելճուքը իրրեւ Թուրք և Մօնկոլ, մինչեւ վերջն ալ մնաց պարսկական մշակոյթի խոնարհ աշակերտը:

Սելճուքը Պարսիկէն փոխ առաւ նոյնիսկ լեզու և գրականութիւն և երբ, աւելի ետքերը, իր կարգին քաղաքակրթուած բայց թիւն և երբ, աւելի ետքերը, իր կարգին քաղաքակրթուած բայց ռազմական ձիրքերը կորնչուցած, կը քշուէր դէպի Միջերկրական, պարսկացած Սելճուքը իր հետ տարաւ միակ թանկագին աւանդ մը՝ Պարսկական մշակոյթը:

Ժ. դարու վերջին և ԺԱ.ի սկիզբը, բոլոր այս պղտոներու ընթացքին Պարսկական Ոսկեդարու նուիրական կրակը կը բոցավառէր անընդհատ: Աւելին, նոյնիսկ այդ պղտոներէն կ'առնէր ան իր բնական սնունդը:

Մահմետուրապէս Սելճուք չէրջանին, ինչպէս Մելիք Շահի և անոր մեծ վեզիրին Պարսիկ Նեզամ–ուլ–Մուլքի օրով, Պարսկական Ոսկեդարը ապրեցաւ իր ամենափայլուն օրերը:

Այս չրջանին կը պատկանին Ապու Ալի Իպն Սինա — եւրոպական յորջորջումով Ավիսէնա — միջնադարեան Եւրոպայի և Ասիոյ վառքը, Ֆիրտուսի, Նասրի Խուսրէվ՝ մեծագոյն բանաստեղծը, Օմար Խայեամ, Էլ–Կազելի՝ պաղտատի համալսարանին պատասխանատուն, Նիզամի՝ մեծագոյն բանաստեղծը, Ազդար եւն:

* * *

Մօնկոլական Աղէտը.— Սելճուքներու արշաւանքը պարզ պատճառ մըն էր աշխարհատարած աղէտին՝ Մօնկոլական արշաւանքին:

Ժգ. դարուն Ճինկիզ Խանի հրամանին տակ Մօնկոլ դանդուածը Պարսկաստանի և Միջագետքի վրայ: Արիւնի հեղեղներու մէջ քշուեցան անոր ճամբուն վրայէն Սելճուք կայսրութիւնը և Արաբական քաղաքակրթութիւնը: Մեծ քաղաքներու հողերը հերկուեցան մօնկոլ բարբարոսներու ձեռքով: Մերվի, Հերաթի և Նիշաբուրի դեպիններուն վրայ բարձրացան մարդկային գանկերու բուրգեր, միակ բուն վրայ բարձրացան մարդկային գանկերու բուրգեր, միակ ինքնայատուկ ստեղծագործութիւնը Մօնկոլ–Թաթար–Թուրք ցեղին:

Ինկու, աւարի տրուեցաւ և քարուքանդ եղաւ Արեւելքի գոհարը Պաղտատ: Իսլամ աշխարհին հետ քրիստոնեայ Եւրոպան հաւասար սարսափով լսեց վերջին խալիֆային Մութասըմ Պիլլահի չարաչար մահը:

Մօնկոլին աշխարհակալութիւնը հրահրուած էր բնազդական միակ ձգտումով՝ ջնջել, քանդել: Անիկա չի խնայեց մարդկային կեանքի որեւէ առարինանի կամ որեւէ վիճակի: Քանդուեցան և անհետ կորսուեցան նիւթական գանձերու հետ արուեստի և գիտութեան անհաշուելի գանձեր: Իրենց ձիերուն ոտքի կոխան դարձան և մեռան Արեւելքի խոստմնալից և լուսաւոր քաղաքակրթութիւնը:

«Մօնկոլները, կ'ըսէ բրօֆ. Պրաուն, յայտնի արեւելագէտը, իրրեւ պետութիւն կամ նոյնիսկ իրրեւ քաղաքական ազգակ, չատոնց չքացած են պատմութեան բեմէն, բայց անոնք երկրամասի մը երեսը վերիվայր շրջեցին և պատճառ եղան աղէտի մը որ ոչինչով կրնայ գերմանուիլ»:

Իսկ պարսիկ տանջուած ժողովուրդը այդ աշխարհատարած աղէտը կը պատկերացնէ ինքնատիպ ոդրի մը մէջ՝

«Ամէտէնտ ու կօշքէնտ ու սօխքէնտ ու պօրտէնտ ու լէֆքէնտ»:
«Եկան ու ջարդեցին ու վառեցին ու թալեցին ու գացին»:

Յետադարձ ակնարկ մը, Պարսկական Ոսկեդարու Աբջալոյսին վրայ, մեր առջեւ պիտի պատկերացնէ ազէաններու չարան մը՝ արաբական զգեանող հարուածը, Սելճուք տիրապետութիւնը, Մօնկոլ և Թաթարական արշաւանքները: Բայց նոյնիսկ այդ ազէաններէն է որ Պարսիկ Մխոքը կ'առնէ իր անունը և կը կերտէ իր հոյակապ Ոսկեդարը:

Ի՞նչպէս:

Շատ պարզ է պատասխանը: Արեական–Պարսիկ մշակոյթը այդ բոլոր ազէաններու ընթացքին կը մնայ անպարտելի: Արեան ոգմաղաշտերուն վրայ յաղթող ցեղերը — Արաբ, Մօնկոլ և Թաթար, կը պարտուին և մշակութային գեանին վրայ արագօրէն կ'ենթարկուին Պարսիկ Մխոքին անվիճելի տիրապետութեան: Իրարու յաջորդող կայսրութիւններ, Աբաբական, Սելճուքեան և Թաթարական, իրենց անապատ դանձերը կը դնեն Պարսկական Արուեստի ոտքերուն տակ: Պարսիկ արուեստագէտին տպաղրը ամէն մէկ տիրապետութեան տակ վայելուչ և քաղաքերուած է Արաբ խալիֆային կամ Սելճուք կայսրին և կամ Թաթար աշխարհակալին: Օտար տիրապետողը կը դառնայ մեծագոյն մեկենասը Պարսկական Ոսկեդարին: Պարսիկ բանաստեղծին պարսկերէն քառեակը հպարտագիտա չէ տեսնել ոսկիով և գերթներով վարձատրուած Սելճուք կայսրին կամ Թաթար վեհապետին կողմէ: Պարսիկ բանաստեղծը, աստեղագէտը կամ իմաստասէրը ամբողջ հինգ դար անցան ազէտ ազէտ, տեսան երեք կայսրութիւններու կործանումը, բայց իւրաքանչիւր յեղաշրջումէ ետք Պարսիկ մշակոյթին դիմաց նորերը քաղաքակրթուելու համար: Եւ առիւծ Պարսկական Ոսկեդարը ճոխացուց նորանոր գանձերով:

Նէհավէնտի պարտուած Պարսիկը հիմնեց Մշակոյթի և Արուեստի Կայսրութիւն մը, որ հինգ Ոսկեդարերու անցնելէն ետքն ալ դեռ կը տիրէ այն հողերուն, ուր Իսլամը կրցաւ տարածուիլ:

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

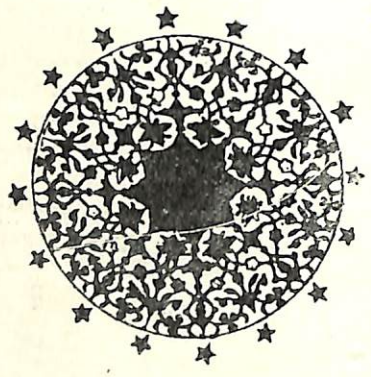

ՀԱՅ ԳԻՐԵՐԸ ՊԷՏՔ ՉԷ ՓՈԽԵԼ

Հայ լեզուի ուղղագրութեան սկզբնական դէմքը խանգարուհղինակին օրինակին հետեւող բարեմիտ անձ մը, պ. Մակինեան, բարեփոխումի անկեղծ զգացումէ առաջնորդուած ի հարկէ, առաջարած է հայ այբուբենը վերցնել և անոր տեղը դնել լատին այբուբենը:

Իրեն հետեւած են կարգ մը անձեր, որոնք այս առթիւ բաւական բան գրած են, ցոյց տալու համար թէ՝ իրենք ալ բան գիտեն, կարծիք ունին կամ յօդուած կրնան գրել, առանց առաջ գալիք անպատեհութիւններու մասին խորհելու և ինչ որ կարեւոր է՝ գիտական ո՛ևէ փաստ կամ ապացոյց մէջտեղ դնելու, ապացուցանելու համար թէ՝ «Մեսրոպեան անկիւնաւոր» տառերը արդարեւ «տգեղ» և «աչքերի վնասակար» են: Անոնք յատկանիշները ունեցած են չմտածելու թէ՝ ուղղագրութեան ու այբուբենի փոփոխութիւն և բառաչինութիւն կը պահանջին մխիթարեան ամբողջ հայութեան վառահութիւնը գրաւող գիտական կառոյց մը, ինչպէս է քաղաքակիրթ բոլոր ազգերու մէջ:

Լեզուական բարդութիւններ առաջ բերող ուղղագրութեան մը անյաջողութենէն վերջ հրապարակ նետուած և սակայն գիտական ո՛ և է պատճառաբանութիւն չունեցող վերյիշեալ առաջարկը և անոր ընդունելութիւնը՝ գիտական պաշարէ հետու կարգ մը անձերու կողմէ, ինծի տուին կը տեղեմ, որ 25 տարի առաջ արդէն խօսած մէկ նիւթիս մասին կրկին անդրադառնամ, միշտ երկար տաեն իմ գտնած բնագիտութեան գիրքս հետս առած, որպէս զի տեսնէ անոնց, հատատացած և համոզուած եմ թէ՝ երբ գիտութիւնը խօսի, մեզի կը մնայ լռել:

Արդեօք «Մեսրոպեան անկիւնաւոր» տառերը «տգեղ» և «աչքերի վնասակար» են:

Կը պատասխանեմ. Ոչ, Մեսրոպեան անկիւնաւոր տառերը ո՛չ տգեղ են և ոչ ալ «աչքերի վնասակար»:

Եթէ անկիւնաւոր ամէն գիր, «տգեղ» և «աչքերի վնասակար» է, ամբողջ գիտութեան և ճարտարարուեստի մէջ ողջ աշխարհը գործածող Գերմաններուն գործերէ ի վեր գործածած փշալից ու բազմանկիւնաւոր գոթական գրերը (նամոյշները տեսնել պատկերին մէջ) շատ աւելի տգեղ և աչքերը պատռող իրենց փուչերովը «աչքերի (չո՞ւ) վնասակար» պիտի ըլլային: Բայց գիտութեան ու դեղարուեստի մէջ Հայերս անհունօրէն գերազանցող Գերմաններ, իրենց այդ գրերը շատ գեղեցիկ և անվնաս տեսած ըլլալով՝ ու այժմ դանոնք լքել մտքերնուն անգամ չեն անցներ, այլ երբեմն լատիներէն տառերով գրուած իրենց գիտական և գաղտնի գրքերէն դուրս իրենց բոլոր թերթերն ու գրքերը գոթական այդ բազմանկիւնաւոր և բազմափշալից գրերով կը հրատարակեն, և հետեւաբար այդ գրերը տեսակ մը ազգային գրեր գարձած են: Հանրային ամէն տեսակ ծանուցում կամ առեւտրական ռէֆլամ գոթական գարշագրերով կ'ըլլան.

իսկ իրենց ձեռագիրներն ալ գոթական են, այսինքն, ճարտարապետութեան մէջ աշխարհահռչակ գլուխ-գործոցներ ստեղծած ոճին ձեւով աւելի սրածայր և աւելի անկիւնաւոր են, քան հայ գրերը, որոնց ձեւացուցած անկիւնները՝ հայ այբուբենը լատինացնել ուզող հեղինակին տունին պատուհաններուն, դռներուն, առաստաղին, տախտակամածին և Հայաստանի ու ամբողջ աշխարհի վրայոցներուն անկիւններուն նման են, առանց երկրաչափական ամենափոքր տարբերութեան: Եւ այսօր գեղարուեստի մէջ ամբողջ Եւրոպան դասական կոչուած ոճերու վրայ: Ու երեւակայել որ Հայերը ամէն ճիւղերուն մէջ գերազանցող 75 միլիոն գերման ազգը և իր հոյակապ հանճարները՝ գիտուն և արուեստագէտ, երբեք մտքերնուն չեն անցուցած օր մը՝ իրենց այբուբենին տեղ լատին այբուբենը կանչել:

Չեմ ըսեր թէ՝ գերման և հայ այբուբենը բարեփոխութեան չեն կարօտիր, բայց այդ չի նշանակէր թէ՝ կացինը պէտք է դնել մեր այբուբենի արմատին և հիմնայատակ կտրծանել գայն: Այսուհանդերձ, Մեսրոպեան տառերուն «ոգեղ» ըլլալու պարագան, ըլլալով սոսկ անձնական ճաշակի և համոզումի խնդիր մը, երբեք այդ մասին վիճաբանութիւն և անձնական ճաշակի պարտադրում չկրնար ըլլալ, քանի որ իմաստասիրական պարզ ճշմարտութիւն մըն է ճաշակներու անվիճելիութիւնը: Թող թէ՝ կարեւորը՝ հայ գիրերուն գեղեցիկ կամ տգեղ ըլլալը չէ· առիկա ըլլայ կամ ոչ, երբեք արժէք չունի, որովհետեւ գեղեցիկը հաճելի է և ո՛չ ՕԳՏԱԿԱՐ, որով գրի մը կարծեցեալ «ոգեղ»ութիւնը երբեք պատճառ մը չկրնար ըլլար որ այբուբեն մը փոխուի, եթէ ան ուրիշ կերպով օգտակար է: Ուրեմն, մեզի համար վնասուածը՝ հաճելիէն աւելի օգտակարն է ամենաանհրաժեշտը: Հետեւաբար, հայ գրերու տգեղութիւնը կամ գեղեցկութիւնը խնդրոյ առարկայ չկրնար ըլլալ երբեք: Ամէն պարագայի տակ հայ այբուբենի գրերը չինական 500 պաղպաջանիշները չեն, ոչ ալ թաթարական չղթայագրերը: Խօսքը չեմ ըներ ամբրիկեցի կիսավայրենիներուն ճիւաղային այբուբենները:

Այդ, հայ այբուբենի «ոգեղ»ութեան մասին մեր պատասխանը տալէ վերջ, գիտականօրէն քննենք հիմա թէ՝ անոնք իրապէս «աչքերի վնասակա՞ր» են:

Ո՛չ, «Մեսրոպեան անկիւնաւոր» տառերը «աչքերի վնասակար» չեն քնաւ, այլ լատիներէն գրերու նման ԿԼՈՐ մասեր չատ ունեցող գրերն են, որ «աչքերի վնասակար» են: Որպէս զի գիտականօրէն ապացուցանեմ իմ ըսածս, կ'ստաջարկեմ բնագիտական հետեւեալ փորձը. սոյն գրերը հորիզոնական գիրքով բռնելով՝ ձախէն դէպի աջ թեթեւ արագութեամբ այնպէս մը չարժել, որ օդին մէջ չրջանակ մը գծուի. այս չարժումը կատարել քանի մը երկվայրկեան և ուշադրութիւն ընել որ չարժումը միօրինակ ըլլայ: Շարժումի ընթացքին անթարթ աչք յառել պատկերին մէջ երեւցող համակեդրոն չրջանակներուն: Եւ ահա այդ չրջանակները պիտի սկսին չարժիլ՝ հակառակ շարժումի ուղղութիւն ձգելով. և եթէ փորձարկուն չարունակէ ժամանակ մը սոյն փորձը, իր աչքերը յոգնութեան նշաններ ցոյց

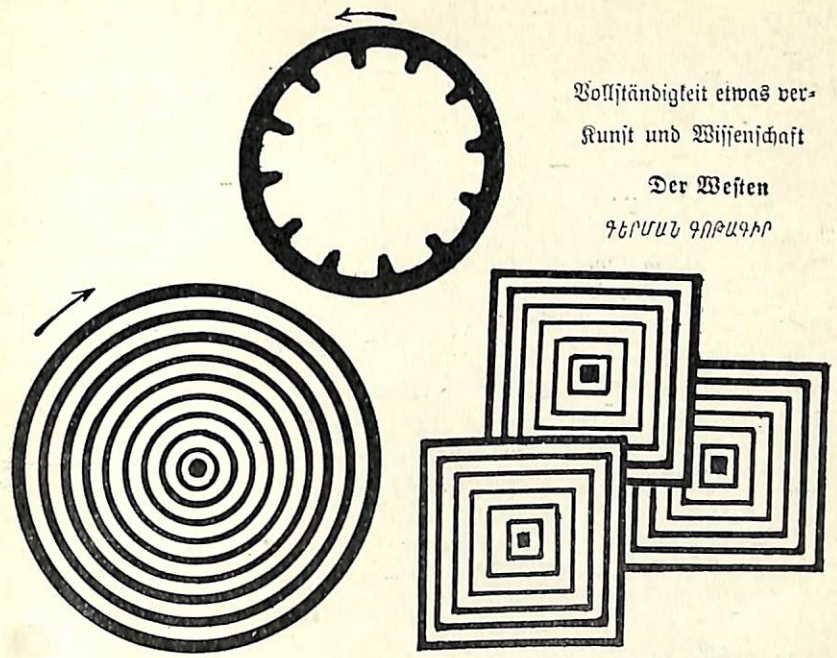

Vollständigkeit etwas ver-

Kunst und Wissenschaft

Der Westen

ԳԵՐՄԱՆ ԳՈՒԹԱԳԻՐ

Համակեդրոն շրջանակները դէպի աջ կը շարժին, իսկ ատամնակիր շրջանակը դէպի ձախ· փորձի միջոցին փոխել ի փոխ դիտել զանոնք, տեսողական պատրանքի երեւոյթը լաւ տեսնելու համար:

պիտի տան: Հոս կ'ուզեմ առաջ բերած պատրանքը, որ բնագիտութեան մէջ ծանօթ է տեսողական պատրանք (Illusion d'optique) անունով, «աչքերի վնասակար» է: Միչտնկնալ կրնայով ըսենք թէ՝ ոմանք այս տեսողական պատրանքին չժուար կամ ուշ ենթակայ կ'ըլլան, և սակայն կ'ըլլան և այլեւս կը մնան ենթակայ· ուստի անհրաժեշտ է որ վերոյիշեալ փորձը կրկնուի, մինչեւ որ նկարագրուած արդիւնքը ձեռք ձգուի:

Հիմա կ'ստաջարկենք նոյն փորձը կատարել յօդուածագրին մտածած և պատրաստած համակեդրոն քառակուսիներով, որոնք կ'երեւին մեր պատկերին մէջ. նոյն տեսողական պատրանքը և տեւաբար նոյն յոգնութիւնը չպիտի զգան փորձարկուին աչքերը:

Այսպէս, ապաւինելով գիտութեան, կ'եզրակացնեմ և բարձրաձայն կը պոռամ՝ թէ՝ Հառակուսի ձեւով գրերը, ինչպէս են հայ գիրերը, այսինքն, «անկիւնաւոր» կոչուածները, երբեք վնասակար չեն, ոչ ալ ուրիշ կերպով տեսողական պատրանքի, որ յատուկ է կլոր գրերու: Ուրեմն, մեզի համար վնասուածը՝ հաճելիէն աւելի օգտակարն է ամենաանհրաժեշտը:

Եթէ «Մեսրոպեան անկիւնաւոր» գրերու «աչքերի վնասակար»ութեան հեղինակը գիտութեան մարդ է, բնագիտութեան հետեւած և հետեւաբար լոյսի օրէնքներուն տեղեակ, ինչ որ ինծի անծանօթ է, ուրեմն գիտակցաբար մեղանչող մըն է գիտութեան սկզբունքներուն

և օրէնքներուն դէմ, ինչ որ ներելի չէ, ո՛րքան ալ բարի և օգտակար ըլլայ իր նպատակը, որուն համար տարակոյս չունիմ: Իսկ եթէ անիկա գիտութեան մարդ չէ, կը խորհիմ թէ՝ վերջին պահուն ինք և իրեն հետեւողներ ոտնիւ նահանջ մը պարտաւոր են ընել, որպէս զի միայն գիտութիւնը վճռէ «անկիւնաւոր» գրերու «աչքերի վնասակար» ըլլալը կամ չըլլալը:

Գուցէ առարկուի թէ՝ կլոր գրերուն առաջ բերած տեսողական պատրանքը այնքան անզգալի ու աննշմար է, որ պատճառելիք վնասն ալ նոյն համեմատութեամբ պիտի ըլլայ: Կը պատասխանեմ՝ դարձեալ յանուն գիտութեան թէ՝ անկիւնաւոր գրերը այդ պատրանքը չունենալով՝ յոգնութիւն ալ չպիտի պատճառեն, ինչպէս ապացուցինք մեր փորձերով. իսկ «աչքերի վնասակար»ութիւնը թէեւ վայրկեաններու և օրերու խնդիր չէ, բայց երեք տարի մանկապարտէզի և 6–7 տարի նախակրթարանի չրջանը բոլորող աշակերտը խնդդաղ, բայց յարատեւ աչքի յոգնութիւն պիտի ունենայ մխիթարական ԿԼՈՐ գրերուն անզգալի բայց վերջապէս յամառ կերպով պատճառած տեսողական պատրանքին հետեւանքով:

Եթէ բարեփոխելի բան մը կայ՝ անմիջապէս և անյապաղ, ոչ թէ հայ ուղղագրութիւնն ու հայ այբուբենն է, այլ ցարդ ներմակի վրայ սեւ տպագրելու քանդիչ սովորութիւնն է: Ես պիտի չնորհաւորէի հայ ուղղագրութիւնն ու այբուբենը բարեփոխել կարծողները, եթէ սեւի վրայ ներմակ տպագրելու իռէալ դաղափարը պանծացնէին և կարենային գայն իրականացնել: Որովհետեւ սեւ յատակի վրայ ներմակ գրերը աւելի գեղեցիկ են և հետեւաբար աւելի արագ կերպով ազդելով տեսողական ջիղին վրայ, աւելի արագ կերպով ալ պիտի ճանչցուին:

1907ին Կ. Պոլիս հրատարակուող «Մանզումէ–ի–էֆքիար» հանդէսին սեպտեմբերի թիւերէն մէկին մէջ երկարօրէն գրած էի սեւ յատակի վրայ ճերմակ տպագրելու, ինչպէս նաեւ կլոր գրերուն վնասը թուելով՝ էսբէրանտոյի այբուբենին (լատիներէն) բարեփոխելու պէտքին մասին: Որովհետեւ էսբէրանտոյի հեղինակը Տօքթ. Զամէնհօֆ լեզուական բարեչրջութեան գործ մը կատարած ըլլալով՝ իր ընտրած լատին այբուբենը բարեչրջութեան նոյն դաղափարին չէր ծառայեր, իրրեւ աչքերու վնասակար գիրեր ներկայացնող այբուբեն: Նոյն նիւթը կ'այժմէանայ այսօր և կրկին հրապարակ կուգայ:

Վերջացնելով այս առթիւ ըսելիքներս, նուիրական պարտք կը դգամ խոնարհիլ Տարօնի և Օշականի անմահ սուրբերուն դերեզմաններուն վրայ և ըսել Դուրեան պատրիարքի հետ «... Ու եթէ մեծ Վարդապետին սառներագիծ ձեռքը տեսնէի դէթ՝ ոսկի տառերով մարգարէի մը վրայ, կամ անոման Քահանայապետին գոհար գիրերով զարդարուած լանջապանակ տախտակը տեսնէի դէթ, առաջին ու անգիտակից չարժումս պիտի ըլլար անդամ մըն ալ ծնրադրել ու թախանձագին խնդրել իրմէ.

— Աղուոր Ա. Բ. Գ.էդ դաս մը տո՛ւր ինծի»:

ՅՈՎՀ. Գ. ՊԱՊԻՍԵԱՆ

Փարիզ, 6 ապրիլ 1932.

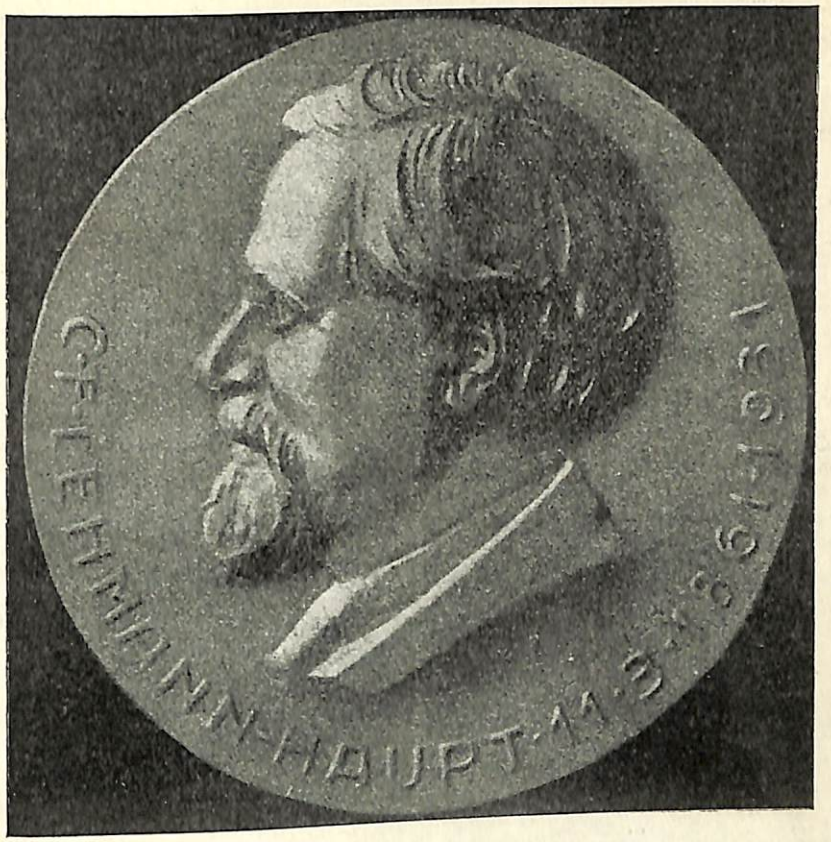

C. F. LEHMANN HAUPT

« ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՐԲԵՄՆ ԵՒ ՀԻՄԱ »

(ARMENIEN EINST UND JETZT)

« Հրաժեշտ կ'առնիմ այս գործէն, որ բովանդակ կեանքիս ընթացքին, մինչեւ հօրթանասուն տարեկանիս, ինծի ընկերացաւ »:

ԼԷՄԱՆ–ՀԱՈՒԹ

Հայագիտութեան ամէնէն ուշագրաւ դէմքերէն մէկն է նաեւ ծանօթ ուսուցչապետ Լէման–Հաուպթ, որ իր «Հայաստան երբեմն և հիմա» եռահատոր պատկառելի աշխատութեամբ ոչ միայն կուտայ իր կատարած ճամբորդութեան մանրակրկիտ նկարագրութիւնը, այլ մանաւանդ լոյսին կը բերէ Հայաստանի և մեր նախահայրերուն վրայ կատարած պատմական հետազօտութիւններուն արդիւնքը:

Այս անգնահատելի երկասիրութեան հեղինակը, ընկերակցու-

թեամբ Վալտէմար Բէլզէի, երկրորդ անգամ ըլլալով (առաջին անգամ 1891ին) 1898–1899 տարիներուն, Հայաստան կ'այցելէր, Գերման Մերձաւոր Արեւելքի ընկերութեան հաշուոյն, մասնաւորաբար ուսումնասիրելու Վանի Խալտէական–Ուրարտական մնացորդները եւ բեւեռագրական արձանագրութիւնները:

Առաջին հատորը լոյս տեսաւ 1910ին, Բ. հատորը՝ 1926ին եւ վերջին հատորն ալ՝ 1932ին: Գործին ծաւալին, ընդարձակութեան եւ ծախսերուն մասին պաղատիր մը կազմելու համար, կը բաւէ յիշել, որ այս երեք հատորները կը ներկայացնեն 1610 էջ, 496 նկար եւ 6 քարտէս:

Ա. Հատորը կը պարունակէ Ռուսահայաստանի Խալտէական յիշատակարանները, Զուաքթնոցի, Գոնըճայի, Էլարի, Քալակեանի եւ ուրիշ Խալտէական բեւեռագրերը, արձանագրուած Խալտի մեծ թագաւորներ Մինուասի (778–750 Ք. ա.) եւ իր որդի Արգիստիս Ա.ի կողմէ, մեծ մասամբ գտնուած եւ ընդօրինակուած զեր. Մեսրոպ Եպ. Սմբատեանի եւ Խաչիկ վարդ. Դադեանի կողմէ:

Բ. հատորը նուիրուած է գլխաւորաբար արեւելեան Թրքահայաստանին: Մանրամասն կը խօսուի Խալտի թագաւորական մայրաքաղաք Վանի, ինչպէս նաեւ Ռըվանտուզի, Քէչիշ–Կէօլի արձանագրութիւններուն, Արշակունիներու առաջին շրջանին, Տիգրանակերտի տեղին, չինուածքներուն եւ Հռոմէացիներուն հետ Տիգրան Բ.ի պայքարին ու յարակից խնդիրներու մասին: Այս հատորը կը սկսի Դէպի Վան վերնագիրը կրող գլուխով: Լեման–Հաուպթ հետեւեալ կերպով կ'արձանագրէ իր ապաւորութիւնը, առաջին անգամ որ կը տեսնէ Վանայ ծովը. « Յառաջանալով Վարագայ լերան ձորերու երկայնքը, մեր առջեւ տարածուեցաւ Վարագայ վանքը, իսկ հեռուն Վանայ ծովու պայծառ եւ կապտագոյն հայելին, մեծափառ տեսարան մը, որուն աւելի չքեղութիւն կուտար Հիւսիս–Արեւմտեան ծայրին բարձրացող Սիփանայ լեռը: Ինչ յետոյ կը տեսնենք իր դիմիչ ուրուագծով Վանայ բերդը, Խալտէական Աստուածներու եւ թագաւորներու մայրաքաղաքը: Մեզ համար պարզ էր որ կը գտնէինք դարաւոր պատմութեամբ եւ յիշատակներով նուիրագործուած մի ջաւալայրի մը մէջ: Մեր աչքերին վրայ կը հոսէին վճիտ ջուրի առուակներ, որոնք կը ոռոգէին Քրմական ծովէն (Ինջիկէօլ) հիմնուած Խալտի թագաւոր Ռուսաս Ա.ի կողմէ Վանի վերաշինութեան ժամանակ (733–714 Ք. ա.):

Այս հատորին մէջն է, որ հեղինակը, ա'յնքան դուրգուրանքով ու խանդավառութեամբ, կուտայ հայ ժողովուրդին, մասնաւորաբար Վանեցիներու բարքերը, ժողովրդական ասացուածքները, նախապաշարմունքները, վիճակի, վարդավառի եւ նախաքրիստոնէական ուրիշ սովորութիւններ:

Գ. հատորը մեծ մասով նուիրուած է Խալտիներու ծագման եւ անոնց մշակոյթին, ինչպէս նաեւ Բիւրուց Նահանջին եւ Սալաշկերտի հովիտներէն դէպի Տրապիզոն և Սեւ ծով: Կը յիշէ Ալաշկերտի հովիտներէն դէպի Տրապիզոն և Սեւ ծով: Կը յիշէ Կարնոյ մէջ իր այցելութիւնը Սանասարեան վարժարանին, ամանոցը Սրտաճոր, և տեսակցութիւնը պ. պ. Գ. Աբուլեանի և Ա. Խաչատուրեանի հետ, և վերջինիս ընկերակցութեամբ ըրած ուղեւորութիւնը դէպի Եփրատի ակունքը:

F. FEDDERSEN
Հրատարակիչ
«Հայաստան երբեմն և իմա»
եռահատոր գործին

Այս հատորին վերջին էջերը նուիրուած են մեր ժամանակակից քաղաքական անցուդարձերուն, մանրամասն մէջբերումներով, բրոֆ. Լեփսիուսի և Ֆր. Նանսէնի դիրքերէն:

Թերթատելով այս ընդարձակ և պատկերազարդ հատորները առաջին զգացումը, որ մեր մէջ կ'արթննայ, երախտագիտական զգացումն է հանդէպ հեղինակին և անոր հրատարակիչին, որոնք բարոյական ու մանաւանդ նիւթական ա'յնքան անփոխարինելի զոհողութիւններով, մեր գարաւոր մշակոյթի պատմութեան կը բերեն իրենց վաստակին արդիւնքը: Գոհունակութեան այս զգացումը իրեն հետ կը բերէ նաեւ գժգոհութեան համաչափ զգացումն ալ, հանդէպ մեզի և մեր ապրակիցներուն, այն անտարբերութեան համար որով զեմատուեցաւ նմանօրինակ երկասիրութիւն մը, որ երեսուն երկա՛ր տարիներու վաստակի, աշխուժեան և մեծ զոհողութիւններու զնով լոյս աշխարհ կուգայ, նիւթական օժանդակութեամբը օտար բազմաթիւ ընկերակցութիւններու, հիմնարկութիւններու և անհատներու, մինչդեռ հայ մը միայն, Ե. Ազաթօն պէյ, կը բերէ իր մասնակցութիւնը այս արժանաւոր գործին: Աւելի արդարանալի չէ երբեք մեզի պէս ժողովուրդի մը համար, որ իր անցեալ մշակոյթովը հպարտանալու արդար իրաւունքն ունի անշուշտ, և սակայն պարտականութիւն է և նուիրական պարտականութիւն, ասոնք ալ նիւթապէս այս գործին տարածման ու սպառման, որուն կը սպասէ մանաւանդ ինքը հրատարակիչը, որ խմբագրութեանս ուղղած անձնական նամակով մը, մեր ազգակիցներու անտարբերութիւնը կը մատնանշէր:

Մեր նկարներէն առաջինը կը ներկայացնէ բազմավաստակ հեղինակին Լեման–Հաուպթի մէկ չքանչանը, որ իր ծննդեան եօթանասնամեակին առթիւ իրեն նուիրուած է իր ապրակիցներուն կողմէ: Երկրորդը գրքին հրատարակիչն է պ. Ֆ. Ֆէտտէրսըն, որ ա'յնքան մեծ զոհողութիւններու ենթարկուած է նմանօրինակ երկասիրութիւն մը կէս չձգելու համար:

Դիւրութիւն մը տուած ըլլալու համար, հոս կը դնենք հրատարակիչին հասցէն որուն կրնան դիմել անոնք, որ կը փափաքին օժանդակել և կամ դնել այս հատորներէն.

B. Behrs Verlag Friedrich Feddersen
Berlin-oteglitz, Albrechtstrasse 11

ՏՕՔԹ. ՎԱԼՏԵՄԱՌ ԲԵԼՔ

Dr. WALDEMAR BELCK

Ահաւասիկ ուրիշ պատկառելի հայասէր դէմք մը, Տօքթ. Վալտեմառ Բէլք, որուն ծննդեան եօթանասունամեակը տօնուեցաւ 1932–ին: Անխոնջ վաստակաւոր մըն է դերման դիւտունը, որ համեստօրէն կ'աշխատի և իր անձին չուրջ աղմուկ հանել չի սիրեր: Մէկն է ան, որ 45 երկար տարիներէ ի վեր համբերատար աշխատութեամբ, ճամբորդութեամբ ու պրպտումներով թանկագին արդիւնքներ ձեռք բերած է: 1890–1891 և 1898–1899ին Հայաստանի գանագան կողմերը հնագիտական ուսումնասիրութեամբ պարապելէ և հայ ժողովուրդը ուսումնասիրելէ յետոյ, հակառակ իր յառաջացած տարիքին, հայ պատմութեան նիւթերը կը պրպտէ տակաւին իր աշխատութեան սենեակին մէջ: 1918ին, Սեւրի դաշնագրի նախօրեակին, իրրեւ մէկը մեր գաղին ախոյեաններէն և անոր հաւատացողներէն, երբ Հայկ. Հանրապետութեան Պերլինի ներկայացուցիչ Կրիմֆելտի գրասենեակը կը կը գոնուէր, իր դիտական և փորձառու օժանդակութեանը կը դիմուի, Հայաստանի սահմաններու ճշդումին համար: Ջերմ հայասէր, քանի մը ժամուան մէջ կը պատրաստէ պատմական արժէք ունեցող վաւերագիր մը, և որ կը ղրկուի Փարիզ Հայաստանի Պատուիրակութեան:

Մեր աշխատակիցը, պ. Հր. Ն. Թորոսեան, որ Տօքթ. Բէլքի

ՀՐ. Ն. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏՕՔԹ. Վ. ԲԷԼՔ
հաշուած 1922ին Փրաւիֆիուրտի մէջ

մանրամասն կենսագրականը պատրաստելու աշխատութեան նուիրուած է, անոր ծննդեան եօթանասունամեակին առթիւ չահեկան յօդուած մը սորագրեր էր Փրաւիֆիուրդէր Ցայթուսնկի մէջ, որուն մէջ այսպէս կը ներկայացնէր հայասէր դիտունը. « Տօքթ. Վալտէմառ Բէլք հռչակաւոր պատմաբանն ու հնագիտը, համուտ է նաեւ գանագան դիտութեանց չատ մը ճիւղերուն: Դեռ ուսանող, Պերլինի բնական և քիմիական դիտութեանց համալսարանի աստուածաբանական ճիւղին կողմէ բացուած մրցումի մը կը մասնակցի և կը ստանայ առաջին մրցանակ: Գիտական շրջանակներուն և մասնաւորաբար հռչակաւոր դիտուն Վիրխօվի ուշադրութիւնը կը գրաւէ, և իրրեւ հանքային երկրաչափ, Կովկաս կը ղրկուի: Կովկասի մէջ է որ Տօքթ. Բէլք առիթը կ'ունենայ ուսումնասիրելու հայերու անցեալը և Հայաստանը, 1888–1890. իր հետախուզութիւնները չատ բան լուսաւորեցին, մեծ մասով հրատարակուած՝ Վիէննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»ին, Տոյչէ Մօրկընլէնտիչէ կեզելշաֆթ, Պերլինի Ազգագրական և Մարդաբանական կաճառին և ուրիշ պարբերաթերթերուն, ինչպէս նաեւ Փրաւիֆիուրդէր Ցայթուսնկի մէջ:

1898ին է, որ թէ՛ առանձին և թէ բրօֆ. Լէման Հաուպթի հետ երկրորդ ճամբորդութիւն մը կատարած է, որ 20 ամիս տեւած է և որու մէջէն Տօքթ. Բէլք 25000 քիլօմէթր ճամբայ կտրած է ձիով: Խալտեանց ժամանակէն մնացած նոր և բազմաթիւ բեւեռագիրներ դտած է, այնպէս որ արդէն պոյութիւն ունեցող արձանագրութիւնները ներուն թիւը այս կերպով կրկնապատկուած է: Վանայ մօտ գտնուող Թօփրաք Քալէի մէջ մասնաւորաբար երեւան հանած է Խալտերուն կողմէ կառուցուած մեծ աղօթատեղի մը: Գտնուած առարկաները պահուած են մասամբ Պերլինի Միւզէն, մասամբ ալ Ազգագրական Թանգարանին մէջ: Այս ուղեւորութեանց ընթացքին է որ Տօքթ. Բէլք դտած է հայկական պետութեան նշանաւոր մայրաքաղաքին, Տիգրանակերտի բուն տեղը:

Մեծանուն դիտունը իր դտած բեւեռագիր արձանագրութիւնները մանրակրկիտ կերպով օրինակած է: Աւոնցմէ մօտ 33 հատը Խալտեանց ժամանակէն մնացած էին, Հայերը հոն չդպրոցած: Հայաստանի հին բնակիչները եղած էին, Տօքթ. Բէլք իր չատ մը արդէն հրատարակած գործերէն գատ, մամուլի տակ դրուելու պատրաստ վիճակի մէջ ունի բազմաթիւ աշխատութիւններ, մանաւորաբար նահանջ բիւրոցը մեկնող գերք մը՝ որուն մէջ դիտուն հնագէտը կ'ապացուցանէ թէ՝ մեզի հասած բնագիրը Քսենոփոնի հարատած երկը չէ, այլ աշխատութիւնն է հաւաքիչի մը՝ որ այս գրքին վեց գլուխներուն մէջ փոփոխութիւններ կատարած է: Տօքթ. Բէլք ունի նաեւ անտիպ ուսումնասիրութիւն մը Տիգրանակերտի մասին և նմանապէս անտիպ գանագան աշխատութիւններ ասորական, հայկական և խալտեան պատմութեանց վերաբերեալ նիւթերուն մասին:

Ուրիշ անգամուան վերապահելով այս պատուական հայասէր դիտունին կեանքին ու գործին ծանօթացումը, պարտականութիւն մը կը նկատենք մեր երախտագիտական զգացումները յայտնել իր ծննդեան եօթանասունամեակին առթիւ, մաղթելով որ հայ մեկենասներ գտնուին, անոր անտիպ գործերը լոյս ընծայելու համար:

ԽՄԲ.

«ՄՈՒՐԱՏ»

ՄՈՒՐԱՏ

Հայ Յեղափոխական Շարժումը գոյն ու ձեւ առացաւ 90-ական թուականներուն:

Փոթորկաձայն Յեղափոխութիւնն էր որ կ'անցնէր հայ դեղջուկ հոլիմոններէն մինչեւ վարթամ ոստանները և կը մրրկէր ու կը խռովէր բոլո՛ր հոգիները:

Յեղափոխութիւնն էր, հրդեհ կար մեր հոգիներուն մէջ, բողոք կար մեր կուրծքեր ո ւ ն տակ: Եւ այդ բողոքը մութ ու մռայլ չէր, այլ ծիածանի պէս իր վառվռուն գոյներուն տակ անունդ կուտար ինչքի, ապահովութեան և մարդ կային տարրական իրաւունքներուն, որ մենք խառացուցած էինք երկու բառերու մէջ՝ — ազատագրական պայքար: Եւ այս բողոքը անհատական, կուսակցական կղզիացած բողոք մը չէր, այլ ցեղի մը կուրծքէն ժայթքող գիւտրեալ բողոքը:

Մեր յեղափոխական չարժումը տարաբախտաբար չունեցաւ մեր բախտակից ժողովուրդներու ճակատագիրը: Ունեցաւ՝ որովհետեւ

որքան ուժեղ էր արտաքին անողոք թշնամին, նոյնքան արթուն էր հայրենադաւ թշնամին՝ հոգիով օտար Հայը: Եւ ատոր համար մեր յեղափոխութեան պայքարի դաշտը չա՛տ ծաւալուեցաւ անքուն թշնամին աչքերուն տակ: Պարզ էր, որ մեր յեղափոխական չարժումը որքա՛ն ալ եղերական վախճան ունենար իր բոլո՛ր ելեւէջներուն մէջ, հաւատացեալներու սուրբ զանգուած մը ազգային ինքնագիտակցութեան եկած էր անոր չունչին տակ, ճիշդ նման ա՛յն թռչունին, որ իր կտուցով կը ծակէր իր կուրծքը և իր բոսոր արիւնով կը սնուցանէր իր ձագուկները:

Վարանդեան իր «Մուրատ»ով (1931, Պոսթըն), կ'ոգեկոչէ մեր պատմութեան ամենաալեկոծ շրջաններէն մէկը: Բեմին վրայ միմիայն Մուրատը չէ որ կ'ուրուագծուի իր ռազմական խոյանքներով, այլ յանճինս Մուրատի, փառապանծ դէմքերու փաղանգ մըն է, որ կը չարժուի: Եւ հոս է Վարանդեանի գործին բուն գեղարուեստականութիւնը: Մենք պէտք չէ այնքան ալ պահանջկոտ ըլլանք հեղինակի մը հանդէպ, որ ահռելի գեղարուեստականութիւններով, ռազմիկի գործակիցներուն, ծանօթներու և հայրենակիցներու բերնէն մատուռքի պէս, գուրգուրանքով հաւաքեր, դաեր, բաղադրեր, համադրեր է Մուրատի կեանքն ու գործը:

Ս. Վրացեան «Դրօշակ»ի մէջ դիտել կուտայ, թէ Վարանդեան չէ օգտագործած «հարուստ և թանկարժէք չեմարան մը, որպիսին է Հ. Յ. Դաշնակցութեան դիւանը»:

Զգիտեմ թէ որքան հիմնաւոր է այս. և յիրաւի ի՞նչ կայ Հ. Յ. Դաշնակցութեան դիւանին մէջ Մուրատի մասին: Բայց փաստ է, որ երբ Վարանդեանին կը յանձնարարուի «Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութիւն»ը գրել, անկասկած, ան պէտք է նախ այդ դիւանին հետ ծանօթ ըլլայ: Մուրատի կենսագրութիւնը զուգադիպած է այդ աշխատանքներուն և Վարանդեան եթէ որևիցէ վաւերագրերու հանդիպէր, պատճառ մը չունէր չօգտագործելու զանոնք:

Բացի այդ, դիւրին չէ հերոսներու ալեկոծ կեանքը փաստերու լոյսին տակ դնել: Յեղափոխական աշխատանքներու մեծագոյն մասը կը կատարուէր գաղտնի: Դէպքերու եռեւ՝ դէմքերը միշտ կը մնային գաղտնի, սակաւաթիւ անհատներու ծանօթ, համաձայն յեղափոխական ընդունուած աւանդութիւններուն և երկրի պայմաններուն: Դէպքերը դէմքերէն առաջ կը հերոսանային և գործող բազուկները կը ծածկուէին անյայտութեան մէջ: Բացի այդ, գերակատարը ինքը՝ համեստութենէն մղուած չէր պատմեր ո՛չ իր կեանքը և ո՛չ ալ իր գործը: Եթէ այդպէս չըլլար, մենք այսօր կ'ունենայինք ո՛չ միայն Մուրատի, այլ և Սերոբի, Հրայրի, Եփրեմի, Անդրանիկի, Կայծակի, Աւօի, Խէչօի, Բալաջանի, Գէորգ-Զաւարեի, Քեռիի, Իշխանի, Արամի և ուրիշ բազմաթիւ լուսապայծ դէմքերու գրքերը: Եթէ չունինք, պատճառն այն է, որ չատ փաստեր ու տեղեկութիւններ կորսուած են գժբախտաբար:

Ահա ձեզ հազարաւոր փաստերէն մէկը:

Մուրատը «Փոթորիկ»ին մասնակցա՞ծ է թէ ոչ: Վրացեան յենուած Ռ. Սեւեանի տեղեկութիւններուն վրայ, կ'ըսէ «ո՛չ»: Սեպուհ կը պատասխանէ «Յառաջ»ի մէջ, թէ ոչ միայն մասնակցած է այլև ինքն է որ Մխրանէն վերջ ներկայացած է Աբամեանցին «յանձնարարելու» համար Մուրատը Վանի գործերուն:

տուկ» հրահանգնեբով և յաջողած է: Դժուար է հաւատալ մեկին՝ և չի հաւատալ մեւսին: Բարեբախտաբար, դարեր չեն անցած, այլ մեկուն 30 տարիները... Վերապրողներ կան, որ կրնան հաստատել: Եւ այդ վերապրողներէն մեկն է մարեկլարնակ հ ի ն (այժմ դաւանավոխ) հայդուկ մը, որ կը հաստատէ թէ Մուրատ մասնակցած է «Փոթոլիկ»ի և իրօք ներկայացած Աբամեանցին: Բացի այդ Աբամեանցը մօրեղբայրն է մեր ընկեր Վարանդեանի, դրքի հեղինակին, որ մօտէն ծանօթ պէտք է լինի այդ դործին: Մանաւանդ որ Աբամեանցը Մուրատի դիմումէն վերջ, անմիջապէս անցած է ժընեվ և դումարը վճարած է Մ. Վարանդեանի:

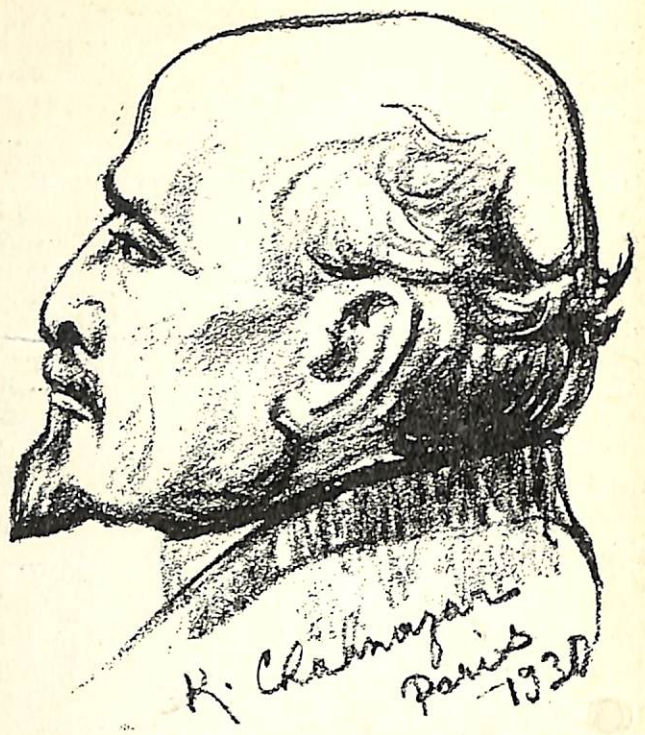

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ Գծ. Շահնազարի

Անցնելով, երկրորդական աննշան փաստերու «հակասութեան», զոր կը նշէ «Մուրատի բեռնակիր, թէ «Պոմոնթի»ի դարեկրատան դիւերապահ» լինելուն, պէտք է ըսել որ ատիկա վէճի նիւթ չի կըներ ըլլալ: Մուրատը ըրած է և՛ մեկը և մեւսը: Փրանսա և այլուր ապրող իր տարեկից համախոհացիները ատիկա չատ լաւ դիտեն և կը պատմեն:

Մուրատի Հ. Յ. Դաշնակցութեան վիէննայի Ընդհ. ժողովի մէջ ըրած յայտարարութիւնը թէ «արիւնհեղութիւններ» կը լինին, եթէ չարքերէն դուրս չգըտնուին դուտ ընկերվարական, անջատողական տարրերը... վէճ չպիտի վերցնէր, եթէ անմիջապէս Ընդհ. ժողովի արձանագրութիւնը աչքի առջեւ ունենային թէ՛ քննադատը և թէ հեղինակը: Փաստն այն է, որ Մուրատ, ինչպէս և մեր մեւս բոլոր խմբապետները հոգեբանօրէն նախապէս չէին կարող ըլլալ և կանդնած էին թիւրքահայ դատի տեսակէտին վրայ, որ Միհրանական չարժումը իր սկզբնաւորութեան մէջ կը խորհրդանչէր: Մուրատի «սայթաքում»ները այդ իմաստով, համապօր էին մեր բոլոր խմբապետներու հոդեբանական «սայթաքում»ներուն: Սեպուհ «Հայրենիք» օրաթերթի 12 փետր. 1932 մէջ կը պնդէ, որ «Մուրատ իր ամբողջ ուժով Միհրանի չարժման դէմ էր: Արեւմտահայ խմբապետները հոգեբանօրէն նախապէս չէին կարող ըլլալ և կանդնած էին թիւրքահայ դատի տեսակէտին վրայ, որ Միհրանական չարժումը իր սկզբնաւորութեան մէջ կը խորհրդանչէր: Մուրատի «սայթաքում»ները այդ իմաստով, համապօր էին մեր բոլոր խմբապետներու հոդեբանական «սայթաքում»ներուն: Սեպուհ «Հայրենիք» օրաթերթի 12 փետր. 1932 մէջ կը պնդէ, որ «Մուրատ իր ամբողջ ուժով Միհրանի չարժման դէմ էր: Արեւմտահայ խմբապետներէն Միհրանին հետեւողը միայն Ախլաթցի Կարապետն էր, ուրիչ ոչ ոք»: Եւ իրը փաստ կը բերէ Հ. Յ. Դ. 1906ի Ռայոնական ժողովը, որտեղ Մուրատ յախտուն կերպով նախատեր է Միհրանը:

Մուրատ և Սեպուհ, 1917ի մարտին էր, որ կարս հասան, այլ 1918թ. մարտին: Փաստական նահանջը, սկսաւ 1918ի փետրուարին, և ճակատը ճեղքուեցաւ: Ես չեմ կարծեր, որ ընկ. Վրացեան չիմանայ այդ, որովհետեւ ինքն ալ եկած էր Վ. Փափազեանի, Վ. Նաւասարդեանի և ուրիշներու հետ Սարիղամիշ: Սխալուելը մարդկայնն է:

Արդեօք թերիներ կա՞ն պ. Վարանդեանի դրքին մէջ: Անկասկած: Եւ այդ թերիները, հեղինակի որոնումներու և փնտռտուքներու պակասէն չէ որ կուգան, այլ բոլոր անոնց, որոնք ի մօտոյ դիտեր պակասէն չէ որ կուգան, այլ բոլոր անոնց, որոնք ի մօտոյ դիտեր Մուրատի այս կամ այն գործը և ժամանակին չեն հասցուցած տէրն Մուրատի այս կամ այն գործը և ժամանակին չեն հասցուցած հեղինակին ձեռքը: Օրինակ, կոմսը, որ անկասկած չատ բաներ դիտէ Մուրատի երկրի կեանքէն և իր հրատարակած յուշերուն մէջ հաղիւ ուշ-տասը տող է նուիրած Մուրատի կարսի գործունէութեան: Եւ դեռ ուրիչ չատ չատեր:

Յաւալի է դիտել, որ երբ անհատ մը կ'անհետանայ պատմութեան բեմէն, փաստերը կը դեղնին, դէպքերը կը մոռցուին, պատմուխինը կարծես փախուստ կուտայ մեր առջեւէն և մենք չենք կրնար վերականդնել ճիշդը, աճիւերբելին և իրաւացին: Անկասկած մեր բոլորին փափաքն է, ինչպէս և ընկ. Վրացեանին, պատմութիւնը ճիշդ կարդալ և յետագայ սերունդներուն ճիշդ հաղորդել: Այդ ալ դժուար է դաղութահայ պայմաններու մէջ:

Հաշուի առնելով այս իրողութեան հետ, պէտք է խոստովանիլ, որ ընկ. Վարանդեանը մեզ տուած է «Մուրատը» տաք չունչով, թեւաւոր ոճով ու վիպական յուզումով:

Այս դնահատական և ճշդումի խօսքերէն վերջ, ես կ'ուզէի անդրադառնալ երեւոյթի մը վրայ, որ ինձ ամէնէն չատ է վրդոված: Ատիկա «դասալիք» բառի գործածութիւնն է, որ չունկներէն դարբնած և Վարանդեանի ուշադրութեան է արժանացած: Ինչո՞ւ, ինչպէ՞ս և որո՞ղ: Մուրատ և Սեպուհ և «դասալիք»...: Անուններըը կրնաքին հերքումն են բառի և անխմաստ չունկներու: Այս երկուքը հայդուկներու հանդէպ խղճի և դիտակցութեան պարտք ունինք տալու: Եւ պէտք է ըսել, որ եթէ ամէնքն ալ Մուրատ ու Սեպուհ ըլլային և այնպէ՛ս աչխատէին, պատմական դէպքերը տարբեր հանդրուաններու պիտի յանդէին: Անոնք էրզրում և Երզնկա ճակատին միակ իրական և գիւական անվհատ ուժերն էին: Եթէ անոնք իրենց գլուխը չկրցան պաճնել փառքով մը եւս — այդ ալ Սարիղամիշ Ղարաքլիսէ-Բաշ-Աբարան կռիւներու — չմասնակցելու պարագան էր: Ափսո՛ս, որ ամէն ինչ եղած էր և նոյն իսկ Թիֆլիսէն իրենց պինուորները դրկած էին Ղարաքլիսէ, հաւատալով որ չարաթ մը վերջը պէտք է վերադառնան: Զար բախտը ձգեց զանոնք Կասպից ծովու ափերը, և հոն ալ Մուրատ օգտ. դէն հերոսի խիղախ մահով հով լինկաւ: Հո՛ն է անոր մոռցուած չիրիմը, հայրենի տարերքէն, ոտտանիներու ադմուկէն հեռո՛ւ, օտար հորիզոններու տակ:

ՎԱՀԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱՄԱՄՃԵԱՆ

Ծնած է Կ. Պոլիս 1822ին, Եչնիչէրիներու վայլուն չրջանին:

Որդի՝ Յուսիկ Խալֆայի ծնած՝ Բարերդ, էրզրումի գաւառին մէջ, 1767ին և Կ. Պոլիս եկած 1796ին: Մասնակցած է Ազգային Պատրիարքարանի չինուածեան, Սուլթան Մահմուտ օրով, ինչպէս նաեւ Սկիւտար Սչլիմիչէ զօրանոցին կառուցման: Ինք խալֆա էր նաեւ քանի մը ամիրաներու և չատ սիրուած էր Պիգճեան Յարութիւն Ամիրային: Ունեցած է տասնևմէկ զաւակ, մեռած է 1861ին և թաղուած Եէնի Գուլէի ազգային գերեզմանատունը:

Իր որդին՝ կարապետ տապանաքար մը դրած է իր գերեզմանին վրայ հետեւեալ տողերով.

Ըզգաճձ Ոսկերաց
Յուսիկ Գալֆայի
Ծածկէ վէմս
Մէկ տարու մօտ կեանք պարգեւեցիք Տէր
Նաեւ ծերութեան նըպաստ զաւակներ
Հայր տեսայ զանոնք եւ ես պէտուր
Հրնուէի անդուլ թոռամիբ բեղմնաւոր·
Այլ մինչ իւր Սուրբ կամքն ուզեց զիս փորձել
Սիրուն զաւակներ տուին իրեն նուէր
Խնդից բաժակէն համեցի յեղին
Բայց միշտ օրհնելով ըզկամս Անեղին
Դուք որ կեցուք էք մօտ իմ դամբանին
Վերնոյն սիովնի ճարտարապետին
Մաղթեցէք վասն իմ կեանք ազնուական
Անել ի յերկինս ոհ բաւ է ինձ
Հանգեաւ յամին տեառն 1861
ի դեկտեմբեր 22

Կարապետ Համամճեան, վոքր հասակէն, հպիւ տասնեմէկ տարեկան, աշակերտ եղած է, Կ. Պոլսոյ դոց չուկային մէջ, մեռաքսալաճառ՝ գազազ խանութպանի մը քով: Կարզալ–գրել ինքնուսեալ եղած է սահմանափակ չափով, սակայն չափազանց աշխատող, կրօնքի և մանաւանդ յանդուգն ըլլալով՝ հետզհետէ յառաջացած, ու եղած է վերջապէս Կ. Պոլսոյ առաջնակարգ վաճառականներէն մէկը: Առանց բառ մը ֆրանսերէն և անգլիերէն դիտնալու՝ հիմնած է մասնաճիւղ–գրասենեակներ Լիոն 1865ին և Մանչեսթրը 1882ին:

Առեւտրական գործունեայ յառաջդիմութեանը նպաստած է իր արթնամտութիւնը և ստեղծած է միշտ նոր գործեր ամէն տեսակ ապրանքներու վրայ, թէեւ ինք մեռաքսավաճառութեամբ սկսած է:

Այսպէս հնարած է տօպլին կոչուած ծոպը (բիւսկիւլ), ուրիկ չահած է մեծաքանակ դրամ: Ֆէսը Աւստրիայէն կուգար և յետոյ Իտալիայէն սկսաւ գալ, բայց ծոպը մինչեւ 1860 տեղական և մասնաւորաբար Պրուսայի մեռաքսներով կը չինուէր:

Խրիմի պատերազմի միջոցին (1854–1855) Կ. Պոլսոյ մէջ խաբսխող ֆրանսական զրահաւորներու նաւաստիներէն ոմանք թարշամանով չուխան կ'այցելէին գնումները ընելու համար. Կ. Համամճեան իրենցմէ կը տեղեկանայ թէ Եւրոպայի մեռաքսեղէններու կեդրոնը Ֆրանսական Լիոն քաղաքն է: Կը մտադրէ անգամ մը հոն երթալ, բայց չկարենալով գործը ձգել գիտակից և վստահելի անձի մը, իր մէկ մտերիմ բարեկամին այդ ճամբորդութիւնը կատարել կուտայ՝ նախնական տեղեկութիւններ ձեռք ձգելու համար:

Այդ բարեկամը ժողովրդականօրէն կը կոչուէր Գայէֆճի օղլու Արթին, Յարութիւն Խաչատուրեան, որ կը զբաղէր մուշտակներու նորոգութեամբ, դոց չուկային մէջ: Այս անձն ալ Կ. Համամճեանի պէս անուս, բայց խելացի և պատրաստաբան մէկն էր:

Այդ, Խրիմի պատերազմէն վերջ, 1857ին Կ. Համամճեան կաբեւոր գումար մը տալով իր բարեկամ Յարութիւնին, կը զրկէ գինքը Ֆրանսա: Թէեւ Գայէֆճի օղլու Արթին բառ մը իսկ ֆրանսերէն չէր դիտեր՝ սակայն ուշիմ և խելացի, բաւական կ'ուսումնասիրէ Լիոնի հրապարակը և զգալով թէ մեռաքսեղէններու մասին իր սակաւ ծանօթութիւնները չեն կրնար կատարեալ գոհացում տալ, Կ. Պոլիս կը վերադառնայ ճամբան հիւանդանալով: Անոր վերապարձէն և սպանիոլական տարի մը վերջ՝ Կ. Համամճեան կ'ամուսնանայ և Արթինը կ'ըլլայ իր կնքահայրը:

Երկու տարի վերջ, 1860ին, Կ. Համամճեան առաջին անգամ ըլլալով կը մեկնի Լիոն, ընկերակցութեամբ իր կնքահօրը, որ քանի մը բառ ֆրանսերէն սորված էր իր կատարած առաջին ճամբորդութեան ժամանակ:

1848–1850ի միջոցներուն էր որ մնացորդ, անպէտ և ծակ խոպկները բազմապատկել գործադրութիւններով յաջողեցան վերջապէս, մանաւորաբար Ջուխերիոյ մէջ վերլուծել, և առանցմէ քաշել մեծաքակ թել մը որ կոչուեցաւ շաբ (schappe), և որ խոպակէն ուղղակի քաշուած թելին չափ գօրաւոր չէ: Ձիչդ այդ միջոցներուն Կ. Համամճեան կը հասնի Լիոն իր կնքահօրը հետ, և չուտով կը ծանօթանայ Լիոնի տապանդաւոր ներկարարներէն M. Bruasին, որուն հետ կը կապուի թէ՛ գործով և թէ՛ բարեկամութեամբ:

Առաջին անգամ ըլլալով, 1861ին, Կ. Համամճեան կը փորձէ սեւ ներկուած Շաբ մեռաքսով ծոպ (բիւսկիւլ) չինել. և որովհետեւ ատոր գինը բազմապատկած է սկզբնական գինէն, մոյ բիւսկիւլ պատրաստող էսնաֆը կը բռնկի և դանդաղութեամբ կը գիմէ օրուան վարչապետ Ալի փաչային, որ կը պատասխանէ թէ՝ այլ եւս մենաշնորհները վերջացած են և վաճառականութիւնը ազատ է, որով ամէն ոք կրնայ գործել:

Այսպէս, Կ. Համամճեան բիւսկիւլի առեւտուրը բոլորովին իր ձեռքը կ'անցընէ Պոլսոյ հրապարակին վրայ և գաւառներուն մէջ:

1867ին Կ. Համամճեան վերստին կը մեկնի Ֆրանսա իր կնքահօրը հետ: Երբ օր մը Լիոնի մէջ մեռաքսի հիւսուածեղէններու գործարան մը կ'այցելէր Կ. Համամճեան, կը նշմարէ որ հիւսող մեքենաներու վրայ կերպասի աւարտմանը մաս մը մեռաքսի թելեր կ'աւելնային 50էն 100 անգլիմէթր երկայնութեամբ (չէօզկին — chaine) որոնք մէկ կողմ կը նետուէին իբր անպէտ (խուռտա — dechet): Ուշիմ և արթուն անձ, այդ խուռտա մեռաքսները չնչին

դինով ծախու առնելով կը բերէ Պոլիս և չատ մը ազգատ կիներու կը սորվեցնէ դանոնք ճղելով թել թել ոլորելը և այսպէս կը հիմնէ տոպլին կոչուած քիւսկիւլը որ չատ յարդ կը սոսնայ հետեւեալ երկու պատճառներով:

Նախ որ մեռաքսի թելերը կին և ոչ թէ՝ շաբ· յեսոյ իւրաքանչիւր թելին ծայրը օղակ վիճակի մէջ ըլլալով ոլորքը չէր քակուելը գործածութեան մէջ, որովհետեւ սոխպեալ սոսը ծայրը կտրուած էր մկրատով:

Այս երկրորդ ճամբորդութեան մէջոցին ալ կարապետ Համամճեան կրկին կ'այցելէ Փարիզ, միչա իր կնքահօրը հետ որ այս անգամ ծանրապէս հիւանդանալով կարելի չըլլար դինքը վրկել:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱՄԱՄՃԵԱՆ
հայ վաճառական

Կ. Համամճեան անմխիթար, կը թաղէ դինքը Օգոստոս 1867 Բարիզի Մօնփարնաս գերեզմանատան մէջ, ուր կը գնէ մշտնջենական հող մը և կանգնել կուտայ հիրիմ մը, որուն վրայ Բարիզի հոգեւոր հովիւ Տ. Ցովհաննէս քհն. Հիւնքեարպէկեան հետեւեալ տողերը կը գրէ. Կ. Համամճեան գանոնք վրան դրել կուտայ: Նաեւ ոտանաւոր մը որ գժբախտաբար անճրեւներու ներքեւ և ժամանակի ընթացքին ջնջուած է.

Աստ հանգչին ոսկերք
Ցարուբիւն խաչատուրեան
Պօլսեցու վաճառականին
Որ եկաց զամս տասն .....
Ի Լիօն քաղաքին Գաղղիոյ
կնքեաց զկեանս... Ի Փարիզ
Քառասուն և չորից ամաց
9–21 օգոստոս 1867
Ի յիշատակ մտերմութեան (Մխիթարութեան)
կանգեաց զայս շիրիմ
կարապետ Համամճեան

Կ. Համամճեան կը վերադառնայ իր ծննդավայրը, ուր իր առեւտրական յաջողութիւնները կը չարունակուին. սակայն 15–20 տարի յետոյ՝ ապառիկ գործ տեսնելու չնորհիւ ահագին վնասներ կը կրէ, և մանաւանդ իր ապերախտ զրացրին՝ նաեւ իր եղբօրորդին հասցուցած վնասներէն կը հարուածուի:

Կը մեռնի Կ. Պոլիս 1909ին ձգելով ուխտը զաւակներ: Անոնցմէ մէկը՝ մեքենագէտ–ոսոսյնանկ, Պօղոս, միւսը՝ համարակալ–անդրադարձ Պետրոս՝ պատրիարքարանի գործակատար, իսկ երրորդը՝ Հրանդ՝ վիրաբոյժ–ատամնաբոյժ, վկայեալ Բարիզի պետական բժշկական կաճառէն և հաստատուած մայրաքաղաքին մէջ, և որ Ծառայած է 1914–1918 պատերազմին ֆրանսական բանակին մէջ, նախ իբրեւ դինուոր, յետոյ իբրեւ դինուորական ատամնաբոյժ, adjudant աստիճանով՝ այդ աստիճանին հասնող միակ հայը ըլլալով:

ՊԱՏՄԱԽՕՑ

ՕՄԱՐԻ ՄԶԿԻԹԸ

(ՍՈՂՈՄՈՆԻ ՏԱՃԱՐ)

Երուսաղէմի ամբողջ պատմութիւնը երկու չէնքերու չուրջը կը դառնայ:

Հին Երուսաղէմը իրը կեդրոնական յենակէտ ունի Տաճարը, որուն տեղը գրաւած է այսօր Օմարի Մզկիթը:

Իսկ Նոր Երուսաղէմի պատմութիւնը կը սկսի Կոստանդիանոսի տիրապետութեան թուականէն:

Ու ահա այս երկու յիշատակարաններն են որ կը գրաւեն այսօր ճամբորդին ամբողջ ուշադրութիւնը:

ԺԱ. դարուն, և կամ Ժ. դարուն սկիզբները, (Ն. Ք.) Դաւիթ արքան երբ տիրացաւ Yebuséen–ներու պտիկ քաղաքին, ու զայն մայրաքաղաք ըրաւ իրեն, այն ատեն Երուսաղէմ կը դառնուէր համբողջովին արեւելեան բլուրին վրայ, հո՛ն, ուր կը բարձրանայ այսօր Օմարի Մզկիթը, ու կ'երկարաձգուէր դէպի հարաւ բաւական հեռուն այժմեան չրջագիծէն:

Արեւելքէն՝ կեդրոնական Ձորը, և Արեւմուտքէն՝ Tyropaoenի կողմէ այժմ լեցուած խոխոմը՝ խորունկ փոսեր կը բանային անոր առջեւ, ռազմավիտական աքանչելի դիրքի մը վերածելով Նոր քաղաքը. ու հո՛ս է ահա որ Դաւիթ, և մանաւանդ Սողոմոն, կէս դար ամբողջ, թա՛ւիւ տուին պերճանքի ու չէնքերու մասին իրենց ունեցած ճաշակին: Մեծցաւ այսպէս Երուսաղէմ և բարգաւեցաւ հիւսիսէն դէպի հարաւ դանուող հոդամասերուն, ու ալ աւելի վեր՝ Մօրիա բլուրին վրայ, ուր Սողոմոն՝ հսկայ աշխատութիւններէ յետոյ մեծ–ցուց և ընդարձակեց տարածութիւնը, բարձրացուց հոն Տաճարը և նուիրեց զայն Եհովայի:

Փիւնիկեցիները եղան անոր ճարտարապետները, բազմացուցին

հոն հրաշալիքները, որոնց անհամեմատ չքեղութիւնը կը պատմեն տակաւին թագաւորաց ու եղեկիէլ Մարգարէի Դիրքերը: Աչխարհային վառքի այս չրջանին յիշատակը ա՛յնպիսի խորութեամբ քանդակուած է յետնադարեան սերունդներու հոգւոյն մէջ, որ դեռ այսօր տակաւին, Երուսաղէմի մէջ ժողովրդային աւանդութիւնը՝ չատ մը ուրիշ յիշատակներու ալ կապած է Սողոմոնի անունը:

Պէտք է դիտնալ սակայն, թէ թագաւորներու և Տաճարի այս քաղաքէն դրեթէ ոչի՛նչ կայ այսօր:

Ի դո՛ւր փորձեցին մարդիկ, պատմական վաւերագրերու օգնութեամբ՝ հանճարիմաց վերաչինութիւններ երեւան բերել Սողոմոնեան չէնքերէն. ու անոնք, ի՛նչ որ ալ ըլլայ անոնց արժէքը, եղած կանօրէն թէական կը մնան:

Ի դո՛ւր չանացին, հոչակաւոր անուններով վառաւորել՝ Աբիսողոմի, Յովաասաֆի գերեզմանները, որոնք՝ չա՛տ յետնադարեան ժամանակի սխալ յիշատակարաններ՝ կը ցցեն իրենց պատկառելի դիմաստուերները Կեդրոնական Զորին մէջ:

Ի դո՛ւր հնչուն կոչումով մը չքեղեցին Թագաւորաց Գերեզմանը՝ որ քրիստոնէական առաջին դարաշրջանի կիսուն հաստատուած ընդարձակ գետնափոր մրն է միայն: Ու այս ամէնքը, հոն, ողբալի և խաբէական ֆանթէզիներ են լոկ:

Ինչ որ կարելի է՝ Երուսաղէմի հոդին վրայ՝ իրապէ՛ս վերագրել Յուդայի Թագաւորաց չրջանին, այն ընդհոդեայ չրուղին է միայն, որ Կոյսի–աղբիւրէն դէպի Siloé ի աւազանը կը բերէր քաղաքին աննպաստականութեանը համար անհրաժեչտ եղող չուրը. ու այս չրուղիին չինութիւնը, հրէական չատ հին ու հետաքրքրական արձանագրութիւն մը՝ Եզեկիա արքայի չրջանին կը վերագրէ: Ու զարձեալ, տեղագրական դուդնարժէք տեղեկութիւն մըն է այն Brut ժայռի պարագան, որ կը դանուի Մօրիա լերան վրայ բարձրացած Օմարի Մզկիթին կեդրոնը, և որուն վրայ է որ կանդնած էր ողջակիզմանց Սեղանը (Autel des Holocaustes):

Առաջին դարու վերջերը (Ն. Ք.), Մեծն Հերովդէս, Իսրայէլի համար երազեց արտաքին մեծութեան նոր եղանակ մը, ու, Աբեսդուտքի և Հիւսիսի կողմերէն ա՛յնքան մեծցած Երուսաղէմը ծածկեց վառաւոր հարստութիւններով:

Աբեսմաեան բլուրին վրայ հաստատեց հոյակապ պալատ մը, որ կարծես թաքնուած էր երեք խոչոր աչտարակներու ստուերին ներքեւ, և որոնք կը վերածէին զայն ամրոցի մը. (Դաւիթի բերդը առոր մէկ յիշատակը կ'արթնցնէ):

Աբեսելեան բլուրին վրայ մանաւանդ, վառայեղօրէն վերաչինեց Տաճարը: Հերովդէս, հսկայ չանքերով, հրաչալի հողապիդումներով կրկնապատկեց տարածութիւնը այն հարթավայրին, որուն վրայ կը կանգնէր Սրբարանը (le Sanctuaire): Շրջապատեց զայն հսկայ պատերով, որոնց ահագին կոտրներէ կազմուած վիմաչարքերը՝ կ'ըսխէին, 30 մէթրէ աւելի լայն չրջակայ ձորերուն վրայ:

Հիւսիսէն՝ Անտոնիոսի ամրոցը և այն խորունկ փոսը՝ որ լեցուց Birket Israël–ի չրանոցը, պաչտպանեցին Ս. Երկրի սահմանները. ու դէպի արեւմուտք՝ ձորին վրայէն ազատօրէն ձգուած կամուրջներն ալ՝ ապահարթը կը միացնէին քաղաքին:

Հարաւէն՝ զօրաւոր կամարներով ու հիանալի միակտուր սիւներով վառաւոր դռները, եռանդ ու ոդի կուտային դէպի Տաճար բարձրացող ամբոխին: Ու դէպի արեւելք, հսկայ պարիսպներու երկայն միջնորմը՝ իր ստուերովը կը ծածկէր Կեդրոնեան Զորը: Եւ վերջապէս, սարահարթին կեդրոնը կը բարձրանար Տաճարը այնքան վառաչուք, որով Հերովդէս արժանացաւ Նոր Սողոմոն անունին: Ու այս Տաճարէն, զոր կործանեց Տիտոս, բան մը գոյութիւն չունի այլեւս այսօր. միայն, Harem-es-Chérif ի ամբողջ սարահարթը պահած է իր Հերովդէսեան չքեղութիւնները:

Հերովդէսո՛վ է որ կը սկսի պատերուն ամբողջ ստորին մասը, ու հսկայ ցցուածքներով ամբակուռ այն վիմաչարքերը, որոնց ժայռի վրայ հաստատուած հիմերը վերասին գտնուեցան արդի գետինէն աւելի քան 20 մէթր խորութեան մը վրայ:

Հերովդէսո՛վ է որ կը սկսին հարաւային չրջապատի երեսին վրայ գտնուող այն դռները, ուսկից կը մացուէր Սրբավայրին մէջ, և մանաւորապէս զարմանալի այն կրկնակ դուռը (Porte double), որ Ս. Քաղաքի է՛ն հետաքրքրական ու յարգելի տեղերէն մէկն է:

Հերովդէսո՛վ է որ կը սկսին Haremի ներքեւը գտնուող այն ստորերկրեայ չինուածքները, որոնք կը պատմեն՝ հսկայ սարահարթը կանգնելու համար թափուած այնքան զոհողութիւններն ու չանքերը: Ու Haremի մակերեսը՝ իր գլխաւոր գիծերուն մէջ՝ բառական ճչդութեամբ կը համապատասխանէ Հերովդէսեան Տաճարի զբաւած տեղւոյն:

Արդի Երուսաղէմի մէջ, յիշատակարանները, իրարանչիւր քայլափոխին՝ կը յիչեցնեն Հերովդէսի անունն ու գործը. ու Տաճարը մանաւանդ, որքան որ Հերովդէսական վերաչինութենէն աւելի նոր չքեղութեան մը մէջ գտնուի այսօր, է՛ նոյն այն Տաճարը, որ տեսաւ անչուշտ Քրիստոսի անկից անցնելը: Ու 19 դարեր յետոյ ալ կ'երեւայ տակաւին մեզի Երուսաղէմեան ա՛յնպիսի գիւղանկար մը, զոր դիտեցին անչուշտ նաեւ Քրիստոսի աչնարկները:

Քաղաքամէջի հարաւ–արեւելեան կողմը, ուր Haremը կը նկատէ երկինքի վրայ իր որոշ և հաստատուն անկիւնը, այն վայրը՝ ուր բարձրացիր պատը կարծես թէ հաւժկու ապրուածին մը կ'արձակէ Յովսափատու ձորին վրայ, հոն՝ կեդրոնեան Զորը՝ կ'ընդունէ ճակէ Յովսափատու ձորին վրայ, հոն՝ կեդրոնեան Զորը՝ կ'ընդունէ մարուի խոչոր պատնէչի ու չէկ գաւիթներու ընդմէջէն, և ուր նաեւ Siloë ն, հաստատած է իր գործ աուները:

Արդիական ա՛չ մէկ նչան չեզծաներ բնաւ գիւղանկարի այս նկարագիրը. ճիշդ նո՛յն չքեղութիւնը, մխեւնոյն լոյսը, ու նո՛յն ստուերագիծերն են՝ ինչպէս էին ասկից երկու հազար տարիներ առաջ:

Հեղեղատին վրայէն ձգուած փոքրիկ կամուրջը, ուսկից Քրիստոս՝ իր երկրային կեանքի վերջին օրերուն անցած ըլլալու է երեսս՝ իր երկրային կեանքի վերջին օրերուն անցած ըլլալու է երթալու համար Գեթսեմանիի վերնատունը, այո՛, Երուսաղէմի ճի՛շդ այս վայրն է թերեւս որ, ինչպէս կը գրէ M. de Vogué, առաւելապէս պահած է իր հին տեսքը, զոր ունէր Քրիստոսի քարոզչութեան ժամանակ: Եւ ոչ մէկ տեղ, անցեալի ոգեկոչութեան մէջ՝ այսքան արբչիւ չ'ընկլուզեր մարդուս մտածողութիւնը:

Այդ թուականէն ի վեր, Հերովդէսի սարահարթին վրայ, ուրիշներ ալ՝ իրենց կարգին չէնքեր կառուցին:

Հռովմէական շրջանի քաղաքին մէջ, Hadrien կայսեր կանգնած Aelia Capitolina ի մէջ, հեթանոսական սրբավայր մը և կայսերական արձաններ՝ կործանուած Տաճարի աւերակներուն տեղը զբաւեցին:

Բիւզանդական շրջանի Երուսաղէմի մէջ, հարաւային հողամասին վրայ, Յուստինիանոս չինել տուաւ այն դեղեցիկ Մայր-Եկեղեցին, որ ապա վերածուեցաւ El-Aksa Մզկիթի. ու արեւելեան երեսին վրայ ալ բանալ տուաւ նա՝ կրկնակամար այն դուռը՝ որ Porte-dorée կը կոչեն:

Ասկէ դէպի շրջանի քաղաքին մէջ, Լատիններուն, իրե՛նք ալ սարահարթին վրայ կառուցին մի քանի չէնքեր, որոնց մնացորդները մինչեւ այսօր կան տակաւին:

Եւ սակայն, բոլոր այս հաստատութիւններէն ամէնէն հրաշալին, որ այսօր Harem-es-Chérif ի շրջապատը կը կազմէ և Իսլամի ամենանուիրական վայրերէն մին, այն մզկիթն է, որ կանգնել տուաւ Աբդ-էլ-Մէլէք խալիֆան 688ին, և որ կը կոչուի Օմարի Մզկիթ:

Բառերը անզօր են բացատրելու համար Իսլամի այս սրբավայրի վեհ հրապոյրը:

Սալարկուած ընդարձակ սարահարթին վրայ՝ դոր հիւսիսէն և արեւմուտքէն կը շրջանակեն ԺԴ. և ԺԵ. դարերու դեղանկար հին չէնքեր՝ ուր, դէպի հարաւ, դարաւոր հին նոճիներու մութ վարդոյրի ետին կ'ընդնշմարուի El-Aksa մզկիթը, և ուր նաեւ կը կանգնի, Harem ի կեդրոնը քանի մը մէթր բարձրութիւն ունեցող դեղին վրայ Qoubbet-es-Sakhra Ժայռագմբէթը, դոր արաբները կ'անուանեն Օմարի Մզկիթ:

Հոն կ'ելլուի ութը լայն մարմարեայ սանդուխներէն, որոնց վրայ կը նկարուին երկնարերձ ու հիանալի անդաստակները ԺԴ. և ԺԴ. դարերուն մէջ չինուած, Maouzin ներ և Balence ներ՝ որոնց համար Իսլամ աւանդութիւնը կը պատմէ թէ՝ այդ նժարները պիտի կշռեն մարդկանց հոգիները՝ վերջին դատաստանին օրը:

Սրբավայրին ամբողջ շուրջբոլորը հաստատուած են քահանաց-բէյն՝ դեղանկար չէնքեր, ինչպէս, Qoubbet-el-Silsileh, և la Coupole de la chaine ը, դոր կը կոչեն նաեւ Դաւիթի Աթեան, որ Օմարի Մզկիթին չափ հնութիւն մ'ունի. Qoubbet-el-Miradje և կամ la Coupole d'Assencion որ մինչեւ ԺԴ. դարու հնութիւն մ'ունի. la chaire de Burhan-ed-dine, որ՝ ԺԴ. դարէն մնացեր է, ու վերջապէս Kayt-Bey ի այն ծխափողը (le Sébil) որ ԺԵ. դարու վերջերէն մնացեր է: Ու այս ամէնուն մէջ, սուրբ մզկիթը, դէպի երկնից բարձունքը կը ցցէ մեծաղեայ ցոլքերով զմբէթը իր պարսկական ջինջ արծաթեղէնեայ թմբուկին ու մարմարափայլ ութնանկիւն պատերուն վրայէն, դոր կը պսակաւորեն ուրիշ արծաթեղէններ եւս՝ թրքական, լազուարթի ու զմրուխտի վայլերով: Ու այս բոլոր գոյները, բոցավառ արեւին ներքեւ կը թրթռան ու կը չողչողան, և կապտագոյն ու անբաղդատելի այս զմբէթը՝ օդային լոյս կը ծածանի կարծես՝ լուրթ ու բոցավառ մթնոլորտին մէջ:

Այս չէնքը, ներսի կողմէն, թերեւս աւելի հմայական զեղեցկութիւն մ'ունի:

Մզկիթը չրջապատող ութանկիւն կրկնակ նրբանցքներու, թմբկակոր կամարներով և ոսկեզրուած խոյակներով թանկագին սիւներու վրայ կ'երեւան հիւն մօզայիքներ, որոնցմէ ոմանք Է. դարու վերջերը և բիւզանդական ոճով մը չինուած են, իսկ ուրիշներ՝ 1027 թուականին, որոնք ոսկեզունակ կը պարզեն իրենց կանանչ նալի մեծ թաղարներէն:

Խորհրդաւոր կիսաքօղ լոյսին մէջ՝ դոր կը սփռեն այն հըսկայաւոր ապակիները «ուսկիից լոյսը կարծես թէ ծաղիկներու և թանկագին քարերու ընդմէջէն կը թափանցէ» (Pierre Loti, **Jerusalem**, p. 71-74) կճաճեվի ոսկեզօծ գմբէթին մինչեւ պատերուն ստորոտը՝ ոսկիի և մարմարիոնի վայել մը կ'արտացոլայ, ու «այս ամէնը արեւելեան վէպի փառաչեղութեամբ մը»: Եւ սակայն, այս բոլորը չքեղութեանց մէջ իրրեւ աչքառու հակապատկեր մը՝ չէնքին ճիշդ կեդրոնը կը կանգնի՝ Խաչակիրներու չրջանէն մնացած ու դարբնուած երկաթէ վանդակորմի մը ետեւը՝ Մօրիա լերան Brut ժայռը: Եւ ահա այսպէս, Իսլամի այս մզկիթին մէջ՝ ցայտուն կերպով կ'արթննան Իսրայէլի պատմութեան չ'ոչնչացած հին յիշատակները, ու դանոնք պարուրող առասպելական մշուշի ընդմէջէն կ'երեւան կարծես նոյն իսկ Սողոմոնի ժամանակները:

Ց. ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ

Շա՞տ երկար դարեր աշխատեր են մարդիկ ստեղծելու համար այս անբաղդատելի մթնոլորտը: Սուլթան Սաղաեդին վերաչինած է Սուրբ Մզկիթը. Soliman le Magnifique տուած է անոր իր հրաշալի ապակիները և արտաքին արձակ պեղենայ զրուագը. և նոյնպէս Haremի ամբողջ սարահարթին վրայ՝ իւրաքանչիւր դար թողուցած է գեղեցիկ յիշատակարան մը: Ու այս ամբողջը՝ անակնկալ ու կատարեալ ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն կամարներու խորհրդաւոր մըթութեան ու ամայի բակին պայծառ լոյսին ներքեւ:

Այս սարահարթին վրայ՝ որ ականատես եղած է այնքան տրամներուն, Իսրայէլի գերմարդկային ոգորումներուն ու Խաչակիրներու կատաղի փողոտումներուն, այո՛, հո՛ն այժմ կը տիրէ հանդարտութեան, գեղեցկութեան խաղաղիկ ու խորունկ մէկ տպաւորութիւնը միայն. ու այդ ընդարձակ տարածութեան վրայ, երբեմն անջատուած սալաքարերու միջեւ, գարունը կը գեղեցէ վայրի ծաղիկներու պսակներ, իսկ «Harem-es-Chérif ի ամայութեանց մէջ կը գահակալէ միայնակ՝ կապոյտ մզկիթ մը»: (Pierre Loti, Jerusalem, p. 84):

CHARLES DIEHL

Թարգմ. ՅԱԿՈԲՃԱՆ ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ
Երուսաղէմ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ԴԷՊՔԵՐԸ

Անգլիացի նշանաւոր պրագէտ Ուէլսի կարծիքով, ապագային պատմութեան մէջ իբր ամենակարեւոր անցքեր կը նկատուին հետեւեալները.—

Քրիստոսէ 323 տարի առաջ Մեծն Ալեքսանդրի մահը: Անոր օրով առաջ եկաւ որոշ վերիվայրում մը պատմութեան մէջ, իսկ իր կանխահաս մահը համազօր եղաւ իրական աղէտի մը: Կարթագէնի կործանումը՝ Քրիստոսէ 146 տարի առաջ: Մուհամէտի մահը՝ 632 Թուականին: Մահմետականութեամբ մէջտեղ եկաւ Եւրոպայէ դուրս ուրիշ աշխարհ մը, որ իր ահաւոր ուժով ընդհարումի մտաւ Արեւելքի քրիստոնէութեան հետ:

1405 Թուականին Ուրբանոս Բ. յայտարարեց խաչակիրներու առաջին արշաւանքը: 1492 Թուին Ամերիկայի գիւտը Քրիստափոր Կոլոմպոսի կողմէ: 1558ին Կարոլոս Ե.ի մահը: Այդ տաեն է որ կը սկսին յառաջ գալ ճեղքեր լատինացած Եւրոպայի և քրիստոնէութեան մէջ: Այս Թուականը Կարոլոս Ե.ը կը կապէ Լուտէրի և Ֆրանսուա Ա.ի հետ: 1776ին՝ Մէացեալ Նահանգաց անկախութեան հռչակումը և 1917ին, ռուսական պոյտ մը յեղափոխութիւնները:

Մորիս Տէֆոպրա պատմութեան մէջ իբր նշանաւորագոյն դէպք մը կը նկատէ տպագրութեան գիւտը, առանց որուն ամբողջ աշխարհս վրայ գոյութիւն պիտի չունենային այսօր 500 միլիոն քաղաքակրթուած ընթերցողներ:

Պատմաբան Հէնարին Ուիլեմ Վան Լուն աշխարհս պատմութեան մէջ ամենակարեւոր Թուական կը ճանչնայ Ք. առաջ 2500 Թուականը: Այդ տաեն էր որ հրատարակուեցաւ Բաբելացի Թագաւոր Համերապի օրէնսդրութիւնը, առանց որուն՝ երկու դար վերջ՝ Մովսէս ի վիճակի պիտի չըլլար իր հետեւորդներուն տալու Տասնաբանեայ պատուիրանները, որոնք որոշ չափով կը կազմեն Արեւմուտքի բարոյականին հիմերը: — 490 թ. (Ք. Ա.) Մարաթոնի ճակատամարտը: Յունական զօրաբաժիններու ամենայաջինը եթէ Թերանար այդ օրը իր պարտականութեան մէջ Եւրոպան առանց այլեւայլի վերածուած պիտի ըլլար ասիական նահանգի մը ու մենք պիտի չկրնայինք ունենալ այսօրուան Եւրոպան:— 323ին (Ք. Ա.) Մեծն Ալեքսանդրի մահը: Քրիստոսի ծնունդը: Վառօդի գործածութիւնը առաջին անգամ 1354ին: 1769 թ.՝ երբ Ճէյմս Ուաթ առաջաւ իր շոգեշարժ վկայագիրը: 1791ին՝ Միրապոյի մահը: 1917ին՝ Քէրէնսկիի կառավարութեան անկումը:

Յայտնի բնագէտ պրոֆ. Ա. Մ. Լաու կը կարծէ թէ ամենամեծ դէպքը պէտք է նկատել վիճակագրութեանց արագացումը, որ մեծ չեզաչըջում առաջ բերաւ անհատական և հանրային կեանքին մէջ:

Սըր Ճոպիօ Սթամբ, Անգլիական Ազգ. դրամատան Վարչական Խորհուրդի անդամներէն, ամենանչանաւոր Թուականները կը նկատէ Քրիստոսի, Բոբեռնիկի և Տարուինի ծնունդները:

Իսկ Պեռնար Շօ, առանց քաշուելու և երբայտուկ սրամտութեամբ, մարդկութեան պատմութեան մէջ իբր ամենամեծ Թուական ցոյց կուտայ 26 Յուլիս 1856ը: Այն հարցումին թէ անգլիացի մեծանուն դերպէտը ինչ մեծ իրողութեան կ'ակնարկէ, Շօ պատասխանած է «Փնտռեցէք ուժերը, ցտեսութիւն»: Այդ Թուականը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ Պեռնար Շօի ծննդեան օրը...

ԱԶԳԵՐՈՒ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽՐԵՐԸ

Ֆրանսական չաբաթաթերթ մը՝ Je Suis Partout, Ազգերու Դաշնակցութեան մասին հրատարակած է ուսումնասիրութիւն մը:

Ազգ. Դաշնակցութիւնը մօտաւորապէս 10,777,045 զուիցերական ֆրանք պիւտճէ ունի: Դրասենեակները ունին իրենց անօրէնները, որոնք 45–53 հազար զուից. ֆրանք Թոշակ կը ստանան տարին, իսկ պաշտօնեաները՝ 12–28 հազար: Օրինակ, զինաթափութեան յանձնախումբը երեք սպաներէ կը բաղկանայ (Ֆրանսացի, անգլիացի և իտալացի), որոնց ամէն մէկը 26 հազար զուից. ֆրանք կը ստանայ:

Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ կը գործեն հետեւեալ յանձնաժողովները.—

1· Վարչական և փոքրամասնութեանց յանձնաժողովներու պիւտճէ՝ 350,414 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաներու Թիւը՝ 16:

2· Ելեւմտական յանձնաժողով և անտեսական ուսումնասիրութիւններու սպասարկութիւն: Պիւտճէ՝ 1,029,171 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաներու Թիւը՝ 50:

3· Տնտեսական յարաբերութիւններու բաժանմունք. պիւտճէ՝ 721,587 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 25:

4· Հոգետարութեան յանձնաժողով. պիւտճէ՝ 307,201 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 11:

5· Հաղորդակցութեան և աշխատանքի կազմակերպութիւն. պիւտճէ՝ 429,710 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 50:

6· Առողջապահական միջազգային կազմակերպութիւն. պիւտճէ՝ 1,270,930 ղ. ֆր. պաշտօնեաները՝ 50:

7· Աֆիոնի առեւտուրի քոնթրոլ. պիւտճէ՝ 258,900 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 10:

8· Աֆիոնի կեղր. կոմիտէ. պիւտճէ՝ 146,281 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 5:

9· Զինաթափութեան յանձնաժողով. պիւտճէ՝ 657,491 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 15:

1932 Փետրուարին դումարուող Զինաթափութեան Խորհրդաժողովին համար, որ պիտի տեւէր 6 ամիս, յատկացուած էր 4 միլիոն զուիցերական ֆրանք:

10· Մտաւորական գործակցութիւն. պիւտճէ՝ 291,453 ղ. ֆր.: Պաշտօնեաները՝ 8:

Ազգ. Դաշնակցութեան ամէնէն մեծ կազմակերպութիւնը կարելի է համարել «Աշխատանքի Միջազգային Կազմակերպութիւն»ը, որուն պիւտճէն 1932 տարեշրջանին համար 9–12 միլիոն ղ. ֆր.ի կը բարձրանար: Այս կազմակերպութիւնը տարին երկու անգամ նիստ կը գումարէ:

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Միջազգային Օրէնքի Ընկերութիւնը պատերազմի և խաղաղութեան վիճակագրութիւն մը պատրաստած է վերջին 34 դարերուն համար: 3421 տարիներու ընթացքին մարդիկ պատերազմած են 3153 տարի: Այսինքն մարդկութիւնը 268 տարի միայն խաղաղութիւն վայելած է, եթէ սակայն նախապատմական չրջաններու մեղի ձգած թիւերը ճիշդ են խաղաղութեան տեսակէտով: Երեսունըչորս դարերու ընթացքին 8000 դաշնագիրներ տորդրուած են: Ու այս բոլոր դաշնագիրները նպատակ ունեցած են այլեւս պէնք ձեռք չառնել...:

ՀԱՅ· ՅԵՂ· ՇԱՐԺՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷն ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ

1962ին՝ տեղի կ'ունենայ Զէյթունի ապստամբութիւնը:

1870ին՝ զաղանի կազմակերպութիւն մը կը ստեղծուի Էրզրումի մէջ:

1872ին՝ վանի մէջ կը հիմնուի «Մխիթիւն և Փրկութիւն»:

1884ին՝ Թրքահայ տառապանքներու արձագանգը հասած ըլլալով Կովկաս, Թիֆլիսի մէջ կը կազմուի «Հայրենասիրաց Միութիւն»ը, որ իրրեւ օրկան կ'ունենայ «Ազատութեան Աւետարեր»ը:

1885ին՝ Մարսէյլի մէջ կը հրատարակուի «Արմենիա»ն, Մ· Փորթուգալեանի խմբագրութեամբ:

1887ին՝ կը հրատարակուի «Հնչակ»ը:

1889ին՝ Թիֆլիսի մէջ կը հաստատուի «Երիտասարդ Հայաստան» կազմակերպութիւնը:

1890ին՝ ցոյց մը տեղի կ'ունենայ Կարինի մէջ:

1890ին՝ Թիֆլիսի մէջ տեղի կ'ունենայ «Երիտասարդ Հայաստան»ի ընդհ· ժողով և հիմը կը դրուի «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան», բոլոր յեափոխական խումբերը միացնելու առաջադրութեամբ, սակայն ձախողելով, կը վերածուի «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան»:

1890ին՝ լոյս կը տեսնէ «Դրօշակ»ի առաջին թուդիկը, իսկ 1892ին կը մշակուի Հ· Յ· Դաշնակցութեան անդրանիկ ծրագիրը:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ

1931 Մարտի վերջին մարդահամարին համաձայն Ֆրանսայի ընդհանուր բնակչութիւնը կը ներկայացնէ 41·834·923, որուն 38·944·000ը Ֆրանսացի և 2·890·923ը օտարական: 1926ի մարդահամարին հետ բաղդատելով Ֆրանսա 1·091·026 հոգի աւելի կը համրէ, որուն 695·745 Ֆրանսացի և 395·281ը օտարական:

Սէնի նահանգին բնակչութիւնը կը կազմէ միշտ նոյն մարդահամարի չրջանին, 4·933·855 հոգի, որուն 4·474·357ը Ֆրանսացի և 459·498 օտարական, այսինքն 1926ի բնաչկութեան վրայ աւելցած է 305·218 հոգի:

ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ

ԽԵՆԹԵՐՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Ֆանի մը տարի առաջ, առիթը ունեցայ տեսնելու խեղթերու կողմէ պատրաստուած նկարներու, գծագրութիւններու, արձանագործութիւններու և փորագրութիւններու հաւաքածոյի մը ցուցադրութիւնը, զոր կազմակերպած էր Փարիզի Սէնթ–Ան յիմարանոցի բժչկապետը՝ Տօքթ· Օ· Մարի, և որ անկէ ի վեր տեղի կ'ունենայ մերթ ընդ մերթ ի նպաստ վերոյիչեալ յիմարանոցի պատսպարեալներուն:

Նման ցուցադրութիւններ կազմակերպած էին նախապէս ուրիշ հոգեախտաբաններ Պերլինի (1913), Մոսկուայի (1914), Լոնտոնի (1917) և Հայտելպերկի (1919) մէջ: Տօքթ· Մարիի հաւաքածոյէն դատ, հանրածանօթ են ի մէջ այլոց Սէրիէօի, Փրինձհորնի, Լինչպէրգի հաւաքածոները:

Նաեւ Լոնտոնի Պէթլամ Յիմարանոցին համար Պարզ հետաքրքրութիւն մը զոհացնելու կամ ժամանցի համար չէ որ հոգեախտաբանները կը հաւաքեն և կը ցուցադրեն խեղթերու դրական գործերուն հետ, անոնց գեղարուեստական արտադրութիւններուն ները: Այլ, հիւանդ մարքի այդ չահեկան արտայայտութիւններուն մէջ կ'որոնեն հոգեմտային խանգարումներու անդրադարձումները և յառաջ բերած այլափոխութիւնները, անոնց ուսումնասիրութեամբ նոր ուղիներ գտնելով թափանցելու համար հոգիի զարգացումին և անոր բնականոն գործունէութիւնը վարող օրէնքներու գաղտնիքին: Ինչ որ կը հետաքրքրէ ոչ միայն հոգեախտաբանը, այլ նաեւ գեղարուեստագէտը և մանաւանդ հոգեբանը:

Ուրեմն տեսնենք թէ ի՞նչ փոփոխութիւններով երեւան կուգան հոգեմտային խանգարումները, երբ խեղթերը կը փորձեն ձեւընկալ արուեստներով արտայայտել իրենց մտային և հոգեկան վիճակը կամ կեանքը:

*
**

Խեղթերու գեղարուեստական կամ ձեւընկալ արտադրութիւնները առաջին ակնարկով զարմանք կը պատճառեն, որովհետեւ անոնցմէ ոմանք, իրենց տրամաբանական յօրինուածքով և ներդաշնակ գոյներով կրնան տեղ գտնել խելացի կամ հասարակ

բակչիս արուեստագէտներու գործերու կողքին: Այնքան որ անկարելի է ճշդել թէ այդ նկարներուն ի՞նչն է խենթ: Իսկ ուրիշ նկարներ, յղացումի և արտայայտութեան իրենց կարգ մը յատկանիշերով, կը նմանին կամ կը յիշեցնեն արդիական կարգ մը գեղրոցներու, մասնաւորաբար expressioniste ներու երկրաչափական, չարժանկարային կամ տեսալին գործերը, դուրս յաճախ առիթը կ'ունենանք տեսնելու անհատական կամ պաշտօնական ցուցահանդէսներու, նոյնիսկ պետական թանգարաններու մէջ, և որոնց առջեւ ակամայ կը հարցնենք մենք մեզի թէ արդեօք խենթ չէ՞ն դանոնք նկարողները:

Եւ այսպէս, առաջին առթիւ իսկ չփոթութեան կը մատնուինք և պէտք կը տեսնենք նախապէս սահմանելու խենթութիւնն ու իմաստութիւնը:

Բայց անմիջապէս կը զգանք դժուարութիւնը: Որովհետեւ եթէ խենթութիւնը ուզենք սահմանել ընկերային տեսակէտէն, յիմարանոցի պատերով, շուտով կը հաստատենք որ «Յիմարանոցին մէջ բոլորը խենթ չեն և բոլոր խենթերը յիմարանոցին մէջ չեն» (Քալտէրոն): Իսկ եթէ իմաստութեան իրրեւ սահման ընդունինք ընկալեալ և նուիրագործուած սովորութիւններու ցանցը, կը տեսնենք որ գրեթէ ամէն ոք, իր կեանքի ընթացքին, իր մտածումներով, զգացումներով, զգացումներով և գործերով յաճախ կը բախի այդ ցանցին, կ'անցնի անդին, քիչ–չատ կը հեռանայ անկէ, և հանրային կարծիքի տեսակէտէն կը մտնէ խենթութեան սահմաններուն մէջ, գէթ ժամանակաւորապէս: Մինչդեռ այդ «խենթ» դաղափարներուն, զգացումներուն և գործերուն չնորհիւ տեղի կ'ունենան յաճախ, այլապան մարգերու մէջ, մարդկային մտքին ստեղծագործութիւնները, ինչպէս նաեւ ընկերային վերիվայրումները:

Կը տեսնուի թէ դժուար է որոշ սահման մը գծել խենթութեան և իմաստութեան միջեւ, մանաւանդ որ խենթութիւնը միշտ կապ չունի իմացականութեան և գիտակցութեան հետ, որոնք չատ մը պարագաներու մէջ, գէթ որոշ ժամանակ անվթար կրնան մնալ:

Խենթութեան էութեան մասին ընդհանուր գաղափար մը կազմելու համար, մեր հոգին պէտք է պատկերացնենք իրրեւ եռյարկանի չինք մը: Այդ չինքին առաջին և մութ յարկին մէջ պարփակուած են բնազդները: Երկրորդ յարկը զբաւած են զգածական հակումները (tendances affectives — յուզականութիւն, գործունէութիւն, ընկերականութիւն և այլ զգացումներու արտայայտութիւններ): Իսկ երրորդ յարկին մէջ, որ ամէնէն լուսաւորը, բայց նաեւ ամէնէն նրբորդ յարկին է, կը բնակին իմացական կարողութիւնները (յիշողութիւն, երեւակայութիւն և դատողութիւն), որոնք չարունակ ճիգ կը թափեն սանձելու և պատշաճ կերպով վարելու ստորին յարկերու ըմբոստ բնակիչները:

Արդ, այս եռյարկանի չինքը անկայուն դիրքի մէջ կը դտնուի մեր բնախօսական կազմի յարաչարժ դետնին վրայ, և չարունակ կը տատանի: Այդ տատանումներուն հետեւանքով՝ տարուբերումներ, չեղումներ, խոտորումներ, բախումներ և խզումներ կ'ունենան այս կամ այն յարկի բնակիչները, առանձինն կամ հաւաքարար, իրարու հետ կամ միւսներուն հետ և պատճառ կ'ըլլան մտային, զգածական

ԾԵՐ ՄՏԱԳԱՐԻ

ԵՒ ԿԱՆԽԱՀԱՍ ՄՏԱԳԱՐԻ

գործեր

կամ բնազդային մասնակի կամ ամբողջական անհատասարակչռութիւններու, որոնք մինչեւ որոշ աստիճան, դոր կը սահմանէ ընկերային կեանքը, բնականոն կը նկատուին:

Երբ իմացական կարողութիւններու, զգածական հակումներու և բնազդներու չեղումներն ու խոտորումները, բախումներն ու անկումները, աստակացումներն ու տկարացումները չափազանց կը չեշտուին և կը հեռանան իրրեւ բնականոն ընդունուած յարաբերականն վիճակէն, կը յանդին ախտաւոր վիճակի մը, դոր խենթութիւն կը կոչենք, և որու ընթացքին բանականութիւնն ու գիտակցութիւնը կրնան առողջ գործել, գէթ որոշ ժամանակ կամ մերթ ընդ մերթ:

Արդ, խենթերը յաճախ կը փորձեն ձեւ տալ իրենց զառանցանքին տուն տուող գաղափարին, զգացումին, զգայախաբութեան կամ երագին, գծելով, քանդակելով, նկարելով որեւէ առարկայի կամ իրի վրայ (թուղթ, լաթ, քար, փայտ, պատ, նստարան, տուփ, դետին) և որեւէ նիւթով (գունանիւթ, գաճ, մատիտ, թել, թուք, արիւն): Ոմանք անչահեկան գործեր կ'արտադրեն. ուրիշներու դեղարուեստական արտադրութիւնները, իրենց յղացման ձեւով և յօրինուածքով, նիւթ կը հայթայթեն հոգեբանական կարգ մը խնդիրներու լուծման համար:

Խենթերու այլազան խմբակ մը՝ մտազարները (déments) որոնց գլխաւոր յատկանիշը մտային ընդունակութիւններու, գիտելիքներու և յիշողութեան (սիմպիլիս), ծերութեան, ալքոլամոլութեան և այլ պատճառներու ազդեցութեան տակ ուղղակի կապմական փճացումով իմացական կարողութիւնները աստիճանաբար կը նուազին, չատակները, զգայարանները, դատողութիւնն ու տրամաբանութիւնը հետզհետէ կ'անհետանան, մերթ ընդ մերթ կը փորձեն գիծերով տեւեւել իրենց զառանցանքը (delire):

ՏՕՍԹՕԻԷՎՍԿԻ
Գծ. ծանօթ գրող ժան Գոգթօի

ՎԻԼԼԸԺԻՒՓԻ ՅԻՄԱՐԱՆՈՅԼՆ
Մոլորամիտի մը գծագրութիւնը

Այս կարգէն անդամալոյծ յիմարներու (paralysie générale, արդիւնք սիֆիլիսի) չափօք, անկարգ ու անհեթեթ մրոտումները, ցնդած ծերերու մանկամիտ ու միօրինակ ձարտուրքները երեւան կը բերեն անոնց մտային չափոնութիւնը, վարանումները, թերացումները և կամ ամբողջական վհատումը: Տկարամիտ լուսնոտները, երբ կարող կ'ըլլան գծելու կամ նկարելու, կը պատկերացնեն բուռն տեսարաններ կամ կրօնական խորհրդանշաններ, որոնք ի յայտ կը բերեն անոնց նկարագրին երկու էական գծերը՝ բրտութիւնն ու կրօնական հակումը (religiosité): Ինածին ապուշներուն ձեւընկալ գործերը կը նմանին ցնդած ծերերու գծագրութիւններուն, ալ աւելի չեշտուած մանկամտութեամբ (puérilité): Այսուհանդերձ երբեմն կը յաջողին իրենց միամիտ պարզութեամբ սիրուն քանդակագործութիւններ ընել, որոնք կը յիշեցնեն հովիւներու, նախնականներու, խափչիկներու վայրի վրայ քանդակած արձանիկները:

Տարբեր և այլազան խմբակ մը կը կազմեն խառնուածքով խեներբերը, զորս կարելի է զգածագարներ կոչել, որովհետեւ զգածական բնական հակում մը, այսինքն բնաւորութեան այս կամ այն գիծն է որ չափազանց չեշտուելով կամ ակարանալով կամ խոտորելով ախտաւոր աստիճանի կը հասնի և իրեն կ'ենթարկէ ու կը վարէ, մասամբ կամ ամբողջովին, պարբերաբար կամ տեւաբար մտային կարողութիւնները, որոնք իրենց գործունէութեան մէջ յարաբերաբար անվթար կը մնան, և երկար ժամանակ կը ծածկեն ենթակային խեներբութիւնը:

Այս խմբակէն մելամաղձոտները յաճախ կը գրեն, մանաւանդ բանաստեղծութիւններ, բայց քիչ անգամ կը գծեն: Մոլեկանները (maniaque) յաճախ կը գծեն որեւէ առարկայի վրայ, ամէն տեսակ

նկարով, և գծելու խառնակ, անկապ և կիսատարատ ձեւ մը ունին որ երեւան կը բերէ անոնց մտքի և մարմնի մշտապէս խռովայոյզ, անկայուն վիճակը, ինչպէս նաեւ գաղափարներու և յիշատակներու վազքն ու փախուստը: Անոնց գծագրութիւնները մերթ կը ձեւաւորեն իրենց մեծամոլական հակումները, մերթ կը պատկերացնեն տափակ գառանցանքները այնպիսի իրապաշտ ձեւերով որոնք կը նմանին արտաքնոցներու պատերուն վրայ յաճախ տեսնուած մրոտումներուն: Բայց, ի վերջոյ, գծերու և մելանի բիծերու անխմաստ խառնուրդ մը կը գառնան, զուրկ գարշանկարչական յատկանիշէ: Մոլորամիտները (paranoïaque) իրենց գծագրութիւններով և նկարներով, որոնք յաճախ տրամաբանական յօրինուածք ունին, կ'արտայայտեն այն բուռն զգացումները — սէր, ատելութիւն, տափանք, մեծամոլութիւն, հալածանք — որոնք միտքը մոլորեցնելով տուն կուտան գառանցանքի: Այդ պատճառով ալ իրենց նկարներուն մէջ, ձեւով և գոյնով կը չափազանցեն իրենց գառանցանքին հետ կապ ունեցող յատկանիշները: Այսպէս, հալածականները (persécutés) խճողուն պատկերներով կը ջանան ցոյց տալ իրենց ենթադրեալ թշնամիներուն մեքենայութիւնները, անոնց դէմքը կը ներկայացնեն հեգնական կամ սպառնական, կը ծաղրանկարեն զանոնք՝ չափազանցելով անոնց դէմքին կամ մարմնին այս կամ այն յատկանիշը, և վերջապէս, չատ մը գրաւոր բացատրութիւններ կ'աւելցնեն իրենց գծագրութիւններուն վրայ: Նոյնը կ'ընեն մտահալած հնարիչները, որոնք բարդ յատակագիծերով կը բացատրեն իրենց հետապնդած գաղափարը կամ գիւտը և մանրակրկիտ մանրամասնութիւններով և պրութիւններով կը գարդարեն իրենց գծագրութիւնները:

Մտադար, մոլեկան, մոլորամիտ և նման խեներու այն անհեթեթ, անկապակից կամ բուռն և ուռուցիկ ձարտուրքներուն, մրո-

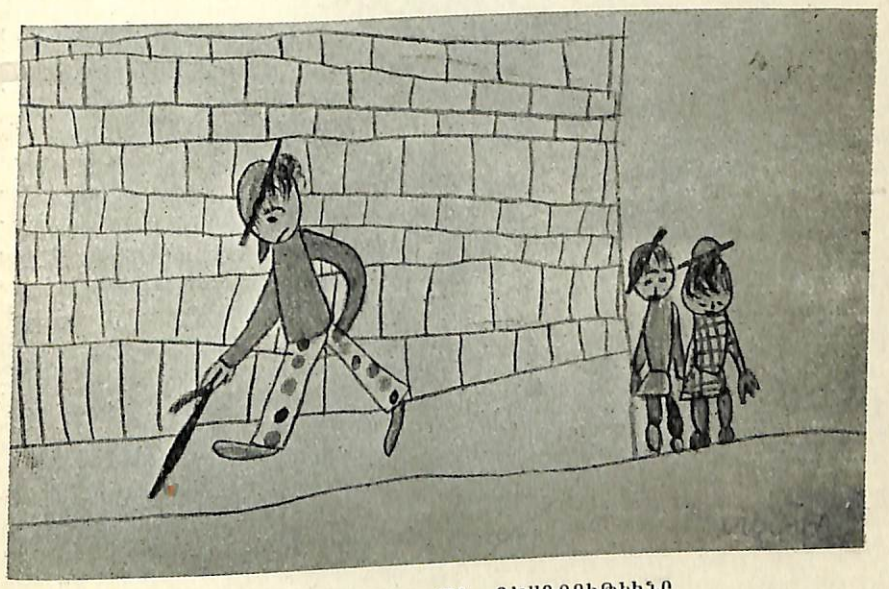

ԱՌՈՂՋ ՄԱՆՈՒԿԻ ՄԸ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԵՆԴԱՆԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ
Նկ· Մարբ Շակալի (արդի ծանօթ արուեստագէտ մը)

տումներուն կամ քիչ–շատ տրամաբանական յօրինուածքով գծագրութիւններուն և նկարներուն քով, մանաւոր չահեկանութիւն և հոգեբանական արժէք կը ներկայացնեն խեղթերու տարբեր խմբակի մը՝ կանխահաս մտագարներու գեղարուեստական կամ ձեւընկալ գործերը:

Կանխահաս մտագարները (déments précoces), ուրիշ բառով անդաչն խեղթերը (fous discordants), պատառնեմխաները (hebephrenique), խզամիտները (schizophrène) չեն կրօնցներ իրենց մտային կարողութիւնները, դէթ սկզբնական շրջանին. այլ անոնց մխութիւնը, համագործակցութիւնն է որ խանգարուելով, տկարանալով, յառաջ կը բերէ հոգեկան կեանքի խզումը արտաքին աշխարհին հետ: Իրականին մէջ, մարդկութեան մէկ մասին իրականութենէն խուսափելով պատրանքի մէջ ապաստանելու և հոն ապրելու, արթուն երազելու բնական հակումը, խզելու ձգտումն է (schizoïdie), որ ամանց մօտ հետզհետէ չեչտուելով կը մեկուսացնէ դանոնք ֆիզիքական և ընկերային միջավայրէն և կը նետէ երազին մէջ, նախ մատամբ և պարբերաբար, ապա ամբողջովին և մշտապէս, յանգելով խելագարութեան, երբ արտաքին աշխարհին հետ խզումը կատարեալ կ'ըլլայ: Այսպէսները, արթուն երազելու հակումէն մինչեւ մտագարութեան հանդիպիլը, աստիճանաբար կ'անցնին այն բոլոր վիճակներէն որոնցմէ կ'անցնի յոգնութեան, մորփինի, հաշիշի կամ այլ ապրեցութեան տակ նախ թմրութեան, յետոյ մրափումի և ամէնէն վերջ խոր քունի մէջ ինկող մարդը, այն տարբերութեամբ որ խզամիտը (schizophrène) միշտ արթուն է: Արթուն է, բայց ինքն իր մէջ վակուած (antisme), կը դիտէ իր ներաշխարհը, ուր ենթագիտակցականը, ուշադրութեան, դատողութեան և գիտակցութեան թմրութեամբ արտաքին մէջավայրի և իրականութեան կաշկանդումներէն ազատագրուած, ազատ կ'արձակէ իր մէջ թաքուն բաղձանքներ, հակումներ, յուշեր և գաղափարներ, որոնք կը վերածուին պատկերներու, նախապէս բաղ-

մաթիւ, այլազան և պարզուելով չարժանկարային ժապաւէնի մը նման, հետագային աւելի նօսր ու միօրինակ, անկարգ, անկապ ու սեւեռուն, երբ երեւակայութիւնն ու յիշողութիւնը կը տկարանան և գաղափարներն ու զգացումները հետզհետէ կ'անհետանան:

Ահա այս ներքին տեսիլները, երազները և միաթիք, հալածական, տուփական և այլ գառանցանքներու տուն տուող սեւեռուն գաղափարներն ու զգացումներն են որ խզամիտը կ'արտայայտէ խորհրդավարներն ու զգացումներն են որ խզամիտը կ'արտայայտէ խորհրդանշական (սիմպոլիք) պատկերներով: Սկզբնական շրջանին անոնց գծագրութիւնները, նկարները և ձեւընկալ այլ գործերը այլազան դունագեղ, իրենց սիմպոլիզմով և ոճաւորելու մանկամիտ հակումով, կարելի չէ զանազանել արդի կարգ մը արուեստագէտներու աշխատութիւններէն կամ արեւելեան մանրանկարներէն: Այսուհանդերձ խզամիտներու, ինչպէս նաև ուրիշ կարգի խեղթերու, գեղարուեստական գործերը յաճախ երեւան կը բերեն հեռանկարի խանգարումներ և սխալներ, արգիւնք միջոցի ծանօթութեան անհետացումին, ինչպէս նաեւ գործադրելու չէչտուած հակում մը մերթ նորակերտ բառերով և գրութիւններով, մերթ նոյնատիպ (stereotypé) պատկերներով, գոր միօրինակ կերպով և չարունակ կը կրկնեն, մանաւանդ այն չրջանին, երբ երազները հետզհետէ կ'աղքատանան և կը վերածուին քանի մը սեւեռեալ պատկերներու:

* * *

Ամփոփելով խեղթերու գեղարուեստական գործերու մասին այս չատ հապճեպ ու անկատար ակնարկը, կը տեսնենք որ անոնք յաճախ կը կրեն մտային և հոգեկան խանգարման դրոշմը: Այդ խանգարումը կրնայ երեւան գալ նիւթի ընտրութեան մէջ, քանի որ խեղթը կը ձըգտի դուրս բերել և ձեւի դուրս բերել և ձեւաւորել իր գառանցանքին կամ հալածանքին հիմը կազմող գաղափարը կամ հակումը, և կամ պատկերացնել իր զգայարթութիւնները և երազները, որոնք յաճախ տուփական բնոյթ ունին: Ընդհանուր առմամբ, խեղթերու արուեստին գլխաւոր յատկանիշներն են սիմպոլիք պատկերացումը, իրականութեան, միջոցի և հեռանկարի

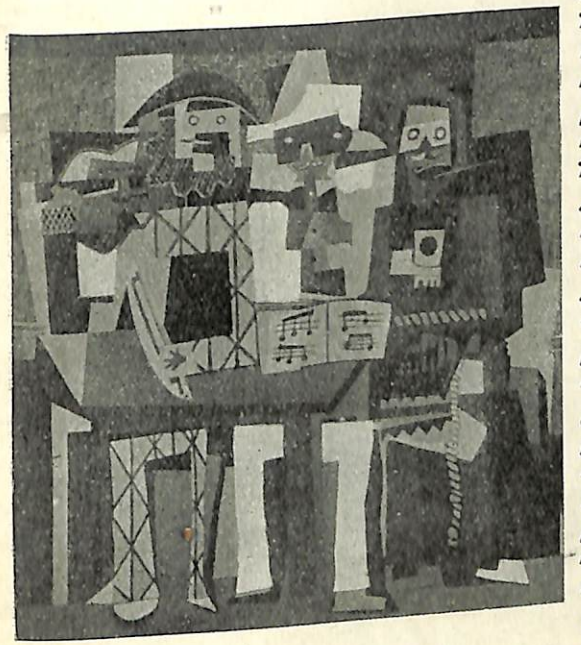

ԵՐԱԺԻՇՏՆԵՐԸ Գծ· Բիգասօի

անտեսումը (ծառ մը կը գծեն ալիքներու վրայ, երկու աչք կխա-
դէմքի մը վրայ, ծանր իր մը օդին մէջ), ստեղծագործական կարո-
ղութեան սահմանափակումը, նոյնատիպութիւնը (stereotypé), երկրա-
չափական ձեւերու, ոճաւորումի և զարդանկարչական հակումները:

Արդ, այս յատկանիշները յատուկ չեն խեղթերու ձեւընկալ ար-
տայայտութիւններուն, ախտաւոր արուեստին, քանի որ կը յատ-
կանշեն նաեւ վայրենիներու, նախնական մտքի, մանուկներու և
կարգ մը հին կամ նոր արուեստագէտներու դեղարուեստական դոր-
ծերը: Կը նշանակէ թէ խեղթերու արուեստը մասնայատուկ ոճ մը
չունի, այլ մատամբ կամ ամբողջովին կը հիւրարկէ հնամենի կամ
մանկամիտ ոճին (style pueril) հիմնական սկզբունքները:

Արդարեւ, մանուկը նախապէս չդիտեր ընդօրինակել: Ան թուղ-
թին վրայ կ'արձանագրէ իրականութիւնը, ոչ թէ ինչպէս որ է, այլ
ինչպէս կը պատկերանայ իր երեւակայութեան մէջ, կամ այն այլա-
փոխութիւններով դրսս յառաջ կը բերեն իր զգածական հակումները,
կամ այն մանրամասնութիւններով որոնց պատկերները նախապէս
ղրօշմուած են իր մտքին մէջ: Մանուկը, նախնականին նման, տա-
կաւին միջոցի և ժամանակի ծանօթութիւնը չունի: Հետեւաբար
ամբողջովին կ'արտայայտէ, միաժամանակ և հեռանկարային սխալ-
ներով, այն ինչ որ կը տեսնէ, ինչ որ տեսած է, ինչ որ կը փափաքի
տեսնել կամ ունենալ և ինչ որ կը զգայ այդ առթիւ: Ատոր համար
է որ երկու աչք կը ղնէ կինապէմքի մը վրայ, բազմաթիւ ոտքերով
կը ներկայացնէ վազող կենդանի մը, տուն մը կը գծէ երեք պատե-
րով և մխանգամայն ցոյց կուտայ անոր ներքին մասը սովորական
առարկաներով և անձերով, կը չեշտէ այդ առարկաներուն այս կամ
այն մասը (պեխ, քիթ) նոյնիսկ եթէ անտեսանելի են (սիրտ, պորտ),
ղրաւոր բացատրութիւններ և
մանրամասնութիւններ կ'աւել-
ցընէ (մչտական երեւոյթ մը
խեղթերուն քով) և իր պատ-
կերացումներուն մէջ երեւան
կը բերէ երկրաչափական ձե-
ւերու, ոճաւորումի հակում:
Մանուկը եւս, խեղթին նման,
իր սպասպատկերներուն, մրո-
տումներուն և գոյներու դու-
զորդութիւններուն մէջ իր ե-
րեւակայութեան չնորհիւ կը
տեսնէ և կը ցուցնէ մանրա-
մասնութիւններով այնպիսի
ճոխ պատկերներ և էակներ,
որոնք մեզի համար անտեսա-
նելի և խորհրդաւոր կը մնան:

ՏՕՔԹ. Լ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Գծ. Շահնազարի

Նախնականներու ձեւընկալ գործերուն մէջ եւս կը գտնենք խեղթերու և մանուկներու արուեստին յատուկ

սէմպոլիզմը, պատկերներու խտացումը, իրականութեան արհամար-
հանքը, հեռանկարի դանցառութիւնը, մանրամասնութեանց սէրը և
մանաւանդ ոճաւորելու (styliser) և զարդանկարելու ձգտումը:

Մեւս կողմէ խեղթերու արուեստին ղլխաւոր յատկանիշները —
սէմպոլիզմը, մանկամիտ ոճը, ոճաւորելու հակումը, և այլն —
կարելի է հաստատել հին կամ արդի կարգ մը արուեստագէտներուն
քով, որոնք իրենց ներշնչման աղբիւրը ենթագիտակցականին և երա-
զին մէջ կը փնտռեն (պարսկական մանրանկարներ, ճաւոն քամայ
նկարներ, էքսփրէսիօնիսթ գործեր, և այլն):

Նախնականներու, մանուկներու և կարգ մը արուեստագէտնե-
րու գեղարուեստական արտայայտութիւններուն հետ խեղթերու ար-
ուեստին այս սերտ յարաբերութիւնը ցոյց կուտայ, ինչպէս կ'ըսէ
անգլիացի հոգեախտաբան մը, որ «երբ արուեստագէտ մը մտային
խանգարումներ կ'ունենայ, իր միտքը կը վերադառնայ արուեստի
նախնական ձգտումներուն և արտայայտութեան ձեւերուն»: Կը հե-
տեւի թէ խեղթութիւնը, այս կամ այն կերպով, երեւան կը բերէ հո-
գեմտային զարդացման հին խաւեր, որոնք, համաձայն նոր տեսու-
թիւններու, չեն անհետանար, այլ թաքուն կը մնան հոգեկան արդի
կառուցուածքին տակ, և կը գործեն ու կ'արտայայտուին իրենց յա-
տուկ ձեւերով, ամէն անգամ որ աւելի բարձր և նոր խաւեր ժամա-
նակաւորապէս կամ տեւականօրէն կը զադրին գործելէ: Այդ յետա-
դարձ ընթացքը (processus) կրնայ տանիլ մինչեւ նախնական մար-
դու հոգեմտային զարդացման սաստիճանը, երբ միտքը տակաւին չէր
կազմած ժամանակի և միջոցի ծանօթութիւնները և այլ վերացական
դաղափարները, կը խորհէր թանձրացեալ պատկերներով, գժուար կը
դանազանէր պատկերը՝ առարկային, բաղձանքը՝ եղելութենէն, երե-
ակայականը՝ կամ երազը՝ իրականութենէն, և ըստ այնմ կը պատ-
կերացնէր և կ'արտայայտէր իր յարաբերութիւնները արտաքին աշ-
խարհին հետ:

Այդ երազային, «մոգական միտքը» (pensée magique) կամ
մտածելակերպն է որ կը գտնենք նաեւ երախային մէջ, նոյնպէս չա-
փահասին քով երբ հոգեմտային զարդացումը կանգ առած է ատորին
աստիճաններու վրայ, կամ երբ երազին մէջ կ'իյնայ ան՝ բնական
կամ արուեստական (հաչիչ, ափիոն, քնէածութիւն, և.ն) քունի ազդե-
ցութեան տակ, և կամ արուեստագէտին քով որ գիտակցաբար կամ
անգիտակցաբար կը սուզի ենթագիտակցական խաւերուն մէջ, հոն
գտնելու համար ներշնչումի և արտայայտութեան նոր աղբիւրներ և
ձեւեր: Այստեղ է որ կրնան հանդիպիլ և չփոթում ունենալ հանճարն ու
խեղթութիւնը:

Այս տուեալներէն կը հետեւի թէ, խեղթերու կամ ախտաւոր
արուեստը էապէս կ'արտայայտէ անցեալ, բայց մեր հոգեկան կա-
ռուցուածքին տակ միշտ ներկայ, հոգեկան բնականոն վիճակներու
գործունէութիւնը, և թէ արուեստը ամէն տեղ և ամէն ժամանակ
միեւնոյն յատկանիշներով կը յայտնաբերուի, երբ կը գործեն հոգե-
մտային միեւնոյն խաւերը:

ՏՕՔԹ. Լ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Խմբագիր L'Information մեծ օրաթերթին, եւ տնտեսական–ելեւմտական աշխատակից «Հայրենիք»ի, «Ցառաջ»ի, «Արեւ»ի եւ «Հայաստանի կոչնակ» շաբաթաթերթին, պ. Հր. Ն. Թորոսեան, խիստ այժմէական նիւթի մը նուիրած է իր այս յօդուածը, զոր՝ վստահ ենք, մեր ընթերցողները մասնաւոր հաճոյքով պիտի կարդան:

ԽՄԲ.

« ՂԵԿԱՎԱՐՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ »

Քաղաքական տնտեսութեան հիմնադիրները կարգ մը օրէնքներ հաստատած էին, որոնց անվերապահ գործադրութեանը մէջ միայն կը հաւատային թէ կրնայ զարգանալ ազգային տնտեսութիւնը:

Անոնք գրեթէ ամէնքն ալ ազատական դպրոցին կը պատկանէին եւ իրենց ուղեգիծ ունէին Կուռնէյի (Gournay) նշանաւոր բանաձեւը· laissez faire, laissez passer:

Կուռնէ տեսաբան մը չէր միայն. ան ճարտարարուեստի կառավարական քննիչ եղած էր եւ յետոյ առեւտրական նախարար եւ մօտէն դիտած էր թէ պետութեան միջամտութիւնները անհատին առեւտրական գործերուն մէջ, ի՛նչ աւերներ կը գործէին ազգային տնտեսութեան մէջ ու պահանջած էր որ անհատը կատարելապէս ազատ թողուի իր տնտեսական գործունէութեան մէջ եւ ոչ մէկ կառավարական արգելք հայ ազատ մրցակցութեան սկզբունքին գործադրութիւնը սահմանափակելու:

Ազատական դպրոցին բանաձեւած կանոնները, մօտ դար մը տնտեսական գեանի վրայ տիրող բացարձակ սկզբունքները եղան, որոնց հնորհիւ ազգերու բարօրութիւնը հասաւ մինչեւ ան աստէն չտեսնուած ծաւալումի մը:

Սակայն, այս բարօրութիւնն իսկ պատճառ եղաւ որ ազատական դպրոցին հաստատած կանոնները սրբագրութիւններու ենթարկուին: Մանաւորաբար ազատ մրցակցութեան սկզբունքը յաճախ խիստ քննադատութիւններու առարկայ եղաւ: Նմանապէս, ընկերային նոր եղեւյթներու ապրեցութեան տակ՝ ամէն կողմէ պահանջուեցաւ որ պետութիւնը դուրս ելլէ այլեւս իր մեկուսի դիրքէն, որպէս սեղմումներու ենթարկելու համար անհատներու տնտեսական գործունէութիւնը եւ այս՝ յօդուտ ընդհանուրի չահուն:

Մինչեւ Մեծ Պատերազմին սկիզբը, աշխարհի դանազան երկիրներու մէջ այս ուղղութեամբ ձեռք առնուած միջոցները մտահղիչ հանգամանք չէին կրնար ունենալ, որովհետեւ անոնք արգիլանք էին պարզապէս բարեշրջումի մը՝ որ անհրաժեշտ գործուցած էր այլ եւ այլ փոփոխութիւններ մտցնել ընկերային ամէն կալուածներուն մէջ:

Պատերազմի ընթացքին էր առաջին անգամ որ ազգային տնտեսութեան մէջ կառավարական միջամտութիւնները տեսական հանգամանք ստացան ու տարածուեցան ազգային գործունէութեան ամէն ճիւղերուն մէջ: Այս սեղմումները պատերազմին ստեղծած բացառիկ կացութեան արդիւնքն էին: Անոնց մեկ նպատակն էր ազգային պաշտպանութիւնը ապահովել: Եւ արդէն ո՛չ մէկ կառավարութիւն մտքէն անցուցած էր այդ բացառիկ միջոցներուն տեւական բնոյթ տալ, պատերազմէն ետքն ալ:

Արդարեւ, խաղաղութիւնը կնքուելուն պէս՝ պետական վարիչներն ու ճարտարարուեստի պետերը չվարանեցան վերադառնալ դէպի ազատական հին սկզբունքները ու պահ մը պետական միջամտութիւնները իրենց նուազագոյն աստիճանին վերածուեցան:

Դժբախտաբար, աւելի վերջը, պատերազմին հետեւանքով ծագում առնող զանազան խառնաշփոթութիւններ և յաճախ տնտեսական անդիմադրելի դժուարութիւններ զանազան երկիրներու մէջ, եկան պետական վարիչներու և կարգ մը տնտեսագէտներու մտքին մէջ փոփոխութիւն մը առաջ բերելու, ի նպաստ պետական միջամտութեան ազգային տնտեսութեան մէջ:

Ան առեն է որ կը սկսի ամէն կողմ, յաճախ վարանոտ կերպով, բայց երբեմն շատ յստակօրէն յեղյեղուած բացատրութիւն մը՝ ղեկավարուած տնտեսութիւն (économie dirigée):

* * *

Դժուար է սահման մը տալ այս բացատրութեան, որ ի՛նչքան յանկուցիչ իր խմաստովը, նոյնքան տարտամ է իր պարունակութեամբ: Անոր ամենէն չերմ կուսակիցներն անգամ չեն յաջողած կամ թեամբ: Անոր ամենէն չերմ կուսակիցներն անգամ չեն յաջողած կամ չեն համարձակած դեռ այս մասին մեզի տալ ճշգրիտ գաղափար մը: Աստր հակառակ, ներկայ տնտեսական ահաւոր տագնապին պատճառած աննախընթաց դժուարութիւններուն առջեւ, այս գրութիւնը հետզհետէ կը ծաւալի զանազան չրջանակներու մէջ և չատեր անոր գործադրութեանը մէջ կը յուսան տեսնել ազգային փրկութիւնը: Ու զանուեցան անհատներ և կազմակերպութիւններ, նոյն իսկ բաքիթալիստ չարքերուն մէջ, որոնք այս ձգտումներէն օգտուիլ կանացին իրենց մասնաւոր չահերը ապահովելու համար:

Ղեկավարուած տնտեսութեան մասին ցայդ անոր կողմնակիցներուն կողմէ արուած բացատրութիւններէն դատելով՝ կրնանք ըսել թէ՝ այս գրութիւնը կը ձգտի հարստութիւններու արտադրութեան, չրջաբերութեան, բաշխումին և սպառման իչխող օրէնքները սահմանել, յատկապէս պատրաստուած ծրագրի մը համեմատ և մասնաւոր նպատակով մը:

Դիւրաւ կարելի է ըմբռնել թէ ի՛նչ վիթխարի է այն ահաւոր գործը՝ զոր կ'ուզեն իրագործել այս գրութեան կողմնակիցները: Ղեկավարուած տնտեսութիւնը գործադրել կը նչանակէ՝ նախատեսել միլիոնաւոր մարդոց զանազան պէտքերը, ըստ այնմ սեղմելու կամ ընդարձակելու համար արտադրութիւնը, ճշդել արտադրուած նիւթերուն փոխանակութեան ու բաշխման եղանակները իրենց մանրամասնութիւններուն մէջ և նոյնիսկ կառավարական հրամանագիրներով որոշել սպառման յատկացուած նիւթերուն քանակն ու որակը:

Յետոյ կուգայ խնդիրը դիներու՝ զոր անհրաժեշտ կը դառնայ սահմանել խնդրանքն ու մատուցումը հատասարակչռութեան մէջ պահելու համար: Տնտեսական ներկայ րէժիմին տակ, խնդրանքի ու մատուցումի օրէնքը ցարդ մեքենականօրէն և յաճախ շատ զոհացուցիչ կերպով կատարած է իր դերը: Բայց, ասկից խնդրոյ առարկայ չի կրնար ըլլալ դեկավարուած տնտեսութեան մէջ ուր հարկ է որ դեկավարող մարմինը տեւական միջամտութիւն դործ դնէ վիճանակութեանց մէջ: Սակայն, ի՞նչպէս տեղի պիտի ունենայ այս միջամտութիւնը: Թերեւս կը խորհուի խնդրանքը մեծցնել կամ տեղի՝ վիճոխութեան ենթարկելով դիները. բայց, այս պարագային ո՞ւր կը մնայ արտադրութեան դինի ծանօթութիւնը (notion) որ ազգային տնտեսութեան մէջ էական կարեւորութիւն ունի:

* * *

Դեկավարուած տնտեսութեան նախաճաշակը մեզի տուին այն երկիրները՝ որոնց մէջ այս դրութիւնը մասնակի կերպով դործադրուեցաւ սա վերջին ատենները մէջ, դեկավարուած վարկ (crédit dirigé) և դեկավարուած դրամ (monnaie dirigée) անուններով, վարկային և դրամական խնդիրներու մէջ: Ու տեսնուեցաւ թէ՝ ո՛րքան աղիտաբեր եղան անոնք այդ երկիրներուն համար, պատճառ դառնալով տնտեսական տագնապին սաստկացման:

Կրնայ առարկուիլ որ վարկը և դրամը դեկավարուեցան, բայց դէ՛չ կերպով դեկավարուեցան: Եւ սակայն, բնական էր որ դէշ դեկավարուէին, որովհետեւ Ֆաքիթալիսմի ներկայ րէժիմը չի կրնար հաշտուիլ ընդարձակ սահմանի մէջ կատարուած որ եւ է միջամտութեան հետ: Ուսկից նման պետութիւն մը նոյնիսկ՝ որուն վարիչները իրենց ձեռքին մէջ կեդրոնացուցած են ամբողջ ազգային տնտեսութիւնը, կը տեսնենք թէ՝ իր նչ անդիմադրելի դժուարութիւններու և անվերջ խոչընդոտներու կը հանդիպին, երկրին տնտեսական կազմաւորութեան տալու համար ամենահամեստ ուղղութիւն մը, որ կարենայ ապահովել ժողովուրդին նուազագոյն ապրուստ մը:

Կրնայ ըլլալ որ դայ ժամանակ մը՝ երբ մարդիկ, դերծ եսասիրական դգացումներէ, օժտուած անհուն առաքինութիւններով և դինուած լայնածաւալ փորձառութեամբ մը, յաջողին թերեւս դրամատիրական ներկայ րէժիմը իր հիմքին մէջ պահելով հանդերձ, տեղծել անանկ կարդ ու սարք մը՝ որ ազգային տնտեսութեան մէջ պետական միջամտութեան պատճառած չարիքները իրենց նուազագոյն աստիճանին վերածելով մէկտեղ, վերջ կարենայ տալ պարբերաբար ծագում առնող տագնապներուն: Դժբախտաբար, այդ չէ՛նը մօտ չերեւար տակաւին:

Հետեւաբար, անանկ առեն մը՝ երբ քաղաքական և ընկերային բաղմակնճիռ հարցեր կը յուզեն արդէն մարդկութիւնը, կը կարծենք թէ նպատակայարմար չըլլար դանդան փորձարկութիւններով (expérience) ազգային տնտեսութեան մէջ մտցնել խանդարիչ նոր տարրեր՝ որոնք կրնան տնտեսական անիշխանութեան պատճառ դառնալ:

ՀՐ. Ն. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Օր մը ամբողջ Լէյզէնի մէջ.— Լէյզէն և իր բուժարանները.— Ո՞վ է Տօքթ. Ռօլֆէն և ի՞նչ կ'ընէ ռակրային և մորթային ուռախտը դարմանելու համար.— Մոգական լապտերով կարճ դասախօսութիւն մը.— Թոհախտը բնէօմօ թօրաֆսով բուժելու մասին Տօքթ. Վօթիյէի կարծիքը.— Բրօֆ. Գալմէթ և իր պատուաստը.— Խոխի գիտական յիսնամեակը.— Եզրակացութիւն:

Ժամը առաւօտեան տասն էր ճիշդ, երբ Բարիզ–Կ. Պոլիս Արեւելեան ճեպընթացի գծին վրայ, Լէմանի լիճէն քիչ մը անդին, Էվիի կայարանը հասանք:

Լեռնային ելեքտրաչարժ թրամը առնելու համար շատ քիչ ատեն ունէինք, ուստի պէտք էր աճապարել: Հագիւ չուկայի և մթերանոցի կայարանները անցած էինք, երբ թրամը սկսաւ գիծերը ճանկռտելով մադլցիլ դէպի գագաթ:

Յիսուն վայրկեանէն Լէյզէն դիւղաքաղաքի կայարանը հասած էինք արդէն, երբ բարակ անձրեւ մը տեղալ սկսաւ: Կարծես լեռները ալ իրենց նազանքը ունին. երբ ոտքերնին կ'երթաս, կը սկսին ամպերու մէջ պահուըտիլ և երբ հեռու ես, դեղ ու չող կը ցայտեն, այնպէս որ անտարբեր նայուածքներն անգամ կը հրապուրեն: Հեռաւորի հրապուրանքով էր որ կը մտածէինք այդ լեռներուն և գանոնք պարուրող դորշ շղարշներուն մէջէն բարձրանալով, կը հասնէինք Լէյզէն–Ցէյսօի կոկիկ և մաքուր կայարանը:

Ինչպէս Մօնթռանա–Վէրմալա, Լէյզէն եւս Ձուիցերիոյ կլիմայական դարմանումի կեդրոններէն կարեւորներէն է և իրաւամբ համաչխարհային համբաւ ունի ան:

Լէյզէն անունով ծանօթ լեռնամասը չէշտակի կը բարձրանայ և կարուկ չեղութիւն մը կը ձեւացնէ, այնպէս որ անոր ամբողջ մակերեսը ի վիճակի է ծծելու արեւի ճառագայթները, ամէն անգամ որ հորիզոնին վրայ տեսնուի: Անոր այս դիրքը կ'արդիլէ հիւսիսային ցուրտ հովերուն անցքը դիւղին վրայէն և հակառակ անոր որ Լէյզէն 1500 մէթր բարձրութիւն մը ունի, ձմրան ամէնէն խիստ եղանակին իսկ արեւի ճաճանչները դաղջ մթնոլորտ մը կը ստեղծեն Լէյզէնի մէջ, ուր ապաքինարաններու չարք մը հաստատելու համար, պէտք էր դիւղակը հաղորդակցութեան մէջ դնել ամէն տեղերու հետ:

Ինչպէս ըսի, լերան ստորոտը կը դտնուի եղանակային դծով մը Լէյզէնի միացուած է: Ասկէ դատ խոշոր աշխատութիւններ կատարելով, դիւղը օժտած են ջուրի առատ և մաքուր հոսանքներով, հաստատած են ելեքտրականութիւն, չինած են կոյուղիներու ցանց մը և այլն, այնպէս որ հեռուէն բժիշկներ և դրամատէրներ կ'ուղղուին դէպի նորաչէն Լէյզէնի այդ կեդրոնը, և հոն բաղմաթիւ չէնքեր, մանաւանդ բուժարաններ և մասնաւոր պանդոկներ չինել կուտան որոնց թիւը այս միջոցին արդէն խոշոր համեմատութիւններ առած է:

Այժմ Լէյդէնի մէջ կան Կրանտ–Օթել, Մօն–Պլան, Պելվէտէր և Շամօզէտ անուններով չորս խոշոր և փառաւոր բուժարան–պանդոկները՝ որոնք արդիական ամէն կարգի կատարելութիւններով օժտուած են: Այս չորս բուժարաններու մէջ միմիայն թոքային ուռախտաւորները, այսինքն թոքախտաւորները կ'ընդունուին: Իւրաքանչիւր բուժարան իր մանագէտ բժշկական դասը ունի որ կը վարէ հիւանդներու առողջական վիճակի պահանջած դարմանումը: Այս փառաւոր պանդոկներէն զատ, որոնք հարուստ քսակներու միայն մատչելի են, կան նաեւ այլ եւ այլ հաստատութիւններ, որոնք ամէնուն դիւրամատչելի են:

Ժողովրդային, Համալսարանական և Մանկանց Բուժարանները ինչպէս նաեւ Երիտասարդաց, Աղջկանց և Կանանց (Սէնթ Անիէռ, Բազըրճէթ, Էսբէրանս, Լամուա, Բոէնսէս ևն. ևն.) անուններով ծանօթ Ապաքինարանները, իրենց ուրոյն բժիշկներն ունին:

Առնցմէ զատ կան նաեւ անհատական նախաձեռնութիւններու յատուկ Տուներ և Պանդոկներ, որոնք մասնաւորներու սեպհական կը տրամադրեն, զանուելով միշտ բժիշկներու խնամքին տակ: Կարելի չէ Լէյդէնի մասին խօսել, առանց անդրադառնալու բժշկական կարեւոր դէմքի մը մասին, որ այդ դիւղին մէջ քառասունի մօտ փառաւոր Բուժարաններու և Ապաքինարաններու պատասխանատուն է: Տօքթ. Ռօլիէն է ան, որ երեսուն տարիներէ ի վեր արմուկի, ծունկի, յօդերու ուռախտով կը զբաղի և փոխանակ դանակի կամ նշտարի, ան կը գործածէ Լէյդէնի երկինքէն թափող արեւուն ճառագայթները: Լէ Ֆրէնի հակայ բուժարանին մէջ ուր գացած էի տեսակցելու յարգելի բժիշկին հետ, Տօքթ. Ռօլիէ մէկիկ մէկիկ ինձ ցոյց տուաւ արեւարուժումով առողջանալու մօտ, ինչպէս նաեւ բոլորովին բուժուած քանի մեծի հիւանդներ (երկուքը Պոլսեցի Թուրքեր) որոնք ծունկի, ոտքերու ուռի, արմուկի յօդերու ուռախտային բորբոքումներ ունեցողներ էին և այդ օրը ուրախ կը սպասէին իրենց ազգակիցներու դալուստին, Բուժարանը ձգելու և իրենց երկիրը վերադառնալու համար:

Տօքթ. Ռօլիէ մեզ վստահացուց որ արեւուն ճառագայթները կը թափանցեն նոյնիսկ ոսկորներու ամէնէն խորին մասերը և մոգական լաստերով ցոյց տուաւ այնպիսի ոսկրային ուռախտաւորներու պատկերներ, որոնք վտանգ պէտք է նկատուէին և կորուէին ու նետուէին, բայց արեւը և անոր ճառագայթները, այդ վտանգ հիւսկէննեները սպառող ոսկորներ վերաշէնցեր են և զոր մեզի ցոյց կուտար միեւնոյն մոգական լաստերով:

Տօքթ. Ռօլիէ Ոսկրային և Մորթային ուռախտի դարմանումին համար, ամէն բանէ առաջ արեւու ճառագայթները կը յանձնարարէ մեզ, որոնց չնորհիւ հիւծած և տկերժ չատ մը տղաք այսօր առողջ կազմ մը ստացած են:

Տօքթ. Ռօլիէէ հրաժեշտ առնելով կ'ուղղուինք Տօքթ. Լուի Վոթիյէի մօտ, ուրիշ համակրելի և դիտուն բժիշկ մը, որ տասը բուժարաններու վարիչ–անօրէնը և Համալսարանական Մեծ Ապաքինարանի ալ բժշկապետն է: Ինքը եւս թոքային ուռախտաւորներով, այսինքն թոքախտաւորներով միայն կը զբաղի:

Բարձր և բացօդեայ վայրերու մէջ, ուր լեռնային ջինջ ու մաքուր օդ կայ, հոն պէտք է բնակին թոքախտաւորները, կ'ըսէ յարգելի բժշկապետը: Լեռնային օդին օգտակարութիւնն սա եղելութեան մէջ կը կայանայ թէ՛ բարձրութիւններու վրայ օդը չատ նօսր է և անոր մէջ գտնուած թթուածինի քանակը պակաս: Ինչպէս պիտենք թթուածինը չնչառական կեանքի անհրաժեշտ մէկ անունդն է և սակայն դործարանաւորութիւնը կամ վնասուած թոքերը լերան վրայ պէտք ունին աւելի լայնածաւալ և աւելի արագ շնչառութիւն կատարելու, որպէսզի բաւական քանակութեամբ թթուածին ընդունին:

Ասիկա ազդակ մըն է որ աւելի աշխատելու կը մղէ սակաւացած թոքերը, և չատ կը բերէ կազդուրում, զօրութիւն և առողջութիւն:

Արուեստական քնէօմօթօրաֆս չատ բերելու մէթոտն ալ մեծ չյաղողութիւններ կուտայ թոքախտի դարմանումին, բայց ինչպէս Տօքթ. Վօթիյէ ալ արտայայտուեցաւ, դժբախտաբար դեռ կը պակսի այն մանանչատուկ միջոցը որ պիտի կրնայ չաղթահարել ուռախտը, ինչպէս կարդ մը պատուաստանիւթեր, որոնք որոշ ախտերու առաջքը կ'առնեն և զայն բոլորովին կ'անհետացնեն:

Բանի մը տարիներէ ի վեր թոքախտի դէմ պատուաստ մը ունինք որ ծանօթ է Քալմէթ–Կէռէնի B. C. G. պատուաստ անունով: Բրօֆ. Քալմէթ տասնեւերեք տարուան չրջանի մը մէջ, Բրօֆ. Քալմէթ տասնեւերեք տարուան չրջանի մը մէջ, Փոխ մանրէի ուռախտածին չատկութիւնը կորնցնել տալու համար կլիսէրինէ և կովու մաղձով պատրաստուած և եփած գեհնախնձորէ բաղկացեալ սնունդներով մշակեց գանոնք և 230 անգամ այսինքն չորս դարեան սերունդներէ չետոյ կրցաւ չատ բերել այնպիսի մանրէ մը, որ անզօր է ուռախտ վարակելու կենդանիները, մարդակերպ կապիկները և նոյն իսկ մարդը ու միւս կողմէ կը պահէ իր ախտամերժ չատկութիւնը, Բրօֆ. Քալմէթ, Փոխ ձեւափոխեալ այս մանրէին B. C. G. անունը տուաւ (Պիլճէ–Գալմէթ–Կէռէն) և անկէ չենուած պատուաստն ալ կոչեց ՊԷՍԷԺԷ պատուաստ:

Այս պատուաստը կրնանք ներարկումի և այլ ձեւերով մարդոց տալ: Մարմնոյ մէջ ներմուծուած պահուն այնպիսի հիւթ մը կը սկսի արտադրել, որ մարմնոյն պաչտպանութեան ուժը չարժման մէջ դնելով երկրորդ վարակում մը կը կանխէ՝ ախտագերծ վիճակ մը տալով անոր:

Պատուաստին սոյն չատկութիւնը ապահովելու համար, հարկ է որ մարմինը նախապէս վարակուած չ'ըլլայ Փոխի մանրէներէն:

Այլապէս օգտակարութիւն ունենալէ աւելի, վտանգաւոր կ'ըլլայ ան: Ճիշդ այս պատճառաւ է որ պատուաստումները մէկէն մինչեւ չեւ ինը օրուան նորածիններու վրայ կ'ըլլան: Պատուաստումը կը կատարուի թեւէն և երեք անգամէն օր ընդ մէջ, օրինակի համար, 3րդ, 5րդ և 7րդ օրերը, կամ 4րդ, 6րդ և 8րդ և կամ 5րդ, 7րդ և 9րդ օրերը:

Սոյն պիւտէն առաջ Ֆրանսայի մէջ ուռախտաւոր ծնողքէ սերած և նոյն միջավայրին մէջ ապրած 100 նորածիններէ 25ը կը մեռնէին առաջին տարուան մէջ. այս համեմատութիւնը 100ին 1ի իջած է այսօր մինչ որ պատուաստի բեղմնաւոր և բարերար ազդեցութիւնը ցոյց կուտայ: Ասիկա մեծ չաղողութիւն մըն է և մեզ մեծ չոյսեր կուտայ որ մօտիկ ապագայի մը մէջ մարդկային կեանքի և գոյութեան մարտերուն մէջ մեծ չափով կրնանք յաղթական ելլել:

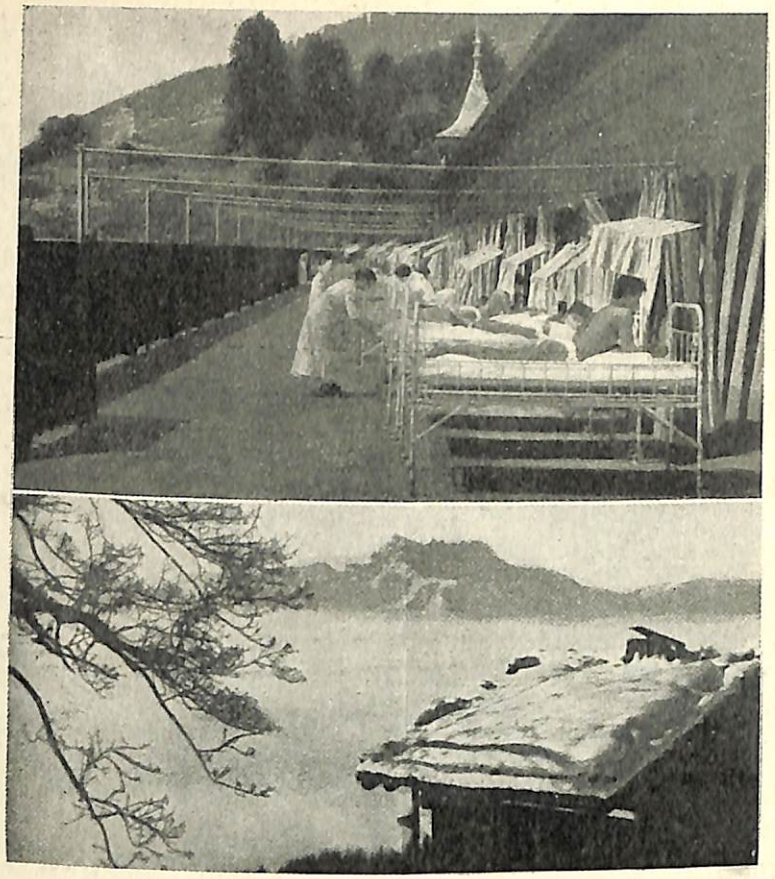

ԼԷՅՋԻՆԻ ՄԷՋ ԲՈՒԺԱՐԱՆԻ ՄԸ ՊԱՏԵՓԱՄԸ
(արեւաբուժում) ԵՒ ԼԷՅՋԻՆԻ ՀԱՆԴԻՊԱԿԱՑ ԱԼՊԵԱՆ ԼԵՌՆԵՐԸ

թեանը սպառնացող այդ չարիքը վերջնականապէս պիտի վերնայ հրապարակէն:

Քալմէթի պատրաստած պատուաստի մասին փակագիծի մէջ սա քանի մը խօսքերը ընելէս վերջ կ'ուզեմ մէջ բերել Տօքթ. Վօթիյէի հետեւեալ յայտարարութիւնները, որոնք օգտակարութենէ զերծ չեն. բժիշկը կ'ըսէ թէ.—

1) Ուռախտի այսինքն թոքախտի սկզբնական շրջաններուն մէջ դիմող հիւանդներէն 90 առ 100 բացարձակապէս բուժուած են:

2) Անոնք որ կը դիմեն երկրորդ շրջանին՝ երբ թոքերու գաթները թուլցած են և կակուղցած, այդպիսիները աւելի պէտք ունին ապաստելու բուժարաններու մէջ և 40 առ 100, կատարեալ ապաքինում մը կ'ապահովուի:

3) Գալով այն հիւանդներուն, որոնց թոքերը խոռոչներու վերածուած են և մարմինին անտանելի կերպով կ'այրի, բնական է նուազագոյն յոյսն ունին ապաուելու Քոխի անիծեալ մանրէներէն:

Շարունակելով պատմել Լէյդէնի մէջ, ամէնէն առաջ ուշադրու-

թիւնս դրաւեց նշանատախտակները, որոնք գրեթէ ամէն տեղ տեղուած են և որոնց վրայ կը կարդացուի, «Թէճնելը արգիլուած է. 300 ֆրանիֆ տուգանիֆ»:

Ասիկա ցոյց կուտայ թէ Լէյդէնի մէջ նոյն իսկ թաղապետութիւնը պինուած է պայքարելու համար թոքախտին դէմ: Ազգու հականեխական միջոցներ կը գործածուին, որպէսզի մինչ ուռախտաւորները կը դարմանուին այդ կլիմային տակ, ուրիշներ չի վարակուին մեւեռնոյն սահմաններուն մէջ:

Լէյդէնի Բուժարանները, Ապաքինարանները, Պանդոկները մըտնող եկող հիւանդներուն և առողջներուն բոլոր առարկաները կը հականեխուին: Իւրաքանչիւր հիւանդ իր թաքամանը ունի, զոր պէտք է իր հետը պատցնէ գրպանին մէջ և հոն հաւաքէ օրուան մէջ իր թուքերը և խուխերը, որոնք մասնաւոր կերպով հականեխուելէ յետոյ, կոյուղիներուն մէջ կը թափուին:

Պէլվէտէրի Բուժարանի մեծ սրահի մէջ այդ օրը մասնաւոր նուագահանդէս մը կար որուն ես ալ հրաւիրուած էի: Ներկաներու գրեթէ մեծամասնութիւնը, էջսելու համար ամբողջութիւնը, թոքախտաւորներ էին: Շատ չատեր երբ կը հազային իրենց գրպանէն մասնաւոր թաքման մը հանելով անոր մէջը կը թքնէին:

Մաքրութիւն, օրինապահութիւն, կարգ ու սարք ահա ինչ որ ես հոն տեսայ:

* * *

Կէօթէի մահուան հարիւրամեակին հետ 1932ի Յունուարին, տօնական նաեւ գիտական յիսնամեակ մը, որ էր ուռախտի մանրէին գիւտը՝ ողբացեալ Տօքթ. Քոխի կողմէ:

Ուռախտաբանութեան և հիւծախտաբանութեան պատմութեան մէջ պատուաւորապէս պիտի յիշատակուի միշտ Քոխի անունը առանց մոռնալու նաեւ իր ա՛յն տեսութիւնը թէ՝ կենդանական ուռախտը չի կրնար փոխանցուիլ մարդոց կաթի միջոցաւ:

Քոխի և ուրիշներու յոյսերը դեռ պսակուած չեն, բայց այդպիսի աշխատութիւնները սանդխամատ մըն են վերելքին համար դէպի վերջնական յաղթանակը, որ պիտի սիրուէ Մարդկութիւնը և զանիկա պիտի փրկէ աւար ըլլալէ սերունդ փճացնող ախտերու:

Սպասելով այդ երանելի օրերուն, այժմէն գիտնալու ենք նախապուշական միջոցներ ձեռք առնել: Գիտնալու ենք որ հիւծախտը կրնայ բուժուիլ իր սկզբնական շրջանին մէջ: Խիստ կարեւոր հարց մը որուն համամիտ գտնուած են վերջերս Օսլօ հաւաքուած բոլոր հեղինակութիւնք:

ՏՕՔԹ. ԱԼԱՀՎԵՐՏԻ ՈՐԴԻ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ԲԺՇԿ. ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Փարիզի Հայ Բժշկ. Միութիւնը, որ ամէն ամիս վերջին չորեքշաբթին ժողով կը գումարէ Սոսիէթէ Սաւանթի մէջ, երկչեայ տեղեկագիր մը կուտար մամուլին և իր անդամներուն, համառօտակի ներկայացնելով ժողովին մէջ կատարուած բժշկագիտական վիճաբանութիւնները:

Այս տարուընէ սկսեալ, արդէն սկսած է թերթի ձեւով 4 էջնոց փոքրիկ տեղեկագիր մը հրատարակել, տալու համար ոչ միայն Միութեան անդամներուն բժշկակագիտական զեկոյցներն ու վիճաբանութիւնները, այլ և ներկայացնելու համար Միութեան ներքին կեանքը:

Փետրուարի թիւով հրատարակուած այդ տեղեկագիրը կուտայ լուրեր Միութեան ներքին կեանքէն, ամփոփումը բժշկագիտական վերջին վիճաբանութիւններուն և հանդիսարան մը (revue), ուր կ'երեւի համառօտագրութիւնը Միութեան անդամներուն կողմէ այս կամ այն Փրանսական թերթին մէջ լոյս տեսած յօդուածներուն:

Վերջին ընդհանուր ժողովը մայր դիւանին առենապետ ընտրեց Տօքթ. Վ. Թորգոմեան, առենադպիր՝ Տօքթ. Հ. Եադմաճեան: Վարչութիւնը կազմուեցաւ հետեւեալ ձեւով.—

ՏՕՔԹ. ՄԻՀՐԱՆ ՔԷՄՀԱՃԵԱՆ

Տօքթ. Պ. Քօլօլեան՝ նախագահ, Տօքթ. Վ. Զիլինկիրեան՝ ընդհ. քարտուղար, Տօքթ. Մ. Քէչիչեան՝ դանձապահ, Տօքթ. Արթին՝ փոխ–նախագահ, Տօքթ. Թէօրներ՝ Գրդոյեան և Եաղուպ՝ փոխ–անդամներ:

Անցեալ չորեքշաբթի տեղեկագրէն կը հասկցուի, որ Միութեան կ'անդամակցին 36 բժիշկներ, 5ը դաւառէն, 7 ատամնաբոյժներ և 6 դեղագործներ, բոլորն ալ Փարիզէն: Վերջին չորեքշաբթի, Միութիւնը կորսնցուցած է երկու անդամներ, Տօքթ. Քէմհաճեան և դեղագործ Խանճեան:

Յետոյ տեղեկագիրը կը թուէ այն դասախօսութիւնները, որոնք կատարուեցան Փարիզի մէջ, ինչպէս յայտարարուած է նախապէս:

Վերջին ժողովին մէջ փրօֆ. Ազաջանեանց կը խօսի inhibitionի երեւոյթին մասին, դարմանաբանական և բնախօսական վերլուծում մը կատարելով: Նախ կը ներկայացնէ անդրադարձիկ շարժումները (mouvements réflexes), իր քննութիւնները այդ մասին, նոյն իսկ նախ քան Փավլովի զեկոյցը Մադրիտի համաժողովին մէջ (1903): Իր այս դասախօսութիւնը լոյս կը տեսնուի Encéphale ամսաթերթին մէջ, նոյ. 1931:

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ, ՍՆՆԴԱՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՐԴԱԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Սննդառութեան տեսակէտով քաղաքակրթութիւնը դրակա՞ն թէ բացասական դեր մը խաղացած է. դժբախտաբար պատասխանը որոշ է. քաղաքակիրթ կեանքը խաթարած է մարդու սննդառութեան բնական և առողջ մեթոտները:

Առաջին սխալ քայլը մարդ առած է, երբ ան սկսած է սնունդները ենթարկել կրակի ջերմութեան և եռացող ջուրի: Սոյզ է այդ ջերմութիւնը կ'ապրչէ խորապէս սնունդներու համին, մարսելիութեան և պահպանութեան վրայ: Բայց մեւս կողմէ կը ջնջէ սնունդներու կենսահիւթերը (վիթամին). տաք ջուրը կը լուէ բանջարեղէններու օգտակար աղերը. եփումը կը պակսեցնէ սնունդներու արժէքը: Անհնար է ի հարկէ հրաժարիլ եփումէ, որովհետեւ մեր ստամոքսը վարժուած է այլեւս այդ ուղղութեամբ:

Ուրիշ սխալ նախապաշարում մը գոհուեցաւ այնուհետեւ սննդառութիւնը. միքրոպային տեսութեան: Միքրոպի վախը մարդիկ մղեց աւելի յառաջ տանելու սնունդներու ապահեխում. ամէնէն անհրաժեշտ սնունդները, կաթը, պտուղները, միսը կրեցին ջերմութեան տարապայման ազդեցութիւնը, ինչ որ զգալապէս պակսեցուց անոնց արժէքը:

Սնունդներու քալորիական տեսութիւնը նոր սխալ դաղափարներու դուռ բացաւ. կարծելով թէ սնունդի մը արժէքը համեմատական է իր արտադրած ջերմութեան, մարդիկ սկսան սպառել քալորիով առատ սնունդներ. նշայ, շաքար, ճարպ, բնասպիտ: Առանք եղան սնունդի խարխոյը, և ահա յառաջ եկան սխալ սննդառութենէ յառաջ եկած բազմաթիւ հիւանդութիւններ. պնդերակութիւն, շաքարախտ, ճարպախտ, յօդախտ, աւազախտ, հայկն (մէկ բառով arthritisme, մարմնոյ ժանգոտումը, թխմումը):

Մեծ քաղաքներու կեանքը կը քայքերէ սխալ և վատառողջ սննդառութիւն մը. մարդիկ կը սպառեն ոչ թէ ինչ աննպարար է և թարմ, այլ ինչ որ դիւրին կը ճարուի և դիւրին կը պատրաստուի. ահա պահանջը պահածոյ սնունդներու. պահածոյ միսի, կաթի, երշիկի, ապուխտի, ձուկի, հայկն: Պահածոյի դրութիւնը ամենամեծ սխալն է, որուն հարկադրուած է արդի քաղաքակիրթ մարդը:

Վայրի մարդիկ, նախնական ցեղեր չատ աւելի բանաւոր անձնդառութիւն մ'ունին. բայց արդի հեւասպառ մարդը ատոր վրայ անդրադառնալու ժամանա՞կ ունի. ան պատառը չծամած կլլել և դրծին վազել կը մտածէ...

Յայտնի է որ սնունդներուն արժէքը համեմատական չէ իրենց պարփակած այրելի ատրբերուն, այլ նաեւ այն անտեսանելի, ան-

պահելի հիւթերուն, որոնք անուշդներու կրացումը և այրումը կը դիւրացնեն: Ատոնք կը կոչուին կենսահիւթ (vitamine):

Ծանօթ է թէ քանի մը տեսակ կենսահիւթեր կան. իւրաքանչիւրը իր դերը ունի:

կենսահիւթ **A.** (կը կանոնաւորէ մարմնոյ բջիջներու աճումը.

կենսահիւթ **B1.** (կը դիւրացնէ մեր մարմնոյ ներքին այրումը, oxydationը).

կենսահիւթ **B2.** (կը կանոնաւորէ ուղեղային գործունէութիւնը).

կենսահիւթ **C.** (կը կանոնաւորէ արեան շրջանը).

կենսահիւթ **D.** (կը կանոնաւորէ մեր ոսկորներու կրացումը).

կենսահիւթ **F.** (կը կանոնաւորէ սերնդագործական պաշտօնը):

Ներկայիս ծանօթ է թէ իւրաքանչիւրը ատոնցմէ որ անուշդներու մէջ կան և ատոնց բացակայութիւնը ինչ հիւանդութիւններ երեւան կրնան բերել:

Կենսահիւթերը երկրաբանական շրջաններու մէջ ուշագրաւ դեր մը խաղացած են. կան կարծողներ թէ կենդանական աշխարհի բարձրումին մէկ պատճառն ալ այսինչ կամ այնինչ կենսահիւթի ծագումը և մէջտառութիւնն է:

Օրինակ, երկրաբանական առաջին դարաշրջանին կենդանիները առանց ոսկորի էին. այդ շրջանին վերջը, քարածխային օրերուն, արեւու ազդեցութեամբ բոյսերու մէջ կ'առաջանայ ծրկոստերին ըսուած տարրը որ կը պարունակէ կենսահիւթ D: Ու այս կենսահիւթի ազդեցութեամբ է որ կենդանիներու կռճիկային կմախքը սկսած է մեծապոռիլ, կրանալ, կարծրանալ, ոսկրանալ (ossification):

Կենսահիւթերու պակասով կը բացատրուի նաեւ կենդանական աշխարհի տարօրինակ դէպքերը. ճագարը, մուկը, աքիսը, կղաքիսը և ուրիշ պզտիկ մսակերները, երբեմն կ'ուտեն իրենց ցկնած պզտիկ ճագարը. այս կ'ընեն մայրերը. կը կարծուէր թէ յղութիւնէ և ծնընդաբերութիւնէ վերջ պղացուած ծարաւն է որ կը մղէ գիրենք լափելու իրենց ճագարը. բայց այսօր կ'ենթադրուի թէ կենսահիւթի պակասն է. այսինքն մայրը արիւնաքամ ըլլալով ու գրկուելով որոշ կենսահիւթերէ, կը լափէ իր պզտիկները վերստանալու համար զանոնք: Նոյն իսկ այդ շրջանին նոյն նպատակով իրենց կղկղանքը ուտող էգեր տեսնուած են:

Ու մարդակերութիւնն ալ արդեօք նման երեւոյթ մը չէ՞: Ըստ նոր կարծիքի մը մարդակերութիւնը կենսահիւթազրկութեան (Quitaminose) կը վերագրուի: Վայրենիներու բարքերը ճանչցողները կը վկայեն թէ մարդակերութիւնը մնայուն սննդառութեան եղանակ մը չէ եղած. սովի առեն է որ ծնողներ կերած են իրենց պզտիկը, զօրաւորները՝ տկարները. թէ՛ անուշդի և թէ՛ կենսահիւթի պակասն է որ գիրենք կը մղէ ուտելու կենդանի միսը: Մարդակերութիւնը տարածուած է այրեցեալ զօտիի վրայ, ուր մարդիկ մեծաւ մասամբ կ'ապրին ստուերի և նկուղի մէջ և կը սնանին կենսահիւթազուրկ տարրերով. այդ պատճառաւ կը ծնի իրենց մէջ մարդկային միս ուտելու և անոր կենսահիւթերը իւրացնելու պահանջը:

ՓԻՈՒՐ ՍԷ

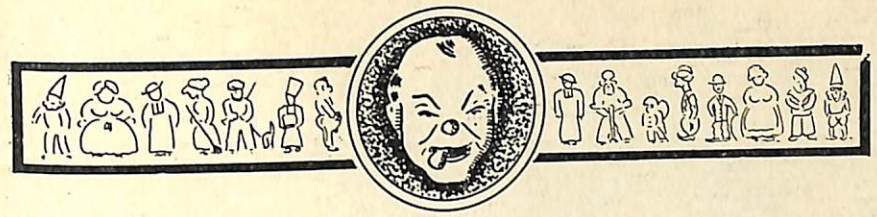

ԺՊԻՏ, ՇԻՇԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ

Մալէրպ բանաստեղծը կաղ աղքատի մը ողորմութիւն կուտար անգամ մը:

Այս վերջինը դրամը առնելէ յետոյ, մաղթանքներով կ'ողողէր բարեսիրտ անցորդը.

— Շնորհակա՛լ եմ, պարո՛ն, Աստուծմէ պիտի խնդրեմ որ...

Մալէրպ չարժում մը ըրաւ և չի ձգեց որ մուրացկանը չարունակէ իր օրհնութիւնները.

— Բան մը մի՛ խնդրէք, ըսաւ. եթէ Աստուծոյ քով վարկ ունենայիք, ձեզ այդ վիճակին մէջ չէր ձգեր:

Անգամ մը Հանրի Պօրտօ, Սալուայի կողմերը, հիւանդ դիւղացիի մը կը հանդիպի:

— Ինչո՞ւ բժիշկ մը չես կանչեր, կ'ըսէ անոր:

— Ո՛չ, չնորհակալ եմ, կը պատասխանէ գիւղացին. մենք հոս ինքնիրեններս կը մեռնինք:

Երուանդ Օտեան հետեւեալ հեգնանքը արձանագրած է 1913ին, Օր. Արշալոյս Թէրլէմէզեանի (Տիկին Հրաչ Սարգիսեան) Յուշամատեանին մէջ.

« Եւ ահա՛ Արշալոյսը կը հրաւիրէ վերջալոյսը իր ալբոմին մէջ քան մը գրելու:

« Ի՞նչ դառն հեգնութիւն՝ ուղղուած մէկու մը որ հեգնաբան ըլլալու յատկանութիւնը ունի:

« Մի՞թէ իրաւունք չունի՞մ մերժելու այս հրաւէրը և փորձութեան մէջ չիյնալու համար, ըսելու Օրիորդ Արշալոյսին.— Ե՛րթ, յետս իմ սատանայ:

« Բայց Սատանան բուն բառը չէ այստեղ, գայն Հրեչտակի փոխենք ու խնդիրը փակուած նկատենք »:

Գիտէ՞ք թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ կնոջական կատարելութիւնը: Մէկնադարեան առակախօս մը այսպէս սահմանած է զայն:

Երեք բան կայ, որոնց կին մը պարտաւոր է նմանելու և նոյն աեն չի նմանելու...

ա. Կինը պարտաւոր է նմանելու խխունջին որ երբեք չի զատւիը իր տունէն, բայց անիկա կրելու չէ, խխունջին նման, ամբողջ ունեցածը կռնակին վրայ:

բ. Կինը պարտաւոր է նմանելու արճագանգին, որ կը խօսի ա՛յն աեն միայն՝ երբ իրեն խօսք կ'ուղղեն. բայց անիկա չհանելու չէ, արճագանգին նման, միշտ վերջին բառը ունենալ աշխատելու:

գ. Կինը պարտաւոր է նմանիլ քաղաքի ժամացոյցին, որ ճըշդապահ է և կանոնաւոր. բայց անիկա չհանելու չէ ինքզինքը լսելի դարձնելու ամբողջ քաղաքին:

Գըլքըչի մէջ (Յունաստան), Եորկի Պոզտալը անուն 70 տարեկան ծերուկ մը օձով կը սնանի:

Ցիշեալ ծերուկը ամբողջ օրը կը թափառի դաշտերը օձ որսալու համար: Եւ որսացած օձերը ետևէդ կ'ուտէ:

Հակառակ 70 տարեկան ըլլալուն, 30 տարեկան երիտասարդի մը աշխոյժը ունի:

Ա. ՋՕՊԱՆԵԱՆ
Ծաղրանկար ռումանական «Տիմիճիգիա» թերթի

Գիտէ՞ք որ ինքնահոս գրիչը հնարուած է 1854ին, Ֆրանսացի ժամագործ Մալլօի կողմէ:

— Կեսար կարողութիւնը ունէր նոյն աեն խօսելու, գրելու, կարդալու և մտիկ ընելու:

— Լօվեսթօֆի ամբակոծման աեն, գերմանական զրահաւորի մը կողմէ՝ անգլիական եգերքներուն վրայ, ռումբ մը 12 տուներու մէջէն անցաւ առանց մէկու մը քիթը արիւնելու:

— Լօրկնցի բժիշկ մը, ոգեթ. Բօլիմման, 140 տարեկան մեռած է:

— Աբեւը մէկ երկվայրկեանի մէջ քսան քիլօմէթը ճամբայ կը կարէ:

— Մարդուն մարմինը բաղկացած է մօտաւորապէս 270 օսկորներէ:

ԺՊՏԻՆՔ ՔԻՉ ՄԸ

Ամերիկեան լրագրող մը վերջերս արտաքսուեցաւ Ռուսաստանէն հետեւեալ երկու պատմուածքները հրատարակած ըլլալու համառանութեամբ.

Ա.

Նիհար ու քոսոտ ձիու մը կողմէ քաշուող և ծանրօրէն բեռնաւորուած սայլի մը ընկերակցութեամբ գիւղացի մը կը հասնի Իօլօտրուած սայլի մը ընկերակցութեամբ գիւղացի մը կը հասնի Իօլօ-
նո սովիէթական սահմանապուխը:

— Կանգ ա՛ռ, կը պոռայ պահակը: Ի՞նչ կայ սայլին մէջ:

— Զոր խոտ:

— Ի՞նչ:

— Զոր խոտ:

— Բարձր խօսէ՛:

— Զեմ կրնար. ձին կը լսէ:

Բ.

Հրեայ ճամբորդ մը գաղտագողի անցնելու վրայ էր սովիէթական սահմանապուխը երբ բուռն հրացանաձգութիւն մը կը դիմաւորէ գինքը:

— Կանգ ա՛ռ, կը պոռայ պահակը:

— Մի՛ սպաննէք, խնդրեմ, մի սպաննէք կը պաղատի, կ'ըսէ լեզուպատառ հրեան:

— Բասբօռ, բասբօռ, կը չարունակէ պահակը ձայնը աւելի բարձրացնելով:

— Ամէն ինչ ունիմ, կը ձայնէ հրեան. ահա՛, ահա՛ բասբօռս. բայց վոխանակ բասբօռի սխալելով պահակին կը յանձնէ բժիշկի մը ռանալիզը:

ՀՐ. ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ
ծանօթ տպագրիչ

Պահակը որ լինչպէս չաեըը ա-նուս է կը կարդայ հետեւեալը.

Ա.նուն: Անալիզ,
Մականուն: Մէդ,
Ալպիւմին: Զկայ:
— Ալպիւմին չունի՞ս:
— Չունիմ, չունիմ, կը կրկնէ հրեան դողդոջ:
Շաբար: 0,03
Մէկ քիլոյէն ալ նուազ:
— Անցի՛ր:

×

Պերլինի սակարանին մէջ երկու հրեայ բարեկամները կը հանդիպին իրարու: Առաջինին մտահոգ վիճակը տեսնելով պատճառը կ'ուզէ իմանալ երկրորդը:

— Ձգէ՛, եղբա՛յր, մի հարցնեը, կինս յանկարծ հիւանդացաւ, ջերմը երթալով կ'աւելնայ: 37, 37½, 38, 38½, 39···

Երկրորդը որ միշտ իր գործերուն մասին կը մտածէ.
— Երբ 40ի բարձրանայ, ծախէ՛, ծախէ՛:

×

Ցաճախ Café de la Paixի մէջ սեղանի մը չուրջ հաւաքուած կը տեսնեմ խումբ մը բարեկամներ, որոնցմէ մէկը հրեայ, և որոնք տաք կերպով կը վիճաբանին զանազան խնդիրներու չուրջ:

Վիճաբանութիւնը կրօնքի և արքայութեան չուրջ կը դառնայ այդ օր: Հրեան հպարտօրէն կ'ըսէր թէ ինք վստահ է որ արքայութիւն պիտի երթայ:

— Լէվի, հրեան արքայութիւն չկրնար երթալ, դուչեցին բոլորը միաբերան:

— Ինչպէ՞ս թէ չերթար, դուռաց հրեան ինքնիրմէն ելած, կ'երթայ և ձեզմէ ալ առաջ: Ես միլիոնը ունիմ արքայութիւն երթալու:

— Ո՞րն է միլիոնը, յարեցին միւսները հեգնօրէն:

— Անգամ մը որ երկինք ըլլամ, արքայութեան դուռը ձեռք կ'առնեմ, կը բանամ կը գոցեմ, կը բանամ կը գոցեմ, կը գոցեմ կը բանամ, կը գոցեմ կը բանամ... մինչեւ որ բարին Աստուած ճարահաս պռոայ.

— Լէվի, նե՛րս կամ դո՛ւրս, բայց սա դուռը գոցէ՛:

×

Պերլինի սակարանի սանդուխներուն վրայ երկու հրեաները կը

դբօսնուն տասը բֆէննիկնոց մը օդը նետելով: Գերմանացի մը վրայ կը հասնի և հետաքրքրուելով կ'ուզէ պատճառը իմանալ:

— Գերմանական դրամատուներու ապազային մասին կ'ուզենք բանաը հարցուփորձել: Եթէ ետ է, դրամատունը կը գոցուի երկու օրէն: Եթէ երես է դեռ ութ օր ունի: Իսկ եթէ օդին մէջ մնայ, դրամատունը հաստատուն է:

×

Վերջերս Նիսի մէջ մեծածախ ընթրիքի մը ընթացքին ուր նշանաւոր անձնաւորութիւններ կը հիւրընկալուէին մարքիզուհի պ···ի կողմէ, դերասանուհի մը և սինէմայի ծանօթ Star մը կը դանուէին կողք կողքի:

Ամբողջ ընթրիքի տեւողութեան ոչ մէկ բառ կը փոխանակեն և երբ ընթրիքը աւարտելով խօսակցութեան կարգը կուգայ, Starը մօտենալով դերասանուհին.

— Ներեցէ՛ք դերասանուհի, որ չկարողացանք զօսակցիլ ընթրիքի ընթացքին: Ես մոռցած եմ կրօնս, իսկ դուք մեծ բան չէք հասկնար չարժանկարէն, այդ իսկ պատճառաւ լուռ մնացինք երկուքս ալ, ներեցէ՛ք խնդրեմ:

— Ի՛նչպէս, կը պատասխանէ դերասանուհին, ի՛նչպէս կարող էք մոռնալ ձեր կրօնը. դուք այդքան չքեղ, այդքան դեղեցիկ, վստահ

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ՇԱՏԱԽՕՍ ԿԻՆԵՐԸ···

Չինաստանի այրերը կը բաւէ որ երբ-ան գանգատին իրենց շատախօս կիներէն- կառավարութիւնը գանոնք կը պատժէ այս տաբօրինակ եղանակով···

եմ որ կը սխալիք և ձեզ ապահովցնելու համար այդ մասին, մէկէն հարցում մը պիտի ուղղեմ:

— Ո՞վ եղաւ առաջին մարդը:

Starը զերապայծառին աչքերուն մէջ նայելով.

— Հը՛, հը՛, ամուսինս կը կարծէ որ ինքն է:

×

Ֆրանսացի մը առաջին անգամ ըլլալով Լոնտոն կ'երթայ և լիքած պանդոկը կըսենցուցած ըլլալով թաքսի մը կ'առնէ զանելու համար:

— Խնդրեմ, պարոն, քիչ մը կամաց, առաջին անգամ է որ Լոնտոն կը գտնուիմ:

— Պապանձէ՛, կը պատասխանէ անդլիացին, իսկ ես, առաջին օրն է որ կառք կը քշեմ:

×

Հիւանդանոցի երկար սրահներուն մէջ կարզաւ պառկած են զանազան գործողութիւններու ենթարկուած հիւանդները: Նոր հիւանդ մըն ալ կը բերուի:

Անոնցմէ մէկը կը պատմէ որ գործողութեան ընթացքին բժիշկը մկրատը իր փորին մէջ մոռցած ըլլալով, տեսնուած է երկու անգամ գործողութիւն կատարել իր վրայ, ուրիշի մը արգանդին մէջ ապտնդը, երրորդի մը... և այսպէս կը շարունակէ ահ ու դողի մատնելով նորեկ հիւանդը:

Այդ վայրկեանին, բժիշկը, կիսաբաց դռնէն գլուխը երկարելով.

— Գլխարկս տեսնող չեղա՞ւ:

×

Այնպէս կը պատահի որ հրեայ մը և կաթոլիկ մը sleeping առած ըլլալով վակոնի միեւնոյն բաժանմունքին մէջ գտնուին դէպի Պերլին ճամբորդութեան ընթացքին:

Կանուխէն կը պառկի այս վերջինը հանգստանալու դիտաւորութեամբ. հագիւ աչքերը գոցած է երբ վերէն հրեան.

— Ա՛յ... ա՛յ... ա՛յ... որքան ծարաւ եմ:

Ընդոստ կ'արթննայ կաթոլիկը:

— Եղբայր, ձայնդ կարէ որ քնանամ, ես ալ քեզ պէս վճարած եմ տեղս և իրաւունք ունիմ հանգստանալու: Հրեան չպատասխաներ:

Հագիւ հազ կաթոլիկը սկսած է մրափել երբ հրեան

— Ա՛յ... ա՛յ... ա՛յ... որքան ծարաւ եմ:

— Վակոն–ըխթիորան կայ չոգեկառքին մէջ, գնա՛ չիշ մը ջուր գնէ՛, խմէ ու պատմինք:

Դարձեալ պատասխան չկայ:

Հագիւ թէ մրափելու վրայ է կաթոլիկը, երբ կը լսէ որ հրեան աւելի կը բարձրացնէ ձայնը, ալ չկարենալով համբերել կ'երթայ վակոն–ըխթիորանէն չիշ մը հանքային ջուր կը գնէ և հրեային կ'երկարէ որը կը պարպէ մինչեւ յատակը:

Վերջապէս La paix ! կը մռայէ կաթոլիկը, ալ պատեցանք ու կ'աչխատի քնանալ: Հազիւ թէ մրափելու վրայ է երբ հրեան վերէն ահռելիօրէն գոռալով.

— Ա՛յ... ա՛յ... ա՛յ... որքան ծարաւ էի:

×

Գիբուկ պարոն մը ՍԷՆ–Տընիի սրճարաններէն մէկէն ներս կը մտնէ և սեղանի մը առջեւ տեղաւորուելով գաւաթ մը գարեջուր կ'ապսպրէ: Գաւաթին 3/4ը պարպելէն յետոյ ճանճ մը բռնելով կամաց մը գարեջուրին մէջ կը ձգէ, աչքին ծայրովը ուշադրութիւն ընելով որ չի նշմարուի չուրջիններէն: Յետոյ ուժգին կերպով պնակը սեղանին կը զարնէ ու կը յանդիմանէ սրճարանապետը այդքան յոռի սպասարկութեան համար: Եղածը զարմանելու համար ամէն խոտում կ'ընէ խեղճ մարդը և սպասարկուին կը հրամայէ խակոյն նոյնը բերել: Բնականաբար ճանճը կը տեղափոխուի նոր գաւաթին մէջ: Այդպէս մէեւնոյն խաղը երեք չորս անգամ կրկնելէ յետոյ երբ վճարելով կը պատրաստուէր մեկնիլ, չուրջի յաճախորդներէն մէկը որ նշմարած էր պարոնին հնարամտութիւնը, անոր մօտենալով.

— Ներեցէ՛ք պարոն, ճանճը ապա՞ա է, կարելի է՞ օգտուիլ:

×

Եւրոպացիները դեռ բաւական աեն ալ ի բերան պիտի մնան արեւելեան վիվիսոփայութեան մասնայատուկ որոշ տրամաբանութեան համար: Այդ պատճառաւ դուր է համոզել չինացի մը կամ Թիեան առջեւ: Այդ պատճառաւ դուր է համոզել չինացի մը կամ հնդիկ մը «Time is money»ի սկզբունքին արժէքի մասին որու նշանաբանն տակ կ'ապրինք այսօր:

Լոնտոն կատարած վերջին այցելութեան ընթացքին Մահաթմա Կանահի կը ջրջապատէր բարեկամներու հետ արուարձաններէն մէկուն մէջ: Գիշերը վրայ հասած ըլլալով որոշուեցաւ Knightsbridge վերադառնալ ուր Մահաթմա բնակութիւն հաստատած էր:

— Կ'ուզէ՞ք օգտուիլ ինքնաշարժէս, առաջարկեց գինք ջրջապատող եւրոպացի քաղաքական անձնաւորութիւններէն մէկը: Այդպէսով նուազագոյնը 20 վայրկեան պիտի չահիք:

— Քան վայրկեան չահի՞լ... պատասխանեց Մահաթման ժպտելով, ի՞նչ պիտի ընենք տասով:

×

— Մայրդ տունն է՞, աղջիկս, հարցուց Լէյտի Աթթօր:

— Ո՛չ, պատասխանեց աղջնակը, դուրս ելաւ, բայց պատուիրեց որ երբ նաւաստի մը ընկերութեամբ մէկը ներկայանայ, կրնայ ըեց որ երբ նաւաստի մը ընկերութեամբ մէկը ներկայանայ, կրնայ օգտուիլ տրամադրելի սենեակէն և եթէ կը հաճի, կրնաք երկու հիւանդոց մը ձգել վատարանին վրայ:

Հաւաքեց՝ Թ. Զ. ԳԱՎԷԶ

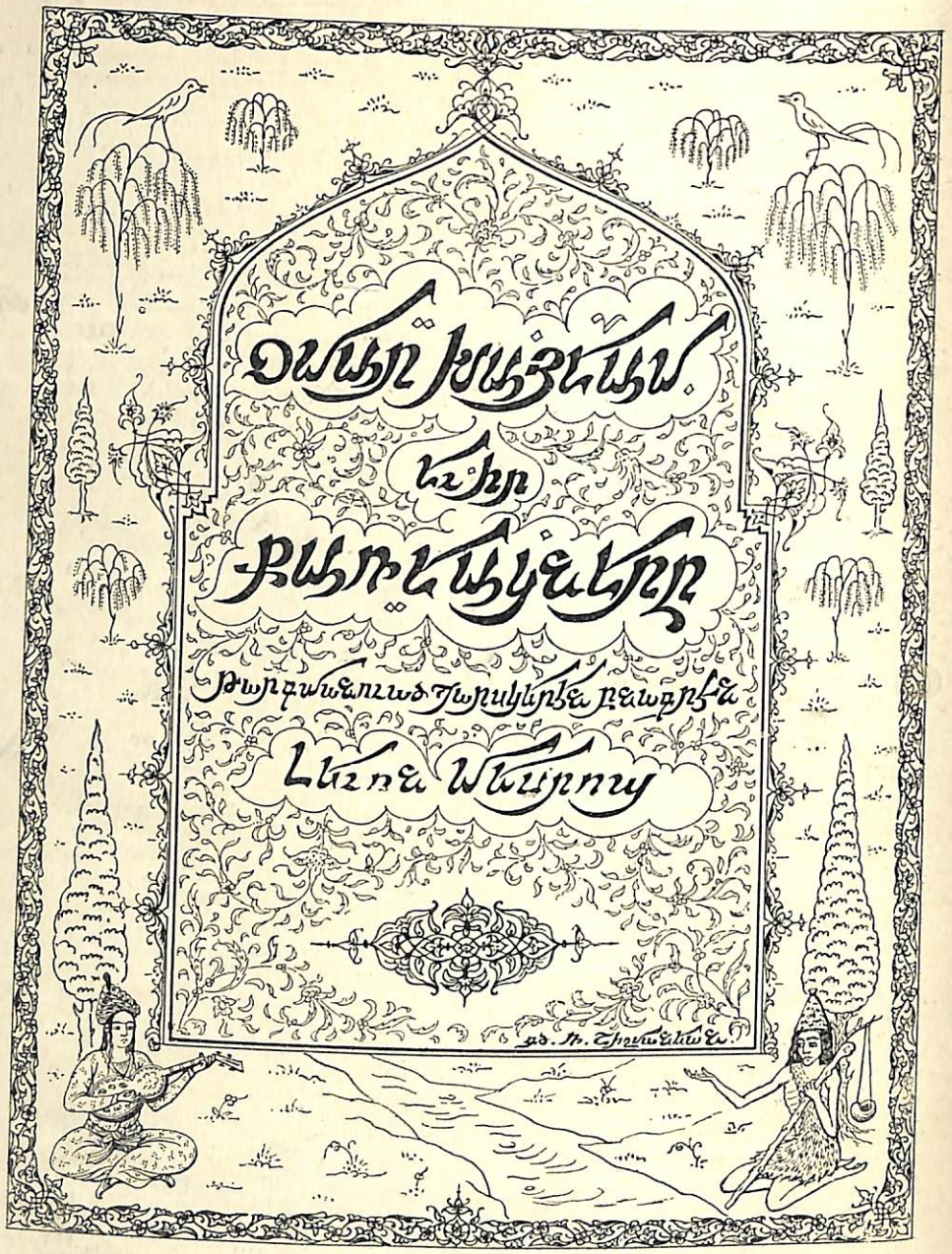

ԳԻՆ՝ 25 ՖՐԱՆՔ

ՀՕԿՏԵՄԲԵՐԷ ՀՕԿՏԵՄԲԵՐ

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ — ԱՐԳԱՆԴԻ ՁԱՄԲՈՎ (վէպ)։ Ցակաւին երկար ատեն ձեռագիր վիճակի մէջ պիտի մնար Յ. Օշականի այս աշխատուած եւ ծաւալուն վէպը, եթէ՝ դպրութեասիրութեան մեծ ու թնամուած օրաթերթերէն մէկը, «Ցուսաբեր», լոյսին չբերէր զայն։ Իրրեւ թերթոն հրատարակելէ վերջ, պրակ առ պրակ ալ լոյս կ'ընծայուի այս ընդարձակ վէպը։ Աչքի առջեւ բերելու է Արեւմտահայ եւ Արեւելահայ դրականութիւններուն բովանդակ վաստակը, հին ու նոր, մէկ կողմէն, եւ այս հոգեբանական վէպը մեւս կողմէն, զգալու համար տարբերութիւնը որ կայ Օշականի վէպին կազմութեան, արուեստին, լեզուին, բովանդակութեան, եւ առհասարակ այն տարբերուն մէջեւ, որոնցմով ան կը զատնայ այլեւս մեր մեծ վէպին արժանաւոր մէկ ճարտարապետը։ Մեր էջերը չա՞տ սահմանափակ են կրնալ տալու համար, նոյնիսկ իրրեւ ուրուագիծ, քանի մը մանրամասնութիւններ։

Մտաւորական մարդուն համար անփոխարինելի հաճոյք մըն է հետեւիլ վէպին, ուր հետզհետէ բազմաթիւ ողբերգութիւնները կը յայտնուին, զրի առնուած Օշականի լեզուին ու ոճին յատուկ ուժգնութեամբ, ինքնատպութեամբ, հոգեբանական վիճակներու հարազատ պատկերացումով եւ խորութեամբ մը, որ բացառիկ երեւոյթ է մեր հին ու նոր գրականութիւններուն մէջ, ինչպէս կ'ըսէինք։

Վերջին մէկ դարու հայ կեանքի ներքին փուլերը իր մէջ ամփոփող, մասնաւորաբար հայ մարդուն ու հոգի ներքին աշխարհը մեր հոգիներուն տեսանելի դարձնող, մեծ տարողութենէն յետոյ մեր մշակոյթի արժէքներէն ինչ որ կը մնայ (Մնացորդաց) գրականութեան մէջ անկորուստ արձանագրող, գրերով դրացի եւ սակայն իրարու հոգիներուն անհաղորդ եւ անծանօթ երկու ժողովուրդներու ներքին աշխարհը պատկերացնող մեծ վէպն է Մնացորդացը, որուն առաջին հատորին, Արգանդի ձամբով, երեք գլուխները առայժմ ունինք մեր ձեռքին տակ։

** Ահաւասիկ պատմուածքներու հատորիկ մը, Փորորիկէն վերջ։ Հեղինակ՝ Պերճուհի։ Հայրենիքի ամսագրին մէջ զանազան ժամանակներու մէջ լոյս տեսած իր պատմուածքներն են, որ հատորով մը մեր գրականութեան սեփականութիւնը կը դառնան։ Հեղինակը գիտակցութիւնը ունեցեր է բռնելու զանազան պահեր ու դէմքեր, եւ անոցմով կազմեր է իր պատմուածքները, իրական կեանքէ առած, ապրուած, տեսած ու լսած, յատկանիշները, որոնք իր հատորին գրական արժանիքները պիտի մնան միշտ։

** Ռոստանիկի Արեւելքէն Արեւմուտքը (պօհմա) ուրիշ հոգեբանական պահի մը խտացումն է։ Նոր օրերու հայ մտքի թափառական թռչունն է, անմխիթար հետապնդումով, անորոշ ապագայով, որ մեծ հարցականի մը առջեւ կը դնէ մտածող ներկայով, անորոշ, ապագայով, որ մեծ հարցականի մը առջեւ կը դնէ մտածող մարդը։ Հանդրուանէ հանդրուան, անորոշութեան վրիկը ինկած հոգիներուն ճամարտը։ Հանդրուանէ հանդրուան, անորոշութեան վրիկը ինկած հոգիներուն ճամարտը։ Համայնական ճգտանքն է, զոր կուտայ Ռոստանիկ իր սիրուն քերթուածին մէջ։ Համայնական ճգտանքն է, զոր կուտայ Ռոստանիկ իր սիրուն քերթուածին մէջ։ Համայնական յոռետեսութենէն ազատ, անհատական յուսախաբութիւններու եւ երկընտրանքի մը յոռետեսութենէն ազատ, անհատական յուսախաբութիւններու եւ երկընտրանքի մը առջեւ տարուբերք, ալեկոծ հոգիի մը մրմունջն է ան. այլաբանութեամբ մը, մեր առջեւ տարուբերք, ալեկոծ հոգիի մը մրմունջն է ան. այլաբանութեամբ մը, մեր անհայրենիք ժողովուրդին քաղաքական ու մտաւորական տեղափոխութիւններուն անհայրենիք ժողովուրդին քաղաքական ու մտաւորական տեղափոխութիւններուն հետեւո՞ր մէկ ակնարկութիւնը կը ներկայացնէ արեւելքէն արեւմուտք... եւ հետեւո՞ր մէկ ակնարկութիւնը կը ներկայացնէ արեւելքէն արեւմուտք... եւ արեւմուտքէն արեւելք...

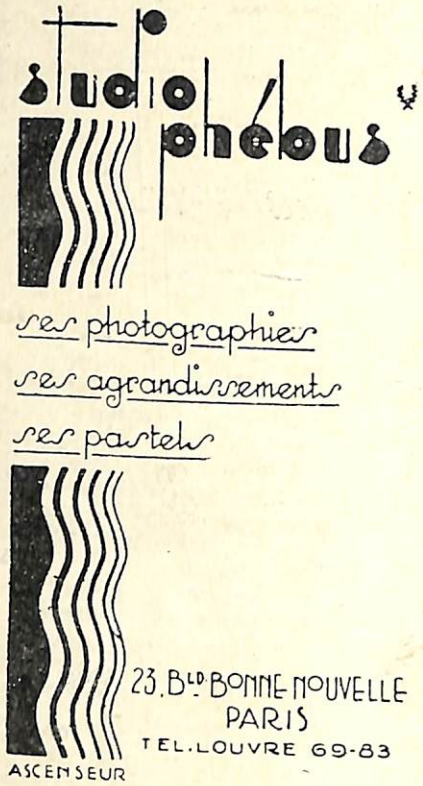

ՍՏԵՓԱՆ

ԿԻԻԼՊՕԼԵԱՆ

ԴԵՐՁԱԿ

Փարիզեան նորագեւութիւն ապրանքներու նոյն մթերք ճաշակ. և տոկունութիւն ամէնէն նրբաճաշակները գոհ մնացած են

S. GULBOLIAN

3, Rue de Montholon

PARIS (9e)

Métro : *Poissonnière*

ԴՐՈՇՄԱԹՈՒՂԹԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

HRANT H. ABADJIAN

B. P. 879 BEYROUTH (Liban)

Պատրաստ ունիմ Syrie, Gd Liban, Alaouites, Perse, Palestine, Iraq և Արեւելեան բոլոր երկիրներու փնտռուած տեսակի նամակագրոշմները:

Ըստ տեսակին «Yvert et Tellier» քաթալոկի գիներուն վրայ որոշ զեղչ կ'ընեմ:

Փափաքողներուն Prix Courant և Envoi à choix կը ղրկուին:

*** Գաղութահայութեան ամէնէն հին օրաթերթն է Ամերիկայի Հայրենիքը, որ վերջացող տարուան ընթացքին բոլորեց իր 34րդ տարին: Աւելի հին հրատարակութիւններ են անշուշտ Վենետիկի Բազմավէպը եւ Վիեննայի Հանդէս Ամսօրեայն, սակայն երկուքն ալ մասնագիտական ըլլալով, չէին կրնար դառնալ, ինչպէս օրաթերթ մը, կենդանի հնոց, անմիջական կեանքի հայելի եւ ժողովուրդին բարեուն մէկ երակը: Սկսելով իրրեւ չարաթաթերթ, հետզհետէ եռօրեայ եւ երկօրեայ, ի վերջոյ կը դառնար ծաւալուն օրաթերթ մը, բազմահայ գաղութի մը վիրկին մէջ: Դիւրին չէր բոլորել երեսուն եւ չորս տարիներու կեանք մը, մեզի ծանօթ նիւթական եւ քաղաքական խիստ անհրաժեշտ պայմաններու մէջ: Սակայն ամէն դժուարութիւն յաղթահարուած է հոն, շնորհիւ անձնուէր եւ գիտակից մտաւորականութեան ընտրանիի մը, որ գիտցած է խօսքի ուժին միացնել, կենդանի գործը եւ հանրանուէր աշխատանքը:

ՌՈՒԲԻՆ ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ

Սովորականէն տարբեր դեր մը վերապահուած էր Հայրենիքին.— մէկ կողմէն սերտ կապ պահել ամերիկահայ գաղութին եւ Մայր Երկրի ժողովուրդին միջեւ, արձագանգ դառնալ հայութեան քաղաքական պահանջներուն, ամէնէն պատասխանատու եւ փոթորկալից չրջանի մը, ինչպէս նաեւ կեանքի պահել հայ մշակոյթի ոգին, ապազգայնանալու վտանգին առջեւ գտնուող ժողովուրդին մէջ:

Հայ մշակոյթին ծառայելու կոչուած կարեւոր ձեռնարկներէն մէկն ալ եղաւ ամսագիր Հայրենիքի հրատարակութիւնը, շնորհիւ արդի խմբագրապետ Ռ. Դարբինեանի: Տասը տարիներէ ի վեր, մեր մէջ չեռնուած կանոնաւորութեամբ ամէն ամիս բազմաթիւ ընթերցողներու կը հրամցուի 176 էջնոց երկսիւնակ հատոր մը, խնամուած բովանդակութեամբ: Ուրիշ անգամ խօսած ենք այս հրատարակութեան մասին: Կը բաւէ կրկին հաստատել, որ ամսագիր Հայրենիքը իր ծաւալով ու բազմակողմանի բովանդակութեամբ ընդհարժեչա պէտք մը գոհացնող օրկանն է, հայ գրականութեան, պատմութեան ու ազգագրութեան նուիրուած:

ՄԱՆՈՒԿ Ա. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ Արցունքներ հատորը, որ կը բաղկանայ քերթուածներէ, լոյս տեսած է 1927ին Աթէնք, «Նոր Օր»ի տպարանը: Ճաշակ, քաղաքակրթութիւն, նախով եւ արուեստով մտցուելու արժանի գործեր, շնորհիւ ազգահարազատութեան, ինքզինքին կը պարտադրեն: Վրանին խօսեցնել կուտան: Կան սակայն գործեր եւ գործեր, որունք՝ հակառակ իրենց ունեցած արժէքին ու գրականութեան բերած տուրքին, անհատար կ'անցնին մեր գրականութեան մէջ: Վերջին տասնամեակին կը պարտինք այս գրքոյկը, որ գրեթէ աննշմար անցեր է: Հակառակ քերթուածներուն արտաքին մթնոլորտային, գժուար չեզաւ գտնել գիծեր, որոնցմով Մ. Մանուկեան կ'ներկէ իր անցեալ կեանքին, մանկութեան ու պատանեկութեան, յիշատակները, սէրերը եւ վիշտերը: Այս հատորին ընթերցումը մեզ կը բերէ այն համոզումին, որ մեր քնարերգութիւնը տակաւին կը գտնուի ներգործութեանը տակ այն բանաստեղծներուն, ինչպէս Գ. Դուրեան, Դ. Վարուժան եւ Մեծարենց,

ՀԱՅԵՐՈՒ ԺԱՄԱԴՐԱՎԱՅՐԸ...

ՁԼՕՐԻԱ

ՃԱՇԱՐԱՆ

ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐՈՒՆ ԱՄԵՆԵՆ ՀԱՄԵՂՆԵՐԸ

ԳԻՆԵՐՈՒՆ ԱՄԵՆԵՆ ՄԱՏՋԵԼԻՆ

61, Rue Monsieur Le Prince, 61

PARIS (6e)

Մէթրօ՝ Օտէօն և Սէն-Միշէլ

հեռ. Danton 52-73

որանք թուական մը ունին մեր գրականութեան պատմութեան մէջ: Մ. Մանուկեան մեզի վրայ զօրաւոր է նաեւ յետպատերազմեան քնարերգակ Մ. Զարիֆեանի ազդեցութիւնը:

Ամենէն աւելի հզօր է իր մէջ արտմութեան լարը, մելամաղձոտ հոգի մըն է ինքը, որուն շաւը կ'ամօքի, երբ պաշտամունքի իր առարկան, բառ մը, ժպիտ մը կամ նայուածք մը կը չնորհէ: Ենթակայական է այս երգերուն մէջ, նոյնը կը մնայ նաեւ իր արձակ քերթուածներուն մէջ: Մ. Մանուկեան մեր այն նոր գրողներէն է, որոնք մանուշակներու պէս կ'ապրին սաուերի մէջ, բազմամբոխ անկիւններէ հեռու, անձնատուր իրենց երազին, վիշտին եւ ուրախութիւններուն: Մտաւիկ մըն է իր բերածը, որ լայնարձակ հորիզոնի, մթնոլորտի եւ հոգածութեան ու ճառագայթի կարօտն ունի, իր զգեցկութեան ու ինքնատպութեան մէջ վթթելու համար:

ՎԱՀԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ·—

Այս էջերուն մէջ մեծ հաճոյքով կ'արտատպենք ողբացեալ Արտաշէս Յարութիւնեանի վերջին լուսանկարը, նկարուած 1914ին, երբ դէպի Կեսարիա ճամբորդութեան մը ընթացքին, գրեթէ ամիս մը Գոնիա կը մնար բարեկամներու շրջանակի մը մէջ:

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՈՒԱԾ՝ ԳՈՆԻԱ 15 ՓԵՏՐ. 1914ԻՆ ՆՍՏԱԾ՝ ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ, ԱՐՏ. ՅՈՒԹԻՒՆԵԱՆ: ՈՏՔԻ Վ.ՐԱՑ՝ ՀԱՅԿ-ԱՐԱՄ Տ. ԶԱԹԻՒՆԵԱՆ: ՏՈՒՐԵԱՆ, ՀԱՅԿ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ:

Առիթէն օգտուելով կը փութանք ուրախութեամբ արձանագրել, որ վարպետ արձակագիրը և նրբազգաց մտաւորականին եղբայրը, պ. Վահան Յարութիւնեան այս մէջոցին Յունաստան կը գտնուի և յունական կառավարութեան կողմէ մեղրաբուծութեան քննիչ կարգուած և պաշտօն ստանձնած է Թրակիոյ մէջ մեղրաբուծարաններ հաստատելու: Պարոն Վահան Յարութիւնեան ծանօթ է իր գրական սիրուն և ինքնատիպ պատմուածքներով, որոնց մէջ կը յայտնուէր իր գրական իրաւասութիւնը և գիտական միտքը: Անիկա աշխատակիցն է նաև փարիսեցի Le Rucher de France ամսաթերթին, որուն մէջ լոյս կը տեսնեն իր ինքնատիպ գրութիւնները մեղրաբուծութեան չուրջ, համեմուած գրական հաճելի նօթերով:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ „ՍԻՄԻԹ“

Marque (HELIOS)

Եթէ մեր ՍԻՄԻԹը ձեզի ծանօթ է արդէն, յանձնարարեցէ՛ք զայն ձեր բարեկամներուն:

Եթէ ծանօթ չէք անոր, անապարեցէք գնելու և ապսպրելու հետեւեալ հասցէին, որ Փարիզի մէջ միակ տունն է, ձեր գիտցած ու սիրած ա՛յնհան համեղ իսկական արեւելեան ՍԻՄԻԹը պատրաստող.

A. LAGARDE, BOULANGER

1, Rue St-Lazare, PARIS (9e)

Métro : *N. D. de Lorette* Tél.: *Trudaine* 95-21

Պահանջեցէ՛ք նոյնպէս ստամոքսի **régime**ի համար մասնաւոր պատրաստուած պիսքօթները:

MÉRIDIONAL

Grand choix de produits coloniaux, d'Orient, du Midi, d'Italie et de Corse.

Produits d'Italie de choix :

Pâtes, charcuteries, hors-d'œuvres et vins

Produits fins de Midi :

huiles, olives, fruits et primeurs

Produits délicieux d'Orient :

Baklava, halva, kachkaval et conserves

Produits exotiques savoureux

Expédition en Province et à l'Etranger

8, Rue Châteaudun, PARIS (9e)

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատմուածքներ ու վիպակներ, *Արփիար Արփիարեանի*. Հրատ. «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ», Թիւ 5. 247 էջ, Գին՝ 20 ֆրանք կամ մէկ տոլար: Հասցէ՝
M. Barsamian, 121, Rue Marcadet, **Paris** (18).

Ծանօթ Դէմքեր ու Պատմուածքներ. Գ. Զօհրապ. Հրատ. «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ», Թիւ 6, էջ 220. գին՝ 20 Ֆր. կամ մէկ տոլար. վերի հասցէին:

Կոմիտաս վարդապետ, *Առաջին հատոր, իր կեանքն ու գործունէութիւնը*, Թ. Ագաեանի, 168 էջ, Հրատ. «Կոմիտասի Օր»ուան Գուսոյ Յանձնախումբին, տպագր. Կիւթէմպէրկի Կ. Պոլիս. գին՝ 100 ղրշ.:

Ուսումնարան, *պզտոցական ամսագիր*, խմբ. Մխիթարեան վարժ–ի Պուլվարեւ, Պուլկարիա,
Rue Armenska N° 7—11.

Ալիֆ, *Բազ.–հատ. գրակ.–գեղ. չարաթաթերթ*, խմբ. բժ. Վ. Յովհաննիսեան,
Av. Lalézar, **Téhéran,** Perse.

Նահատակ Գրողներ, 1.— *Տիգրան Չէօկիւրեան*. 2.— *Ռուբէն Սեւակ*. Գիրք Ա. հեղինակ՝ Արմէն Սեւան, 160 էջ. Սոֆիա, 1931, գին՝ 15Ֆր. Ամերիկա 1 տլ.:

Արցունքներ (Քերթուածներ) 1919–1927 (Պոլիս–Աթէնք), *Մանուկ Ա. Մանուկեան*, 48 էջ. տպ. «Նոր Օր» Աթէնք, 1927:

Մասիս, *ամսաթերթ*. Սոֆիա, խմբագիր Յ. Տէվէճեան:

Արաբս.— *Անկախ չարաթաթերթ*. արտօնատէր–խմբագիր Արամ Սահեփանեան. Բաժանորդագրութիւն՝ տարեկան 8 շիլին: Հասցէ՝
5, Rue Mahmoud Pacha el Falaki,
Alexandrie (Egypte).

Հայ Սիրտ.— *Անկախ չարաթաթերթ*. խմբագիր՝ Յակոբ Գուլումճեան. Հասցէ՝ 314 So 60th. Street, Philadelphia, Pa (U. S. A.).

Յուսաբեր.— *Օրաթերթ քաղ. հաս. եւ գրական*. Հասցէ
Rue Kamel 4, B. P. 868, Le Caire (Egypte).
Բաժ. պայ. եգիպտոս տարեկան 150 ե. դ. արտասահման՝ 40 շիլին:

Առողջ կեանք.— *Ամսագիր բժշկական եւ առողջապահական. տէր եւ տնօրէնը՝ Տօքթ. Մխիթան Կ. Քէչիէեան*. Հասցէ՝
31, Rue de la Rochefoucauld, Paris (9e).

Յառաջ.— *Օրաթերթ ազգային, քաղաքական եւ գրական. խմբագիր՝ Շաւարշ Մխսաքեան*. Հասցէ՝
17, Rue Damesme, Paris (13e).
Բաժանորդ. պայմաններ. Ֆրանսա եւ գաղութներ տարեկան 140 Ֆր.:

Շարժուն.— *Ազգային, գրական, գիտական կիսամսեայ պարբերաթերթ*. Հրատ. տպարան «Եփրատ»ի. Հասցէ՝
34, Rue Villeroy, Lyon (Rhône).
Բաժանորդագրութիւն տարեկան 22 Ֆր. վեցամսեայ՝ 12 Ֆր.:

Աղետահպման Ընկերութիւն Բարիզի Հայոց.— Յոբելեանական Տիշատակարան 1890–1930. *կազմեց՝ Տօքթ. Ալլահվէրտի արդի, 1932. Փարիզ*:

Հարիւր Տաճ եւ հինգամեայ Յոբելեան Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ 1807–1932. *Նախաձեռնութեամբ՝ Բերայի Թաղական Խորհրդոյ. կազմեց՝ Մարտիրոս Հանէսեան, Կ. Պոլիս, 1932*:

Գործ երկնքի տակ.— *(Քերթուածներ) Օ. Զարմունի, Սոֆիա, տպ. Գ. Գալըշճեան 1932. գին՝ 5 Ֆրանք*:

Եթէ կ'ուզէք ունենալ արեւելեան ամէն տեսակ թարմ նպարեղէնները, ինչպէս նաեւ ԱՆԱՐԱՏ և նորը աղացուած սուրճ, պատրաստուած ամենավերջին թէխնիքայի մեքենայով, կը բաւէ անգամ մը այցելել՝

Սապունճեան Եղբայրներուի

(SABOUNDJIAN FRÈRES)

«ԱՐԱՐԱՏ»

ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՓԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

39, Rue de Trévise — PARIS (9e)

Tél. : Provence 05-91 Métro : CADET

ԱՊՍՊՐԱՆՔՆԵՐ ԿԸՆԴՈՒՆՈՒԻՆ ԱՄԷՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԷ

ՄԵԾԱԲԱՆԱԿ եւ ՓՈՔՐԱԲԱՆԱԿ

ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԱՌԱՔՈՒՄ ՆԵՐԱԾՈՒՄ ԵՒ ԱՐՏԱԾՈՒՄ

ԳԻՆԵՐԸ ԱՆՄՐՑԵԼԻ

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁԵՐ

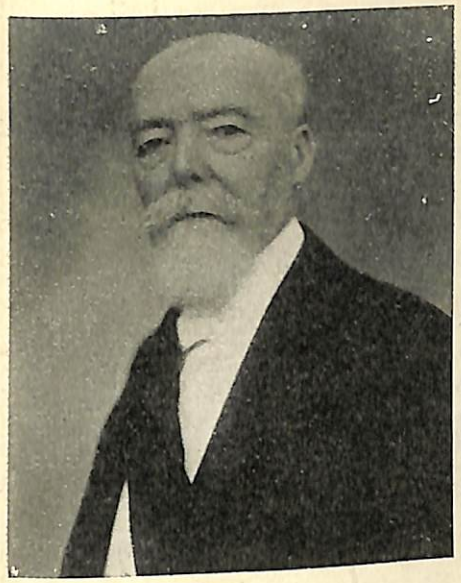

ՓՕԼ ՏՈՒՄԼՐ
ՍՊԱՆՈՒԱԾ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

ՅԱՋՈՐԴԸ Մ. ԱԼՊԵՐ ԼԸՊՐԵՕՆ
ՆԱԽԱԳԱՀ ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Մայիս 6ին Փօլ Կորկուլօֆ անունով ռուսի մը կողմէ սպաննուեցաւ Ֆրանսական հանրապետութեան նախագահ՝ Փօլ Տումըը:

Պատերազմին պրպտիչներու ընկերակցութիւնը պերքերու վաճառում մը կազմակերպած էր Պէոիէր փողոց, Ռուչիլտեան հիմնարկութեան սրահներուն մէջ: Նախագահը՝ ընկերակցութեամբ երկու նախարարներու եւ թաղապետական ասիլկաններու ընդհ. անօրէն պ. կիշարի, իր այցելութեան ընթացքին հասեր էր այն սեղանին առջեւ, ուր ծանօթ պրպտիչ Քլոտ Ֆարէրի կինը կը ծախէր մարտիկ պրպտիչներու պործերը:

Սրահին մէջ խռնուած բազմութենէն թիկնեղ մէկը յառաջացաւ եւ երբ մօտեցաւ նախագահին, ձեռքը հանեց գրպանէն դուրս վինուած էր ինքնաշարժ տարճանակով մը եւ գրեթէ կուրծք կուրծքի կրակեց հանրապետութեան նախագահին վրայ:

Ֆրանսա իր ուղին մէջ ընտրեց իր նոր նախագահը՝ Պ. Լբրպէօն:

Իսկ Կորկուլօֆ, մարդասպանը, մահուան դատապարտուելով, վճիռը պործադրուեցաւ սեպտեմբերին:

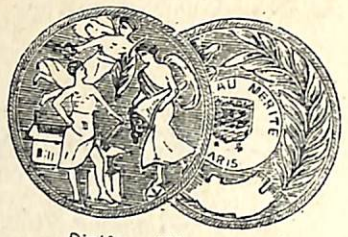

Diplôme d'Honneur 1931

Médaille d'Or 1930

ՇԻՐԱԿ ՄԵԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

(Importation directe)

Մասնագէտ Արեւելեան Dubek ծեծուած համբաւաւոր սուրճի — իր անմրցելի յատկութեամբ միակն եղաւ արժանացող 1930ի ՈՍԿԻ ՄԻՏԱՑԻ, իսկ 1931ի Exposition Coloniale ին ՊԱՏՈՒՈՅ ՆՇԱՆԻ:

ՄԻԱԿ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ

Հանրածանօթ «հալվա» և «լօֆուա» Le Cerf մարքային

ՆՊԱՐԵՂԷՆՆԵՐՈՒ ՄԻՇՏ ԱՄԵՆԷՆ ԸՆՏԻՐԸ

ՄԵԾԱՓԱՆԱԿ ԵՒ ՓՈՓՐԱՓԱՆԱԿ — ԱՆՄՐՑԵԼԻ ԳԻՆԵՐ

ԱՐԱԳ ՅԱՆՁՆՈՒՄ ԱՄԷՆ ԱՊՍՊՐԱՆՔՆԵՐՈՒ ԱՌԱՔՈՒՄ ԱՄԷՆ ԵՐԿՒՐ

26, *Rue de Trévise* — PARIS (9e)

Métro: CADET — Tél.: PROVENCE 38-63

ԾՆՈՂՔՆԵ՛Ր, երէ կ՛ուզէք որ ձեր զաւակները երախտագիտութեամբ յիշեն ձեր անունը, ապահովագրուեցէ՛ք մահուան եւ հիւանդութեան դէմ: Դո՛ւք ալ, ձեր կարգին, ձեր ծերութեանը երախտագիտութեամբ պիտի յիշէք ձեզ ապահովագրողին անունը:

Նեւէ տեղեկութեան համար դիմեցէք մեզի·—

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

8, *Rue de l'Eglise, Epinay-sur-Seine* (S.).

ԶԳՕՆ ՊԱՐՈՍԱՄԵԱՆ

ԴԵՐԶԱԿ

Métro : LOUIS BLANC — 223, Fb. St.-Martin PARIS

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ

ԵԳԻՊՏՈՍ

1· Պօղոսեան Ազգ· վարժարան, Ալէքսանդրիա, Ակեղեցւոյն կից (Ս· Պօղոս Պետրոս) հիմնեալ բարերարութեամբ Պօղոս Պէյ Եուսուֆեանի: Երկսեռ նախակրթարան 7 տարեչրջաններով որոնց վերջին երկուքը լրացուցիչ: Աշակերտութիւն 350–400, 20 ուսուցիչ եւ ուսուցչուհի (այցելու եւ մնայուն): Արդի անօրէնն է պ· Կ· Պիօնեան·— Դպրոցին կից Մելգոնեան Ազգ· մանկապարտէզ, հիմնեալ 1928ին ազգ· բարերար Կ· Մելգոնեանի ծախքով: Ունի 3 տարեչրջան զուգընթաց դասարաններով: Աշակերտութիւն 270–300, 9 ուսուցչուհիներ, վարիչ մանկապարտիզապետուհի Տիկ· Ռ· Չէյթունեան:

2·— Հայկազեան կրթարան, Գան սը Սկար, Ռամլէ: Արուարձանին մէջ հաստատուած այս վարժարանը առանձ ազգային կրթութեամբ չատ օգտակար կ'ըլլայ վերկելով հայ մանուկները օտար վարժարաններու ապազգայնացուցիչ մթնոլորտէն: Հիմնեալ 1924ին, Տէր եւ Տիկնոջ Հայկազուն քահանայ Ոսկերիչեանի: Երկսեռ նախակրթարան մանկապարտէզի բաժնով, աղջկանց կրթութիւն brevet supérieur ի մասիճանով: 200–250 աշակերտութիւն 10–13 ուսուցիչներով, մնայուն կամ այցելու:

3·— Պալաեան վարժարան Սիոփ, Ռամլէ:— Քաղաքէն հեռու հիմնուած այս վարժարանն ունի 30–35ի մօտ աշակերտութիւն մը, 7–13 տարեկան փոքրեր, հիմնադիր եւ տնօրէնուհի Տիկ· Պալաեան, 1928:

4·— Պէրպէրեան վարժարան Գահիրէ (հիմնեալ 1876ին ի կ· Պոլիս, Գահիրէ՝ 1924): Վարիչ տնօրէններ Օննիկ եւ Շահան Պէրպէրեան: Նախակրթարան եւ երկրորդական կրթութեան երկրորդական վարժարան, 10 տարեչրջան, վերջին 5ը երկրորդական կրթութեան համար, ուր նոյնպէս վերջին 2 դասարաններուն մէջ այժ կը տրուի երեք մասնաճիւղեանց· 1· Գիտութիւն, 2· Առեւտրական կրթութիւն, 3· Դպրութիւնք: Աշակերտութիւնն է 100–110 որոնց 12ը գիշերօթիկ: 18–20 ուսուցիչ, որոնց վեցը նոյնքան: Վարժարանէն ներս կան երեք աշակերտական միութիւնք· 1· Վահագն, մարզական, որ պասքէթ պոլի մէջ ունի միջազգային համբաւ, 2· Ռ· Ց· Փ· լատինական եւ 3· Գրագարանական, ասոնցմէ զատ վարժարանն ունի իր երգչախումբն ու պարախումբը:

5·— Գալուստեան Ազգ· վարժարան, Գահիրէ:— Հիմնեալ 1854ին Խորէնեան անունով, բարերարութեամբ կարապետ սուր տպագործ մը ենթարկուած է: Աշակերտութիւն մօտ 400, 15–18 ուսուցիչ· ունի մանկապարտէզի բաժին: Վարիչ–տնօրէն պ· Լ· Թաշճեան, մանկապարտիզապետուհի Օր· Զաքարեան: (Երկսեռ նախակրթարան) Գուլաք փողոցին վրայ:

6·— Նուպարեան Ազգ· վարժարան, կը հիմնուի 1924ին Գահիրէ Հելիօփոլիս:— Երկսեռ նախակրթարան եւ մանկապարտէզ· բարերար Պօղոս փաշա Նուպար: Աշակերտութիւն՝ 200–250, ունի մանկապարտէզի բաժին: Տնօրէն Գ· Տիւրկէրեան, ուսուցիչներ՝ 8–10, մնայուն եւ այցելու:

7·— Մանիսալեան վարժարան: Գահիրէ· Ֆաքալլա փողոց: Երկսեռ մանկապարտէզ եւ պղջկանց նախակրթարան: Աշկերտութիւն՝ 80–100: ուսուցիչ՝ 10–12 մնայուն եւ այցելու: Տէր եւ Տնօրէնուհիք Մանիսալեան քոյրեր:

8·— Թաշճեան վարժարան·— Գահիրէ· Ապպաս փողոց: Երկսեռ մանկապարտէզ եւ նախակրթարան պղջկանց: Տէր եւ Տնօրէնուհիք Թաշճեան քոյրեր: Աշակերտութիւն՝ 100–150, ուսուցիչ՝ 10–12, մնայուն եւ այցելու· Հիմա վարժարանը փոխադրուած է Ռէն Նպլի փողոց, Գահիրէ:

Կայ նոյնպէս Զակազիկի փոքր վարժարանը որ բացուելեալ 1927ի մէջ ներքուն, կամաքարական ձախսուի գործարանի գործաւորներու եւ պաշտօնէից զաւակներ ընդունելով: Վարժարանէն ներս կան երեք աշակերտական միութիւնք· 1· Վահագն, Դժբախտաբար ներկայ ապտնապով լուրջ ապառնալիքի ենթարկուած է տեղւոյն հայ գաղութը:

Ս· ՌՆԻՑԵԱՆ

1931 Հոկտեմբեր 17ին, Կաթողիկէ Հայոց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական-Պատրիարքական Աթոռին պահակալ ընտրուեցաւ, իր անթաթիր ու գործօն կեանքով ծանօթ Ն. Ս. Ա. Աւետիս Արքեպիսկոպոս Արփիարեան, որ ծնած է Ակն, 1856, Ապրիլ 13ին, ուսած է Հռոմ, Ուրբանեան Վարժարանը, քահանայ ձեռնադրուած է Հռոմ, 1884, Մարտ 9ին, 1884-1886 եղած է ժողովրդապետ Զնքուչի, 1886–1889 եղած է ժողովրդապետ Արաբկիրի, 1890, Նոյեմբեր 16ին ձեռնադրուած է Եպիսկոպոս Խարբերդի, 1898, Փետրուար 24ին ընտրուած է Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդ, Կ. Պոլիս: 1905–1908 Ազատիլ Համիտի հրամանով աքսորուած է Լիբանան: 1909, Յունուար 22ին եղած է Ատաքէական Կառավարիչ Մարաշի, 1911, Հոկտեմբեր 22ին անուանուած է Եպիսկոպոս Մարաշի: 1928, Յունիս 28ին ընտրուած է Պէյրութի Աւագ Թեմի և Պատրիարքական Փոխանորդ: 1931, Հոկտեմբեր 17ին եղած է Կաթողիկոս պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ:

Ն. Ս. ԱՒԵՏԻՍ ԱՐՔ. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

«Կեանք եւ Աբուեհաս»ի խմբագրութիւնը մասնաւոր գոհունակութեամբ կը յայտնէ այս գեղեցիկ ընտրութիւնը, յանձին մէկու մը որ Հայ Կաթողիկէ Եպիսկոպոսական դասուն ամէնէն պատկառելի եւ արժանաւոր դէմքերէն մէկն է: Այս առթիւ մեր ծերունազարդ հայրենակցին եւ ընտանեկան բարեկամին կը մաղթենք երկար կեանք եւ առողջութիւն:

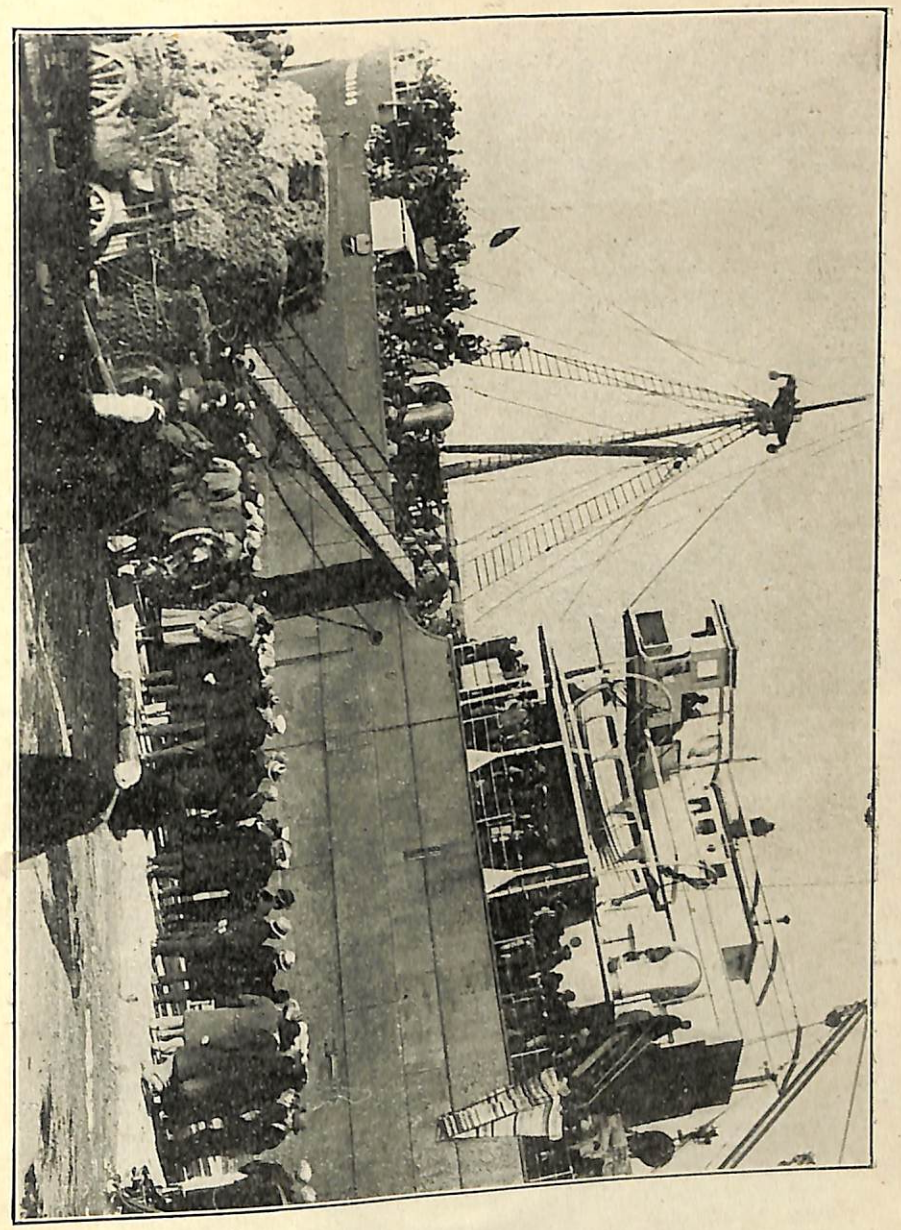

ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ԴԷՊԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ *ՀԻՏՐՅՈՒՆ* ՆԱԽՈՎ

ՏԱՐՈՒԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՎԱԹՍՈՒՆԱՄԵԱԿԸ·—

Անցեալ տարի «Կեանք եւ Արուեստ»ը լոյս տեսած էր, երբ դադրութեան յութիւնը ծանուց զերասան Պետրոս Ադամեանի մահուան վաթսունամեակը: Անկարելի է ամփոփ տողերու մէջ տալ մեծ արուեստագէտին կեանքին ու գործունէութեան մանրամասնութիւնները: Ծնած՝ 1849ին Կալաթիայի մէջ: Պատանի հասակէն ծանօթ է արդէն իր յատկանիշներով. զեղցիկ ձայնով՝ եկեղեցիին մէջ, իր կատակներով՝ տանը մէջ: Կրակ ու բոց տղայ մը: Հրաշալի յիշողութիւն: Սիրահար նոթայքի: Զախազանց փոփոխամիտ: Նախ՝ նկարիչ, յետոյ զերասան, թէ՛ հայ եւ թէ օտար բեմերու վրայ:

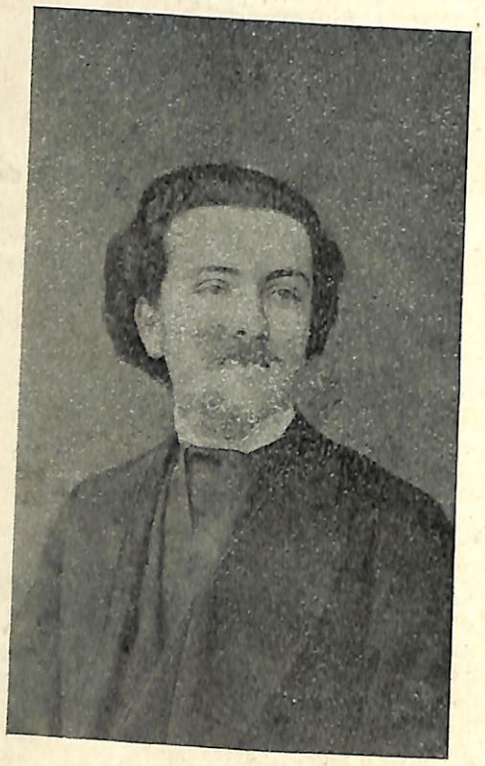

ՊԵՏՐՈՍ ԱԴԱՄԵԱՆ
1849—1891

Շուտով կը յայտնուի կոկորդի հիւանդութիւն մը, յետոյ յօդացաւ եւ հիւծախտ: Մահ՝ 2 յունիս 1891ին: Կը թաղուի Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի կողքին: Ադամեան կը թողու բազմաթիւ դիմանկարներ եւ իրանկարներ, բանաստեղծութեանց երկու հատորներ, տպուած 1880ին Թիֆլիզ եւ 1896ին՝ վենետիկ Հայր Հայսմաւրեի խնամքով, ինչպէս նաեւ նորավէպ մը Անկոչ հիւրը, ուսումնասիրութիւն մը Շէյխսփիր եւ իր Համլէթ ողբերգութեան ադբիւրն ու ճնշադատութիւնը, Նամակներ առ Սանդրօ եւ Բարեաւ մնաք իմ յոյսեր (1894):

Հ· Յ· ԳԱԹԸՐՃԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ *առթիւ Հանդէս Ամսօրեայի 1932 յունուար–փետրուար միացեալ թիւը նուիրուած է այս պատմագիրը – բանասէր վարդապետին կեանքին եւ գրական գործունէութեան.*

Հ· Յ· Գաթըրճեան ձգած է բազմաթիւ թարգմանութիւններ եւ հրատարակութիւններ, գրաբար թէ աշխարհաբար, կրօնական, բանասիրական, դիտական եւ պատմական նիւթերու շուրջ: Մեծ է եղած իր դերը հայերէն դասական լեզուի ուսումնասիրութեան մէջ, ընկերակցութեամբ Հ· Մ· Գարագաշեանի:

ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՆ ՊՈԼՍԱՀԱՅ ԼՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ·—

Հայութեան ճակատագիրը այնպէս է անօրինուեր, որ մեր գրական վերածնունդի առաջին ծիլերը արձակուին օտար հողի վրայ: Հայերէն առաջին տպարանը օտար երկինքի տակ գործեց: Հայերէն առաջին թերթը Հնդկաստանի հեռաւոր քաղաքներէն մէկուն մէջ լոյս տեսաւ: 1832 յունուար 13ին է, որ առաջին անգամ հայերէն լեզուով լրագիր մը լոյս կը տեսնէ Պոլսոյ մէջ, Թագվիմի վաթսնայ, Լրոյ գիր անունով: Թերթի առաջին թիւը կը կրէ 12րդ թիւը, թուրքերէն լեզուով լոյս կը տեսնէր:

ԴԵՐԱՍԱՆԱՊԵՏ Յ· ԱԲԷԼԵԱՆԻ ԲԵՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ *տօնուեցաւ ապրիլ 26ին եւ 27ին (1932) Բագուի մէջ: Այս առթիւ Թիֆլիզի, Բագուի եւ Երեւանի Թերթերը համակրալից յօդուածներ նուիրեցին: Աբէլեան բեմական ասպարէզ նետուած է ուրախունական թուականներուն սկիզբը, ապրեր է Ադամեանական թատրոնի չրջանը, ընկերացեր է Սիրանուչին, որ Աբէլեանէն տասը տարի առաջ արդէն կազմուած դերասանուհի էր: Աբէլեան յամառ աշխատանքով և անվհատ պայքարով ձեռք բերած է իր հռչակը, և որուն կերտած տիպարները կ'ապրին միշտ մեր աչքերուն առջեւ:*

Ռ· ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ մահուան *խառնիճգամեակը·— Ծնած 1852ին եւ մեռած՝ 1907 ապրիլ 8/22ին: Թէ իբրեւ հանրային գործիչ, թէ իբրեւ գրական վաստակաւոր եւ հիմնադիր Պէրպէրեան վարժարանի, ունեցած է բազմակողմանի եւ բեղուն գործունէութիւն: Իր նշանաբանն է՝ «բարին, գեղեցիկը եւ ճշմարիտը»: Ռ· Պէրպէրեան ուսուցիչ ծնած էր բառին իսկական առումով եւ չնորհիւ աննկուն նկարագրի մը, հասաւ այն դիրքին, որ քիչերուն չնորհուած է: Իր վերելքը համեստ աստիճաններով տեղի կ'ունենայ: Կը հիմնէ համանուն վարժարանը, իբրեւ մտքի վառարան, ուր կը տիրէ իր ներհուն դաստիարակի չունչը: Գրականութիւնը նոյն կան մթնոլորտին մէջ, ու այդ հաստատութենէն տարած իրենց հետ կրթական ու գրական գործունէութեան զաղափարականը: Այս ճշմարիտ հայուն մահուան քառասունհնգամեակն էր որ տօնուեցաւ Պոլսոյ մէջ 1932ի ապրիլ 21–22ին:*

ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆ ԴՊՐՈՅԱՍԷՐ ՏԻԿՆԱՆՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ, *որ տեղի ունեցաւ 22 Մայիս 1932ին: Հաստատութիւնը հիմնուած է 1879ին: Հիմնադիրներէն եղած են՝ տիկին Արմաւենի Մինասեան, օր· օր· Թագուհի Գալֆայեան եւ Նուրիկ Սիմոնեան, այս վերջինը մեռած՝ երեք տարիէ ի վեր: Միութեան նպատակն էր վարժուհիներ հասցնել գաւառներուն համար, նպատակ մը որ կը խօսէր ժողովուրդին սրտին, եւ համակրութեան տակ մթնոլորտ մը կը ստեղծէր այս կերպովուրդին սրտին, եւ համակրութեան տակ մթնոլորտ մը կը ստեղծէր այս կերպ:*

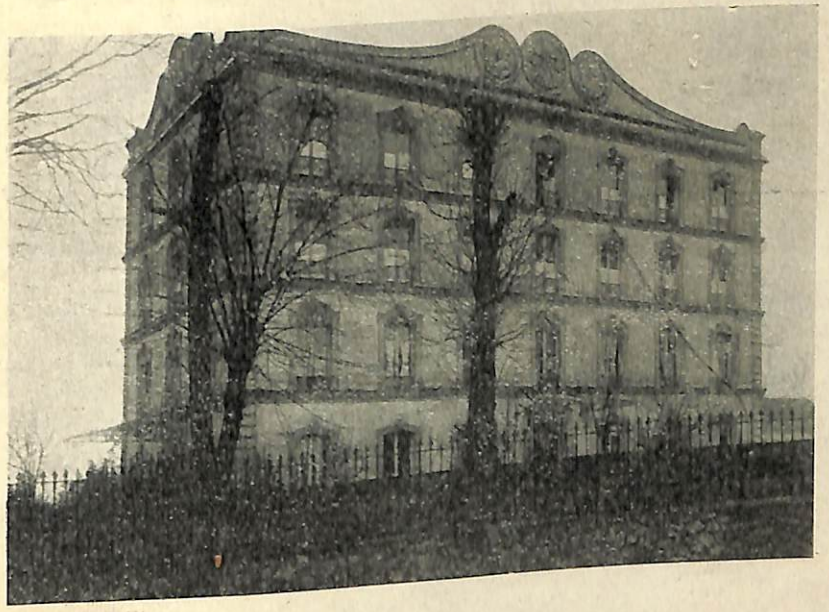

ԴՊՐՈՑԱՍԷՐԻ ԼԸ ՐԷՆՍԻ ՇԷՆՔԸ, ԳՆՈՒԱԾ ՄՕՏԱԽՈՐԱՊԷՍ ԿԷՍ ՄԻԼԻՈՆ ՖՐԱՆՔԻ ԵՒ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԾԱՆՕԹ ԱԶԳԱՑԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՆ ՔԷԼԷԿԵԱՆԻ ԿՈՂՄԷ:

ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՆ ՓԼԼԻԿԵԱՆ

պով իր չուրջը, որ միշտ կենդանի մնաց այնքան ուհատուր փոթորիկներէ յետոյ իսկ: Համիտեան բռնապետութեան չրջանին վարժուհինոցը փակ մնաց: 1908ին, նախկին չրջանի աշուհիններէն տիկիններ Ա. Պօյաճեան, Ե. Ռուբէն եւ Ս. Կարիկեան, հիմնադիր Օր. Պալթազարեանի հետ վերակազմեցին ընկերութիւնը: Ընդհանուր պատերազմի ա՛յնքան դժնդակ տարիներուն Դպրոցասէրը պահեց իր հաստատութիւնը, իսկն վերապահուած ըլլալով աւելի լայն գործունէութիւն ե՛ն մը պինդադարձին վերջ: Այդ չրջանին է որ աւելի քան 500 որբուհիներ կը պատսպարէ, ա՛նոնց տալով նաեւ հայկի դաստիարակութիւն մը: 1922ի վերջերը, ուրիչ որբանոցի մարմիններու պէս, Դպրոցասիրացն ալ իր որբերու պաշտպանութեան հոգը կը յանձնէ Նիւ-Եորք-Ռըլիֆին:

Ի վերջոյ կեդրոնի որոշումով Սելանիկի մէջ կը վերաբացուի վարժարանը 1923ին, որ 9 տարուան չրջան մը կը բոլորէ արտասահմանի մէջ, 1 տարի Սելանիկ, 4 տարի Մարսէյլ և 4 տարիէ ի վեր Փարիզի մօտ, Ռէնսի: Դպրոցասէրը ունի Արհետաւոց հափհատանքու եւ նախակրթարան՝ անչափահասներու համար: Որբերէն շատեր ինքնաբաւ գործեր են եւ տեղաւորուած գանազան պաշտօններու մէջ: 180 տուհանացած են, կազմելով ընտանեկան յարկեր: Ինը տարուան ընթացքին Դպրոցասէրը տուած է 90 չրջանաւարտուհիներ: Մեծ գեր կը կատարէ նաեւ Սաճուց Միութիւնը: Իր յիսնամեայ յոբելեանին առթիւ որոշած է բանալ մանկապարտէզներ: Մասնաճիւղեր կազմուած են բազմաթիւ քաղաքներու մէջ:

ՊՈԼՍՈՑ ԱՋԳ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ հարիւրամեակը տեղի ունեցաւ Մայիս 1932ին Պոլսոյ մէջ:

1832ին է որ ձեռնարկուեցաւ Ազգ. Հիւանդանոցի չինութեան, Եկմեդուլէկեան դաշտ, Գազլը Չէշմէ արուարձանին մէջ: Յարութիւն ամիրա Պէզճեան հայիոյթեց ծախքին մեծագոյն մասը եւ մնացածը հոգացին ճանիկ ամիրա, Յարութիւնամիրա Կէլկէլեան, Երամ ամիրա, Միհաք ամիրա եւ Անաստաս ագա:

1833ին Հիւանդանոցին եւ Ս. Փրկչի եկեղեցիին չինութիւնը աւարտած էր, ճարտարապետութեամբ Կարապետ ամիրա Պալեանի եւ Յովհաննէս ամիրա Սկրվչեանի: Միքայէլ ամիրա Փիլմիչեան առանձնած էր չինութեան ընդհանուր վերակացութիւնը, որուն կ'օգնէր Գրիգոր Օտեանի հայրը՝ Եաղըճը Պօղոս աղա:

1834ին Հիւանդանոցը բացուեցաւ: Միւթեվելլի Փիլմիչեան Միքայէլ ամիրա, երկու տարի ետքը, 1836ին յատուկ հրովարտակով արտօնուեցաւ Հիւանդանոցին մէջ հաստատել մատաղան մը, ուր կը թափուէր հայ եկեղեցիներու համար հարկ եղած մոմը, եւ որ Հիւանդանոցի կարեւոր հասոյթներէն մէկն էր:

1932 Մայիս 5ին Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ կը պատսպարուէին 559 անձեր:

ԿՕՕՊԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԸ.— Վերջացող տարուան ընթացքին միջազգային զրական եւ գեղարուեստական ամէնէն մեծ դէպքը գերման հանճարեղ

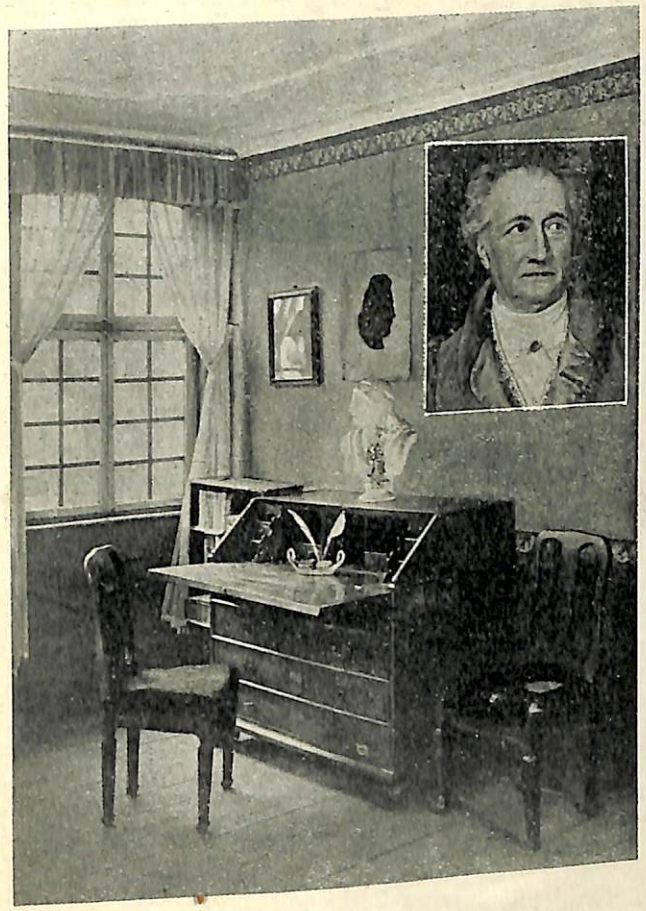

ԵՕՀԱՆ ՎՕԼՖԿԱՆԿ ԿՕՕՊԷ

ԿՕՕՊԻ ԱՇԽԱՏԱՍԵՆԵԱԿԸ, ՈՒՐ ԳՐԻ ԱՌԱՒ ՎԷՐԹԷՐԸ, ԿՕՕՊԸ ԵՒ ՓԱՈՒՍՏԸ:

զրող եւ համաշխարհային արժէք ունեցող կէօթէի մահուան հարիւրամեակին նուիրուած տօնակատարութիւնն էր, որ տեւեց վեց ամիս, սկսելով վայմարէն 22 Մարտին, ուր մեծ բանաստեղծը անցուցեր է իր կեանքին եւ ստեղծագործութեան բերդուն տարիները եւ ուր թաղուած է, իր ամէնէն շատ սիրած միւս մեծ դէմքին Շիլլերի կողքին: Անոր ստեղծագործութիւնը կը պահէ տակաւին իր ուժն ու գեղեցկութիւնը զարմը անցնելով մէկտեղ: Մեծ մարդ մըն է ըսած է Վիքթոր Գուզէն: Ինչ բան որ գինքը մեծ կ'ընէ, հանճարեղութեան, իր ժամանակի ոգիին եւ ժողովուրդին հետ ունեցած յարաբերութիւնն է: Իսկ ինչ բան որ գինքը մարդ կը դարձնէ, այն անհատականութիւնն է, որ իր մէջ մրացած կը զանուի, հարազատօրէն, հանճարեղութիւնն ե՛ն զուգակցումին:

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

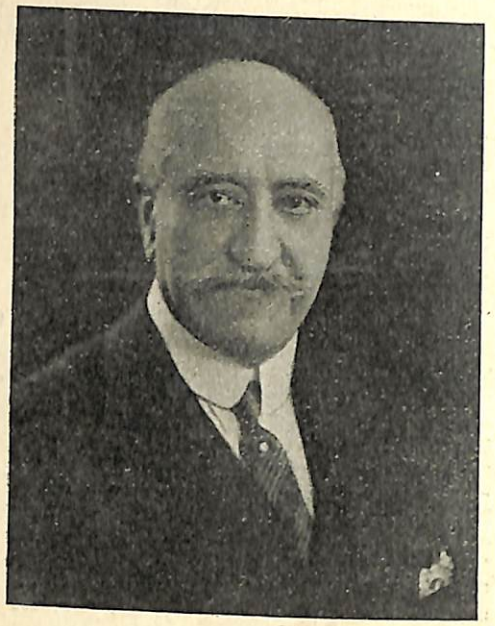

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԽԱՆ ՄԱՍԵՃԵԱՆ

18 Նոյ· 1931·— Յովհաննէս Խան Մասեճեան·— Ծնած էր Թէհրան 1864ին, Թէհրանի Հայկազեան դպրոցէն յետոյ անցած էր Փարիզ, հետեւելով քաղաքական գիտութեանց: Վերադառնալով Պարսկաստան 1884ին նշանակուեցաւ Շահին Թարգման: Ցետոյ Անգլիոյ Վիքթորիա թագուհիին յորելեանին առթիւ, Լոնտոն դրկուած է եւ արտակարգ դեսպանի թարգման նշանակուեցաւ 1887ին: 1894ին Ռուսիոյ Նիքոլայ Ցարին գահակալութեան առթիւ, Պարսկաստանի արտակարգ դեսպանին հետ թարգման պաշտօնով գնաց Փեթերսպուրկ: 1896ին Թէհրանի մէջ տառնձնեց արտաքին նախարարի դիւանապետութիւնը: 1897ին կրկին անցած էր Լոնտոն, Անգլիոյ Վիքթորիա թագուհիին Ադամանդեայ Յոբելեանին առթիւ: 1900ին Թէհրանի մէջ վարեց արտաքին նախարարութեան դանազան բաժիններէն եւ արտաքին թղթակցութիւններէն: 1900էն մինչեւ 1906 եղաւ Պելճիկի Պարսից դեսպանատան խորհրդական: 1906էն մինչեւ 1910 փոխ–դեսպան: 1911ին վերադառնալով կրկին Պարսկաստան, ընտանձնեց խնամակալի դիւանապետի պաշտօնը: 1912էն մինչեւ 1919 եղած է Պարսից դեսպան Պելճիկի: 1927ին ընտրուեցաւ Հարաւային Պարսկահայութեան Մէջլիսի պատգամաւոր, 1928ին նշանակուեցաւ Լոնտոնի դեսպան: 1930ին եղաւ Պարսկաստանի առաջին դեսպանը Ճափոնի եւ ահա վերադարձին էր, որ մեռաւ Մարսիլիոն մէջ:

Յովհաննէս Խանի մահով կ'անհետանայ ոչ միայն դիւանագիտական, այլեւ մտաւորական դէմք մը: Հանգուցեալը հանրածանօթ էր իրրեւ հմուտ անգլիագէտ եւ հայագէտ. մանաւանդ իրրեւ ամենէն հեղինակաւոր եւ վարպետ թարգմանիչը Շէյքսփիրի գործերուն, Համլէթ, Օթելլօ, Վենետիկի Վաճառականը, Արքայ Լիր, Մաքպէթ եւայլն: Գործակցած է նաեւ հայկական պատուիրակութեանց, զանազան առիթներով:

Լեւոն Մկրտիչեան·— Ծնած էր Պոլիս 1867ին: Հանգուցեալը մէկն էր Համկավար–Ազատական կուսակցութեան հիմնադիրներէն եւ իր գործունէութեան զբաղխաւոր մասը անցուցած էր Եգիպտոսի մէջ: Վարած է ազգային գանազան պաշտօններ եւ մեծ աշխատանք թափած Բարեգործականի համար: 1920ին եղած է անդամ Ազգ· Պատուիրակութեան եւ ընդհ· քարտուղար՝ գրեթէ վեց ամիս: Աչխատակցած է հայերէն եւ ֆրանսերէն թերթերու:

Ցուլիս 1932·— Յովհաննէս Ասպետ·— Հանգուցեալը ծնած էր Պոլիս, Սկիւտար, եւ մօտաւորապէս 55 տարեկան էր: Երիտասարդ տարիքին այցելելով Եւրոպա, իր տպաւորութիւնները՝ Պոլիս գտնուող Միամիտի մը Արկածները հատարին մէջ: Իրր հատոր հրատարակած է նաեւ Պուրժուի Փիլիսոփայի մը ճերը

մը: Տիկին Սիրանույշ շատ բան տուաւ հայ թատրոնին եւ թատերական դրականութեան, ծանօթացուց մարդկային նոր յուզումներու եւ մեր լեզուն տարածեց աշխարհի ամէն անկիւնները: Թաղուեցաւ Գահիրէի գերեզմանատան մէջ, մտաւորականներու յատուկ թաղի մէջ, ե· Օտեանի հիւրմին մօտը:

18 ՄԱՅԻՍ·— ՍԵՐՈՎԲԷ ՍՎԱՃԵԱՆ (14 Նոյեմ· 1868—18 Մայիս 1932)

Մնած 1868 Նոյեմ· 14ին, Պոլսոյ Ռօպէրթ Քոլէճի շրջանը աւարտելէ յետոյ, 1887ին Բարիզ կուգայ իբրեւ գործունեայ երիտասարդ իր մօրեղբօրը, էդնեական Գաբրիէլ էֆ-ի քով աշխատելու:

ՍԵՐՈՎԲԷ ՍՎԱՃԵԱՆ

Էդնեական եղբայրները, կարապետ Ազա, Տիգրան Ազա, Օգսէն Ազա Պալիս էին իսկ Մէօսիէօ Ալֆանիկ էդնեական եւ Գաբրիել էդնեական էֆ· Փարիզ էին հաստատուած: Այս վերջինը շատ յարգուած եւ սիրուած անձնաւորութիւն մըն էր եւ գոհարեղէնի կարեւոր գործ մը հաստատած էր:

1892ին Գաբրիէլ էֆէյնոթ կը վախճանի:

Սերովբէ Սվաճեան կը նետուի հրապարակ եւ կը հիմնէ իր անձնական գործը մեծ համակրութեան եւ վստահութեան արժանանալով օտար վաճառականներուն մօտ:

1895ին ընկերակցելով իր մօրաքեռորդւոյն, Տիար կարապետ Բէհրիմանեանին, կը հաստատէ ՍԵՐՎԱՃԵԱՆ ԵՒ ԲԷՀՐԻՄԱՆԵԱՆ տունը, 15, Ռիւ աը Շաթօաէօն, Փարիզ:

Երկուքն ալ վաւելուն երիտասարդներ, ձեռք-ձեռքի տուած կարեւոր դիրք մը ձեռք կը բերեն իրենց գործունէութեան եւ վարկին շնորհիւ, ոչ միայն Բարիզի հրապարակին վրայ, այլ նաեւ Իտալիոյ, Վիեննայի, Ռուսիոյ, ինչպէս նաեւ Հնդկաստանի կարեւոր հայթայթիչները կը դառնան, իրենց գնումները ընելով Ամսթէրտամ եւ Անվէրս, ճամբորդելով իւրաքանչիւրը իր կարգին գանազան երկիրները: 1900ին երբ ընկերութեան պայմանաժամը կը լրանայ Սերովբէ Սվաճեան իր չուրջը առնելով իր եղբայրները, իր անձական գործը կը հաստատէ (Ս· ՍՎԱՃԵԱՆ անունով, 56, Ռիւ Լաֆայէթ) եւ երթալով կ'ընդարձակէ գայն· եղբայրները կը ճամբորդէին վերոյիշեալ երկիրները· այս կերպով Սվաճեան տունը կը դառնայ Բարիզի կարեւոր տուներէն մէկը:

1903ին իր Մէթայէլ եղբայրը Հնդկաստան կը գրկուէր որ խորհուրդ կուտայ հոն օթոմոպիլի գործ մը հաստատել· ինքը արդէն չատոնց սիրահար էր օթոյի՝ Բարիզի մէջ օթօ գնողներէն առաջիններէն մին ըլլալով: Անմիջապէս կը յարի եղբօրը գաղափարին եւ կը հաստատէ կալկաթայի մէջ խոշոր գործ մը French Motor Car and Electric Co Std. Ընկերութիւնը, 1-2 տարիէն ալ Պոմպէյի մէջ խոշոր մասնաճիւղ բանալով: Այդ օրերուն հնդիկները օթոյի դէմ էին եւ գաղափար իսկ չունէին:

Այս Ընկերութիւնները կազմելէ վերջը այն հայ երիտասարդը որ իրեն կը նեբկայանար, կ'առաջարկէր Հնդկաստան գրկել, որովհետեւ գործը օրէ օր մեծ ծաւալ կը ստանար: 1905ին իր ամենավստահելի բարեկամը Օհանեան Ագա Տոքթամաճեան իր կրտսեր եղբօրը հետ, Պոհօթա (Բոլոմպիա) գրկելով émeraude bruteի խոշոր գործը կը հիմնէ: Սերովբէ Սվաճեան օրինակելի գործի մարդ մըն էր, պրասէօր տ'աֆէր մը, առաջնակարգ ատամանդ ճանչցող մը, ասկից գատ ինչ գործ որ իրեն կ'առաջարկուէր, մտիկ կ'ընէր եւ կը նետուէր ասպարէզ եւ

այնքան գործի հոտառութիւնը ունէր որ՝ ինչ գործի որ կը ձեռնարկէր խելքը կը հանէր: Նմանապէս ինքզինքը տուաւ պատկերներու եւ անթիքիթէի գործերու եւ իր նրբաճաշակութեամբ յաջողեցաւ կարեւոր հաւաքածոներ կազմել:

1914ի ընդհ· պատերազմին մեր քաջ երիտասարդները համաձայնական բանակներու շարքին մէջ կամաւոր արձանագրուելով, իրեն առաջարկեցին նախագահի պաշտօնը զոր սիրով ընդունեց եւ այնքան տարիներ առաջնորդեց այդ գործին, զրաղմական կարեւոր օգնութիւններով: Իր դրամատնակին մէջ կը կապուէին ռազմական դրիւելիք ուսանողներու ծրարները հայ զինուորներուն համար: 1916ին ընբարուեցաւ եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան Առենապետ, սակայն քիչ վերջ այդ պաշտօնին զլուխը, հակառակ որ կը սիրէր իր եկեղեցին եւ միշտ առատաձեռնօրէն կը վճարէր իր տարեթոշակները: 1920ին գործէն քաշուելով Haras de Ggrenelle զնաց եւ ինքզինքը տուաւ իր սիրական ձիերուն, որոնք իրեն ամենամեծ հաճոյքը կուտային: Սերովբէ Սվաճեան առատաձեռն էր եւ զթասիրտ· երբեք իրեն դիմողներուն չէ մերժած իր օգնութիւնը, եւ չէր զլացած օգնելու ուսանողներուն, արուեստագէտներուն, եւ սակայն գործի մէջ մէկ անթիքիթը կը փընտռէր: Շատ կը քաջալերէր այն ամէն երիտասարդները, որոնք կուզէին ամուսնանալ, ի'նչ եւ իցէ ինքը ամուրի մնալուն, հաճոյք կը զգար այդ բանէն:

Շատ կը սիրէր իր ընտանիքը եւ իր անուշիկ մօրքանը հոգի կուտար:

Վեհանձն գաղափարն ունեցաւ բարեգործական Ընդհանուր Միութեան նուիրելու, իրր հիմնադիրներէն, 11, Սեռւար Ալպօնի չինել տուած իր չէնքին մէկ մէկ բնակարանները, ինչպէս նաեւ նոյն Միութեան ձգելու French Motor Carի յարկաբաժինը, արժեքուղիներէն կարեւոր մաս մը, որոնց եկամուտները ապագային պիտի յատկացուին Հայաստանի մէջ բարենպաստակ գործերու:

Վերջացնելէ առաջ ըսեմ որ Սերովբէ Սվաճեան այնքան յատկութիւններէ զատ առաջին կարգի պրիճ խաղացող մ'էր եւ երկու մեծ սէրիներու անդամ, ուր անհամաձայնութիւններու պարագային իր արձակող վճիռը երկուստեք ի'ընդունէր:

Ձանձին Սերովբէ Սվաճեանի ազգը կը կորնչի Թանկագին հայ մը:

Օրհնեալ ըլլայ իր յիշատակը:

ԱԴՈՒՆ ԿԵՎՐԵԿ

ՅԱՆՕԹ· ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ·— Մեծ հաճոյքով կը յայտնենք նաեւ, թէ հանգուցեալը իր բարեսէր Տիար Վ· Թագաւորեանի խորհուրդին վրայ, իր կենդանութեան 16 կտոր հայկական ձեռագիրներ, զանազան դարաշրջաններէ, ինչպէս նաեւ հայկական ձեռակերտ յախճապակի մը (17րդ դար-Քէօթահեա) նուիրած է Երուսաղէմի Մատենադարանին:

Imprimerie de Navarre

5, Rue des Gobelins – PARIS XIII Tél : Gobelins 84-97

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԱՄԵՆ ՏԵՍԱԿԻ
ՇՔԵՂ ԵՒ ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ
ՍԵՒ ՈՒ ԲԱԶՄԱԳՈՅՆ

Tirages à façon

ԼՐԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ

Հ· Ա· ՂԱԶԻԿԵԱՆ·— (8 Հոկտ· 1870—9 Յունիս 1932)·— *Հայ մտաւոր-ազգային մեծագոյն կորուստն ունեցաւ յանձին Հ· Ա· Ղազիկեանի: Ծնած էր 8 Հոկտ· 1870ին Պարապիզակ: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Ներսէսեան-Շուշանեան վարժարանին մէջ, երբ Դուրեան վարդապետ անօրէնի պաշտօն կը վարէր: Ազգային անունն էր Ղազարոս: 1885ին Պոլիս երեք տարի թուրքերէն լեզուի դասընթացքներ կ'ընէ: 1888 Հոկտ· 18ին կ'ընդունուի Ս· Ղազար, կ'աշակերտի վանքին ընծայարանին, որուն շրջանը կ'աւարտէ 1895ին եւ Արսէն անունով քահանայ կը ձեռնադրուի, կարգուելով դպրարբի ուսուցիչ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին մէջ: Նախապէս թունդ դպրարեան էր, յետոյ՝ ազգային աշխարհարարի ջերմ պաշտպան: 1899էն սկսեալ լոյս ընծայած է աւելի քան 40 հատորներ:*

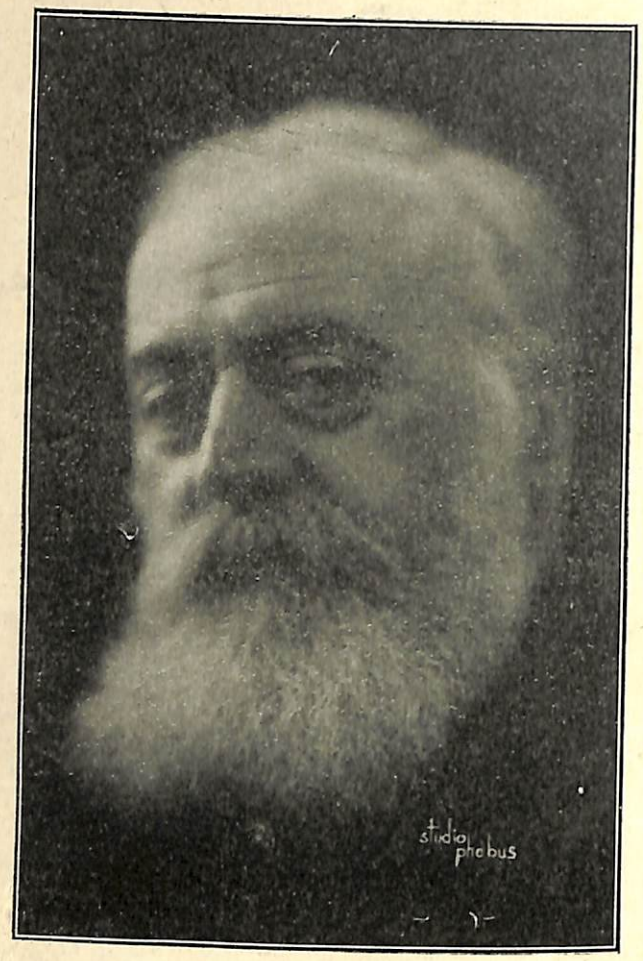

Հ· ԱՐՍԷՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Հ· Արսէն Ղազիկեան վարած էր նաեւ «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը: Սակայն իր անունը յաւերժացնող ա՛յնքան բազմաթիւ ինքնագիր ու թարգմանական գործերու կարգին, կթողի մը պէս կը կանգնի Հայկական Նոր Մատենագրութիւն եւ Հանրագիտարան Հայ կեանքին, որուն ա· հատորը միայն լոյս ընծայած էր, եւ զոր՝ նոր սրբագրութեամբ ու յաւելումներով կը պատրաստէր կըրկին լոյս ընծայել: Վերջին գործն էր, «Մի գրէք ... այլ գրեցէք»ը: Հ·Ա· Ղազիկեանի մահով հայ գրականութիւնը եւ բանասիրութիւնը կ'ողբան անփոխարինելի կորուստը հայ մշակոյթի անխոնջ վաստակաւորներէն մէկուն:

Պոլսական թերթերէն կ'իմանանք թէ սեպտեմբերի սկիզբը մեռած է ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏԵԱՆ, մամուլի վաղեմի համեստ վաստակաւորը, ինչպէս նաեւ ԽԱՉԻԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ գրաճուլիչ, որ կէս դարէ աւելի երկար ժամանակամիջոցի մը մէջ ինքնաշխատութեամբ յաջողած էր հիմնել ոչգաճուլարան մը, որ հետզհետէ վերածուած էր տիպար եւ առաջնակարգ հաստատութեան մը:

ՏԱՐՈՒԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ հայ ազգը գժբախտութիւնը ունեցաւ նաեւ կորսընցնելու իր ճշմարիտ բարեկամներէն·

ՏՕՔԹ· ՎԼԱՏԻՄԻՐ ԹԱՔԵՎ, 58 տարեկան հասակին մէջ: Եղբայրն է պուլկար հասարակական գործիչ, նշանաւոր հեռատը ու պետական մարդ Հանդուցեալ Մ֊իխայէլ Թաքեվի, որ զոհ եղաւ եղբայրասպան դնդակի: Վլատիմիր Թաքեվ կը վարէր Փրեփորեց չաթաթաներքը, ուր կը խօսէր մեծ համակրութիւնով մեր մասին:

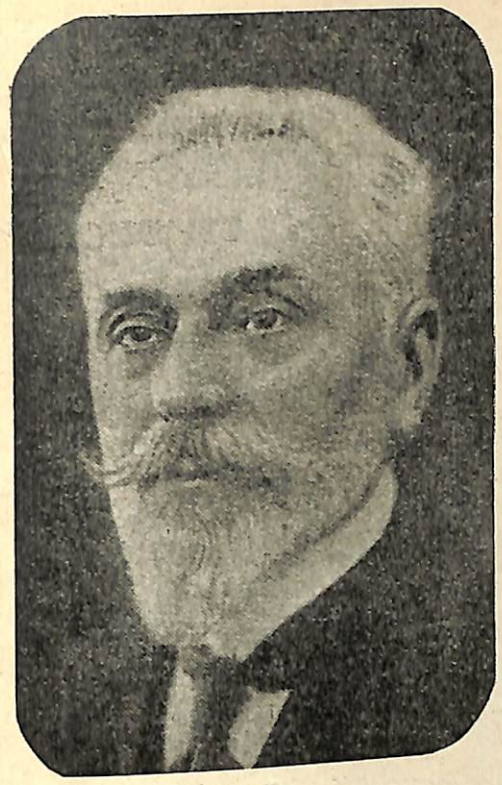

ՎԻԳԹՕՐ ՊԷՐԱՐ

ՎԻԳԹՕՐ ՊԷՐԱՐ (1864—14 Նոյ· 1931)· Ծանօթ հայասէրը չնորհիւ իր քաղաքական բարձր դիրքին յաճախ իր ձայնը լսելի ըրած է· Մինչեւ վերջը կը հաւատար հայ ժողովուրդի ճակատագրին· Իբրեւ մտաւորական, Վիգթօր Պէրար կը ձգէ դէպ մը հատորներու, որոնց իւրաքանչիւրը համաշխարհական, անխոնջ ուսումնասիրութեան եւ մարդասիրութեան գանձեր են· Համառ քաղաքական հարցերու եւ մանաւանդ, մանագէտ արեւելեան հարցերու, առաւելապէս զրաղած է փոքր ժողովուրդներու դատով· Գրած է Թուրքիա եւ Հելլենականութիւնը (1895), Սուլթանին Փադիշահականութիւնը (1897), Մակեդոնիոյ համար (1903), Ռուսական կայսրութիւնը եւ Յարութիւնը (1905) Պարսկաստանի Յեղափոխութիւնը (1910), Սթամպոլի մահը (1913) ու զեռ դանազան երկեր·

Թաչ Հելլենագէտ, իր ամենէն մեծ գործը կը կազմէ Համեմատական Ողիականին Թարգմանութիւնը, բնագրէն կատարուած, եւ քիւնները, անհամար ծանօթութիւններով ճոխացած· Իր վերջին գործը սլաւ ըլլալ Հոմերոսի Յարութիւնը, երեք հատոր· Ծանօթ ըլլալով մօտաւոր Աբեւելքի գործերուն, իր խորհուրդները չէր զլանար երբեմն Ազգ· Պատուիրակութեան եւ Հ· Հ· Պատուիրակութեան աշխատանքներուն·

ԱՆՐԻ ԼՕՐԷՆ·— *Մայիսի Ֆրանսական երեսփոխանական ընտրութիւններուն՝ Անրի Լօրէն հայասէր երեսփոխանը իր թեկնածութիւնը դրած էր Պորտոյի մէջ· Տեսնելով որ համեմատականի մնաջած է եւ իր հակառակորդը՝ ընկերվարական Լասէռ առաւելութիւն ունի իր վրայ, որոշ նեղութիւն զգաց· Քէչ յետոյ «կը խեղդուիմ» գոչեց· Ամէն գործոն անօգուտ եղաւ, Անրի Լօրէն չատ չանցած կ'աւարտէր հոգին·*

ԿՈՐՏՈՆ ՊԷՐՐԻ, *ծանր հիւանդութենէ մը եաքը մեռաւ 50 տարեկանին· Նիւր Իսք Րիւիֆի եւրոպայի ներկայացուցիչը, հայասէր ամերիկացի մըն էր· Ամէն տեղ, ամէն ժամանակ, ան հանդէս կուգար, ո՛չ միայն որպէս հայերու օգնութեան կոմիտէի անդամ, այլ իբրեւ հայասէրներու միութեան անդամ եւ պաշտպան հայ քաղաքական դատի· Ան սիրած էր մեր որբերը եւ կը հովանաւորէր Զաքհաոս Որբերու Միութիւնը, մասնակցելով անոր ճաշկերոյթներուն եւ ժողովներուն·*

ՎԱԼՏԵՄԱՌ ԲԻԼԿԷ·— *Վերջին պահուն յաւով կ'իմանանք թէ Սեպտ· 17ին մեռած է նաեւ յայտնի գիտնականը, որուն մասին խօսած ենք այս հատորին մէջ (էջ 118)·*

Կեանք եւ Արուեստի խմբագրութիւնը կը ցաւի որ բաւական տեղ չի կրնար յատկացնել մեզմէ անպարծ մեռնողներու օղտաշատ կեանքին մանրամասնութիւն–ներուն:

Տարուան օտար մեծանուն հանգուցեալներն են. ԿԻՒՍԹԱՎ ԼՐՊՈՆ (14 *դեկտ.* 1931)· *գրած է կենսաբանական, մարդաբանական, բնագիտական, բժշկական ընկերաբանական եւ արեւելագիտական հատորներ: Իր գլխաւոր գործն է Ամբոխներու հոգեբանութիւնը:* ՇԱՐԼ ԼԸ ԿՕՅԻՊ *ակադեմական բանաստեղծը* (12 *փետր.* 1932)։ ԱՐԻՍԹԻՏ ՊՐԻԱՆ (7 *մարտ* 1932)· *բոլոր պետական մարդոց մէջ*

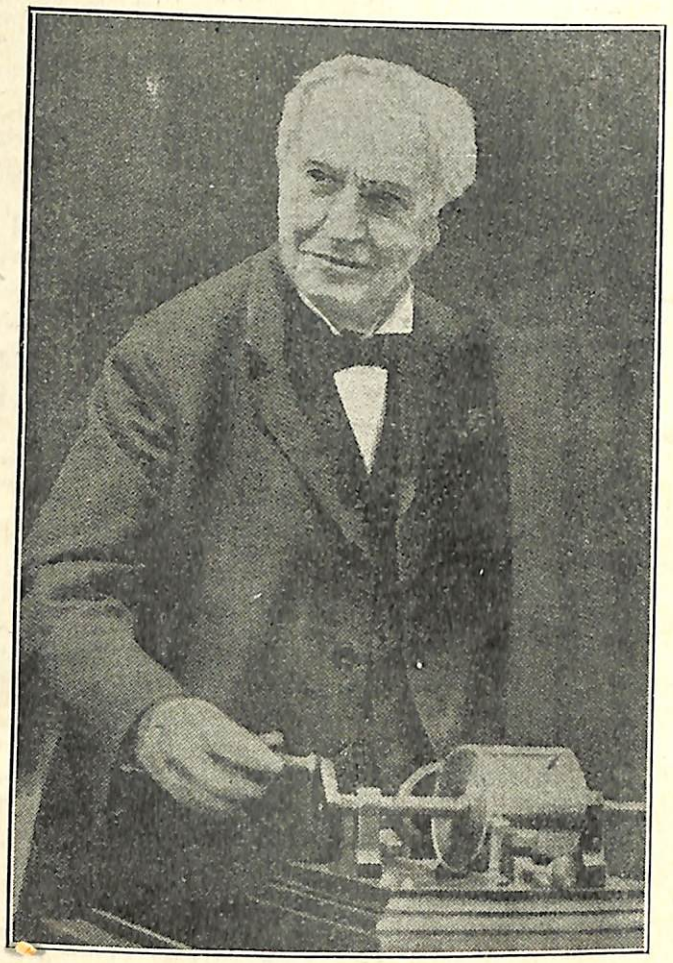

ԹՈՎՄԱՍ ԷՏԻՍՍՆ

Պրիան ամենէն աւելի կոչուած էր կառավարելու Ֆրանսական ազգը: Տասնըմէկ անգամ վարչապետ, եւ քանի անգամ նախարար ընտրուած է: Պրիան կը հա–մարուէր ամենէն մեծ ջատագովը խաղաղութեան դասին: ԹՈՎՄԱՍ ԷՏԻՍՍՆ (1847—1931)· *աշխարհահռչակ հնաբիլը մեռաւ 84 տարեկան հասակին մէջ: Իր դիւտերը անթիւ են, եւ շատ ծանօթ: Մարդկութիւնը օժտած է ամենէն հրաշալի դիւտերով: Աւելի պիտի ունենանք իր մասին աւելի երկար խօսելու:*

ՕՐԱՑՈՅՑ
1933

Յ Ո Ւ Ն Ո Ւ Ա Ր

1	Կիր·	Նոր Տարի—կաղանդ
2	Բշ·	Պահք Ծննդեան
3	Գշ·	,, ,,
4	Դշ·	,, ,,
5	Եշ·	Ձրագալոյց
6	Ուր·	Ծնունդ
7	Շբ·	Մեռելոց Բ· օր Ծննդեան
8	Կիր·	Գ· օր Ծննդ·
9	Բշ·	Դ· ,, ,,
10	Գշ·	Ե· ,, ,,
11	Դշ·	Զ· ,, ,,
12	Եշ·	Է· ,, ,,
13	Ուր·	Տօն Անուանակոչութեան
14	Շբ·	Յովհաննէս Մկրտիչ կարապետ
15	Կիր·	
16	Բշ·	Ս· Պետրոս
17	Գշ·	
18	Դշ·	Պահք
19	Եշ·	
20	Ուր·	Պահք
21	Շբ·	
22	Կիր·	
23	Բշ·	Ս· Կիրակոս
24	Գշ·	
25	Դշ·	Պահք
26	Եշ·	
27	Ուր·	Պահք
28	Շբ·	
29	Կիր·	
30	Բշ·	
31	Գշ·	

Փ Ե Տ Ր Ո Ւ Ա Ր

1	Դշ·	Պահք
2	Եշ·	
3	Ուր·	Պահք
4	Շբ·	Ս· Արտ· վրդ·
5	Կիր·	Բարեկենդան Առաջ·
6	Բշ·	Պահք
7	Գշ·	,,
8	Դշ·	,,
9	Եշ·	,,
10	Ուր·	Յովհ· Մարգ·
11	Շբ·	Ս· Սարգիս
12	Կիր·	
13	Բշ·	
14	Գշ·	Տեառնընդառաջ
15	Դշ·	Պահք
16	Եշ·	Ս· Ոսկեբաց
17	Ուր·	Պահք
18	Շբ·	Ս· Խս· Պարթ·
19	Կիր·	
20	Բշ·	Ս· Մարկոս
21	Գշ·	Ղեւոնդ Քհն·
22	Դշ·	Պահք
23	Եշ·	Վարդանանց Զօր·
24	Ուր·	Պահք
25	Շբ·	150 Հայրապետաց
26	Կիր·	Բուն Բարեկենդան
27	Բշ·	Ա· օր Մեծ Պահոց
28	Գշ·	Բ· ,, ,, ,,

Մ Ա Ր Տ

1	Դշ·	Գ· օր Մեծ Պահոց
2	Եշ·	Դ· ,, ,, ,,
3	Ուր·	Ե· ,, ,, ,,
4	Շբ·	Զ· ,, ,, ,,
5	Կիր·	Բ· Կառասնորդաց
6	Բշ·	Ը· օր Մեծ Պահոց
7	Գշ·	Թ· ,, ,, ,,
8	Դշ·	Ժ· ,, ,, ,,
9	Եշ·	ԺԱ· ,, ,, ,,
10	Ուր·	ԺԲ· ,, ,, ,,
11	Շբ·	ԺԳ· ,, ,, ,,
12	Կիր·	Ալեսակիս
13	Բշ·	ԺԵ· օր Մեծ Պահոց
14	Գշ·	ԺԶ· ,, ,, ,,
15	Դշ·	ԺԷ· ,, ,, ,,
16	Եշ·	ԺԸ· ,, ,, ,,
17	Ուր·	ԺԹ· ,, ,, ,,
18	Շբ·	Ի· ,, ,, ,,
19	Կիր·	Տնտեսին
20	Բշ·	ԻԲ· օր Մեծ Պահոց
21	Գշ·	ԻԳ· ,, ,, ,,
22	Դշ·	ԻԴ· ,, ,, ,,
23	Եշ·	ԻԵ· ,, ,, ,,
24	Ուր·	ԻԶ· ,, ,, ,,
25	Շբ·	ԻԷ· Քառ· Մանկանց
26	Կիր·	Դատաւորին
27	Բշ·	ԻԹ· օր Մեծ Պահոց
28	Գշ·	Լ· ,, ,, ,,
29	Դշ·	ԼԱ· ,, ,, ,,
30	Եշ·	ԼԲ· ,, ,, ,,
31	Ուր·	ԼԳ· ,, ,, ,,

Ա Պ Ր Ի Լ

1	Շբ·	Ս·Գր·Լուսաւորիչ, մտն Իվիրապ
2	Կիր·	Գալատեան
3	Բշ·	ԼԶ· օր Մեծ Պահոց
4	Գշ·	ԼԷ· ,, ,, ,,
5	Դշ·	ԼԸ· ,, ,, ,,
6	Եշ·	ԼԹ· ,, ,, ,,
7	Ուր·	Աւետումն Ս· Ածն·
8	Շբ·	Յարուքիւն Ղազարու
9	Կիր·	Ծաղկազարդ
10	Բշ·	Աւագ Բշ·
11	Գշ·	,, Գշ·
12	Դշ·	,, Դշ·
13	Եշ·	Ոտնլուայ
14	Ուր·	Զարչարանաց
15	Շբ·	Ձրագալոյց

16 Կիր· Զատիկ
17 Բշ· Մեռելոց
18 Գշ·
19 Դշ·
20 Եշ·
21 Ուր·
22 Շբ· Գլխատումն Յովհ· Մկրտչ·
23 Կիր· Նոր կիրակի
24 Բշ· Տարեդարձ ընդհ· Նահատակաց
25 Գշ· Յինանց
26 Դշ· ,,
27 Եշ· ,,
28 Ուր· ,,
29 Շբ· ,,
30 Կիր· Կանանչ կիրակի

Մ Ա Յ Ի Ս

1 Բշ· Յինանց
2 Գշ· ,,
3 Դշ· ,,
4 Եշ· ,,
5 Ուր· ,,
6 Շբ· ,,
7 Կիր· Կարմիր կիրակի
8 Բշ· Յինանց
9 Գշ· ,,
10 Դշ· ,,
11 Եշ· ,,
12 Ուր· ,,
13 Շբ· ,,
14 Կիր· Երեւման խաչ
15 Բշ· Յինանց
16 Գշ· ,,
17 Դշ· ,,
18 Եշ· ,,
19 Ուր· ,,
20 Շբ· ,,
21 Կիր· ,,
22 Բշ· ,,
23 Գշ· ,,
24 Դշ· ,,
25 Եշ· Համբարձում
26 Ուր· Յինանց
27 Շբ· ,,
28 Կիր· Հայաստանի Հանր· տարեդարձը
29 Բշ· Յինանց
30 Գշ· ,,
31 Դշ· ,,

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

1 Եշ· Յինանց
2 Ուր· ,,
3 Շբ· ,,
4 Կիր· Հոգեգալուստ
5 Բշ· Բ· օր Հոգեգալստեան
6 Գշ· Գ· ,, ,,
7 Դշ· Դ· ,, ,,
8 Եշ· Ե· ,, ,,
9 Ուր· Զ· ,, ,,
10 Շբ· Է· ,, ,,
11 Կիր· Ա· Կիրակի Յարութեան
12 Բշ· Ս· Հռիփսիմեանց
13 Գշ· Ս· Գայեանեանց
14 Դշ· Պահ
15 Եշ· Ս· Յովհ· կարապետ
16 Ուր· Պահ
7 Շբ· Ս· Գր· Լուս· հյն ի վիրապէն
18 Կիր· Բ· Տօն կաթ· եկեղեցւոյ
19 Բշ·
20 Գշ·
21 Դշ· Պահ
22 Եշ·
23 Ուր· Պահ
24 Շբ· Ս· Մեծն Ներսէս
25 Կիր· Բարեկենդան Ս·Գր·Լուսաւորչի
26 Բշ· Պահ
27 Գշ· ,,
28 Դշ· ,,
29 Եշ· ,,
30 Ուր· ,,

Յ Ո Ւ Լ Ի Ս

1 Շբ· Գիւտ Նշխարաց
2 Կիր·
3 Բշ·
4 Գշ· Ս· Դանիէլ
5 Դշ· Պահ
6 Եշ· Սրբոց Թարգմանչաց
7 Ուր· Պահ
8 Շբ·
9 Կիր· Ս· Տրդատ
10 Բշ·
11 Գշ· Ս· Զաքարիայ Մարգարէին
12 Դշ· Պահ
13 Եշ· Ս· Եղիսէի Մարգարէին
14 Ուր· Տարեդարձ Ցրաւս· Հանրապետ·
15 Շբ· Սրբոց ԺԲ· Առաքելոցն
16 Կիր· Բարեկենդան վարդավառի
17 Բշ· Պահ
18 Գշ· ,,
19 Դշ· ,,
20 Եշ· ,,
21 Ուր· ,,
22 Շբ· Նաւակատիք
23 Կիր· վարդավառ
24 Բշ· Մեռելոց
25 Գշ· Գ· օր վարդավառի
26 Դշ· Պահ
27 Եշ· Ս· Եսայեայ Մարգարէին
28 Ուր· Պահ
29 Շբ·
30 Կիր· Ս· Թադէոս
31 Բշ·

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս

1 Գշ·
2 Դշ· Պահ
3 Եշ· Ս· Նախահարց
4 Ուր· Պահ
5 Շբ· Եփես· ժող·

6 Կիր· Բարեկենդան Աստուածածնի
7 Բշ· Պահ
8 Գշ· Պահ
9 Դշ· ,,
10 Եշ· ,,
11 Ուր· ,,
12 Շբ· Տօն Շողակաթի
13 Կիր· վերափոխ· Ս· Աստուածածնայ
14 Բշ· Մեռելոց
15 Գշ·
16 Դշ· Պահ
17 Եշ·
18 Ուր· Պահ
19 Շբ·
20 Կիր·
21 Բշ·
22 Գշ· Ս· Յովակիմայ եւ Աննայի
23 Դշ· Պահ
26 Շբ· Ս· Թովմայի
27 Կիր· Գիւտ Գօտ·
28 Բշ·
29 Գշ· Ս· եզեկ· Մարգարէին
30 Դշ· Պահ
31 Եշ· Ս· Յովհ· կարապետին

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Ուր· Պահ
2 Շբ·
3 Կիր·
4 Բշ·
5 Գշ·
6 Դշ· Պահ
7 Եշ·
8 Ուր· Ծնունդ Ս· Աստուածածնի
9 Շբ· Նիկիոյ ժողով
10 Կիր· Բարեկենդան Ս· խաչի
11 Բշ· Պահ
12 Գշ· ,,
13 Դշ· ,,
14 Եշ· ,,
15 Ուր· ,,
16 Շբ· Նաւ· Ս· խաչի
17 Կիր· խաչվերաց
18 Բշ· Մեռելոց
19 Գշ·
20 Դշ· Պահ
21 Եշ·
22 Ուր· Պահ
23 Շբ·
24 Կիր· Բարեկենդան վարագայ խաչի
25 Բշ· Պահ
26 Գշ· ,,
27 Դշ· ,,
28 Եշ· ,,
29 Ուր· ,,
30 Շբ· Ս· Գէորգ զօր·

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Կիր· վարագայ Ս· խաչ
2 Բշ· Ս· Գաւրի
3 Գշ· Ս· Եւտաֆ·
4 Դշ· Պահ
5 Եշ· Ս· Սահակ եւ Համազասպ
6 Ուր· Պահ
7 Շբ· Սրբոց 72 աշակերտացն
8 Կիր· զկնի խաչի
9 Բշ· Ս· Փոկասու Հայր·
10 Գշ·
11 Դշ· Պահ
12 Եշ·
13 Ուր· Պահ
14 Շբ· Սրբոց Թարգմանչաց
15 Կիր· զկնի խաչի
16 Բշ· Գիւտ Նշխ· Ս· Գ·
17 Գշ· Ամուն· Մատթ·
18 Դշ· Պահ
19 Եշ· Ս· Դիովսիոսի
20 Ուր· Պահ
21 Շբ· Մատ· Մարկ·
22 Կիր·
23 Բշ· Ս· Ղուկիանոսի
24 Գշ· Ս· Թէոդիտ·
25 Դշ· Պահ
26 Եշ·
27 Ուր· Պահ
28 Շբ· Երկոտասան վրդ·
29 Կիր· Գիւտ խաչ
30 Բշ· Ս· Ամաստ·
31 Գշ·

Ն Ո Յ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Դշ· Պահ
2 Եշ· Ս· Յովհ· Ոսկեբ·
3 Ուր· Պահ
4 Շբ· Ամենայն Սրբոց
5 Կիր·
6 Բշ· Ս· Ստեփ·
7 Գշ·
8 Դշ· Պահ
9 Եշ·
10 Ուր· Պահ
11 Շբ· Գար· Միխ·
12 Կիր·
13 Բշ· Ս· Մելիտոս
14 Գշ· Ս· Դիմիտր·
15 Դշ· Պահ
16 Եշ·
17 Ուր· Պահ
18 Շբ· Անդր· Փիլ·
19 Կիր· Բարեկենդան Յինանկաց
20 Բշ· Պահ
21 Գշ· ,,
22 Դշ· ,,
23 Եշ· ,,
24 Ուր· Ընծայումն Ս· Աստածնի·
25 Շբ· Ամենայն Սրբոց
26 Կիր· Ա· Յինանկաց
27 Բշ·
28 Գշ·
29 Դշ· Պահ
30 Եշ· Ս· կղեմ·

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մոխիրներու մէջէն — էջ

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ·— Ջուարթ գրականութիւնը 5
ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ·— Ի վարդենին իմ թառամեալ 12
ՀՐԱՆՏ·— Երկու անտիպներ 14
ԳՐ· ՉՕՀՐԱՊ ԵՒ Յ· ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ·— Մտածումներ 15
ԶԻՒՈՒՆԻ·— Մոկաց Միրզէն 16
ԳԷՈՐԳ ԱՐՔ· ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ·— Վաճխին··· Սիրականը 19
ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՉԵԱՆ·— Յուսաբեկում 24
ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՆԱՍԱՐ·— Մահացու անցեալ 25
ԿԷՕՓԷ·— Կեանք եւ Արուեստ 30
ՕՀԱՆ ԿԱՐՕ·— Ձիւփթաֆի պէս··· 31
ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ·— Ստեղծագործութիւն 32
ՈՍԿԱՆ ՕՀԱՆ·— Ամաւորի իրիկուն 35
ԱՆԱՅԻՍ·— «Տրապիզոնցի Անթառամը» 38
ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ 41
ԽՄԲ· Տիկին Իսկուհի Միւնաս 42
ԽՄԲ· André Romane 44

Ինչպէս կը գրեն մեր գրագէտները

ՌՈՒԲԻՆ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ 45
Յ· ՕՇԱԿԱՆ 46
ՌԷՆ 48
ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ 49
ՀԱՄԱՍՏԵՂ 60

ԱՐՏ· ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ·— Միտքեր 62

ԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Սուլքան Մահմուտ Բ·ի մայրը ֆրանսուհի՞ էր·— Գրական վիճաբանութիւն 63

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

ՊԷշիկթաշլեան թատերասրահ 64
ԺԱՆ ՄԵՐՈՒ·— Վակնէր՝ սիրոյ երաժիշտ 65
ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ·— Կեանք եւ Արուեստ 68

Դ Ե Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

1 Ուր· Պահ·
2 Շբ· Ս· Թադ· Բար·
3 կիր· Բ· Ցիսեակաց
4 Բշ·
5 Գշ· Ս· Աբգար
6 Դշ· Պահ·
7 Եշ·
8 Ուր· Պահ·
9 Շբ· Ցղուբ· Ս· Աստածնի·
10 կիր· Ս· Ցակ· Բար·
11 Բշ· Ս· Միւնաս
12 Գշ· Ս· Կոռնել·
13 Դշ· Պահ·
14 Եշ· Ս· Եւստատ·
15 Ուր· Պահ·
16 Շբ· Ս· Ցակոբ
17 կիր· Դ· Ցիսեակաց
18 Բշ· Ս· Իգնատ·
19 Գշ·
20 Դշ· Պահ·
21 Եշ·
22 Ուր· Պահ·
23 Շբ· Ս· Գաւրի
24 կիր· Ե· Ցիսեակաց
25 Բշ·
26 Գշ· Պօղոսի եւ Պետրոսի
27 Դշ· Պահ·
28 Եշ· Ս· Որդւոցն Որոտման
29 Ուր· Պահ·
30 Շբ· Ս· Բարսեղ
31 կիր· Զ· Ցիսեակաց

Ա· Պ·— Բաֆֆի Պետրոսեան 69
Ա· Ա··— Համբարձում Պէրպէրեան 69
Փ· ՍԱՆ·— Երուանդ Գասպարեան 71
Յ· Գ·— Յովհաննէս Հիւսեան 74
ՀՐԱՉ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ·— Ուիլեամ Շէքսպիր 76

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Միլէի Անժելիւսը·— Երաժշտութիւնը եւ ծաղիկները·— Փուշ–մանի նկարահանդէսը Նիւ–Եօրքի մէջ·— «Ազատ Արուեստագէտներու Միութիւն»·— Ձիօրճօնէի «Փոքրիկը»·— Լէոնարտոյ տա Վինչիի մէկ գործը հայու սեփականութիւն·— Այս տարուան ընթացքին 83

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՐՈՖ·Գ·ԱԲՈՒԼԵԱՆ·— կարապետ եզեանցի անմոռանալի յիշատակին 89
ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ·— Պարսկական Ոսկեդարու արշալոյսը 98
ՅՈՎՀ· ՊԱՊԿՍԵԱՆ·— Հայ գիրը պէտք չէ փոխել 111
ԽՄԲ·— Հայաստան երբեմն եւ հիմա (Lehmann-Haupt) . . . 115
ԽՄԲ·— Տօքթ· վալտէմար Բէյէ 118
ՎԱՀԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ·— Վարանդեանի Մուրատը 120
ՊԱՏՄԱԲՈՑ·— կարապետ Համամճեան 124
CHARLES DIEHL·— Օմարի Մզկիթը 127

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Որո՞ճ են պատմութեան գլխաւոր դէպքերը·— Ազգերու Դաշնակցութեան ծախիթը·— Վիճակագրութիւն մը·— Հայ· Ցեղ· շարժման նախապատմութենէն թուականներ·— Ֆրանսայի բնակչութիւնը 132

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՏՕԲԹ· Լ· ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ·— Խճնքերու Արուեստը 135
ՏՕԲԹ· Ալ.Ահվէրտի ՈՐԴԻ·— Բժշկական էրոնիկ 144
ՀՐ· Ն· ԹՈՐՈՍԵԱՆ·— «Ղեկավարում Տնտեսութեան» 147

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Փարիզի Հայ Բժշկ· Միութիւնը·— Հաղաֆակրթութիւն, սնընդառութիւն եւ մարդակերութիւն 152

ԵՐԳԻՉՆԵՐ

ԺՊԻՏ, ԾԻԾԱՂ ԵՒ ՀԵԳՆԱՆՔ 155
Թ· Զ· ԳԱՎԷԶ·— Ժպտիճ էիչ մը 157

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՆ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Մնացորդաց — Արգանդի ճամբով (Օշական)·— Փոքրիկէն վերջ (Պերճուհի)·— Արեւելքէն Արեւմուտք (Ոստանիկ)·— Հայրենիւթ·—Արցուեիքներ (Մ·Ա·Մանուկեան)·—Վահան Յարութիւնեան 163

ՍՏԱՅՈՒԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 169

ԱՆՑՈՒԴԱՐՁԵՐ

Բօլ Տուէր եւ Մ· Ալպէր Լըպրէօն 171

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Խ· Ռէնիգեան·— Եգիպտոս 173
կիլիկիա 174

ՏԱՐՈՒԱՆ ՅՈՒԵԼԵԱՆՆԵՐԸ

Պետրոս Ադամեանի մահուան վաթսունամեակը 176— Հ· Յ· Գաթըրճեանի մահուան յիսնամեակը 176·— Հարիւրամեակ Պոլսահայ Լրագրութեան 176·— Դերասանապետ Յ· Աբէլեանի բեմական գործունէութեան յիսնամեակը 177·— Ն· Պէրպէրեանի մահուան Էսանը-հինգամեակը 177·— Յիսնամեայ յոբելեան Գալրոցասէր Տիկնանց Միութեան 177·— Պոլսոյ Ազգ· Հիւանդանոցի հարիւրամեակը 178·— կէօրէի մահուան հարիւրամեակը 179

ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԱՀԵՐԸ

Յովհաննէս Խան Մասեհեան 180·— Լեւոն Մկրտիչեան 180·— Յովհաննէս Ասպետ 180·— Եր· Գասպարեան (Ե· Արեան) 181·— Տիկին Սիրանոյշ 181·—Սերոբէ Սվաճեան 182·—Հ· Արսէն Ղազիկեան 184·— Յակոբ Վարժապետեան 184·— Տօքթ· Վլատիմիր Թաֆէվ 184·— Վիգթօր Պէրար 185·— Անրի Լօրէն 185·— Կորտոն Պէրքի 185·— Կիւսթաւ Լբպօճ, Շարլ լը Կոմիգ, Արիսթիտ Պրիան, Թովմաս Էտիսըն 186

ՕՐԱՑՈՑՑ 187

ՅԱՆԿ 190

ՆԿԱՐՆԵՐ

Արփիար Արփիարեան 1890ին Էջ 6·— Արփիար Արփիարեան 1906ին 7·— Արփիար Արփիարեանի ձեռագիրները 10, 11·— Տիգրան Արփիարեան՝ երիտասարդ եւ իր ձեռագիրը 13·— Մելոճ կիւրճեան 1910ին 15·— Տ· Զիթունի 18·— Ստեղծագործութիւն՝ նկար Հիւսեանի 33·— Տիկ· Փօլ Հաճի-Պօղոս 39·— Տիկ· Իսկուհի Միհնաս 43·— Յ· Օշական 47·— Ա· Զօպանեան 51·— Ա· Զօպանեանի հայրը՝ Յովհ· Զօպանեան 57·— Համաստեղ 61·— Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան 64·— Րիշար վականէր՝ նկ· Schweningerի 65·— Համբարձում Պէրպէրեան 70·— Ն· Գաւթեան՝ նկար Արեանի 72·— Պոհէմուհին՝ նկար Արեանի 73·— Դէպի գործ՝ նկար Հիւսեանի 75·— Ծովանկար՝ Հր· Գազանճեանի 84·— Բրինգիբօ՝ նկար Հր· Գազանճեանի 85— Շէնճի եւ նուագատան յատակագիծ՝ Պ· Պօղոսեանի 86·— Նոյն շէնճի գլխաւոր ճակատը՝ Պ· Պօղոսեանի 87·— կարապետ Եգեանց 91·— Սանասարեան վարժարան՝ կարին 94·— Սանասարեան վարժապան՝ Սրտաձոր 96·— Պարսկական զարդանկարներ 98 եւ 110·— Օմար Խայեամի գերեզմանը 100·— Լեւոն Մեսրոպ՝ գծ· Շահնազար 104·— Գերման գործագիր 113·— Lehmann-Haupt 115·— Ֆ· Ֆէտէրսըն 117·— Խմբանկար վալտէմար Բէլֆ 118·— Մուրատ 120·— Մ· Վարանդեան՝ գծ· Շահնազարի 122·— կարապետ Համամճեան 126·— Օմարի Մզկիթը 127·— Յ· Եաղուպեան 131·— Ծեր մտազարի նկար 137·— Կանխահաս մտազարի նկար 137·— Տօսթօիէվսքի, գծ· Թան Գօգթօի 138·— Մոլորամիտի մը գծագրութիւնը 138·— Առողջ մանուկի մը գծագրութիւնը 139·— կենդանիի վառնականներ, գծ· Շակալի 140·— Երաժիշտները, գծ· Բիգասօի 141·— Տօքթ· Գրիգորեան՝ գծ· Շահնազարի 142·— Լէյզկենի մէջ Արեւաբուժում եւ Ալպեան լեռները 150·— Տօքթօր Միհրան Ռէմհանեան 152·— Ա· Զօպանեան՝ ծաղրանկար Տիմիճիճյան 156·— Հր· Տէր-Ներսէսեան՝ vu par Vaé 158·— Զինաստանի մէջ շատախօս կիները··· 159·— Ռուբէն Դարբինեան 165·— Խմբանկար Արտ· Յարութիւնեան 167·— Փօլ Տումէր եւ Մ· Ալպէր Լբպրէօն 171·— Ն· Ս· Աւետիս Արբ· Արփիարեան 174·— Հայ գաղթականներու մեկնումը դէպի Հայաստան Հիւրէոս նաւով 175·— Պետրոս Ադամեան 176·— Դպրոցասէրի մը Բէնսիի շէնճը 177·— Տիգրան Խան Բէլէկեան 178·— Կէօրէ եւ իր աշխատասենեակը 179·— Յովհաննէս Խան Մասեհեան 180·— Մահամերձի չարչարանք՝ նկար Ե·Արեանի 181·— Սերոբէ Սվաճեան 182·— Հ· Արսէն Ղազիկեան 184·— Վիգթօր Պէրար 185·— Թովմաս Էտիսըն 186։

Imp. de Navarre, 5, r. des Gobelins, Paris (XIIIe)

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Библиотека
ՀԱՅ ՍՍՀ
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

LES NOUVELLES LITTÉRAIRES
ARTISTIQUES et SCIENTIFIQUES
Hebdomadaire d'Informations, de Critique et de Bibliographie
Directeur-Fondateur :
MAURICE MARTIN DU GARD
Rédacteur en chef : *Frédéric Lefèvre*
On s'abonne chez tous les Libraires et à
la LIBRAIRIE LAROUSSE, 13-17, *rue Montparnasse*, PARIS (6e)
Direction et Rédaction : 146, *Rue Montmartre*, PARIS (2e)

ՀՐԱՊԱՐԱԿ ԵԼԱԻ
ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ՄԷԿ ՀԱՏՈՐԸ
FILLES
ԳԻՆ՝ 9 ՖՐԱՆՔ
կը ծախուի բոլոր գրավաճառներուն եւ CHANTH ի մօտ, 94, Rue Lafayette.
կեդրոնատեղի՝ Hachette, PARIS

«ԱՆԱՀԻՏ»
ՀԱՆԴԷՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ
Գրական, գեղարուեստական, գիտական պարբերաթերթ, ճոխ և այլազան բովանդակութեամբ և բազմաթիւ նկարներով պատկերազարդուած: Կ'աշխատակցին մեր հին ու նոր լաւագոյն գրողներէն շատեր:
Հիմնադիր–Տնօրէն՝ ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆ
Տարեկան բաժնեգինն է 100 ֆրանք ֆրանսայի եւ գաղութներուն համար: Այլ երկիրներու համար՝ 125 ֆր· կամ 5 տոլար:
Դիմել՝
A. Tchobanian, 9, Rue Say, PARIS.

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ
ԱԿԱՆՋԻ, ԲԻԹԻ ԵՒ ԿՈՐԿՈՐԴԻ
Հեղինակ՝ ՏՕՔԹ· ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԻ ՈՐԴԻ
ՏՕՔԹ· Վ· Յ· ԹՈՐԳՈՄԵԱՆԻ Յառաջաբանով
ԳԻՆ՝ 10 ՖՐԱՆՔ
Դիմել հեղինակին՝
27, Rue des Sablons, PARIS (16e)

L'ART & LA VIE

Almanach Franco-Arménien

Administrateur :

V. R. Tacvorian

Rédacteurs :

M. & M. Barsamian

3e ANNÉE

1933

PRIX :

France et pays balcaniques	Frs. 30. —
Autres pays	$. 1.50

Adresser toutes correspondances à :

M. & M. Barsamian

94, Rue Lafayette, 94

PARIS (10e)

Chèques Postaux : PARIS 1495-86

Imp. de Navarre, 5, r. des Gobelins, Paris (XIIIe)

ՀՀ ԱԳԱՖԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
NL01482982

13866